حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی
کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان
بەشی جوگرافیا

پەرەپێدانی توانستە جوگرافییەکانی گەشتوگوزار لە قـــەزای چەمچـــەماڵ

(لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای گەشـتوگوزار)

نامەیەکە خوێندکار:

کـاظـــم أحمـد صدرالـــدين

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی کردوە، وەک بەشێک لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر لە زانستی جوگرافیا/ مرۆییدا

بە سەرپەرشتی:

پ. د. جـــزا توفـيق طالــب

(2723)ی کوردی

(2023)ی زاینی

ڕەزامەندی سەرپەرشتیار

ئەم نامەیەی خوێندکار (كاظم أحمد صدارالدين محمد) بەناونیشانی: (پەرەپێدانی توانستە جوگرافییەکانی گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ)، بەچاودێری من لە کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان/ زانکۆی سلێمانی ئامادەکراوە، بەشێکەلە پێداویستیەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی (ماستەر) لە زانستی جوگرافیا، پێشنیاز دەکەم پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن بکرێت.

واژۆ

سەرپەرشتیار: د.جزا توفيق طالب

پلەی زانستی: پڕۆفیسۆر

ڕێکەوتی: / /2023

بەپێی ئەم پێشنیازە ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم

واژۆ

پ. د. پاكيزه عزيز سعيد

سەرۆکی بەشی جوگرافیا

پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر

ڕێکەوتی: / / 2023

ڕەزامەندی لیژنەی گفتوگۆ

ئێمە وەک ئەندامانی لیژنەی تاوتوێکردن و هەڵسەنگاندنی ئەم نامەیەی خوێندکار (کاظم أحمد صدرالدین) بەناونیشانی: (پەرەپێدانی توانستە جوگرافییەکانی گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ)، خوێندەوە لەگەڵ خوێندکاردا گفتوگۆمان دەربارەی ناوەڕۆک و لایەنەکانی تری کردوە، بۆیە بڕیارماندا بە پلەی( )، بڕوانامەی ماستەر لە زانستی جوگرافیای پێبدرێت.

واژۆ
ناو: د. شیروان عمر رشید
پلەی زانستی: پرۆفیسۆر
سەرۆکی لیژنە
ڕێکەوتی: / /2023

واژۆ
ناو: د. ئامانج احمد حمەامین
پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر
ئەندامی لیژنە
ڕێکەوتی: / /2023

واژۆ
ناو: د. بحری سالم فتاح
پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر
ئەندامی لیژنە
ڕێکەوتی: / /2023

واژۆ
ناو: د. جزا توفیق طالب
پلەی زانستی: پرۆفیسۆر
ئەندام و سەرپەرشتیار
ڕێکەوتی: / /2023

لەلایەن ئەنجومەنی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان/ زانکۆی سلێمانی پەسەند کرا.

واژۆ
ناو: پ. ی. د. پاڤێ جمیل احمد
ڕاگری کۆلیجی زانستە مرۆڤایەتیەکان بە وەکالەت
ڕێکەوتی: / /2023

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾

صَدقَ الله العلي العَظِيم

سورة الملك
الآية (15)

پێشکەشە بە:

- دایکم؛ وەک پاڵەوانێک لەدوای پرۆسەی ئەنفال ژیانی پێ بەخشیم، لەسەر بەهاکانی ڕەوشت بەرزی و ئەمەکداری پەروەردەی کردم، بە نزاکانی سەرکەوتنەکانی بۆ کردم بە دیاری.
- بەو مامۆستایانەی چرای ڕووناکی زانستیان لە دڵمدا چاند، مۆمی ئومێدیان بۆ داگیرساندم، لە شەوەزەنگی تاریکی دەربازیان کردم.
- بە کچە ژیکەڵەکەم (پەریا)، دەخوازم داهاتووی گەش بێت.

سوپاس و پێزانین

- سوپاس و ستایش بۆ خودای پەروەردگار، بۆ هەموو ئەو بەخششانەی پێ بەخشیووم.
- سوپاس بۆ سەرپەرشتیاری ئازیز (پ. د. جزا توفیق طالب)، کە ئەرکی سەرپەرشتی کردنی ئەم نامەیەی گرتە ئەستۆ، بە تێبینیە زانستیەکانی کارەکانی توێژینەوەکەی دەوڵەمەند کردم و لەو ماوەیەدا لێبڕاوانە هاوکار و پاڵشتم بوو.
- سوپاس بۆ خانەوادەکەم، بەتایبەت دایکی ئازیزم، ئەو ژنەی کە هەموو کات هاوکار و پاڵپشتمە و پێم وایە بە نزاکانی ئەو دەگەم بە خەونەکانم.
- سوپاس بۆ بەڕێز (پ. د. شیروان عمر رشید)، کە هیچ کات دەرگای هاوکاری لێدانەخستووم، سەرباری سەرقاڵیەکانی خۆی، هاوکارم بووە لە توێژینەوەکەدا.
- سوپاس بۆ سەرۆک بەش و سەرجەم مامۆستاکانی بەشی جوگرافیا، بەتایبەت ئەو دکتۆرە بەڕێزانەی کە لە قۆناغی خوێندنی ماستەردا وانەیان پێ وتووم.
- سوپاس بۆ هەموو ئەو هاوڕێ و مامۆستا بەڕێزانەی هەریەک بە شێوەیەک هاوکارییان کردوم، ئەوانیش (د. مریوان عبدالمجید، د. سامان ماملێسی، م. ارام رضا، م. ئومێد خەتاب، م. صمد عبدالله، م. ئەژین کریم، م. غەریب علی، حەوێز رحیم شکور، م. عیماد محمود، م. هاوڕێ محمود، م. لطیف عزیز، م. ڕێباز نوسرەت)
- سوپاس بۆ سەرجەم بەڕێوەبەر و کارمەند و فەرمانبەرانی ئەو فەرمانگە و بەڕێوەبەرایەتیانەی کە لە سنووری قەزای چەمچەماڵدا هاوکارم بوون لە پێدانی داتا و زانیاری پێویست بۆ توێژینەوەکەم.

پوخـــته

پەرەپێدانی توانستە جوگرافییەکانی گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ

گەشتوگوزار، دیاردەیەکی جیهانییە کاریگەری ئەرێنی بەسەر ئابوری وڵاتەوە بەجێدەهێڵێت و ڕۆڵ دەبینێت لە بەدەستهێنانی دراوی بیانی و ڕەخساندنی هەلی کار و گەشەکردنی داهاتی تاکەکەس و پەرەپێدانی ژێرخان و سەرخانی ئابوری و پێشکەوتنی وڵات و بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ژینگەیی...هتد لە وڵاتدا.

ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی ئیدارییەوە سەربە پارێزگای سلێمانییە و دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی پارێزگاکە، لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمیەوە کەوتوەتە نێوان هەردوو بازنەی پانی (51: 55. 34-49: 53: 35) باکور و هێڵەکانی درێژی (52: 37: 44- 08: 26: 45)ی خۆرهەڵات، ڕووبەرەکەی (3420.8)کم2، لەڕووی کارگێڕییەوە جگەلە سەنتەری قەزا لە هەریەک لە ناحیەیەکانی: (شۆڕش، سەنگاو، تەکیەی کاکەمەند، ئاغجەلەر، تەکیەی جەباری، قادرکەرەم) و (324)گوند پێکهاتووە، ڕێگای قیرتاوکراوی جووت سایدی (کەرکوک-سلێمانی) بەناوەڕاستی سەنتەری قەزاکەدا تێپەڕ دەبێت و (45)کم، لە کەرکوک و (65)کم لە سلێمانییەوە دوورە و ژمارەی دانیشتوانەکەی بۆ ساڵی (2019) دەگاتە (189436)کەس.

ئامانج لەم توێژینەوەیە دەرخستنی ڕۆڵی توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و توانای سوود لێ وەرگرتنیانە لە بواری پەرەپێدانی گەشتوگوزاریدا و دیاریکردنی گرفت و ئاستەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزارە لەناوچەی لێکۆڵینەوە و چارەسەر کردنی ئاستەنگەکانی بەردەم پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لەناوچەکە.

بەمەبەستی گەشتن بە ئامانجەکانی توێژینەوەکە میتۆدی (هەرێمی و ئوسوڵی و شیکاری)مان بەکارهێناوە، هەروەها توێژینەوەکەمان دابەشکردوە بۆ پێشەکیەک و سێ بەش، کە هەر بەشێک لە چەند باسێک پێکهاتووە جگەلە دەرئەنجام و ڕاسپاردە، بە لیستی سەرچاوەکان و پاشکۆکان، کۆتاییمان بە لێکۆڵینەوەکە هێناوە بەم شێوەیە، بەشی یەکەم: لە پێنج باس پێکهاتووە کە تەرخان کراوە بۆ توانستە جوگرافیە سروشتیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، باسی یەکەم: شوێنی جوگرافی، باسی دووەم: ڕووخسارەکانی ڕووی زەوی، باسی سێیەم: ئاووهەواو ڕەگەزەکانی، باسی چوارەم: دەرامەتی ئاو، باسی پێنجەم: ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی، بەشی دووەم: تایبەت کراوە بۆ توانستە جوگرافیە مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە چوار باس پێکهاتووە، باسی یەکەم: تایبەتمەندیەکانی دانیشتوان، باسی دووەم: توانستە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان، باسی سێیەم: توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان، باسی چوارەم: ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان، بەشی سێیەم: دانراوە بۆ ئاستەنگەکانی پلاندانانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری و ئاسۆکانی داهاتووی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەم بەش لە دوو باس پێکهاتووە، لە باسی یەکەم: پلان و پەرەپێدانی گەشتیاری و ئاستەنگەکانی بەردەم گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ، لە باسی دووەم هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ.

لەکۆتایدا گەیشتین بەو دەرەنجامەی کە بەهۆی دەوڵەمەندی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە توانیستە جوگرافیەکانی گەشتوزار، قەزاکە شایانی پەرەپێدان و ئاوڕدانەوەی زیاترە لەڕووی کەرتی گەشتیاریەوە، پێویستە لایەنە پەروەندیدارەکان بایەخ بە توانستە گەشتیاریەکانی ناوچەکە بدەن، تاوەکو ببێتەهۆی پێشکەوتنی کەرتی گەشتیاری و بوژانەوەی ناوچەکە و ڕەخساندنی دەرفەتی کار بۆ دانیشتوانی قەزای چەمچەماڵ.

پێڕستی ناوەڕۆک

لاپەڕە	ناونیشانی بابەتەکان
I	ڕەزامەندی سەرپەرشتیار
II	ڕەزامەندی لیژنەی گفتوگۆ
III	ئایەت
Iv	پێشکەش
V	سوپاس و پێزانین
VI	پوختە
VII–Ix	پێڕستی ناوەڕۆک
Ix–x	پێڕستی خشتەکان
X	پێڕستی شێوەکان
XI	پێڕستی نەخشەکان
xI–xII	پێڕستی وێنەکان
XII	پێڕستی هێڵکاریەکان
XIII	پێڕستی پاشکۆکان
1–4	پێشەکی
5–11	دیاریکردنی چەمک و زاراوەکانی لێکۆڵینەوەکە
12–16	ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە
17–61	**بەشی یەکەم: توانستە جوگرافیە سروشتیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە**
17–22	**باسی یەکەم: شوێنی جوگرافی**
23–31	**باسی دووەم: پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی:**
23–27	یەکەم: چیاکان
28–29	دووەم: بان و گردەکان
29–31	سێیەم: دۆڵ و دەشتەکان
32–47	**باسی سێیەم: ئاووهەوا**
33–35	1. تیشکی خۆر
35–37	2. پلەی گەرمی
37–41	3. شێی ڕێژەیی
41–45	4. با
45–47	5. چڕبوونەوە و دابارین
47–56	باسی چوارەم: دەرامەتی ئاو
47–53	یەکەم: ئاوی سەرزەوی
53–55	دووەم: ئاوی ژێرزەوی
55–56	سێیەم: ئاوی کانزایی

56-61	**باسی پێنجەم: ڕووەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی:**
56-58	یەکەم: ڕووەکی سروشتی
59-60	دووەم: ئاژەڵی کێوی
60-61	سێیەم: سامانی ماسی
62-105	**بەشی دووەم: توانستە جوگرافیە مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە**
62-73	**باسی یەکەم: تایبەتمەندیەکانی دانیشتوان**
62-64	1. قەبارە و گەشەی دانیشتوان
64-67	2. پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوان
67-69	3. پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوان
70-72	4. ئاستی بژێوی و باری ئابوری و پیشەیی دانیشتوان
72-73	5. پێکهاتەی خوێندەواری
44-83	**باسی دووەم: توانستە شوێنەواریی و مێژوویی و ئاینیەکان**
74-80	یەکەم: توانستە مێژوویی و شوێنەواریەکان
80-83	دووەم: تەکیە و مەزارگە ئاینیە پیرۆزەکان
84-91	**باسی سێیەم: توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان**
84-88	یەکەم: هەڵسوکەوت و داب و نەریت و ئاستی ڕۆشنبیری
88-90	دووەم: فۆلکلۆر و پیشەی دەستی و بەرهەمە میللیەکان
90-91	سێیەم: کۆنفرانس و فیستیڤاڵ و بۆنە نەتەوەیی و نیشتیمانیەکان
92-105	**باسی چوارەم: ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان**
92-96	یەکەم: سەرخانی گەشتوگوزار
96-105	دووەم: ژێرخانی ئابوری گەشتوگوزار
106-149	**بەشی سێیەم: ئاستەنگەکانی پەرەپێدان و ئاسۆکانی داهاتووی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە**
106-120	باسی یەکەم: چەمکی پلاندانان و پلاندانانی گەشیاری و گیروگرفتەکانی بەردەم پلاندانانی گەشتیاری
106-111	یەکەم: چەمکی پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتیاری
111-119	دووەم: کێشە و ئاستەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزاری لە قەزای چەمچەماڵ
120-149	**باسی دووەم: هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ**
120-121	یەکەم: پایەکانی پلاندانانی گەشتیاری
121	دووەم: قۆناغەکانی دانان و ئامادەکردنی پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزاری
121	سێیەم: ئاستەکان(ماوە)کانی پلاندانانی گەشتوگوزاری
121-129	1. پلاندانانی ماوە کورت
129-138	2. پلاندانانی ماوە مام ناوەند
138-149	3. پلاندانانی ماوە درێژ
150-153	دەرئەنجامەکان
154	پێشنیارەکان

155-174	لیستی سەرچاوەکان
175-182	پاشکۆکان
183	پوختە بە زمانی عەرەبی
184	پوختە بە زمانی ئینگلیزی

پێرستی خشتەکان

لاپەرە	ناونیشان	ژمارە
16	ڕووبەری یەکە کارگێڕیەکانی قەزای چەمچەماڵ لە ماوەی نێوان ساڵانی (1977-2021)بە کم2	1
21	ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بۆ بەشێک لە شارەکانی عێراق و هەرێم بۆ ساڵی (2009)	2
27	چیاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	3
31	تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی کاتژمێرەکانی خۆرەتاوی ڕاستەقینە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 - 2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ	4
36	تێکڕای مانگانەی بەرزترین و نزمترین پلەی گەرمی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ	5
38	بەرزترین و نزمترین ڕێژەی شێ و تێکڕای شێی ڕێژەیی، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ.	6
39	بەهای پارسەنگی پشوو و هەستکردن بە حەوانەوە بۆ ئاووهەوای گەشتوگوزاری	7
40	بەهای پارسەنگی پشوو(THI) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	8
41	تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی خێرایی با بە (م\چرکە)، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی (2011 - 2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ	9
43	بەهای ئاماژەی ساردکردنەوە(قرینە)ی با، بۆ جۆری هەست کردن بە پشوو	10
44	ئەنجامی تێکڕای مانگانە و وەرزانەی ئاماژەی بەهای سارکردنەوەی با، بە جێبەجێکردنی هاوکێشەی (سپڵ و پازل)لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	11
46	تێکڕایی مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 – 2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ	12
63	ژمارە و ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و لەماوەی نێوان ساڵانی (1977 - 2019)	13
65	پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)	14
66	ژمارەی نێر بۆ هەر 100مێیەک لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی(1977 - 2019)	15
67	پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)	16
70	تێکڕای داهات و خەرجی مانگانەی تاکە کەس و چەند ئامارێکی تری ئابوری لە پارێزگای سلێمانی بۆ ساڵی (2020)	17
71	ڕێژەی دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر چالاکی ئابوریدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی 2019	18

19	ڕێژەی ئاستی خوێندەواری لەناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2021)	73
20	پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	82
21	دابەشبوونی باخچە و پارک و شاری یاری و یاریگاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی یەکە کارگێڕییەکان بۆ ساڵی (2022)	95
22	ڕێگا سەرەکی و لاوەکیەکانی هاتووچۆ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	98
23	ژمارە و جۆری خزمەتگوزاریە تەندروستیەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2022)	100
24	ژمارەی پزیشک و کارمەندی تەندروستی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2022)	100
25	بڕی ئاوی پێویست بەپێی شوێنی حەوانەوە و جۆری گەشتوگوزار بۆ هەر گەشتیارێک بە لیتر لە ڕۆژێکدا	103
26	جۆری ڕێگاکانی پێگە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە (کم)	114
27	ژمارە و ڕێژەی گەشەی گەشتیاران لە پارێزگای سلێمانی لەنێوان ساڵانی (2007 - 2019)	131

پێرستی شێوەکان

ژمارە	ناونیشان	لاپەڕە
1	تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی کاتژمێرەکانی خۆرەتاوی ڕاستەقینە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 - 2020)	34
2	تێکڕای مانگانەی بەرزترین و نزمترین پلەی گەرمی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ	37
3	تێکڕای مانگانەی بەرزترین و نزمترین ڕێژەی شێی، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011-2020)	38
4	بەهای پارسەنگی پشوو(THI)، پیشان دەدات لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	41
5	تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی خێرایی با بە (م/چرکە)، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی (2011 - 2020) لە وێستەگەی کەشناسی چەمچەماڵ	42
6	ئەنجامی تێکڕا ئاماژەی بەهای سارکردنەوەی با، بەجێبەجێکردنی هاوکێشەی (سیڵ و پازل) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	44
7	تێکڕایی مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 – 2020)	46
8	گرووپەکانی تەمەن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)	66
9	پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)	68
10	ڕێژەی دابەشبوونی دانیشتوان بەسەرچالاکی ئابوریدا لەناوچەی لێکۆڵینەوە بۆساڵی2019	72
11	ئاستی خوێندەواری ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2021)	73
12	ژمارەی گەشتیارانی هاتوو بۆ پارێزگای سلێمانی لەنێوان ساڵانی (2007 - 2019)	132

پێڕستی نەخشەکان

ژمارە	ناونیشان	لاپەڕە
1	شوێنی قەزای چەمچەماڵ بەگوێرەی پارێزگای سلێمانی و هەرێمی کوردستان و عێراق	13
2	شوێنی ئەسترۆنۆمی و کارگێڕی ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ساڵی (2021)	14
3	شوێنی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی پارێزگای سلێمانی و هەرێمی کوردستان و عێراق	22
4	نەخشەی بەرزونزمی ناوچەی لێکۆڵینەوە	31
5	دەرامەتی ئاو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	54
6	دابەشبوونی ڕوەکی سروشتی لەناوچەی لێکۆڵینەوە	58
7	دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)	69
8	دابەشبوونی جوگرافی پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	83
9	تۆڕەکانی ڕێگاکانی هاتوچۆ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	99
10	ئەو پێگە گەشتیاریانەی دەکەونە ناو سنوری ناوچە جێناکۆکەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	116
11	دابەشبوونی شوێنی ئاوە کانزاییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	118
12	شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای بانی مەقان بەگوێرەی قەزای چەمچەماڵ	135
13	شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای ئالیاوە لەناوچەی لێکۆڵینەوە.	137
14	بەنداوەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و بەنداوە پێشنیارکراوەکان بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە	141
15	شوێنی ئەسترۆنۆمی دەربەند تەکیە(دەربەند بازیان)	145
16	شوێنی دەربەند تەکیە(دەربەند بازیان)، بەگوێرەی مانگە دەستکردەکان	146
17	شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای گۆپتەپە لەناوچەی لێکۆڵینەوە	149

پێڕستی وێنەکان

ژمارە	ناونیشان	لاپەڕە
1	دەربەندی باسەرە و چیای سەگرمە	24
2	چیای خاڵخالان	25
3	زنجیرە چیای سەڵباتوو	26
4	بەردە وەستاوەکەی قەیتول لە چیای باسکی زەنور	26
5	بەرزاییەکانی بانی مەقان، لەناوچەی لێکۆڵینەوە	28
6	دیمەنێک لەڕووباری زێی بچوک لەگوندی گۆپتەپەی سەر زێی ناوچەی لێکۆڵینەوە	48
7	ڕووباری ئاوەسپی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	50
8	بەنداوی هەڕاوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	52
9	سەرچاوەی ئاوی کانزایی لە گوندی کۆرمۆر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.	55
10	کەو لەگەڵ کەڵەکێوی لە چیای سەرگرمەی ناوچەی لێکۆڵینەوە	60
11	ڕاوماسی لە چەمی ڕۆخانە، لە ناحیەی قادرکەرەمی ناوچەی لێکۆڵینەوە	61

12	شوێنەواری کەریم شایەر و کانیەکەی کەریم شایەر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	75
13	وێنەی (13)، وێنەی گوندی چەرمووڵە دووکاتی جیاوازدا، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	76
14	قەڵای سپی حەسار لەناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵ	77
15	ئەشکەوتی کونەکەمتیار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	78
16	گوندی خوێڵێن شوێنی بەرهەمهێنانی خوێ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	78
17	ئەشکەوتی دەرزیلە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	79
18	سەردانی دەروێشەکان بۆ تەکیەی کەسنەزانی لە کربچنە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	81
19	دەروێشێکی سەربە تەریقەتی کەسنەزانی لە کربچنە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	81
20	زیکری دەروێشەکان لە تەکیەی قەرەچێواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	82
21	شاعیران فەقێ قادری هەمەوەند و شێخ ڕەزای تاڵەبانی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	85
22	کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ و کردنەوەی پیشانگای کتێب لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	86
23	لۆگۆی مۆنۆمێنتی ئەنفال لە ناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵ	86
24	مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	87
25	چەند پیشەیەکی دەستی و میللی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	89
26	فیستیڤاڵی ڕۆشنبیری و بازاڕسازی بەهارە و پاییزە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	90
27	کردنەوەی ئاگری نەورۆز لەسەر قەڵای سپی حەسار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	91
28	ئامادەکاری بۆ ساڵیادی ئەنفال لە مۆنۆمینتی ئەنفال لە ناوچەی لێکۆلینەوە	91
29	چێشتخانەی بەشداری کوردەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	93
30	یاریگای چەمچەماڵ و باخچەی نەورۆز لە سەنتەری قەزای چەمچەماڵ	94
31	هەڵگرتنەوەی بەشێک لە مین و تەقەمەنی ناوچەی لێکۆڵینەوە ڕێکەوتی (2022/10/19)	112
32	ڕاوی هەرەمەکی ماسی لە ڕووباری ڕۆخانەی ناوچەی لێکۆڵینەوە.	115
33	نموونەیەک لە کێشەی موڵکایەتی لە زەویەکانی سەیرانگای بانی مەقان لەناوچەی لێکۆڵینەوە	123
34	مۆنۆمێنتی ئەنفال لە بناری مەقان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	128
35	سەیرانگای بانی مەقان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	134
36	سەیرانگای ئالیاوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	138
37	تێکچوونی ڕێگای نێوان ناحیەکانی (شۆڕش و سەنگاو)ی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهۆی لافاوەوە	139
38	دەربەندی تەکیە(دەربەند بازیان) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	144
39	سەیرانگای گۆپتەپەی سەر زێی بچوک لە ناوچەی لێکۆڵینەوە	148

پێڕستی هێڵکاریەکان

ژمارە	ناونیشان	لاپەڕە
1	پایەکانی پلاندانانی گەشتیاری	120

پێڕستی پاشکۆکان

ژمارە	ناونیشان	لاپەڕە
1	جێبەجێکردنی هاوکێشەی گرامبۆن.	175
	شیکاری هاوکێشەی (ثۆم)	**176**
2	شیکاری هاوکێشەی (سپڵ و پازل)	177
3	پێگە شوێنەواریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەواری عێراق بۆ ساڵی (1970)	178-181
4	نەخشەی گوندەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە	182

پێشـــەکـی

گەشتوگوزار یەکێکە لەو کەرتانەی کە لە جیهانی ئەمڕۆماندا بایەخێکی تایبەتی پێدەدرێت، ئەگەرچی چالاکیە گەشتوگوزاریەکان مێژوویەکی دێرینی هەیە و لە کۆنیشدا گەشت و گەڕان هەر باوبووە، بەڵام بایەخی گەشتیاری لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە بە ڕێژەیەکی بەرچاو ڕووی لە بەرزبوونەوە کردوە و بووەتە جێی سەرنجی توێژەرانی بواری گەشتیاری.

گەشتوگوزار جیالەوەی ڕۆڵ دەبینێت لەڕەخساندنی هەلی کار و بەرزکردنەوەی داهاتی تاک و بەدەستهێنانی سامانی نیشتیمانی و دابینکردنی داهاتێکی بەردەوامە بۆ وڵات، لەهەمانکاتدا گەشتوگوزار کاردەکاتەسەر ئاڵوگۆڕی ڕۆشنبیری و کەلتوری و کرانەوەی کۆمەڵگە و پاک ڕاگرتنی ژینگە و بوژانەوەی وڵات، بە پێچەوانەی کەرتەکانی تر، لەگەڵ ئەوەشدا گەشتوگوزار بۆ زۆر وڵات بوەتەهۆی دابینکردنی سەرچاوەی بودجە و کەمکردنەوەی ڕێژەی بێ کاری و ناساندنی شوناسی وڵاتان بەو گەشتیارانەی کە سەردانی وڵاتەکانیان دەکەن.

ناوچەی لێکۆڵینەوەش ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە جۆرە جیاوازەکانی گەشتوگوزار جا چ سروشتی بن یاخود مرۆیی، هەروەها خاوەن کۆمەڵێک توانستی گەشتیاریە کەدەکرێت وەبەرهێنانیان تێدا بکرێت و پەرەیان پێبدرێت بۆ ئەوەی لە داهاتوودا ببن بە ناوچەی خستنەڕوو و کێشکردنی گەشتیاران و شان بەشانی کەرتەکانی تر ڕۆڵ ببینن لە بەهێزکردنی کەرتی گەشتیاری و ئابوری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

هۆی هەڵبژاردنی توێژینەوەکە:

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم توێژینەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ دەوڵەمەندی قەزاکە بە بوونی توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیە گەشتوگوزاریەکان، کە تائێستا نەتوانراوە وەکو پێویست وەبەرهینانی گەشتیاری تێدا ئەنجام بدرێت و بەشێوەیەکی زانستی و ئابوریانە سوود لەو توانستانە وەربگیرێت بۆ پلاندانانی گەشتوگوزرای بە ئامانجی پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

گرنگی توێژینەوەکە:

1. دەرخستنی ڕۆڵی کەرتی گەشتیاری لە بوژاندنەوەی ژێرخان و سەرخانی ئابوری ناوچەی لێکۆڵینەوە، کە خاوەنی کۆمەڵێک توانستی گەشتیاریە و گێڕانەوەی هاوسەنگی ژینگە لەڕێگەی بایەخدان بە پاک ڕاگرتن و پاراستنی ژینگەی ناوچەکە و گرنگیدان بە پارێزراوی سروشتی.
2. گرنگیدان بە پلاندانانی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تا لەو ڕێگەیەوە پلانیکی تۆکمە دابنرێت بۆ ناوچەکە پشت بەست بە توانستە جوگرافیەکان، لەگەڵ ئەوەشدا ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن کۆمەڵێک توانستی سروشتی و مرۆییە کە دەکرێت لەبواری پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتوگوزاریدا لە قەزای چەمچەماڵە سوودی لێ وەربگیرێت و چەندین جۆری گەشتوگوزاری نوێی تێدا دروست بکرێت.
3. گرنگی گەشتوگوزار لەوەدا دەردەکەوێت کە پێویستی بەدەستی کار هەیە و دەبێتەهۆی ڕەخساندنی هەلی کار، لەڕێگەی جێبەجێکردنی پلانێکی گونجاوی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، بەشێوەیەک کێشەی بەشێک لەو بێکاریەی لە قەزاکەدا هەیە چارەسەر بکات، هەروەها دەتوانرێت سەرمایەی بیانی و ناوخۆیی بۆ ناوچەکە ڕابکێشێت، بەمەش داهاتی تاکەکەس زیاد بکات.

ئامانجەکانی توێژینەوەکە:

1. دەرخستنی ڕۆڵی توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و توانای سوود لێ وەرگرتنیانە لە بواری پەرەپێدانی گەشتوگوزاریدا.

2. دیاریکردنی گرفت و ئاستەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە و چارەسەر کردنی ئاستەنگەکانی بەردەم پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لەناوچەکە لەڕێگەی خستنەڕووی پلانێکی گونجاوی گەشتوگوزاری و گرتنەبەری چەند ڕێگەچارەیەکی گونجاو و پێشکەشکردنی کۆمەڵێک پێشنیار بۆ چارەسەرکردن و چۆنیەتی پێشخستن و پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

3. هەڵسەنگاندنی توانستە جوگرافیەکانی ناوچەکە بۆ جۆرە جیاوازەکانی گەشتوگوزار لەگەل هەوڵدان بۆ دانانی پلانێکی تۆکمەی گەشتیاری گونجاو بەمەبەستی پەرەپێدانی ناوچە شاراوەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

کێشەی توێژینەوە:

لێرەدا کێشەی توێژینەوەکە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕوو:

1. دەوڵەمەندی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی گەشتوگوزار، کە نەتوانراوە ببێت بە فاکتەرێک بۆ وەبەرهێنان و پلاندان و پەرەپێدانی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

2. ناچەی لێکۆڵینەوە چەندین شوێنی گەشتیاری تێدایە کە فەرامۆشکراون و دوورن لە وەبەرهێنان و دابینکردنی خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان.

3. خراپی بارودۆخی کەرتی گەشتیاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە و نەبوونی پلانی گەشتیاری بۆ ناوچە گەشتیاریەکان.

4. کێشەی موڵکایەتی کاریگەری هەیە لەسەر پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ.

گریمانەی توێژینەوەکە:

هەر توێژینەوەیەکی زانستی پێویستە لە گریمانەیەک یان چەند گریمانەیەکەوە سەرچاوەی گرتبێت، ئەم لێکۆڵینەوەیە لەم گریمانانەی خوارەوەدا سەرچاوەی گرتووە:

1. ئایا توانستە گەشتوگوزاریە سروشتی و مرۆییەکانی قەزای چەمچەماڵ، بوونە بە بنەمای خستنەڕووی گەشتیاری؟ ئەم دوو بنەمایە چۆن یەکەیەکی تەواوکاری گەشتیاری بەخشیوەتە قەزاکە؟.

2. ئایا نەبوونی هاوسەنگی لەنێوان کەمی خزمەتگوزاری و ئاسانکاریە گەشتوگوزاریەکان(سەرخان و ژێرخانی ئابوری) بەراورد بە توانستە جوگرافیەکانی ناوچەکە کاریگەری هەیە لەسەر پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ؟.

3. ئایا شوێنی گەشتوگوزاری وەبەرنەهێنراوی شاراوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە، کە تا ئێستا وەبەرهێنانی گەشتیاری تێدا نەکراوبێت و پەرەپێدانی گەشتوگوزاری بەخۆوە نەبینیبێت؟.

میتۆدی توێژینەوەکە:

هەر توێژینەوەیەکی زانستی لەپێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی وادەخوازێت میتۆدێکی زانستی یاخود چەند میتۆدێکی زانستی تێدا بەکاربهێنرێت، لەم ڕوانگەیەوە لە لێکۆڵینەوەکەدا سوودمان لە هەر سێ میتۆدی زانستی (هەرێمی، ئوسوڵی، شیکاری)بینیوە:

میتۆدی هەرێمی میتۆدێکە بۆ دەرخستن و هەڵسەنگاندن و بەراوردکرنی قەبارەی گەشتوگوزاری ناوچەی لێکۆڵینەوە و پەیوەندی ئاڵوگۆڕی لەنێوان ناوچەکانی پێشوازی و دەرچوونی گەشتیار و کاریگەریەکانی لەسەر ناوچەکە، هەروەها میتۆدی ئوسوڵی بەکارهێنراوە بۆ دەرخستنی ڕۆڵ و کاریگەری فاکتەرە جوگرافیەکان لەسەر چالاکی و لایەنە جیاوازەکانی گەشتوگوزار، هەروەک پشتمان بە میتۆدی شیکاری بەستووە بۆ شیکردنەوەی ئەو داتا و زانیاریانەی کە لە لێکۆڵینەوەکەدا بەکارهاتووە و نواندنیان بۆ کراوە لەسەر (نەخشە و خشتە و شێوە و هێڵکاری و وێنە)کانی ناو لێکۆڵینەوەکە، هەر لە لێکۆڵینەوەکەدا کاری مەیدانی ئەنجامدراوە و سوودیش لە بەرنامەی (Gis) وەرگیراوە.

گرفتەکانی بەردەم توێژینەوەکە:

1. یەکێک لە گرفتەکانی بەردەم لێکۆڵینەوەکە نەبوونی داتا و ئاماری پێویستە بەجۆرێک هەندێک لە فەرمانگەکانی قەزاکە لەڕووی ئامار و داتاوە هەژارە ئەوەشی هەیە یان کەمە یاخود زانیاری خامە پێویستی بە شیکردنەوە و ڕێکخستنە.

2. سەردانی مەیدانی یەکێکی ترە لە گرفتەکانی بەردەم توێژینەوەکە، چونکە هەموو پرۆسەیەکی کێومالْکردن پێویستی بە کات و ماندبوونە بەهۆی دووری و پەرتەوازەیی ناوچەکە لەیەکتری، هەروەک ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن ڕووبەرێکی فراوانە و جگەلە سەنتەری قەزا لە (شەش)یەکەی ئیداری پێکهاتووە.

پلانی توێژینەوەکە:

بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەکانی، توێژینەوەکەمان دابەشکردوە بۆ پێشەکی و سێ بەش، کە هەر بەشێک لە چەند باسێک پێکهاتووە جگەلە دەرئەنجام و ڕاسپاردە، بە لیستی سەرچاوەکان و پاشکۆکان و دوو پوختەی لێکۆڵینەوە بەهەریەک لە زمانەکانی عەرەبی و ئینگلیزی کۆتاییمان بە لێکۆڵینەوەکە هێناوە بەم شێوەیە:

بەشی یەکەم: لە پێنج باس پێکهاتووە کە تەرخان کراوە بۆ توانستە جوگرافیە گەشتوگوزاریە سروشتیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەم شێوەیە: باسی یەکەم: شوێنی جوگرافی، باسی دووەم: ڕووخسارەکانی ڕووی زەوی، باسی سێیەم: ئاووهەواو ڕەگەزەکانی، باسی چوارەم: دەرامەتی ئاو، باسی پێنجەم: ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی.

بەشی دووەم: تایبەت کراوە بۆ توانستە مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە چوار باس پێکهاتووە، باسی یەکەم: تایبەتمەندیەکانی دانیشتوان، باسی دووەم: توانستە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان، باسی سێیەم: توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان، باسی چوارەم: ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان.

بەشی سێیەم: دانراوە بۆ ئاستەنگەکانی پلاندانانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری و ئاسۆکانی داهاتووی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەم بەشە لە دوو باس پێکهاتووە، لە باسی یەکەمدا ئاماژە بە پلان و پەرەپێدانی گەشتیاری و ئاستەنگەکانی بەردەم گەشتوگوزار کراوە لە قەزای چەمچەماڵ، لە باسی دووەمدا بەوردی جەخت لەسەر هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری کراوەتەوە بۆ قەزای چەمچەماڵ و بەسەر سێ ماوەی پلاندانانداندا دابەشکراوە ئەوانیش پلاندانانی (ماوە کورت، ماوە مامناوەند، ماوە درێژ).

لەکۆتایدا دەرەنجام و ڕاسپاردەی پێویست خراوەتەڕوو بەمەبەستی پلاندانانی گەشتیاری و پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینە و پێشخستنی ناوچە گەشتوگوزاریەکانی قەزای چەمچەماڵ.

توێژینەوەکانی پێشوو:

1. مهابات محمد جميل مصطفى، دور العوامل الجغرافية في الإنتاج الزراعي في قضاء چمچمال وسبل تنمية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2012.
2. صمد عبدالله صالح، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ ئاوی ژێرزەوی لەقەزای چەمچەماڵ، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2015.
3. چراخان نصرالدين صالح، دانیشتوانی قەزای چەمچەماڵ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای دانیشتوان، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستەمرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2015.
4. ئارام رضا عزالدين، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر حەوانەوەی مرۆڤ (بەراوردێک لەنێوان قەزای چەمچەماڵ و قەزای پێنجوێن)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی ڕاپەڕین، 2017.

دیاریکردنی چەمک و زاراوەکانی لێکۆڵینەوەکە

1. گەشتوگوزار:

گەشتوگوزار یەکێکە لەو چەمکانەی بەماوەیەکی کەم گەشەکردنێکی خێراو بەرچاوی بەخۆوە بینوە، رۆڵێکی گرنگی بینیوە لە زامنکردنی ئابوریەکی بەهێز بۆ زۆرێک لە وڵاتانی جیهان، بڕوا وایە ڕیشەی وشەی (گەشتوگوزار- Tourism) لەڕووی زمانیەوە لە وشەی (گەشت- Tour) هاتبێت[1]، مەبەست لە وشەی گەشتیش (گەشتکردن)ە واتە ئەو کەس و گروپانەی کە هەڵدەسن بە گەشتەکە، لە فەرهەنگی ئۆکسفۆڕدی بەریتانیدا بنەڕەتی وشەکە بەستراوەتەوە بە (Tourism) بەوەی (گەشتێکە لە شوێنی نیشتەجێبوونەوە دەستپێدەکات و بە گەڕانەوە بۆ هەمان شوێن کۆتایی پێدێت، هەر لە گەشتەکەدا سەردانی کۆمەڵێک شوێن دەکرێت وەیان ژمارەیەک سەردانە لەلایەن کۆمپانیا شارەزاکانەوە بۆ هەندێک جێگا ڕێکدەخرێت)[2]، هەندێکی تر وشەکە دەبەنەوە بۆ یۆنان و لاتین پێیان وایە (Tour) لە وشەی لاتینی(Tournus)، یان وشەی(Tornore)، یاخود وشەی یۆنانی (Tournos) وەرگیراوە کە لە زمانی مۆدێرنی ئینگلیزیدا بە (Ones Turn) واتە (گەڕان و گەشتکردنی کەسێک)[3] دێت، یەکەمین پێناسە بۆ گەشتوگوزار لەلایەن (جویر فرۆیلەر G. Freuler) کراوە بە دیاردەکی سەردەمیانە وێنای کردوە وەک هۆکارێک بۆ پشوودان و گۆڕینی ژینگە لەپێناو چێژوەرگرتن لە جوانی سروشت و مانەوە لەو ناوچانەی کە دیمەنێکی سروشتێکی تایبەتیان هەیە و وەک هۆکارێکیش بۆ گەشەپێدانی پەیوەندیەکان لە نێوان کۆمەڵگە جیاوازەکاندا دایناوە[4]، گەشتوگوزار ئەو گەشتەیە کەسێک پێی هەڵدەسێت بۆ دەرەوەی ماڵەکەی خۆی بەلایەنی کەمەوە شەوێک لەدەرەوەی شوێنی نیشتەجێبوونی هەمیشەیی خۆی بمێنێتەوە، مەبەستی چالاکی گەشتەکە بۆ پشوودان و چێژوەرگرتن بێت لە بینینی شوێنی نوێ[5]، هەردوو توێژەر (Lowso ،Bovey) لەڕوانگەیەکی ئابوریەوە بۆ چەمکی گەشتوگوزار دەڕوانن پێیان وایە گەشتوگوزار سامانێکی ئابوریە لایەنە خۆشگوزەرانی و دەروونیەکانی مرۆڤ پڕدەکاتەوە، چونکە بازاڕی گەشتوگوزار لەژێر کاریگەری فاکتەرەکانی خواست و خستنەڕوو دایە[6] ڕێکخراوی گەشتیاری جیهان(UNWTO) ڕایدەگەیەنێت گەشتوگوزار چالاکیەکی مرۆیی و دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیە کرداری گواستنەوەی تاکە لە شوێنی نیشتەجێبوونی هەمیشەیی بۆ ناوچەیەکی تر بۆ ماوەیەکی کاتی بەمەرجێک (24)کاتژمێر کەمتر نەبێت و نەگات بە ساڵێک[7].

---

[1]. ازاد محمد امین، المقومات الطبیعیة لنشوء وتطویر السیاحة في المنطقة الجبلیة من اللعراق، مجلة کلیة التربیة، جامعة البصرة ، العدد(2)، 1979، ص37

[2]. The Oxford Dictionary of current English, oxford university press, Amen House, London, 1984, p915

[3]. خالد مقابلة، فن دلالة السیاحة، دار الوائل للنشر والتوزیع، الطبعه الاولی، عمان، الاردن، 2003، ص18

[4]. غریب علی سلیم، ڕۆڵی گەشتوگوزار لە پەرەپێدانی دێهاتەکانی قەزای شارباژێڕدا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی زانستەمرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2022، ل12

[5]. غسان قاسم رشید عمر، السیاحه في محافظة نابلس، رسالة الماجستیر، جامعة نابلس، فلسطین، 2003، ص18

[6]. Lawson, Fred and Bond-Bovey, Manuel, Tourism and Recreation Development, Architectural press, Ltd, Inc, Columbus, 1977, p, 1.

[7]. هدى زبار عبد صالح الهزیماوي، صناعة السیاحه في قضائي الفلوجة والحبانیة ومقوماتها التنمویة، رسالة ماجستیر(غیر منشورة)، کلیه التربیة، جامعة الانبار، أیلولی 2021، ص11

ڕێکخراوی ئەکادیمی وڵاتانی گەشتوگوزاری جیهانی(A.I.T): پێناسەی گەشتوگوزار دەکەن بە گەشتەکانی جێژوەرگرتن،هەموو ئەو کۆمەڵە چالاکیە مرۆیانەی کاردەکەن بۆ بەدیهێنانی ئەو جۆرە لە گەشتکردن[1]، لەڕاستیدا گەشتوگوزار جوڵانەوەیەکە لە خاڵێکەوە دەسپێدەکات و لە هەمان خاڵ کۆتایی پێدێت[2]، دەتوانین گەشتوگوزار بۆ زۆر جۆری وەک (وەرزشی، کەلتوری، بازرگانی، ڕابواردن، زانستی و...هتد) دابەش بکەین هەروەک (سیمۆن Simon Hudson) ئەم سەدەیە بە سەدەی گەشتیاری ناو دەبات[3].

لەڕوانگەی توێژەرەوە گەشتوگوزار لە شوێنی نیشتەجیبوونەوە دەستپێدەکات بە گەڕانەوە بۆ هەمان شوێن کۆتایی دێت لەماوەی نێوان (24)کاتژمێر بۆ ساڵێک کەمتر نەبێت، جۆرێکیشە لە بزاوتی ئابوری و کۆمەڵایەتی و ژینگەیی و کەلتوری و ڕۆشنبیری، جا گەشتەکە سروشتی بێت یاخود مرۆیی، لە ناوخۆی وڵات ئەنجام بدرێت یاخود لە دەرەوەی وڵات ئەوەی گرنگە مەبەستی گەشتەکەیە بۆ کارو بەدەستهێنانی داهات نەبێت.

2. جوگرافیای گەشتوگوزار:

جوگرافیای گەشتوگوزار ئاماژەیە بۆ هەر دوو زانستی جوگرافیا و گەشتوگوزار سامۆلیتز (Samolewitiz)ی توێژەر پێی وایە بۆ یەکەم جار زاراوەی گەشتوگوزار لەساڵی(1905) بەکارهاتووە وەک جەختکردنەوەیەک لەسەر بنەما سروشتی و مرۆیەکان ئەو بنەمایانەی چالاکی گەشتوگوزاری لێ پێکهاتووە بەڵام لەساڵی(1939) زانای جوگرافی ناسی پۆڵەندی (S .Leszczyki) جۆرێک سەربەخۆی بەم چەمکە بەخشی و گەشتوگوزاری وەک لقێک لە لقەکانی جوگرافیا ناساند[4]، لەڕاستیدا جوگرافیای گەشتوگوزار لێکۆڵینەوە لە بابەتە گەشتوگوزاریەکان دەکات، وەک چالاکیە پیشەسازی و کۆمەڵایەتی و کەلتوریەکان دەیناسێنێت[5] و باس لە جوڵەی گەشتیاری و جۆرەکانی گەشتوگوزار دەکات لە جیهان یان وڵاتێک یاخود ناوچەیەک، چ گەشتی ناوخۆیی بێت یان نێودەوڵەتی، هەر لە گەشتی کات بەسەربردنەوە هەتا گەشتی چارەسەری یا ڕۆشنبیری و...هتد، هەروەها لێکۆڵینەوە لەو ناوچانەش دەکات تایبەتمەندیەکەی ڕۆڵ دەبینێت لە ڕاکێشانی گەشتیار جا فاکتەرە سروشتیەکان بن وەک ئاوهەوا و بەرزونزمی و...هتد یان فاکتەرە مرۆیەکانی وەک ئاسانکاری گواستنەوە و هۆیەکانی خۆشگوزەرانی و حەوانەوە، توانای لەخۆگرتنی میوانخانەکان و شوێنەکانی مانەوە و خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان و هەموو ئەوانەی دەچنە چوارچێوەی جوگرافیای گەشتوگوزار[6].

---

[1]. هاوژین ابوبکر صالح، قياس و تحليل أثر الإنفاق السياحي في نمو الأقتصادي في دول مختارة للمدة (1990-2019)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الإدارة والأقتصاد، جامعة السليمانية، 2021، ص11

[2]. کامبیز حەیدەر زادە، توريسم ورزشي، سازمان توسعه تجارت ايران معاونت بررسي بازار و بازاريابي، تهران، 1396هـ ص14

[3]. فارس احمد فارس، نقش گردشگری در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی :روستای قوری قلعه)، (پایان نامه غیر انتشار)، دانشکده ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه ازادی اسلامی زمستان، 1399هـ ص3

[4]. ئەژین ئەنوەر یوسف، توانستە سروشتیەکانی پلاندانان و گەشەپیدانی گەشتوگوزار لە ناوچە شاخاویەکانی ئیدارەی ڕاپەڕیندا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی ڕاپەڕین، 2017، ل44

[5]. Hannam, K. Tourism Geographies, tourist studies and the turn towards mobility's, Geography Compass, (2008), 2(1), 127-139

[6]. حسام الدين جادالرب، فەرهەنگی زاراوە جوگرافیەکان(ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، و: محەمەد چیا، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2012، ل169

جوگرافیای گەشتوگوزار هەموو سەرچاوە گەشتیارییەکان دەگرێتەوە جا (سروشتی و مرۆیی)بن یان ژێرخانی گەشتوگوزاری وەک (ڕێگەوبان، ئاو، کارەبا...هتد)، یان جۆرەکان و شێوەکانی گەشتوگوزار و (توێژینەوە ئاماری)یەکان سەبارەت بە هاتنی گەشتیار و دروستبوونی بازاڕی گەشتیاری و بوارەکانی تر[1]، لەگەڵ ئامادەکردنی نەخشە گەشتیاریەکان پیشاندانی دیمەنە گشتگیرەکانی بنەما گەشتیاریە سروشتی و مرۆیەکان و دابەشبوونی شوێنەکانیان لەسەر نەخشە گەشتوگوزاریەکان، بۆ ئەوەی لە پلاندانانی گەشتیاریدا سوودیان لێ وەربگیرێت[2].

توێژەر پێی وایە جوگرافیای گەشتوگوزار جگەلەوەی لقێکە لە جوگرافیای مرۆیی، لێکۆڵینەوە لە دابەشبوونی شوێنی ناوچە گەشتوگوزاریەکان دەکات لە بنەما سروشتی و مرۆیەکانیش دەکۆڵێتەوە کە کاردەکەنە سەر چالاکیە گەشتوگوزاریەکان هەر لەرێگەی ئەم زانستەشەوە پلان دادەنرێت بۆ پەرەپێدان و پێشخستنی ناوچە گەشتوگوزاریەکان.

3. گەشتیار:

گەشتیار بە جوڵێنەری چالاکیە گەشتیاریەکان دادەنرێت، بەجۆرێک هیچ چالاکیەکی گەشتوگوزاری بەدینایەت ئەگەر گەشتیار نەبیت، زاراوەی گەشتیار لە زمانی عەرەبیدا (السائح)ە، لە زمانی کوردیدا بە هاو واتاکانی (گەشتیار، گەریدە، جیهانگەڕ)[3] هاتووە، لەفەرهەنگی هەمبانەبۆرینەدا وشەکە بە واتەی (سەیاح، دنیاگەڕ، گەڕیدەی شاران)دێت، هەرلەو فەرهەنگەدا وشەی (گەشتۆک)یش بە (زۆر گەڕیدە)[4] هاتووە، مەبەستیش لەو کەسانەیە کە حەزی زۆر گەشتکردن و بەجیهاندا گەڕانیان هەیە، هەروەها ئەم بابەتە یەکێکە لە گرنگترین فاکتەرەکانی تیکەڵاوبوونی کەلتوری و ئاشنا بوون لە گەڵ نەتەوەکانی تر[5]، لەسەر بنەمای کات و بە مەرجی گۆرینی شوێنی نیشتەجێ بوون و مانەوە، لیژنەیەکی پسپۆڕی ئاماری کۆمەڵەی دەوڵەتان لە ساڵی(1936) لە شاری جنێف، لەڕاپۆرتێکیاندا ئاماژەیان بەوەکردوە گەشتیار بەو کەسانە دەوترێت بۆ ماوەی (24)کاتژمێر لە وڵاتێک یان ناوچەیەکدا بمێننەوە بەمەرجێک لەو وڵاتەی بەردەوام تێدا دەژین و دەمێننەوە جیاواز بێت[6]، سەبارەت بە ماوەی دووریەکەش بۆچوونی جیاواز هەیە هەندێک دووری ئەو شوێنەی گەشتیار ڕووی تێدەکات بەلایەنی کەم (160)کم[7] هەندێکی تر بە (80)کم، دایان ناوە[8]، ئاژانسی گەشتوگوزاریش لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە دوو کاتی جیاوازدا دوو پێناسەی کردوە

---

[1]. Mitchell, L. S. & Murphy, P. E, Geography and Tourism, Annals of Tourism Research, (1991), 18(1), 57-70.

[2]. شوقي سيد محمد دابي، مدخل الى جغرافية السياحة، كلية الآداب والعلوم الانسانية، جامعة قناة سويس، مصر، 2019، ص14

[3]. ڕزگار کەریم، فەرهەنگی ژیر(عەرەبی کوردی)، چاپخانەی مەهارات، لەبلاوکراوەکانی نەشری ئیحسان، چاپی دووەم، تهران، 2007، ل249

[4]. عبدالرحمن شەرەفکەندی(هەژار)، فەرهەنگی هەمبانەبۆرینە، چاپخانەی سروش، طهران،(جلد یەک)، 1369هـ ل731

[5]. فرید شهسواری و خدیجه یارمحمدی، کار آفرینی و توسعه گردشگری روستایی، کنفرانس بین المللی مدل ها و تکنیکهای کمی در مدیریت، قزوین، دانشگاه بین المللی امام خمینی، 1399هـ ص12

[6]. نیشان سورێن موسیس، مقومات صناعة السياحية في محافظة دهوک، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية اداب، جامعة صلاح الدين، 2004، ص13

[7]. کامەران تاهیر سەعید، جوگرافیای عێراق مرۆیی و چالاکی ئابوری، دەزگای نارین بۆ چاپ و بڵاوکراوە، چاپی یەکەم، هەولێر، 2014، ل220

[8]. لوقمان وسو عومەر، توانستە گەشتوگوزاریەکانی قەزای کۆیە، (نامەی ماستەر-بڵاونەکراوە)، کۆلێژی پەروەردە زانکۆی کۆیە، 2006، ل19

بۆ چەمکی گەشتیار، گەشتیاری نیشتیمانی و گەشتیاری دەرەکی لێکجودا کردوەتەوە لە ساڵی (1973) گەشتیاری نیشتیمانی بەو کەسە پێناسەکردوە دەچێت بۆ جێگایەک دوور لە شوێنی نیشتەجێبوونی هەمیشەیی خۆی و لە (46-80)کم کەمتر نەبێت، ئەکریت ئەم گەشتە بۆ هەر مەبەستێک بێت جگەلە کارکردن، هەر ئەو ئاژانسە لە ساڵی(1978) دانی بەوەدانا کە گەشتیاری دەرەکی ئەو کەسەیە بەلایەنی کەمەوە تەنها شەوێک و لە ساڵێک زیاتر نەبێت کاتەکانی لە وڵاتێک بەسەر بەرێت کە جیاواز بێت لە وڵاتی خۆی، بەمەرجێک لەو وڵاتەدا بۆ سەردانەکەی کرێ وەرنەگرێت[1]، هەروەها ئەو گەشتیارانەی گەشتەکەیان لەسەر ئاستی ناوەوەی وڵات بێت بە (گەشتیاری ناوخۆیی) و خۆ ئەگەر بچنە دەرەوەی سنوری سیاسی وڵات ئەوە لەسەر ئاستی (گەشتیاری دەرەکی) دیاریدەکرێن، مەرجە گەشتەکەیان لە (24)کاتژمێر کەمتر و لە ساڵێک زیاترنەبێت بۆ پشوودان و بەسەربردنی کات بێت[2].

بە بۆچوونی توێژەر گەشتیار بەندە بە ڕەهەندەکانی شوێن و کات و ماوە(دووری) و مەبەستی گەشتەکە ئەوەی پەیوەندی بە شوێنەوە هەیە جێهێشتنی شوێنی نیشتەجێبوونی هەمیشەییە کاتیش؛ کاتی مانەوەی گەشتیارە لەنێوان (24کاتژمێر-ساڵێک)کەمتر، هەرچی ماوەیە جیاوازی نێوان ئەو دوورییە کە گەشتیار لەماوەی گەشتەکەیدا دەیبڕێت، زۆربەی توێژەران کۆکن لەسەر ئەوەی گەشتەکە بۆ کارکردن نەبێت بەڵکو بۆ خەرجکردنی پارەو قۆستنەوەی کاتی بەتاڵ و بەدیهێنانی خۆشگوزەرانی و پشوو ئارامی دەروونی بێت.

4. خۆشگوزەرانی:

خۆشگوزەرانی (الترفیة-Recreation) ، ئەم وشەیە بنچینەکەی بۆ زمانی لاتینی دەگەڕێتەوە، (Recreation) واتای پشوو دەگەیەنێت[3] لە ئینسکلۆپیدیای ئەمەریکیدا شیکراوەتەوە بۆ پێشگری (re) کە بۆ دووبارەکردنەوەیە (creation)یش بۆ نزیک لە (نەریت) یان نوێکردنەوەی وزەی مرۆڤ بەکاردێت[4]، و دەبێتەهۆی بەتاڵکردنەوەی وزەی زیادەی مرۆڤ و دەرکردنی هەڵچوونە ناوەکیەکانی[5]، یان چالاکیەکە بەمەبەستی بەدیهێنانی ئارەزوەکانی مرۆڤ و ئارامکردنەوەی دەروون و بیرە بەمەرجێک بگونجێت لەگەڵ تەمەن و ئاستی ڕۆشنبیری، لەکاتی بەتاڵیدا ئەنجام بدرێت[6]، لەبەرئەوەی دەروون حەزی پێدەکات، هیچ کات ئەم جۆرە چالاکیە نابێت بە ئەرک چونکە مرۆڤ لەکاتی بوونی کاتی زیادەدا ئەنجامی دەدات، شارەزایان وای بۆ دەچن خۆشگوزەرانی کردارێکە لە ئەنجامی ئەو چالاکیانەوە دێتەکایەوە دەروون حەزی پێدەکات، دەبێتەهۆی نوێکردنەوەی وزە و گەشەپێدانی توانا هزری و کۆمەڵایەتی و جەستەییەکان[7]، چالاکییە خۆشگوزەرانیەکان بەپێی خواستی کۆمەڵگەکان جودان بەنموونە کۆمەڵگە

---

[1]. شیروان عمر رشید، بنەماکانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2006، ل13

[2]. Alan a. Lew, c. Michael hall and Dallen j. timothy, World Geography of Travel and Tourism, First edition, Canada, 2008, P23.

[3]. الهیئة العامة للسیاحة و الاثار، معجم المصطلحات السیاحیة، مکتبة الملك فهد الوطنیة للنشر، الطبعة الثانیة، 2013، ص122

[4]. The World book of Encyclopedia Vo1. 16, child carttinter National INC, U.S.A, P: 171-174

[5]. عبدالله صالح البنیان، تحلیل سوسیولوجي لظاهرة الترویح و اهمیتها في مجتمعنا المعاصر بالتطبق على الانشطة الترویحیة في المجتمع العربي السعودي ، المؤتمر السادس لمنظمة المدن العربیة، الدوحة،1980، ص 151.

[6]. فاطمە قادر مصطفی، جوگرافیای خزمەتگوزاری، چاپخانەی جەنگەڵ، چاپی یەکەم، 2020، ل205-216

[7]. عبدالرحمن یوسف المزروعي، الخدمات الترویحیة في دولة الکویت، المؤتمر السادس لمنظمة المدن العربیه، الدوحة، قطر، 1980، ص75

خۆرئاوایەکان کراوەترن بەراورد بە خۆرهەڵاتی و ئیسلامیەکان ئەم جیاوازیە لەڕووی ئارەزوی کەسی و ئاستی (ئابوری، ڕۆشنبیری، کەلتوری) لەگەڵ قەوارەی خێزان و دابینکردنی کاتی بەتاڵ و شوێنەکانی خۆشگوزەرانی لە گەڕەک و شارەکاندا دەگرێتەوە بەپێی هۆیەکانی خۆشگوزەرانی لەبوونی (باخچە، سەیرانگا، گازینۆ...هتد[1]، یاخود خۆشگوزەرانی سوود وەرگرتنە لە کاتە بەتاڵەکان بە مەبەستی چێژوەگرتن بۆ زیادکردنی زانیاری خودی، دوور لە بەرپرسیارتیە فەرمی و پیشەییەکان[2].

دەکرێت بڵێین خۆشگوزەرانی گرتنەبەری هەموو ئەو میکانیزمانەیە دەبنە مایەی ڕابواردن و چێژبەخشین بە مرۆڤ، جیالەوەی هونەری سوود وەرگرتنە لە کاتەکانی دەست بەتاڵی، جۆرێکیشە لە چالاکی و نوێبوونەوە و ڕێکخستنەوەی وزەکانی مرۆڤ و پشوودان و ئارامی وەرگرتن و بەدیهێنانی حەز و خولیاکانی مرۆڤ، لیرەدا ڕەهەندەکانی کات و شوێن و دووری کاریگەری نییە لەسەر چالاکیە خۆشگوزەرانیەکان.

5. کاتەکانی دەستبەتاڵی:

(**Leisure Time**) وشەیەکی لێکدراوە لە هەردوو وشەی (**Time**) و (**Leisure**)وە هاتووە، بەڵام وشەی (**Leisure**) لەڕووی زمانەوانیەوە، لە شێوە لاتینیەکەوە وەرگیراوە وشەی (**Licer**) واتە (پێویستە مرۆڤ ئازاد بێت یاخود ئەو کاتانە دەگرێتەوە کە مرۆڤ ئازادە و هیچ ئەرکێک بەئەنجام ناگەیەنێت[3]، لە زمانی فەرەنسیدا وشەی (**Loisir**) واتایەکی نزیک لە (**Licer**)ی ئینگلیزی هەیە بە واتای (تۆ ئازادی لە کاتەکەت)دێت[4]، هەرچی وشەی (**Time**) بە واتای کات دێت هەردوو وشەکە پێکەوە بەواتاکانی نزیک لە(کاتی ئازاد- کاتی دەستبەتاڵی- کاتی ماوە لەدوای کار و ئەرک)دێت، ئەمەش ئەو کاتەیە تاک ئازادە و دەتوانێت لەئەنجامدانی ئەو چالاکییانەدا بەسەری بەرێت[5]، بەدەرفەت زانینی کاتەکانی بەتاڵی لە چالاکیە گەشتوگوزاریەکان و خۆشگوزەرانی و ڕابواردن یارمەتی مرۆڤ دەدات بۆ دەربازبوون لەو فشارە زۆرانەی لەنێو ماڵ و ڕۆژانی کارکردن و پێداویستیەکانی ژیاندا دەیباتەسەر، بۆیە یاسای تایبەت بۆ دیاریکردنی کاتەکانی ڕۆژانی کارکردن دانراوە بە (8)کاتژمێر لەڕۆژێکداو پێنج ڕۆژ لەهەفتەیەکدا[6]، ئەمە جگەلە ڕۆژانی پشوو کە بیرۆکەیەکی باشە بۆ سازدانی گەشت، لەگەڵ ئەوەی کاتەکانی دەستبەتاڵی ئەگەرەکانی هەستان بە کرداری چالاکی گەشتوگوزاری زیاد دەکات بەڵام مەرج نییە هەرکەسێک کاتی زیادەی هەبێت گەشت بکات، ئەوەش زۆر جار بەندە بە لایەنی ئابوری و ڕۆشنبیری و جۆری بیرکردنەوەی

---

[1]. شیروان عومەر ڕەشید، بنەما جوگرافیەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، تێزی دکتۆرا(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2011، ل15

[2]. ئەژین کریم محمد، هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانی لە شاری کەلاردا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2022، ل7

[3]. خالد ولي علي، المقومات السياحية في منطقة گەرميان وآفاقها المسقبلية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية والرياضة، جامعة گەرميان، 2014، ص24

[4]. سعد عبيد جودة الربيعي، الخدمات الترفيهية والسياحية في مدينة بغداد، اطروحة دكتوراه(غير منشوره)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 1991، ص18

[5]. سروه دشتي وهاب، تحليل جغرافي للمواقع الترفهية في مدينة اربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، 2004، ص12.

[6]. خلف حسين على الدليمى، استغلال المظاهر الجيمورفولوجية في تطوير المناطق السياحية و الترفيهية في محافظة الأنبار (دراسة في الجيمورفولوجية التطبيقية)، مجلة جمعية الجغرافية العراقية، العدد(38)، بغداد، 1998، ص 83.

مرۆڤەکان، بەڵکو ئەوەش ڕاستە هەرکەسێک بیەوێت گەشت بکات پێویستە کاتی بەتاڵی هەبێت بۆئەوەی پشووەکانی بۆ مەبەستی گەشتیاری بەکاربهێنێت، گرنگترین هۆکارەکانی زیادبوونی کۆی ماوەی کاتی دەستبەتاڵی بریتین لە:

1. پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا وایکردوە کە بەرهەمێکی زیاتر بە دەستی کاری کەمتر بەرهەم بهێنرێت ئەمەش کاریگەری لەسەر کەمکردنەوەی دەستی کارکەر هەیە.
2. پێشکەوتنی کەرتی تەندروستی کاریگەری هەیە لەسەر باشبوونی باری تەندروستی و زیادبوونی تێکڕای تەمەن.
3. زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان و قەبارەی مۆڵەتەکان و زیادبوونی ژمارەی ڕۆژانی پشووە فەرمیەکان.
4. دامەزراندنی سەندیکا و ڕێکخراوەکانی کرێکاران هۆکارە بۆ ڕێکخستن و کەمکردنەوەی کاتژمێرەکانی کارکردن.
5. پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای گواستنەوە و هۆیەکانی پەیوەندی کردن و پۆستەو گەیاندن و تۆڕەکانی ئینتەرنێت و مۆبایل، بووەتەهۆی کەمکردنەوە و زیادبوونی کاتەکانی بەتاڵی، کاتەکانی بەتاڵی لە سەرجەم ئەو کاتژمێرانە پێکهاتووە تاکەکان لەدوای بەئەنجام گەیاندنی کارو پیشە بنەڕەتیەکانی پێداویستی ژیانی ڕۆژانە بۆیان دەمێنێتەوە[1].

کەواتە کاتەکانی دەست بەتاڵی ئەو کاتانەن دەرفەت دەرەخسێنن بۆ سوود وەرگرتن لە پشووەکان و بەکارهێنانی لە کرداری چالاکیە گەشتوگوزاریەکان و لابردنی سیماکانی ماندوێتی و فشاری جەستەیی و دەروونی و ڕۆژانی کار و ئەرک و نوێکردنەوەی وزە بۆ گەڕانەوەی بۆ چالاکیەکانی.

6. خستنەڕووی گەشتوگوزاری:

خستنەڕووی گەشتوگوزاری هەموو ئەو خزمەتگوزاری و بەرهەم و کاڵا گەشتیاریانەیە کە وڵاتانی گەشتیاری پێشکەش بە گەشتیارانی دەکەن و لە ئاستی چاوەڕوانی گەشتیاراندان چ سروشتی بن یان مرۆیی و ئاینی و کەلتوری یان دروستکراوی مرۆڤ بن وەک شارەکانی ڕابواردن و مۆڵە گەورەکانی بازاڕکردن و هۆتێلەکان و هۆیەکانی گواستنەوە و پەیوەندی کردن و...هتد، دەتوانرێت پێناسە بکرێت بە هەموو ئەو کاڵا و خزمەتگوزاریانەی بە نرخێکی دیاریکراو بەرهەم دەهێنرێن و گەشتیار ئارەزووی دەکات و خواستی لەسەریەتی لە کاتێکی دیاریکراودا لە بازاڕی گەشتیاریدا دەفرۆشرێن و ساغ دەکرێنەوە یاخود هەموو ئەو پێداویستیانە دەگرێتەوە کە پێویستە دابین بکرێت بۆ گەشتیاران لە شوێنە گەشتەگوزاریەکان بۆ ڕاکێشانی گەشتیارە ڕاستەقینەکان یان گەشتیارە شاراوەکان[2].

لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی وڵاتان توانستی کێشکردنی گەشتیارانیان هەیە، جا چ (سروشتی بن یان مرۆیی)، بەڵام ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەم توانستانە بەشێوەیەک بەکاربهێنرێن لەگەڵ پەرەسەندن و دۆزینەوەی کاریگەریەکانی کەرتی گەشتەگوزاریدا بگونجێن و بخرێنەکار بۆ خستنەڕوو ڕاکێشانی گەشتیاران لە تەواوی جیهان[3]، خستنەڕووی گەشتوگوزاریش دوو جۆرە[4]:

---

[1]. شەماڵ عەلی عارف، بنەما جوگرافیەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای هەڵەبجەی شەهید، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلیمانی، 2014، ل39

[2]. سارا هندرين هيوا، آثار الازمات المالية في القطاع السياحي في دول مختارة مع أشارة خاصة الى اقليم كوردستان العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الادراة والاقتصاد جامعة السليمانية، 2020،ص82

[3]. يحيى سعيدي و سليم العمراوي، مساهمة قطاع السياحة في تحقيق التنمية الاقتصادية- حالة الجزائر، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية، العدد السادس و الثالثون، 2013، ص107

[4]. ڕێباز لوقمان مستەفا، توانستە جوگرافیەکانی پلاندانان و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پینجوێن بە بەکارهێنانی (GIS)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلیمانی، 2016، ل10

1. خستنەڕووی گەشتوگوزاری سروشتی و مرۆیی: ئەمەش ڕەگەزە جێگیرەکانی گەشتوگوزار دەگرێتەوە، مرۆڤ ڕۆڵی نیە لە دروستکردن و پێکهێنانیدا بە نموونە توانستە سروشتیەکانی وەک (ئاووهەوا، ناوچە شاخاویەکان، ڕووەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و دیمەنە سەرنجڕاکێشە سروشتیەکان و..هتد)، لەگەڵ توانستە مرۆیەکانی وەک (پێگە مێژوویی و پێگە شوێنەواری و مەزارە ئاینیەکان و ...هتد)

2. خستنەڕووی گەشتوگوزاری تەواوکاری: کاڵا و خزمەتگوزاریە تەواوکاری(خزمەتگوزاریە ژێرخان و سەرخانە گەشتوگوزاری)یەکان و ئەو بەرهەمە گۆڕاوانە دەگرێتەوە کە ڕۆڵ دەبینن لە کێشکردن و ڕاکێشانی گەشتیاران وەک (ڕێگاوبان، کارەبا، ئاو، تۆڕەکانی پەیوەندی، ئوتێل، چێشتخانەو...هتد).

دەتوانین بڵێین خستنەڕووی گەشتیاری بریتیە لە خستنەڕووی هەموو توانستە سروشتی و مرۆیەکان و پێشکەشکردنی هەموو خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکانە بەباشترین شێوە بەئامانجی سەرنجڕاکێشانی زۆرترین گەشتیار یان بە مانایەکی تر وەبەرهێنانی زیاترە لە مەیدانی خستنەڕووی گەشتوگوزاریدا لە ناوچە گەشتیاریەکان بە دابینکردنی خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان و ئەنجامدانی پرۆژە گەشتوگوزاریەکان، کە دەبێتەهۆی کێشکردنی گەشتیار و دەرفەت لەبەردەم هاتنی زۆرترین گەشتیاردا دەڕەخسێنێت.

7. داواکاری گەشتوگوزاری:

داواکاری گەشتوگوزاری کۆمەڵێک فاکتەرە کە کاریگەری لەسەر گەشتیار هەیە، لەڕووی بوونی کاتەکانی دەست بەتاڵی و توانا جەستەییەکان و ئارامی و داهاتی تەواو بۆ ئەوەی تاکەکە بتوانێت بڕیاری سەفەرکردن بدات بۆ ئەو شوێنەی کە چێژی لێ وەردەگرێت[1].

هەرچی داواکاری گەشتیاریە بریتیە لە کۆی گشتی ئەو گەشتیارانەی کە سوود لە دامەزراوە خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان دەبینن، خۆ گەر لە نیشتیمانەکەی خۆیاندابن یاخود گەشتیاری بیانی بن[2]، هەروەها داواکاری گەشتوگوزاری بەندە لەسەر بەدیهێنانی خواستەکانی گەشتیاری واتا دابینکردنی ئەو پێویستیانەی کە گەشتیار داوای دەکات، بۆ دابینکردن و تێرکردنی حەز و ئارەزووەکانی گەشتیاران، وەک داواکاری لەسەر خزمەتگوزاریەکان لە جێبەجێکردنی چالاکیەکان[3].

دەتوانین بڵێین جیاوازیەکی زۆر بەدیدەکرێت لەنێوان داواکاری و خواستی گەشتیاران هەرچەندە دابینکردنی خزمەتگوزاری گەشتوگوزاری لە ناوچە گەشتیاریەکان هەمەجۆر بن دەتوانرێت داواکاری و خواستی سەرجەم گەشتیاران بە جیاوازی ڕەگەز و تەمەن و بیرکردنەوە و ئاستی بژێویانەوە بەدیبهینرێت، جێبەجێ کردنی داواکاری گەشتیاران ڕۆڵ دەبینێت لە ڕاکێشانی زۆرترین ژمارەی گەشتیار بەمەش تێچوونی گەشتیاری زیاد دەبێت و کەرتی گەشتوگوزار بوژانەوە و پێشکەوتنی بەرچاو بەخۆوە دەبینێت و دەبێتە جێ متمانەی گەشتیاران.

---

1. صابر علي حمد و اخرون، دور قطاع السياحة في التنمية الأقتصادية بالعراق(دراسة تحليلية-2000-2014) الندوات جامعة قناة السويس، كلية التجارة، قسم الأقتصاد، 2016، ص82

2. عثمان محمد غنيم ، و بنيتا نبيل سعد ، التخطيط السياحى فى سبيل تخطيط مكاني شامل و متكامل، دار الصفاء للنشر والتويع، الطبعة الثانيه، عمان، الأردن، 2003، ص23.

3. مثنى طه الحورى و أسماعيل محمد علي الدباغ، أقتصاديات السفر و السياحة، مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، عمان، الأردن، 2000، ص51

ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە

چەمچەماڵ* یەکێکە لە قەزاکانی پارێزگای سلێمانی، بەشێکە لە باکوری خۆرهەڵاتی عێراق، کەوتوەتە باشوری خۆرهەڵاتی هەرێمی کوردستان و باشوری خۆرئاوای پارێزگای سلێمانی[1]. نەخشەی (1)، بە سنوری سروشتی جیاکەرەوەی ناوچەی شاخاوی و ناوچەی نیمچە شاخاوی دادەنرێت و لە چوارچێوەی ناوچەی نیمچە شاخاوی دایە، سنورە سروشتیەکەی لە خۆرهەڵاتەوە زنجیرە چیاکانی(قەرەداغ و سەگرمە و هەنجیرە و قشلاخ)ە[2]، لە باکورەوە زێی بچوک و لە باکوری خۆرئاواوە چیای خاڵخاڵان و لە خۆرئاواوە بانی مەقان، لە باشورەوە (ڕووباری ئاوەسپی)یە[3]. سنورە کارگێڕیەکەی لە خۆرهەڵاتەوە پارێزگای سلێمانیە لە خۆرئاواوە پارێزگای کەرکوک، لە باکورەوە پارێزگای هەولێرو قەزای کۆیە و دوکانە و بەهۆی زێی بچوکەوە لە قەزای دوکان و کۆیە دابڕاوە، لە باشورەوە قەزای کەلار و کفریە لە ئیدارەی گەرمیان[4]. نەخشەی (2)

---

*سەبارەت بە ناوی چەمچەماڵ توێژەران و نووسەران لێکدانەوەی جودایان بۆ کردوە، لێرەدا چەند بۆچوونێک دەخەینەڕوو:

لەڕواڵەتدا ناوی چەمچەماڵ لە دوو وشە پێکهاتووە یەکەم: (چەم) کە واتای شیو، ڕووبار یان دارستان دەگەیەنێت. دووەم: جەماڵ ناوی کەسێک بووە، کۆی هەردوو وشەکە دەبێتە چەمی جەمال لەدوایدا بووەبە (چەم چەماڵ)، (جەمال بابان، اصول اسماء والمدن والمواقع العراقية، مطبعة المجمع العلمي الكردي، ط1، بغداد، 1976، الجزء الأول، ص143)، ناوی چەمچەماڵ ناوێکی لێکدراوی سێ بڕگەییە لە (چەم و چەم و ماڵ)وە سەرچاوەی گرتووە دوای لێکدانی ئەم بڕگانە بووە بە (چەم چەم ماڵ) دواتر بە چەمچەماڵ گۆ کراوە. (کەریم زەند، جوگرافیای کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی 2001، ل466)، ناوی شارەکە لە بنەڕەتدا لە دوو وشەی هەورامیەوە هاتووە، وشەی (چەمچە) واتە کەوچک و (ماڵ)یش ڕەگی چاوگی (ماڵای)یە لە دیالێکتی گۆران و بەشە دیالێکتی هەورامیدا هەردوو وشەکەش بەسەر یەکەوە بە واتەی (کەوچک تاش)دێت، ئەمەش ڕێی تێدەچێت چونکە هەمەوەند و زەنگەنەکان پێشتر نیشتەجێی کرماشان بوونە و پیشەی کەوچک تاشین (کەوچک دروستکردن لەدار) لە ناویاندا باوبووە لەلایەکی تر بە دیالێکتی هەروامی(گۆرانی) قسەیان کردووە. (سەروەر ئەحمەد کەریم، چەمچەماڵ بەر لە مەملەکەتی ئاشور تا حکومەتی هەرێمی کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، 2003، ل78).

بۆچوونێکی تر پێی وایە کاتێک هەمەوەندەکان لە شاری (چەمچەماڵ-سوڵتان ئاباد)ی ئێرانەوە کە شوێنی نیشتەجێبوونی پێشووی هۆزی هەمەوەند بووە لەوێوە کۆچیان کردوە و هاتونەتە ناوچەکە و نیشتەجێ بوونە خەڵکەکەی دەوروپشتی بە چەمچەماڵیەکان ناویان بردون و دواتر (چەمچەماڵ) چەسپاوە بەسەر ناوچەکەدا. (بهجت رەئوف، چەمچەماڵ لە دەرگاکانی ئاستانەوە بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان، گۆڤاری ئاران، ژمارە(4)ی تشرینی یەکەمی 1997، ل17)، (کلاودیوس جەیمس ریچ)یش لەگەشتەکەیدا بۆ شارەکە پێی وایە چەمچەماڵ (قەڵا)گردێکی بەرزی تورەکەڕێژە ناوەکەی لە دەورەی خۆیەوە وەرگرتووە، یان دەوروبەرەکەی ناوەکەی لەمەوە وەرگرتووە، (کلادیۆس جەیمس ریچ، گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان (1820)، وەرگێڕانی: محەمەد حەمە باقی، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2012، بەرگی یەکەم، ل80).

توێژەر وای بۆ دەچێت ناوی چەمچەمال لە ماڵی نێوان دوو چەمەوە وەرگیرابێت، پشت بەس بەو بۆچونەی کەریم زەند کە دەڵێت ناوی شارەکە لە (چەم و چەم و ماڵ)ەوە هاتووە هەروەها ڕەنگە ناوی چەمچەماڵ ناوێکی هاوردە بێت وەک ئەوەی لە سوڵتان ئابادی ئێرانەوە هاتووە، هەرچی بێت لە ئێستادا چەمچەماڵ سنوورە مێژوویەکەی بڕیوەو خاوەن جوگرافیایەکی بەرینە و یەکێکە لە قەزاکانی سەربە پارێزگای سلێمانی.

[1]. مهابات محمد جميل مصطفى، دور العوامل الجغرافية في الإنتاج الزراعي في قضاء چمچمال وسبل تنمية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2012، ص5

[2]. عبدالرزاق صالح حماد، التعميم الخرائطي في خرائط الشبكة المائية لحوض جمجمال باستخدام نظم المعلومات الجغرافية Gis، مجلة الأستاذ للعلوم الإنسانية و الاجتماعية، المجلد 60، العدد 2حزيران السنة 2021، ص353.

[3]. بختيار محمد امين، تأثير المناخ في انتاجية الحنطة والشعير في قضاء جمجمال، رسالة مجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعه الموصل، 2012، ص7.

[4]. چراخان نصرالدين صالح، دانیشتوانی قەزای چەمچەماڵ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای دانیشتوان، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستەمرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2015، ل4.

نەخشەی (1)، شوێنی قەزای چەمچەماڵ بەگوێرەی پارێزگای سلێمانی و هەرێمی کوردستان و عێراق

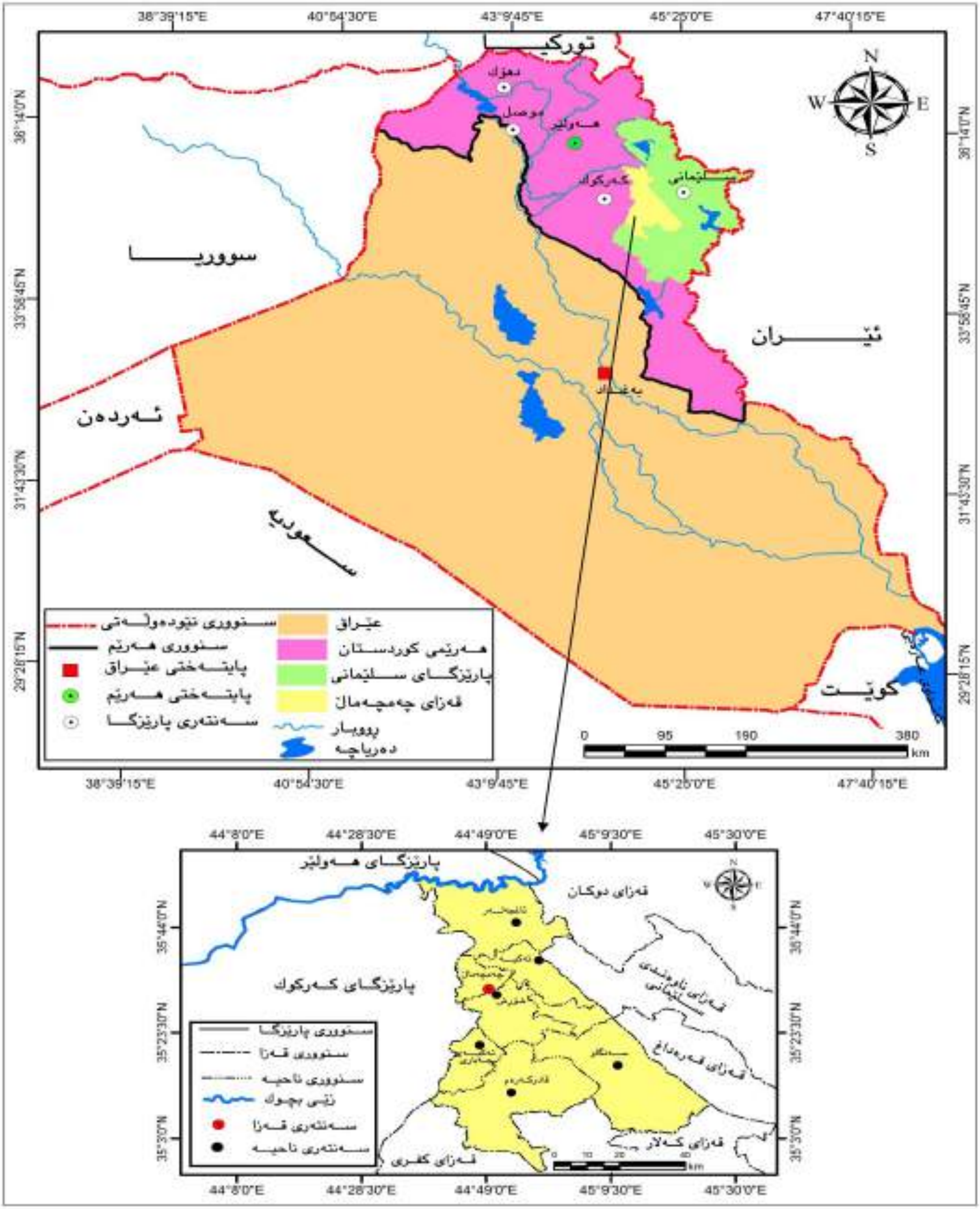

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3)، پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری ڕووپێوی (GIS) نەخشەی بنەڕەتی هەرێمی کوردستان و پارێزگای سلێمانی و قەزای چەمچەماڵ، 2021.

نەخشەی (2)، شوێنی ئەسترۆنۆمی و کارگێڕی ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ساڵی (2021)

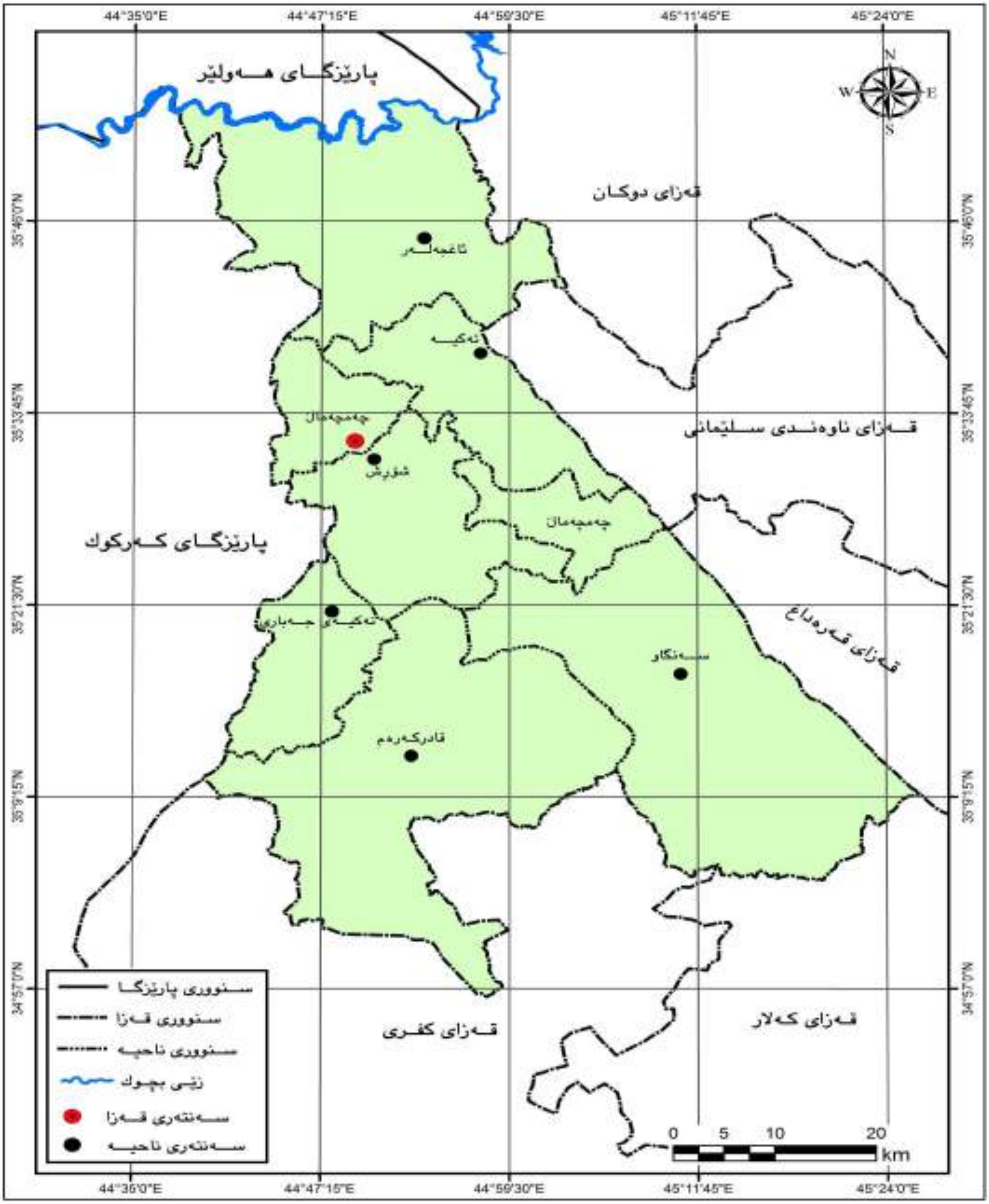

سەرچاوە: کاری توێژەر: بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3)، پشت بەست: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی ڕووپێوی (Gis)، نەخشەی کارگێڕی قەزای چەمچەماڵ، 2021.

(قەزای چەمچەماڵ)*، سەربە پارێزگای سلێمانیە، شاری چەمچەماڵ سەنتەری ئیدارەکەیەتی[1]، جگەلە سەنتەری قەزا لە (شەش) ناحیە و (324)گوند پێکدێت[2]، سنورە کارگێڕیەکەی بەم شێوەیە: لە باکورەوە سنوری هاوبەشی هەیە لەگەڵ ناحیەی تەقتەقی سەربە قەزای کۆیە بە درێژایی (47.5)کم، لە باشورەوە ناحیەی پێبازی سەربە قەزای کەلار بە درێژایی (25)کم، لە باشوری خۆرئاواوە قەزای داقوقە بە درێژایی (64.3)کم، لە خۆرهەڵاتەوە (قەزای قەرەداغ و قەزای بازیان و ناحیەی سورداش)ە، بە درێژایی (37کم و 41کم و 12کم)و لە خۆرئاواوە ناحیەکانی (شوان و لەیلان)ە بە درێژایی (49کم و 16کم) کۆی ڕووبەری قەزاکە (3420.8)کم2، دەکاتە (26.24%)ی کۆی ڕووبەری پارێزگای سلێمانی، نزیکەی (45)کم لە پارێزگای کەرکوک و (65)کم لە پارێزگای سلێمانیەوە دوورە[3].

شوێنی ئەسترۆنۆمی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (51 :55 :34-49 :53 :35) باکور و هێڵەکانی درێژی (52 :37 :44- 08 :26 :45) خۆرهەڵات. نەخشەی (2)

بەهۆی ئەو گۆرانکاریە کارگێڕیانەی بەسەر قەزاکە و یەکە ئیداریەکانی قەزاکەدا هاتووە، بەردەوام ڕووبەری قەزاکەش لە گۆڕاندا بووە، لە ساڵی (1977) ڕووبەری قەزاکە (2496)کم2، بە سەنتەری قەزاو هەردوو ناحیەکانی(سەنگاو، ئاغجەلەر)، پاشان لە ساڵی (1987)، کۆی ڕووبەرەکەی دەکاتە (3733)کم2، بەهۆی ئەوەی لە ساڵی (2000) هەریەک لە ناحیەکانی تەکیەی کاکەمەند و ناحیەی شۆرشی بۆ زیاد دەبێت، بەوهۆیەوە لە ساڵی (2002)دا ڕووبەری قەزاکە دەکاتە (2781.6)کم2، لە دوای رووخانی ڕژێمی بەعس لە ساڵی (2003)، جگەلە سەنتەری قەزا ژمارەی ناحیەکانی دەبێتە (شەش) ناحیە هەروەها ناحیەیی (قادرکەرەم)ی بۆ دەگەڕێتەوە و لە ساڵی (2004)یش ناحیەیی (تەکیەی جەباری) بۆ زیاد دەبێت، بەمەش کۆی ڕووبەری قەزاکە بۆ ساڵی (2009) دەبێتە (3219.2)کم2، بۆ ساڵی (2021)کۆی ڕووبەری قەزاکە خۆیدەدات لە (3420.8)کم2. خشتە (1).

---

*. لە دروستبوون و دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە لە ڕێکەوتی (1921/8/23) چەمچەماڵ چەند گۆڕانکاریەکی کارگێڕی بەخۆوە بینیووە، ساڵی (1922) وەک قەزایەکی سەربە پارێزگای کەرکوک دانراوە، (زەنون پیریادی، چەمچەماڵ لە چل و پەنجاکانی چەرخی بیستدا، چاپخانەی ڕۆژ، چاپی یەکەم، کەرکوک، 2010، ل18)، هەتا ساڵی (1975) وەک یەکەەکی ئیداری سەربە پارێزگاکە ماوەتەوە. (فەرید ئەسەسەرد، ئەتڵەسی سیاسی کوردستان (1914-2005)، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، 2010، ل118)، پاشان لە ڕێکەوتی (1975/11/8) بە فەرمانی کۆماری ژمارە (608) ناوچەی لێکۆڵینەوە لە لە پارێزگای کەرکوکەوە دابڕێنراوە و خراوەتەسەر پارێزگای سلێمانی، ئامانجەکەشی سیاسی بووە. (سهیل خورشید عزیز(شەماڵ)، ئەتڵەسی کارگێڕی باشووری کوردستان، نێوان ساڵانی (1850-1990) بەرگی یەکەم پارێزگای سلێمانی، چاپخانەی نەجات، چاپی یەکەم، سلیمانی، 2019، ل181).

ئەم دۆخە بەردەوام بوو هەتا لە ساڵی (1992) بە بڕیاری پەرلەمانی کوردستان خراوەتەوە سەر پارێزگای کەرکوک (گۆڤاری پەرلەمان، ژمارە (2)ی تشرینی یەکەمی ساڵی (1992)، ل7)، لە ساڵی (2009)، خراوەتە سەر ئیدارەی گەرمیان. (حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ناوخۆ، ئیدارەی گەرمیان، بڵاوکراوەی پرۆفایلی قەزا و ناحیەکانی ئیدارەی گەرمیان، 2012، ل7). دواتر لە ساڵی (2014)، بە بڕیاری ژمارە (2396)ی ئەنجومەنی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان دیسان خراوەتەوە سەر پارێزگای سلێمانی، (حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئەنجومەنی وەزیران، وەزارەتی ناوخۆ، فەرمانی وزاری، 2014). لە ئێستایشدا بەشێکە لە یەکەکارگێڕیەکانی سەربەو پارێزگایە).

[1]. عەبدوڵڵا غەفوور، فەرهەنگی جوگرافی کوردستان، چاپخانەی خانی، چاپی سێیەم، هەولێر، 2008، ل88

[2]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ناوخۆ، قائیمقامیەتی قەزای چەمچەماڵ، بڵاوکراوەی چالاکیەکانی قائیمقامیەتی قەزای چەمچەماڵ بۆ ساڵی 2018، ل10

[3]. ئارام رضا عزالدین، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر حەوانەوەی مرۆڤ (بەراوردێک لەنێوان قەزای چەمچەماڵ و قەزای پێنجوێن)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی ڕاپەڕین، 2017، ل4

خشتەی (1)، ڕووبەری یەکە کارگێڕییەکانی قەزای چەمچەماڵ لە ماوەی نێوان ساڵانی (1977 بۆ 2021) بە کم2

یەکە کارگێڕییەکان (ناحیەکان)	ڕووبەر بە کم2				
	1977[1]	1987[2]	2002[3]	2009[4]	2021[5]
سەنتەر	876	2202	443.2	249	273.9
شۆڕش	-	-	256.4	309	339.2
سەنگاو	940	817	1225.7	838	859.7
تەکیەی کاکەمەند			255.5	258.3	271.3
ئاغجەلەر	680	714	600.8	598.2	624.6
قادرکەرەم	-	-	-	768.7	831.8
تەکیەی جەباری	-	-	-	198	220.3
کۆی ڕووبەری قەزا	2496	3733	2781.6	3219.2	3420.8

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، المجموعة الأحصائية السنوية، (1976)، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيطو بغداد، 1977، ص26

2. جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، المجموعة الأحصائية السنوية، (1987)، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيطو بغداد، 1987، ص29

3. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلیمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، دەربارەی ڕووبەری قەزای چەمچەماڵ و یەکە کارگێڕیەکانی بۆ ساڵی (2002) داتای بڵاونەکراوە

4. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، بەشی زەوی وزار، زانیاری دەربارەی یەکە نشینگە مرۆیەکانی قەزای چەمچەماڵ بۆساڵی (2009) داتای بڵاونەکراوە.

5. ڕووبەرەکان بە بەرنامەی gis10.3 دەرکراوە.

بەشی یەکەم

توانستە جوگرافیە سروشتییەکانی گەڤتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە

باسی یەکەم: شوێنی جوگرافی

باسی دووەم: پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی

باسی سێیەم: ئاووهەوا

باسی چوارەم: دەرامەتی ئاو

باسی پێنجەم: ڕووەکی سروشتی و ئاژەڵ و باڵندەی کێوی و سامانی ماسی

بەشی یەکەم
توانستە جوگرافیە سروشتیەکانی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە

توانستە سروشتیەکان ئەو توانستانەن کە سروشتی و خۆڕسکن بەو مانایەی مرۆڤ ڕۆڵی نییە لە پەیدابوون و دابەشبوونیان وەک (شوێنی جوگرافی، ڕووخسارەکانی ڕووی زەوی، ئاووهەوا، دەرامەتی ئاو، ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی) ئەمانە ڕۆڵی سەرەکیان هەیە لەسەر پەیدابوون و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە هەر ناوچە و هەرێمێک ئەم توانستانە بەشێوەیەکی ئەرێنی یان نەرێنی کاریگەریان هەیە لەسەر بزاوتی کەرتی گەشتوگوزار، لەلای پلاندانەرانی گەشتیاریش بایەخی تایبەتیان پێدەدرێت[1]، هەرچی قەزای چەمچەماڵە خاوەن کۆمەڵێک توانستی جوگرافی سروشتیە کە سوودەکەی لەوەدایە بە پەرەپێدانیان کاریگەریەکی ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەر دروستبوونی چالاکی و جوڵەی گەشتیاری، گرنگترین توانستە جوگرافیە سروشتیەکانی ناوچەکەش ئەمانەن: (شوێنی جوگرافی، پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی، ئاووهەوا، دەرامەتی ئاو، ڕووپۆشی ڕوەکی و ئاژەڵ و باڵندەی کێوی و سامانی ماسی) هەوڵدەدەین لەم بەشەدا و لە چەند باسێکدا تیشکیان بخەینەسەر:

باسی یەکەم: شوێنی جوگرافی:

شوێن بایەخی تایبەتی هەیە لە زانستی جوگرافیادا ناتوانین لێکۆڵینەوە لە بابەتەکانی جوگرافیا بکەین ئەگەر نەیبەستین بە شوێنەوە[2]، لەگەڵ ئەوەشدا شوێنی جوگرافی کاریگەری هەیە لەسەر داواکاری گەشتیاری و فاکتەرێکی هاوبەشە لەسەر جموجۆڵی گەشتیاری لە هەردوو ژینگەی خستنەڕو و داواکاری گەشتیاریدا لەیەک کاتدا، جگەلەوەی لەیەک نزیکی جوگرافی بە ڕەگەزێکی گرنگ دادەنرێت لەسەر جوڵەی گەشتیاری ناوخۆیی و نێودەوڵەتی[3]، شوێنی جوگرافی چوارچێوەی جوگرافی ناوچەکە و سیفەتە سروشتی و کۆمەڵایەتی و ئابوریەکانی مەڵبەندە گەشتیاریەکان دیاریدەکات، لەگەڵ ئەو ماوەیی کە گەشتیار دەیبرێت لە شوێنی دەرچونیەوە بۆ ناوچە گەشتیاریەکان و ناوچەی پێشوازی گەشتیاری لەگەڵ بوونی کاتی پێویست بۆ بڕینی ماوەکە[4]، هەرچەندە شوێنەکە نزیکتر بێت لە ناوچەی پێشوازی و بازاڕی گەشتیاری ئەوە بەشدار دەبێت لە ڕاکێشانی زۆرترین گەشتیار بەمەش بایەخە گەشتیاریەکەی زیاتر دەبێت[5].شوێن بەگوێرەی بازنەکانی پانی و هێڵەکانی درێژی ڕۆڵی هەیە لەسەر کەرتی گەشتیاری و بەرپرسە لە (جۆری ئاووهەوا، سەرچاوە ئاویەکان، ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی)[6]. هەروەها پەیوەندی شوێن بە گەشتوگوزارەوە لەوەدا دەردەکەوێت گەشتوگوزار پەیوەندیەکی پتەوی هەیە بەدیاریکردنی

---

[1]. حیدر عبود کزار و سلام سالم عبدالهادي، الجغرافیة السیاحیة لمنطقة صدر الدغارة، مجلة القادسیة للعلوم الانسانیة، جامعة القادسیة، المجلد الحادی عشر، العدد (4)، 2008، ص287

[2]. هاوڕێ مەلا ڕەئوف، (شوێنی جوگرافی)، کتێبخانەی هەورامان، چاپی یەکەم، سلیمانی، 2012، ل 19

[3]. شیروان عومەر ڕەشید، بنەماکانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2007، ل105

[4]. Robinson, H, A. Geography of Tourism, Macdonald and Evans, 1979, p: 299.

[5]. سعید صفي الدین طیب، مقومات التنمیة السیاحیة في لیبیا، اطروحة دکتوراه(غیر منشورة)، کلیة الاداب، جامعة القاهرة، مصر، 2001، ص19

[6]. هاوسەر ئیبراهیم کاکە حەمە و احمد عزیز و ئەوانی تر، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ پەرەپێدانی کەرتی گەشتیاری لە قەزای کفری، کۆنفرانسی زانکۆی گەرمیان، 2019، ل431

شوێنی خستنەڕوو دابینکردنی بازاڕی گەشتیاری و خزمەتگوزاری و وەبەرهێنانی زیاتر بە ئاڕاستەی پەرەپێدانی شوێنە گەشتیاریەکان[1].

لێرەدا ئاماژە بەوە دەدەین کە شوێنی جوگرافی کاریگەری هەمەلایەنەی هەیە لەسەر کەرتی گەشتوگوزار، تەنها بریتی نییە لە دابەشبوونی شوێنی ناوچە گەشتیاریەکان یاخود شوێنی ئەستڕۆنۆمی بەڵکو لەزۆر باردا شوێنی جوگرافی ڕۆڵێکی داینامیکی دەگێڕێت بەشێکە لە کێشکردنی هێزی ڕاکێشانی گەشتیار، هەر شوێنە توانای مانەوە و لە خۆگرتنی گەشتیار دیاریدەکات و دوورونزیکی شوێنی جوگرافیاش کاریگەری لەسەر جموجۆڵی گەشتیاری هەیە ، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک جار شوێن ڕۆڵی ترانزێت دەبینێت لە نێوان مانەوە و گواستنەوەی گەشتیاراندا بەگشتی گەشتیاران ئەو شوێنانەیان پێ خۆشە بۆ گەشتکردن کە بە ئاسانترین شێوە و کەمترین ماوە و کات و تێچوون بە ناوچە گەشتوگوزاریەکانیان دەگەیەنێت. هەروەها لەڕووی تایبەتمەندی جوگرافییەوە ناوچەی لێکۆڵینەوە کەوتوەتە نێوان دوو هەرێمی جیاوازی شاخاوی و نیمچە شاخاوی بە ناوچەیەکی گوێزەرەوە دادەنرێت لەنێوان ئەو دوو هەرێمە و هەڵکەوتەی جوگرافیاکەی وایکردوە تایبەتمەندی هەر دوو هەرێمەکەی تێدا ڕەنگبداتەوە لەڕووی ئاووهەوا و تۆبۆگرافیا و ڕوەکی سروشتی و باڵندەی کێوی، شوێنی جوگرافیەکەی پێگەیەکی لەباری بە ناوچەکە بەخشیوە لەڕووی گەشتوگوزاریەوە، بەهۆی بوونی چەندین دیمەنی سروشتی جوانی وەک زبجیرە چیاکانی(سەگرمە، هەنجیرە، خاڵخاڵان، سەڵباتوو...هتد) و گردەکانی(تەپەقوچ، شاهین، مۆرتکە...هتد) وبانەکانی(بانەکانی مەقان و بان جەباری، بان بنار گل) و دەشتەکانی(باکور، ناوەڕاست، باشور) و دۆڵەکانی(مۆفەر، جەلەمۆر، شیوەسوور...هتد) و بوونی ئەشکەوتی وەک (دەرزیلە، کونەکەمتیار، کونەکۆتر) و بوونی سەرچاوەی ئاوی وەک (زێی بچوک و ڕووباری باسەرە و ڕووباری ئاوەسپی) کەسێ ڕووباری هەمیشەیین، هەروەها ماوەی دووری نێوان بەشەکانی (باکور و باشوری قەزاکە دەکاتە (105.3)کم، ئەمە لەکاتێکدا دووری نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاواکەی دەکاتە (66.4)کم*.

بەهۆی ئەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەژێر کاریگەری دوو هەرێمی جیاوازدایە، هەرچی ناوچەکانی باکور و باکوری خۆرهەڵاتی قەزاکەیە، ناوچەی شاخاویە و هەرێمی شاخاوی زاڵە بەسەریدا ئەمەش ڕەنگدانەوەی لەسەر جموجۆڵ و خێرایی هاتووچۆ و گواستنەوە هەیە لە نێوان پێگە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەکە بەڵام سەبارەت بە ناوچەکانی باشور و باشوری ڕۆژئاوا کە نیمچە شاخاویە بەهۆی ئەوەی بەرزونزمی و ئاڵۆزی کەمترە لە ناوچەکەی پێشوو ئەم بەشە لەبارە بۆ ڕاکێشانی تۆڕەکانی گواستنەوە و هاتووچۆ، جگەلەوەی تایبەتمەندی شوێنی ناوچەکە ڕۆڵی هەیە لە جیاوازی وەرزی گەشتوگوزاری بۆ نموونە هەرێمی شاخاوی گونجاوە بۆ گەشتی بەهارە و گەشتی زستانە بە تایبەت لەکاتی بارینی بەفر لەزۆربەی ساڵەکان ئەمەش دەرفەت لەبەردەم ڕاکێشانی گەشتیارانی ناوچەکانی کەرکوک و دەوروبەری دەڕەخسێنێت بۆ بینینی دیمەنی جوانی بەفری زنجیرە چیای هەنجیرە و سەگرمە، هەروەها زنجیر چیاکان لەوەرزی هاویندا گونجاوە بۆ وەرزشی شاخڕەوی، ئەمە جگەلەوەی هەرێمی

---

[1]. Amanj Ahmad Hamdamin Dewana, the Directions of Tourists' Destinations in Rwandz and Soran Districts in Kurdistan, Iraq between 2013-2018 Technium: Romanian Journal of Applied Sciences and Technology, 3(7) (2021), p: 121–135.

*. دووری نێوان بەشەکانی (باکور و باشور، خۆرهەڵات و خۆرئاوا)ی قەزای چەمچەماڵ بە بەرنامەی (Arc Gis 10.3) دەرکراوە.

نیمچە شاخاوی بەتایبەت لە وەرزی بەهاردا وەک فەرشێکی ڕاخراو سەوز پۆش لە پێشوازی گەشتیاران و سەیرانکەران دایە بەهۆی ئەوەی ناوچەکە خاوەن ئاووهەوایەکی مام ناوەندیە جیاوازە لە ئاووهەوای ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق ئەمە توانای ئەوەی پێدەبەخشێت کە ببێتە ناوەندی ڕاکیشانی گەشتیاری ئەو ناوچانە لە داهاتوودا، هەروەها (خالّی بەهێز و پۆزەتیڤی ناوچەکە لەوەدایە کەوتوەتە ناوەڕاستی هەرێمی کوردستانی عێراقی فیدڕاڵ)[1] و لەنێوان هەرسێ پارێزگای هەولێر و سلێمانی و کەرکوک و ئیدارەی گەرمیان، گرنگی شوێنەکەشی لەوەدایە هەر لەکۆنەوە ڕێگای سەرەکی کاروانە بازرگانیەکان بووە بە تایبەت ئەو کاروانانەی لە باشور و ناوەڕاستی عێراقەوە هاتوون و بە چەمچەماڵدا تێپەڕیون بۆ سلێمانی و وڵاتی ئێران لە ئێستاشدا ڕێگەی سەرەکی (کەرکوک – سلێمانی)، کە ڕێگەیەکی قیرتاوکراوی جووت سایدە بە ناوەڕاستی قەزاکەدا تێپەڕ دەبێت و پارێزگای کەرکوک بە پارێزگای سلێمانیەوە دەبەستێت، هەروەها بەهۆی ڕێڕەوی بانی مەقان لە خۆرئاواوە دەربەندی بازیان لە خۆرهەڵاتەوە ڕێگا خۆشکەرە بۆ هاتنەناوەوەی گەشتیار بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە هەرچەندە توێژەران پێیان وایە باشترین شوێنی جوگرافی بۆ گەشتوگوزار ئەوەیە بکەوێتە نێوان چەند ناوەندێکی تری دەوڵەمەند بە گەشتوگوزاری، بەو پێیەیەش قەزای چەمچەماڵ کەوتوەتە نێوان:

1. پارێزگای سلێمانی کە پایتەختی ڕۆشنبیریە و دەوڵەمەندە بە ناوچەی گەشتیاری گرنگی وەک شاری گەشتیاری چاڤی لاند و ناوچەی گەشتیاری دوکان و مێرگەپان و کونە ماسی و چەمی ڕەزان...هتد.
2. پارێزگای هەولێر جگەلەوەی پایتەختی هەرێمی کوردستانە و ناوەندێکی ژیاری کۆنە؛ چەندین شوێنی گەشتیاری تێدایە وەک: هاوینەهەوارەکانی پیرمام و شەقڵاوە و سۆران و...هتد.
3. پارێزگای کەرکوک کە مەڵبەندێکی شارستانی دێرینە چەندین پێگەی شوێنەواری و مێژوویی تێدایە وەک قەڵای کەرکوک و شوێنەواری نوزی و...هتد، هەروەها پارێزگاکە بەشێکیشە لە ناوچە جێناکۆکەکان کێشەلەسەرەکان، دانیشتوانەکەی فرەنەتەوەن خەڵکەکەی ئاستی گوزەرانیان باشە، سروشتیان وایە حەز بە گەشت و سەیران دەکەن.
4. ئیدارەی گەرمیان، بوونی چەند دیاردەیەکی گەشتیاری وەک ڕووباری سیروان و شوێنەوارەکانی کفری و...هتد.

ئەمە ئەوەمان پێدەڵێت ناوچەی لێکۆڵینەوە کەوتوەتە نێوان چەند ناوچەیەکی بایەخداری گەشتیارییەوە بەمەش دەتوانرێت پەیوەندیەکی باش لەنێوان پێگە گەشتوگوزاریە ناوخۆیەکان و ناوچە گەشتوگوزاریەکانی دەوروبەریدا دروست بکات تایبەتمەندی شوێنە جوگرافیەکەی وایکردوە ناوچەکە یارمەتیدەر بێت بۆ پەرەپێدان و وەبەرهێنانی گەشتوگوزاری و دابینکردنی خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان، بۆ ئەوەی بتوانێت پەیوەندی دروست بکات لەنێوان ناوچە گەشتیاریەکانی دەوروبەری و ببێتەهۆی ڕاکێشانی گەشتیار بۆ شوێنە گەشتیاریەکانی قەزاکە.

دەتوانین بۆ دەرخستنی گرنگی شوێنی جوگرافی قەزای چەمچەماڵ سەبارەت بە ڕاکێشانی گەشتیاران و دوورونزیکی لە ناوچەی دەرچوونی گەشتیار سوود لە هاوکێشەی گرامبۆن(Grambon) وەربگرین چونکە (گرامبۆن)[2] بایەخی دووری ناوچە گەشتوگوزاریەکانی لە سەنتەرەکانی دەرچوونی گەشتیار و ژمارەی دانیشتوانەکەی بەپێی ڕێژەی شارنشینی بەهەند وەرگرتووە، بەم شێوەیە:

---

[1]. هاوڕێ یاسین محەمەد ئەمین، دیاردەی بەبیابانبوون لە ناوچەی نیمچە شاخاویەکان قەزای چەمچەماڵ بەنموونە، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2011، ل65

[2] . CRAMPON, L. J, A New Technique to Analyze Tourist Markets, Journal of Marketing, (1966), p: 27

K=N/J2 لەکاتێکدا کە:

K= نیوە تیرەی ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بۆ مەڵبەندەکانی دەرچوونی گەشتیاران بە (کم2).

N= ژمارەی دانیشتوانی مەڵبەندەکانی دەرچوونی (بەڕێکەوتنی) گەشتیاران.

J2= دووری لەنێوان ناوەندەکانی بەڕێکەوتنی گەشتیاران و ناوەندەکانی پێشوازی کردن بە (کم)

بەجێبەجێکردنی هاوکێشەی گرامبۆن(Grambon)* لەسەر ناوچەی لێکۆڵینەوە وەک لە خشتەی (2)دا دیارە ڕوپێوی پێویستی گەشتیاری بەراورد بە دانیشتوانی هەندێک لە پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان و عێراق بەم شێوەیە:

1. بەهۆی نزیکی و هاوسنووری و بەرزی ژمارەی دانیشتوانی پارێزگای کەرکوک، کە نزیکترین پارێزگایە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە گەورەترین ڕووبەری پێویستی دابین کردوە، زیاترە لە ڕووبەری هەولێری پایتەختی هەرێمی کوردستان و بەغدادی پایتەختی عێراق، بەجۆرێک ڕووبەرەکەی گەیشتوەتە (2168413.7)کم2، بەوەش لەنێوان پارێزگاکانی عێراقدا پلەی یەکەمی وەرگرتووە.

2. پارێزگای سلێمانی بە پلەی دووەم دێت لەڕووی داگیرکردنی ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست، بەشێوەیەک ڕووبەرەکەی دەگاتە (912134.4)کم2، بەهۆی نزیکی پارێزگاکە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، کە لە ڕووی ماوەوە دوای پارێزگای کەرکوک دێت.

3. پارێزگای هەولێر پلەی سێیەمی وەرگرتوە، لەڕووی ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بە (34007.9)کم2، پارێزگای هەولێر بەوە ناسراوە کە ژمارەی دانیشتوانی ڕووی لە گەشەکردنە و لەڕووی ئابوریشەوە بەهۆی ئەوەی پایتەختی هەرێمی کوردستانە ئاستی گوزەرانی بەرزترە بە بەراورد بە شارو ناوچەکانی تری کوردستان، بۆیە ئەو پلەیەیی وەرگرتووە، هەروەها پارێزگای نەینەوا، بە پلەی چوارەم دێت، بە (4582.0)کم2.

4. پارێزگای دهۆک بەپلەی پێنجەم دێت لەڕووی داگیرکردنی ڕووبەری گەشتیاری، بە جۆرێک رووبەرکەی دەگاتە (822.0)ک2، هەروەها پارێزگای بەسرە پلەی شەشەمی وەرگرتوە و بە ڕووبەرێکی پێویستی گەشتیاری کە دەکاتە (60.5)کم2، ئەوەی مایەیی تێرامانە پارێزگای بەغداد کۆتا پلەی وەرگرتوە، ئەگەرچی بەغداد پایتەختی عێراقی فیدراڵە بەڵام بەهۆی ئەوەی ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بە (25.5)کم2 دابین دەکات وادەردەکەوێت، ئەو رووبەرەش بەراورد بە بەرزی ژمارەی دانیشتوانی پارێزگای بەغداد ڕێژەیەکی کەمە بەمەش بچوکترین ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویستی وەرگرتوە.

---

*. شیکاری هاوکێشەکە بەم شێوەیە جێبەجی دەکرێت:

هەنگاوی یەکەم: دووری×دووری= بە ژمارەیەک

هەنگاوی دووەم: ژمارەی دانیشتوان دابەش دەکەین بەسەر ئەنجامی هەنگاوی یەکەمدا

هەنگاوی سێیەم: ئەنجامی هەنگاوی دووەم×ئەنجامی هەنگاوی دووەم×3.14(ڕێژەی نەگۆڕ)=k

سەرچاوە: شیروان عمر رشيد بنەما جوگرافییەکانی گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانیدا، سەرچاوەی پێشوو، ل41

خشتەی (2)، ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بۆ بەشێک لە شارەکانی عێراق و هەرێم بۆ ساڵی (2020)[*]

ز	پارێزگا	ژمارەی دانیشتوان	دووری سەنتەری قەزای چەمچەماڵ لە سەنتەری پارێزگاکان بە (کم)	ڕووبەری گەشتوگوزاری پێویست بە (کم2)
1	کەرکوک	1682809	45	2168413.7
2	سلێمانی	2277171	65	912134.4
3	هەولێر	1953341	137	34007.9
4	نەینەوا	1865818	221	4582.0
5	دهۆک	1361211	290	822.0
6	بەسرە	3063059	835	60.5
7	بەغداد	8558625	308	25.5

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. جمهورية العراق، وزارة التخطيط و التعاون الانمائي العراقي، الجهاز المركزي للأحصاء و تكنلوجيا المعلومات، المجموعة الأحصائية السنوية، عدد السكان حسب المحافظات و البيئة، سنة (2020).

لێرەدا دەتوانین بڵێین شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە پێگەیەکی گەشتیاری گرنگی بە ناوچەکە بەخشیوە، بەوەی کەوتوەتە ناوەڕاستی هەرێمی کوردستانەوە و لەسەر شاڕێگەیەکی گرنگە کە بەغدا بە ئێرانەوە دەبەستێتەوە بەناوجەرگەی قەزاکەدا تێپەڕ دەبێت، ئەوەی تایبەتمەندی گەشتیاری بە ناوچەی لێکۆڵینەوەکە ئەدات ئەوەیە کەوتوەتە نێوان پارێزگای سلێمانی لە ڕۆژهەڵات و پارێزگای کەرکوک لە ڕۆژئاوا و پارێزگای هەولێر لە باکور، هاوسنووریشە لەگەڵ ناوچە جێناکۆکەکان بەتایبەت بەهۆی نزیکی لە پارێزگای کەرکوکەوە دەتوانێت زۆرترین ژمارەی گەشتیار بۆخۆی ڕابکێشێت.

---

[*]. تێبینی: شیکاری هاوکێشەی گرامبۆن لە پاشکۆی ژمارە (1)دا شیکار کراوە.

نەخشەی (3) شوێنی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی پارێزگای سلێمانی و هەرێمی کوردستان و عێراق

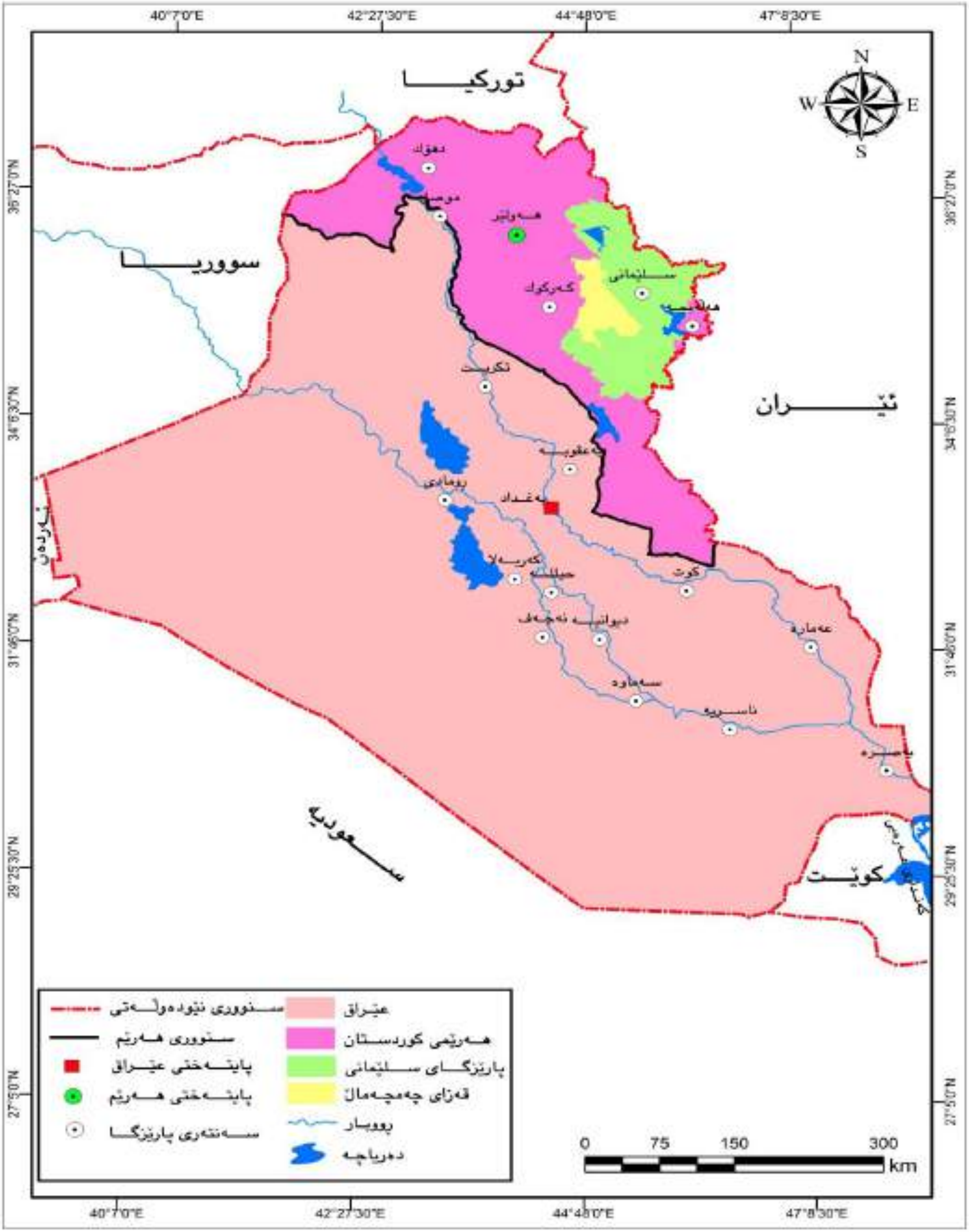

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3)، پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان، بەشی نەخشە، 2021

باسی دووەم: پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی:

پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی وەک دیاردەیەکی سروشتی ئاماژەیە بۆ چەندین شێوە و جۆر و پێکهاتە کە لە ڕووخساری زەویدا دەردەکەوێت، هەرچی بەرزونزمی (Relief) یان (Orgraphy)ە*، هەموو ئەو بەرزونزمیانە دەگرێتەوە لەسەر ڕووی زەویدا دەردەکەون ئیدی قەبارە یان شێوەیان بە هەرجۆرێک بێت[1]، ڕواڵەتەکانی پێکهاتەی بەرزونزمی بەشێوەی ڕاستەوخۆ یان ناراستەوخۆ کاریگەریان لەسەر بنەماکانی تری گەشتوگوزاری هەیە، وەک کاریگەری تۆبۆگرافیا بەسەر دەرامەتی ئاو و ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی[2]. پێکهاتەی ڕووی زەوی بە یەکێک لە ڕەگەزە گرنگەکانی ڕاکێشانی گەشتیاری دادەنرێت[3]، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم دیاردەیە کاریگەری هەیە لەسەر پەیوەستبوون بە هەڵبژاردنی شوێنی گەشتوگوزاری و کرانەوەی ناوچەکان و دروستبوونی چالاکی گەشتیاری، بەتایبەت چالاکی خلیسکانی سەر بەفر لەو ناوچانەی بەفری زۆری لێدەبارێت و گونجاوە بۆ ئەو جۆرە چالاکیە، هەروەها ئەو ناوچانەی گونجاوە بۆ گەشتی ڕۆژانە و هەڵدانی چادرگەی گەشتیاری لەو شوێنانەی کە دیمەنێکی سروشتی ناوازەیان هەیە[4]، مەبەست لە پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی، خۆی لە دیاردەکانی سەر ڕووی زەوی وەک:(چیا، بان، گرد، دۆڵ، دەریاچەکان، دەشتەکان)دا دەبینێتەوە[5]. ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی جۆراوجۆری پێکهاتەی بەرزونزمیەوە فرەجۆرە هەموو دیاردە تۆبۆگرافیەکان لەخۆدەگرێت و دەتوانرێت وەک ژینگەیەکی خستنەڕووی گەشتوگوزاری سوودی لێ وەربگیرێت و چەندین پێگەی گەشتوگوزاری لێ دروستبکرێت، لێرەدا گرنگترین ڕواڵەتەکانی پێکهاتەی بەرزونزمی ڕووی زەوی لە قەزای چەمچەماڵ دابەش دەکەین بۆ:

یەکەم: چیاکان

بریتین لەو زنجیرە چیایانەی دەکەونە خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوەوە لە جۆری چیا پێچ سادەکانن، دەنا ئەوانەی تر زۆرینەیان بەشێکن لە هەرێمی نیمچە شاخاوی، بە شێوەی پەرتوبڵاو بە ناوچەکەدا بڵاوبونەتەوە، دەوری ناوچەی لێکۆڵینەوەیان داوە کۆی گشتی ڕووبەرەکەی دەگاتە (158.1)کم2، قەزاکە[6]، دەتوانین زنجیرە چیاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە دابەشبکەین بۆ:

---

* زاراوەی (Orgraphy)، زاراوەیەکی زانستیە، بۆ یەکێک لە دیاردەکانی بەرزو نزمی سەر ڕووی زەوی بەکاردێت کە ئەویش زانستی (چیازانی) یان (شاخناسی) دێت، بڕوانە: جەزا تۆفیق تالیب، ئەحمەد عەلی ئەحمەد، فەرهەنگی جوگرافیای سروشتی (ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، بەبێ چاپ، سلێمانی، 2003، ل98

[1]. د. حسام الدين جاد الرب، جوگرافیای ئاسان، وەرگێڕانی: محمد چیا، لە بڵاوکراوەکانی چاپخانەی چوارچرا، چاپی دووەم، سلێمانی، 2015، ل100

[2]. لوقمان وسو عمر، بایەخ و توانستە گەشتوگوزاریەکانی ناوچە شاخاویەکان(هەرێمی کوردستان بە نموونە)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە (10)، هەولێر 2009، 312

[3]. حسام الدين جادالرب، التنمية السياحية في محافظة الفيوم، (دراسة في جغرافية السياحة)، 2005، ص10، عن الموقع:
www.kotobarabia.com

[4]. مسعود مصطفى الكتاني، علم السياحة و المتنزهات، دار الحكمة للطابعة، موصل، 1990، ص81

[5]. شريفة بنت هيازع عبدالله الباقى، سلوكيات الترويحية للسياح القادمين من منطقة عسير الى محافظة جدة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة الملك عبدالعزين، كلية الاداب، والعلوم الانسانية، جدة (المملكة العربية السعودية)، 2011، ص95

[6]. صمد عبدالله صالح، شيکردنەوەی جوگرافی بۆ ئاوی ژێرزەوی لە قەزای چەمچەماڵ، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، ل15

1. زنجیرە چیاکانی خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوە:

ئەم زنجیرە چیایانە دەکەونە خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوەوە پێکدێن لەهەریەک لە زنجیرە چیاکانی (قشلاخ، هەنجیرە، سەگرمە، بازیان، قەرەداغ)، لە باکوری خۆرئاواوە بۆ باشوری خۆرهەڵات درێژدەبنەوە، بەشێکن لەو زنجیرە چیایانەی سنوری باشوری ناوچەی شاخاوی پێکدەهێنن[1]، هێڵی جیاکەرەوەی نێوان هەردوو هەرێمی ناوچەی شاخاوی و ناوچەی نیمچە شاخاوین[2]، ئەم زنجیرەیە بە درێژترین پێکهاتەی زنجیرەیی ناوچەی لێکۆڵینەوە دادەنرێت، بەدرێژایی (110)کم، لە باکووری خۆرئاوا لە نزیک ناحیەی ئاغجەلەر، بە چیای قشلاخ دەستپێدەکات لە باشووری خۆرهەڵات لە شاری دەربەندیخان لە نزیک گوندی بانی خێڵان بە چیای گوڵان کۆتایی دێت، بە گشتی پێکهاتەکە ناوی جیاوازی هەیە لە باکووری خۆرئاوا بۆ باشووری خۆرهەڵات، وەک لەخوارەوە باسیان دەکەین[3]:

أ. زنجیرە چیاکانی (قەرەداغ - سەگرمە): دەکەوێتە خۆرهەڵاتی ناحیەی سەنگاو، لە باشوری خۆرهەڵاتەوە درێژدەبێتەوە تا دەگاتە دەربەندی باسەڕە درێژیەکەی دەگاتە (45)کم، بەرزترین لوتکەی بە لوتکەی (سەگرمەداخ) ناسراوە، بەرزیەکەی لەئاستی ڕووی دەریاوە خۆی دەدات لە (1850)م، دەربەندی باسەڕەش لەنێمان ئەم دوو زنجیرە چیایەدا هەڵکەوتووە، وێنەی (1)

وێنەی (1)، دەربەندی باسەڕە و چیای سەرگرمە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوە گیراوە لە ڕێکەوتی 2021/2/24

ب. زنجیرە چیای (هەنجیرە): ئەمەش درێژکراوەی زنجیرە چیای (قەرەداغ - سەگرمە)یە بەدرێژایی (25)کم درێژدەبێتەوە، تا دەگاتە دەربەندی بازیان، دەکەوێتە خۆرهەڵاتی ناحیەی تەکیەی کاکەمەندەوە، بەرزیەکەشی دەگاتە (1372)م لە ئاستی ڕووی دەریا.

ج. زنجیرە چیای (دەربەند بازیان - قشلاخ): ئاراستەکەی لە بەشی باکوری خۆرهەڵاتەوە بۆ بەشی باکورە، بەدرێژایی (10)کم لە ڕۆژهەڵاتی ناحیەی تەکیەی کاکەمەندەوە درێژدەبێتەوە تاوەکو لە ناو سەنتەری ناحیەی ئاغجەلەر کۆتایی دێت، بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (1200)م.

---

[1]. شاکر خصباک، العراق الشمالي، دراسة لنواحيه الطبيعية والبشرية، الطبعة الأولى، بغداد، 1973، ص261

[2]. خەبات عەبدوڵڵا، بنەما تیۆریەکانی جوگرافیای عەسکەری کوردستانی باشور، چاپخانەی ڕوون، چاپی دووەم، سلێمانی، 2005، ل145

[3]. SALIM HASAN SULAIMAN AL-HAKARI, Geometric Analysis and Structural Evolution of NW Sulaimani Area, Kurdistan Region, Iraq (Degree of Doctor), School of Science, University of Sulaimani, 2011و p :135-136

د. چیای (کێوەچەرمەڵە - خاڵخالان): دەکەوێتە ناحیەی ئاغجەلەرەوە بەدرێژایی (2)کم، لە بەشی باکوری خۆرئاوا بۆ باشوری خۆرهەڵات دەکشێت، ئەو پەڕی بەرزیان لەئاستی ڕووی دەریادا لە چیای کێوەچەرمەڵە دەگاتە (890)م، لە چیای خاڵخالانیش دەگاتە (1200)م[1]، وێنەی (2)

وێنەی (2)، چیای خاڵخالان

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لەلایەن توێژەرەوەگیراوە لە ڕێکەوتی 2022/4/3

2. زنجیرە چیاکانی باشور و باشوری خۆرهەڵات:

ئەم بەشە کۆمەڵێک زنجیرە چیا دەگرێتەوە ئاڕاستەکەی لە باکوری خۆرئاواوە بۆ باشوری خۆرهەڵاتە، بەگشتی بەرزاییان لەنێوان (400 - 1000)مەترە، جگەلە چیای ئاژداخ کە (1400)م بەرزە لە ئاستی ڕووی دەریاوە، ئەمانەش بەشێکن لە هەرێمی نیمچە شاخاوی و زنجیرە چیاکانیان درێژ و نزمن[2]، ئەمانەش دابەشدەبن بۆ:

أ. زنجیرە چیای سەڵباتوو: دەکەوێتە هەردوو ناحیەی (تەکیەی جەباری و قادرکەرەم)، درێژکراوەی بەرزاییەکانی بانی مەقانە بە گوندی (قەرەوەیس)دا تێپەڕ دەبێت و بە باکوری خۆرهەڵاتی گوندی کولەباندا دەڕوات دەگاتە سنوری ناحیەیی تەکیەی جەباری و دواتر سنوری چەند گوندێکی ناوچەکە دەبڕێت تا دەگاتە ناحیەی قادرکەرەم لە گوندەکانی قەشقە و وێڵە کۆتایی دێت خەڵکی ناوچەکە بە کەل(سەڵواتوو) ناوی دەبەن[3] تا لە باکورەوە بەرەو باشور بڕۆین بەرزیەکەی دەدات لەکەمی درێژیەکەی زیاتر لە (20.3)کم، بەرزترین لوتکەی (950)م، لە ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە. وێنەی (3)

ب. زنجیرە چیای باسکی زەنور: دەکەوێتە هەردوو ناحیەی (قادرکەرەم و سەنگاو)، لە خۆرهەڵاتی گوندی قەیتولەوە دەست پێدەکات بە سنوری خۆرهەڵاتی هەریەک لە گوندەکانی(هەڕێنە، گۆلباخی سەروو، خواروو، قیرچە)دا تێپەڕ دەبێت لە ناحیەی قادرکەرەمەوە دەچێتە ناو سنوری ناحیەی سەنگاو درێژیەکەی(25)کم بەرزترین لوتکەی(581)م لەئاستی ڕووی دەریا[4]. بەردە وەستاوەکەی گوندی قەیتول هەر لەسەر ئەم چیایە هەڵکەوتووە. وێنەی (3)

---

[1]. اكرام حسن امين، المظاهر الجيومورفولوجية في منطقة جم جمال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة الموصل، 2011، ص21

[2]. کامەران تاهیر سەعید، جوگرافیای عێراق سروشتی، چاپخانەی نارین بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر، 2014، ل45

[3]. کازم ئەحمەد سەدرەدین ، لەپەراوێزی ئەنفالی سێدا گوندی کولەبان بەنموونە، چاپخانەی سارا، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2019، ل151-152

[4]. صمد عبدالله صالح، سەرچاوەی پێشوو، ل16

ت. زنجیرە چیای (ئاژداخ – مەملەحە): دەکەوێتە باشوری ناحیەی سەنگاو، لە باکوری خۆرئاواوە درێژدەبێتەوە بۆ باشوری خۆرهەڵات، درێژیەکەی (20)کم، بەرزیەکەی لە ئاستی ڕووی دەریاوە (1400)م بەرزە.

پ. زنجیرە چیای جەبەل ناساز(تساق): دەکەوێتە ئەوپەڕی باشوری خۆرئاوای ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ناحیەی قادرکەرەم، درێژیەکەی دەگاتە(25,29)کم، لەهەندێک شوێن بەرزیەکەی دەگاتە (1000)م، لەهەندێک شوێنی تر ئەم بەرزیە کەم دەبێتەوە بۆ (440)م، لە ئاستی ڕووی دەریا[1]، هەتا لە باکورەوە بۆ باشور بڕۆین ئەم زنجیرە چیایە بەرەو نزمبوونەوە دەڕوات هەتا هێندە نزم دەبێتەوە لە باری ئاسۆیدا دەکەوێت.

چیاکان لە ڕووی گەشتیاریەوە بایەخیان لەوەدا دەردەکەوێت، خاوەن کەشێکی دڵڕفێن و ژینگەیەکی پاک و هێمنن، بەشوێنی پشوودان و لانکەی ئارامی بۆ مرۆڤ دادەنرێن، لەلایەک چیاکان بەناوچەی کەمی چڕی دانیشتوان و کەمی ژمارەی دانیشتوان ناسراوە، لەلایەکی تر دوورە لە سەرچاوەکانی پیسبوونی ژینگە و ژاوەژاو، ئاووهەوایەکی خۆشیشی هەیە، بەتایبەت لەوەرزە گەرمەکاندا پلەی گەرمیان بەراورد بە ناوچە نزمەکانی دەوروبەری نزمترە، هەروەها لە وەرزی زستاندا لە کاتی بارینی بەفردا دەتوانرێت سوود لەو ناوچانە وەربگیرێت بۆ چالاکی جۆراوجۆری وەک (تەلەفریک،خلیسکانێی سەربەفر، شەڕە تۆپەڵ و بینینی دیمەنی سپی پۆشی ژینگەی شاخاوی)[2]، چیاکانی (سەگرمە، هەنجیرە) بەنموونە، لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتوانی ناوچە شاخاویەکان لە جیهاندا تەنها (10%)ی ژمارەی دانیشتوانی ڕووی گۆی زەوی پێکهێناوە[3]، بەهۆی سەختی ژیان لەو ناوچانە چ لەڕووی کەش و هەواوە لە وەرزە جیاجیاکان یاخود بەهۆی سەختی ڕێگاوبانەکان، دەتوانین بڵێین ناوچە شاخاویەکان بە ناوچەی خۆرسکی پارێزراوی سروشتی دادەنرێن.

وێنەی (3)، چیای سەڵباتوو

وێنەی (4) بەردە وەستاوەکەی قەیتول لە چیای باسکی زەنور

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2022/3/12 و ڕێکەوتی 2022/9/2 لەلایەن توێژەرەوە گیراون

چیاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەگشتی گونجاون بۆ برەودان بە کەرتی گەشتوگوزاری بەهۆی ئەوەی سروشتێکی جوانیان هەیە بەرزایەکەیان هێندە سەخت نییە تا نەتوانرێت خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکانیان پێ بگات، یەکێک لە خاڵە بەهێزەکانی ناوچەکە ئەوەیە چیاکانی دەوڵەمەندە بە ڕێگای هاتوچۆ، بەنموونە زنجیرە چیاکانی هەنجیرە

---

1. مهابات محمد جميل مصطفى، مصدر سابق، ص13

2. هوشنك محمود اسود، إمكانيات التنمية السياحية في المنطقة الجبلية لمحافظة أربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة المنصورةو مصر، 2014، ص22

3. Martin Beniston: Environmental chamge in mountains an upland, Oxford University Press, Inc, 2000, p.2.

بەهۆی دەربەندی تەکیە(دەربەندی بازیان)ەوە کە شارێی کەرکوک سلێمانی بەم دەربەندەدا تێپەڕ دەبێت، بە دیوی سنوری کارگێڕی قەزای چەمچەماڵدا دەڕوانێت بەسەر شاری چەمچەماڵدا و شوێنە مێژووییەکانی گوندی چەرموو و بەردەبەلەکە و کەریم شایەر دەکەوێتە نزیک ئەم زنجیرە چیایە، نزیکەی (18)کم لە سەنتەری قەزای چەمچەماڵەوە دوورە، بەدیوی سنوری کارگێڕی ناوچەی بازیانیشدا دەڕوانێت بەسەر سروشتێکی جوانی ناوچەکە و کۆمەڵێک چێشتخانەی گەشتیاری و خوردنگەی لێیە سەیرانگای بەردە قارەمان دەکەوێتە دامێنی چیاکە، زۆرجار لە زستاندا بەفر لەسەر ئەم زنجیرە چیایە کۆدەبێتەوە ئەمەش هۆکارێکە بۆ ڕاکێشان و کۆبوونەوەی گەشتیار، دانیشتوانی شارەکانی کەرکوک و سەنتەری قەزاکە بۆ بینینی دیمەنی سپی ئەم زنجیرە چیایە ڕوودەکەنە ناوچەکە، ئەمەش گونجاوە بۆ گەشتوگوزاری زستانە.

خشتەی (3)، چیاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

ژ	ناوی چیا(شاخ)	درێژی بە (کم)	بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریاوە بە (م)
١	زنجیرە چیای (قەرەداغ - سەگرمە)	45کم	1850م
٢	زنجیرە چیای هەنجیرە	25کم	1372م
٣	زنجیرە چیای (دەربەند بازیان - قشلاخ)	10کم	1200م
٤	چیای (کێوەچەرمەڵە - خاڵخالان)	2کم	890 - 1200م
٥	زنجیرە چیای سەڵباتوو	20.3	950م
٦	زنجیرە چیای (باسکی زەنور)	25کم	581م
٧	زنجیرە چیای (ئاژداخ-مەملەحە)	20کم	1400م
٨	زنجیرە چیای جەبەل ناساز(تساق)	25.29	1000م- 440م

سەرچاوە: توێژەر بە پشت بەستن بە:

1. اكرام حسن امين، المظاهر الجيومورفولوجية في منطقة جم جمال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة الموصل، 2011، ص21

2. مهابات محمد جميل مصطفى، دور العوامل الجغرافية في الإنتاج الزراعي في قضاء چمچمال وسبل تنمية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2012، ص13

هەر لە ناوچەکە چەند دەربەندێکی تێدایە لەوانە دەربەند(باسەرە) کە لەنێوان زنجیرە چیای (قەرەداغ و سەگرمە)دا هەڵکەوتووە، ئاوی ڕووباری باسەرەی پێدا دەڕوات، دەرەبەندی تەکیە(بازیان) لەنێوان زنجیرە چیای (هەنجیرە - قشلاخ) هەڵکەوتووە، ڕێگای قیرتاوی کرکوک - سلێمانی پێدا تێپەڕ دەبێت، ئەم دوو دەربەندە گونجاوە بۆ تەلەفریک لەنێوان زنجیرە چیاکانیاندا بەمەش بایەخی گەشتیاری ناوچەکە پێدەنێتە قۆناغێکی ترەوە گەشەکردن بەخۆوە دەبینێت ئەمە جگەلەوەی چیاکان ئاووهەوایەکی پاکیان هەیە لە زۆربەی وەرزەکاندا گونجاوە بۆ چالاکی گەشتیاری و وەرزشی شاخەوی و دەوڵەمەندە بە دارستانی سروشتی و سەرچاوەی ئاو چەندین دیاردەی جیۆمۆرفۆلۆجی تێدا دەبینرێت، وەک ئەشکەوتی دەرزیلە لە زنجیرە چیاکانی ئاژداخ و ئەشکەوتی کونەکەمتیار لە زنجیرە چیاکانی مەملەحە و چەندین چەم و دۆڵ و ڕووباری وەک ڕووباری باسەرە و ئاوی کانزایی تێدایە لە گوندی (قەیتول) کە لە چیای باسکی زەنورەوە هەڵدەقوڵێت، ئەمانەش لەڕووی گەشتیاریەوە بایەخی تایبەت بەخۆیان هەیە.

دووەم: بان و گردەکان:

1. بانەکان: ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند بانێکی گرنگی تێدایە ڕووبەرەکەیان نزیکەی (1128.7)کم2، ڕووبەری ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدەهێنێت و بەرزاییان لەنێوان (500-1000)م لە ئاستی ڕووی دەریاوە لەوانە:

(بانی مەقان): ئەم بانە دەکەوێتە خۆرئاوای شاری چەمچەماڵ، ڕووبەرەکەی دەگاتە (520)کم2، بەرزاییان لە ئاستی ڕووی دەریاوە لەهەندێک شوێن دەگاتە (1000)م[1]، وێنەی (5)

وێنەی (5) بەرزاییەکانی بانی مەقان، لەناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2022/1/21، لەناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵەوە گیراوە.

(بانی جەباری): یەکێکی ترە لە بانەکانی قەزای چەمچەماڵ دەکەوێتە خۆرهەڵاتی ناحیەی تەکیەی جەباری لە بناری زنجیرە چیای سەڵباتوو، درێژکراوەی هەمان زنجیرەی بانی مەقانە، بەشەکانی ئەم بانە بەرزیان لە ئاستی ڕووی دەریاوە جیاوازە و لەو پەڕی باکوری خۆرهەڵاتی (700-1000)م، لە بەشەکانی ناوەڕاستی نزیکەی (600)م بەرزە، بەڵام لە بەشەکانی باشوری خۆرئاوای نزم دەبێتەوە بۆ (400)م.

بانی (بنار گل): ئەم بانە دەکەوێتە باشوری ناحیەی قادرکەرەمەوە بە دووری (2)کم، بە ئاڕاستەی باکوری خۆرئاوا بۆ باشوری خۆرهەڵات درێژدەبێتەوە دەڕوانێت بەسەر هەردەی زەنگەنەدا، ڕووبەرەکەی دەگاتە (593)کم2، بەرزیان لە ئاستی ڕووی دەریاوە لەوپەڕی باکوری خۆرئاوا (500-650)م بەرزە و هەتا بەرەو باشوری خۆرئاوا بڕۆین بەرزیەکەی کەمتر دەبێتەوە بۆ (300)م لە ئاستی ڕووی دەریا[2].

بانەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ڕووی گەشتیاریەوە گرنگیەکەیان لەوەدا دەردەکەوێت کە ئاستەنگی هاتوچۆیان کەمترە وەک لە ناوچە شاخاویەکان، دیمەنێکی سروشتی جوانیان هەیە و کەش و هەوای فێنکە و دارو دەوەنی لەسەر ڕواوە بەنموونە زنجیرە بەرزایەکانی بانی مەقان کە دەوڵەمەندە بەدارستانی سنەوبەر، ئەم بانە خاوەن ژینگەیەکی سەرنج ڕاکێشە و بەسەر شاری چەمچەماڵدا دەڕوانێت و گونجاوە بۆ دروستکردنی هەوارگە و شاری گەشتیاری، بەهۆی ئەوەی ڕووبەرێکی فراوانی هەیە و سەروەی تەختە ئاستەنگی هاتوچۆی کەمە کەوتوەتە سەر ڕێگای سەرەکی (کەرکوک – سلێمانی)، هەروەها خاکەکەی دەوڵەمەندە بە ئاوی ژێرزەوی، دەتوانرێت لە پرۆژە گەشتوگوزاریەکاندا سوودی لێ وەربگیرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بانی جەباری بە ناوچەیەکی خستنەڕووی گەشتیاری دادەنرێت، بەتایبەتی لەوەرزی بەهاردا، سروشتێکی جوانی بۆ چالاکی گەشتیاری هەیە.

---

[1]. ئارام رضا عزالدین، سەرچاوەی پێشوو، ل14

[2]. صمد عبدالله صالح، سەرچاوەی پێشوو، ل18

2. گردەکان: لە ناوچە شاخاویەکان و دامێنی بانەکان یان لە ناوەڕاستی دەشتەکاندا دەردەکەون و ڕووبەریان دەگاتە (576.4)کم2، شێوەیان باریک و بەرزن لێوارەکانیان لێژی زۆرە بە ناوچەیەکی فراوان و پەرشوبڵاودا بڵاو بوونەتەوە، بەرزی هەندێکیان دەگاتە نزیکەی (1000)م لە ئاستی دەریا، زەویەکانی دەوروبەری دەورە دراوە بەچەند دۆڵێک کە ئاوی چەم و ڕووبارەکانی پێدا دەڕوات بە نموونە (ڕووباری باسەڕە، ڕووباری زێی بچوک) هەروەها ئەو دۆڵانەی کە وەرزین، بەگشتی گردەکان دەکەونە خۆرئاوای چیای قەشلاخ و بناری زنجیرە چیاکان لە خۆرهەلاتی ناوچەی لێکۆڵینەوە[1].

بەوپێیەی ناوچەی لێکۆڵینەوە سیفەتی ناوچەی نیمچە شاخاوی بەسەریدا زاڵە بۆیە ڕووی زەویەکەی زۆرتر لە گرد و بان و تەپۆلکە پێکدێت، بەنموونە تۆبۆگرافیای ناحیەی تەکیەی جەباری لە باشوری خۆرئاوای قەزای چەمچەماڵ زۆربەی خاکەکەی لە بان و گردوتەپۆڵکە و چەم و شیو و دۆڵ پێکدێت[2].

لە ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند ژمارەیەک گرد هەن کە دابەشبوونە بەسەر ناوچە جیاوازەکانی یەکە کارگێڕیەکانی قەزای چەمچەماڵ و بەرزاییان لەنێوان (500–900)م، گرنگترینیان بریتین لە گردەکانی: (شاهین، سەربولقامیش، جۆداری، مۆرتکە، توتەمرە، بیران، کانی ڕەزانی، سوور، موانی، حاجی الیاس، کلک میسری، سازنا، شیرین ئاوەکە، شەریف، سەرکەل، بەراز، گاوری، حەوت هەوار، کەلەکەوە، جنۆکە، شاکەڕەش، پیرخدر، کانی سوور، چەولک، ڕەشان، کرۆتک، بەرگەچ، ئەسپرە، زغە، تانە خسر، تەپەقوچ، ئەسحابەکە، مۆردانە، بۆر، قوتی، پیرموئمین، هاتونەهات)[3].

بەهۆی ئەوەی ئەم گردانە نزیکی سەرچاوەی ئاون و دەکەونە ناوچەی دۆڵەکانەوە، یاخود لە ناوەڕاستی ناوچە دەشتایەکاندا قووت بوونەتەوە بایەخێکی گرنگی گەشتیاریان هەیە بەناوچەی کێشکردنی گەشتیاری دادەنرێن، بەتایبەت لەوەرزی بەهاردا ڕووبەرێکی دیاری گەشتوگوزاری لەناوچەکە داگیردەکەن و دیمەنێکی جوان و سەرنج ڕاکێش بە ناوچەکە دەبەخشن.

سێیەم: دۆڵ و دەشتەکان

دۆڵ و دەشتەکان ڕووبەرێکی دیاریکراوی ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدەهێنن کە دەکاتە (1557.6)کم2، ڕووبەری گشتی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

1. دۆڵەکان: هەرچی دۆڵەکانە بەو ناوچە نزمایانە دەوترێت کەوتونەتە نێوان دوو بەرزاییەوە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا چەند دۆڵێک هەن کە هەندێک لەم دۆڵانە هەمیشەیی و پڕ ئاون هەندێکیان وەرزین ئاوی بارانیان پێدا دەڕوات[4]، ئەم دۆڵانە لە ناوچە بەرزایەکانی شاخ و گرد و بانەکانی قەزاکەوە بەرەو ناوچە دەشتایەکان درێژدەبنەوە[5]، گرنگترینیان:

---

[1]. بختيار محمد امين، تأثير المناخ في إنتاجية الحنطة و الشعير في قضاء جمجمال، مصدر سابق، ص24

[2]. کازم ئەحمەد سەدرەدین، جوگرافیای کەلتوری ناوچەی جەباری، لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ڕووناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکوک، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، کەرکوک، 2013، ل96

[3]. **أ.** سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەکە 2022/1/10، **ب.** صمد عبدالله صالح، سەرچاوەی پێشوو، ل19

[4]. هاوڕێ یاسین محەمەد ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، لا81،

[5]. ئارام رضا عزالدین، سەرچاوەی پێشوو، ل15

أ. دۆڵی شیوەسور: گەورەترین دۆڵی ناوچەی لێکۆڵینەوەیە لە خۆرهەڵاتی قەزاکە ئاوی چیای هەنجیرە لەخۆیدا کۆدەکاتەوە، درێژیەکەی (30)کم، ئاڕاستەکەی لە باکوری خۆرهەڵات بۆ باشوری خۆرئاوایە و (400)م لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە.

ب. دۆڵی جەلەمۆرد: بچوکترین دۆڵی ناوچەی لێکۆڵینەوەیە، ئاڕاستەکەی لە خۆرهەڵاتەوە بۆ خۆرئاوا درێژ دەبێتەوە بەدرێژایی (8)کم[1]، ئەم دۆڵانە بەهۆی ئەوەی ئاوی پێدا دەڕوات دەورە دراوە بە سەوزایی و لە وەرزە جیاجیاکاندا گەشتیار سەردانیان دەکەن بۆ سەربردنی کاتەکانیان، جگەلەو دۆڵانەش ژمارەیەکی تر دۆڵ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە هەن کە بریتین لە دۆڵەکانی(عەسکەر، مەملەحە، هەڕێنە و گۆلباخ، جەلەمۆر، دۆڵەڕەش، بلوکین لە داڵەوای خوارو، مامڵێس، موتڵیجە، شیوەسوری چەمچەماڵ، شیوەسوری ئاغجەلەر، تەژگە، عەلی زەنگەنە، کولەبان و هەنارە، زالیاو و پونگەڵە، کفرەدۆڵ، گاوبازە، کارێزە، ئاوباریک و کۆشک، گۆلەمەو، قۆچەلی، مەقان، ژاڵە..هتد).

گرنگی ئەم دۆڵانە لە ڕووی گەشتیاریەوە لەوەدا دەردەکەوێت، هەندێکیان دەوڵەمەندن بەسەرچاوەی ئاوی هەمیشەیی وەک دۆڵەکانی دەم زیی بچوک و ڕووباری ئاوەسپی و باسەڕە، ئەم دۆڵانە گونجاون بۆ گەشتوگوزار و ڕاوە ماسی بەدرێژایی ساڵ، هەروەها بەشێکیشی بەهۆی ئەوەی سەرچاوەی ئاوەکانی وەرزیە چەندین کانی و کارێزی تێدایە گونجاوە بۆ گەشتی وەرزی بۆ نموونە لەوەرزی بەهار، لەگەڵ ئەوەشدا دامێنی دۆڵەکان چەندین دەشتی گرنگی تێدا هەڵکەوتووە بوونە بەمەڵبەندی نیشتەجێبوونی گوندەکان، وەک گوندی مۆفەر لە دامێنی دۆڵی مەقان و هی تریش، ئەمەش گرنگە بۆ گەشتوگوزاری دێهاتی.

2. دەشتەکان: دەشتەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە زەوی تەختن بەرزاییان لە ئاستی ڕووی دەریاوە نزیکەی (352 – 600)م بەرزە، لە باکورەوە دەشتەکانی ئاغجەلەرە لە باشورەوە دەشتەکانی قادرکەرەم[2] و هەردەی زەنگەنە و سەنگاوە، دەشتەکانی ناوەڕاستیش (تەکیە و قەلاجوغە)دەگرێتەوە لەنێوان زنجیرە چیای هەنجیرە لە خۆرهەڵات و زنجیرە بەرزایەکانی بانی مەقان لە خۆرئاوا هەڵکەوتوون و سەنتەری قەزای چەمچەماڵیش لە ئامێزی دەشتەکانی ناوەڕاستدا هەڵکەوتووە[3]، کۆنترین گوندی کشتوکاڵی و خاوەن شارستانی کە گوندی چەرمووە لەم دەشتەدا بونیاد نراوە.

گرنگی ئەم دەشتانە لەڕووی گەشتیاریەوە لەوەدا دەردەکەوێت کە دەشتەکان بەلانکەی سەرهەڵدانی ژیاریی و نیشتەجێبوون و شوێنی حەوانەوەی گەشتیاران و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاریە سەرخانیەکان و دامەزراوە خۆشگوزەرانی و گەشتوگوزاریەکان دادەنرێن، تۆبۆگرافیای ناوچەکە گونجاوە بۆ گەشتوگوزار، هەڵکەوتەکەی وایکردوە چەندین فۆڕمی جیاوازی بەرزونزمی تێدا هەڵکەوتوە کە ئەم شێوە جیاوازانە تایبەتمەندی جۆراوجۆری گەشتیاری بە ناوچەکە بەخشیوە، ئەمەش جیالەوەی ناوچەکە دابەشدەکات بۆ چەند کەژێکی گەشتیاری لەنێوان وەرزە جیاوازەکانی ساڵدا، هەروەها دیمەنێکی دڵڕفێنیش دەدات بە ناوچەکە دەبێتە هۆکاری کێشکردنی گەشتیار و ناوچەی خستنەڕووی گەشتوگوزاری.

---

[1]. اکرام حسن امين، مصدر السابق، ص26-27

[2]. عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای باشوری کوردستان، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی دووەم، هەولێر، 2012، ل54

[3]. فاروق واحيد محمد عزيز، التحليل الجغرافى لمراحل التوسع الحضري لمدينة جم جمال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية في جامعة الموصل، 2011، ص31

نەخشەی (4)، نەخشەی بەرزونزمی ناوچەی لێکۆڵینەوە

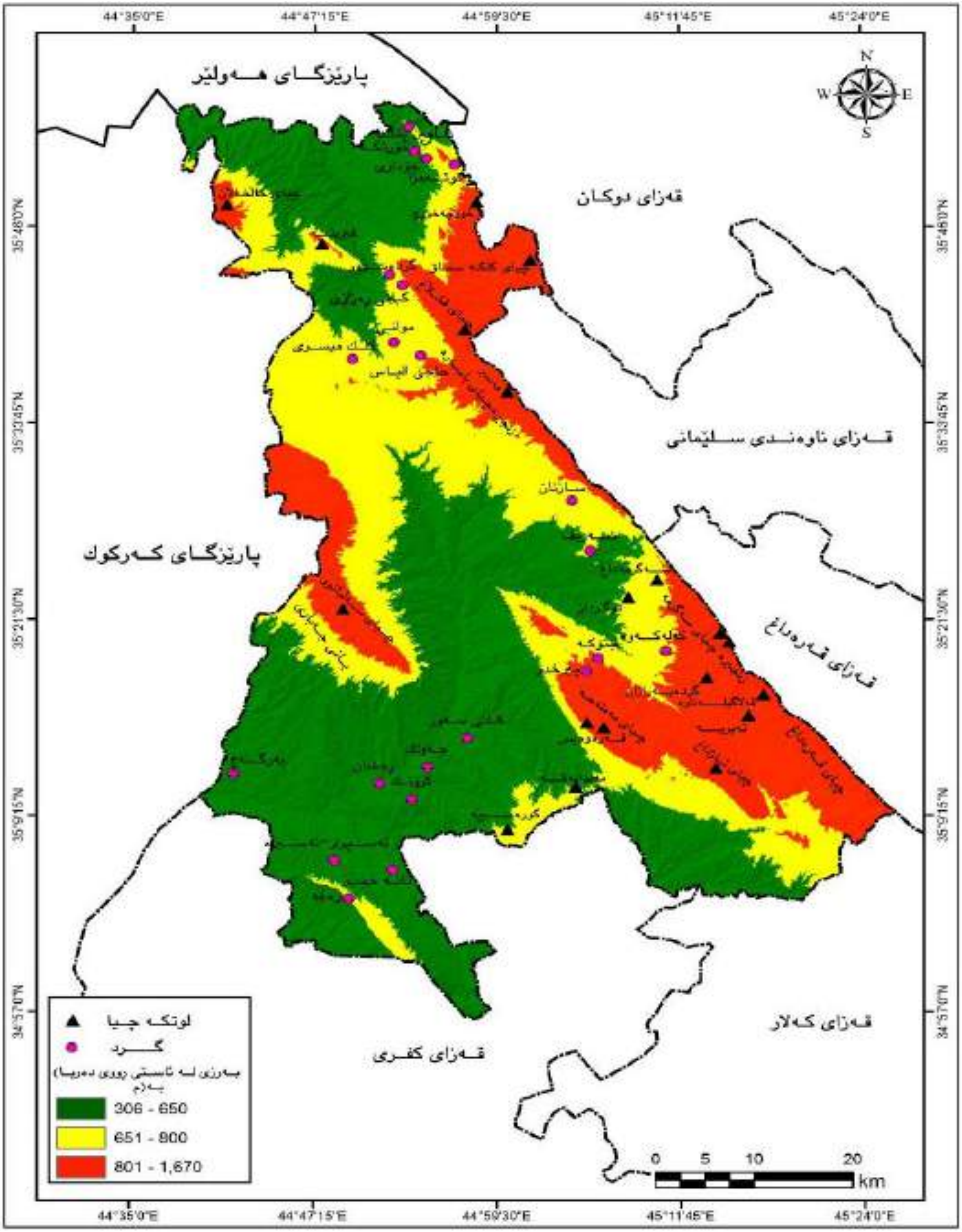

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3)، پشت بەست بە: هاشم یاسین أحمد أمین، وأخرون، أطلس كركوك، الطبعة الثانية، هەولير، 2006، ص40.

باسی سێیەم: ئاووهەوا

ئاووهەوا بە هەموو ڕەگەزەکانیەوە لەو فاکتەرە سەرەکیانەیە لە چالاکی گەشتوگوزاریدا گرنگی خۆی هەیە، گرنگی ئەم فاکتەرەش لەوەدایە توانای سوود وەرگرتن لە سەرچاوە گەشتوگوزاریەکان دیاری دەکات جا چ سروشتی بن یان مرۆیی، چونکە لە سایەیی بارودۆخی ئاووهەوای گونجاودا دەکرێت سەرچاوە سروشتی و مرۆیەکان سوودیان لێ وەربگیرێت بۆ پیشخستنی کەرتی گەشتوگوزاری[1]، ئاووهەوا پەیوەندی بە بەرزونزمی و پێکهاتەی زەویەوە هەیە و کاردەکاتەسەر تایبەتمەندی و دابەشبوونی ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی[2]، ڕۆڵ دەبینێت لە چالاکیە گەشتوگوزاریەکان و پەیوەستە بە (ژمارەی ڕۆژەکانی خۆرەتاو لەهەریەک لە مانگەکانی ساڵدا، ژمارەی ڕۆژەکانی هەور لەهەریەک لە مانگەکانی ساڵدا، ژمارەی ڕۆژەکانی(باران بارین) لە هەریەک لە مانگەکانی ساڵدا، تێکڕای پلەی گەرمی لە هەریەک لە مانگەکانی ساڵدا، بەرزترین و نزمترین و تێکڕای پلەی گەرمای شەوانە و ڕۆژانە و مانگانە و ساڵانە، ژمارەی ڕۆژانی بەفر لەهەریەک لە مانگەکانی ساڵدا ژمارەی ڕۆژانی سەهۆڵبەندان لە هەریەک لە مانگەکانی ساڵدا)[3].

هەروەها ئاووهەوای مام ناوەندی فاکتەرێکی گرنگە لە بواری گەشتوگوزاردا بۆ ڕاکێشانی گەشتیارانی ناوخۆ و دەرەوە، کەشی گونجاو یەکێکە لە سەرچاوەکانی جوڵەی گەشتیار لە هەرێمە گەشتوگوزاریەکاندا[4]، لەگەڵ ئەوەشدا مەحاڵە بتوانرێت ئاووهەوایەکی نموونەیی بەدی بکرێت بۆ ناوچەیەک تا سەرجەم چالاکیە گەشتیاریەکانی تێدا ئەنجام بدرێت هۆکارەکەشی ئەوەیە هەر بزاوت و چالاکیەکی گەشتیاری پێویستی بە جۆرێک لە ئاووهەوای تایبەتە بۆ نموونە چالاکی گەشتوگوزاری سەر بەفر(خلیسکانی سەربەفر) پێویستی بە بارین و کەڵەکبوونی بەفرێکی زۆرە و ئەمەش ڕێگرە لەبەردەم چالاکی گەشتوگوزاری وەک مەلەکردن و بەکارهێنانی کەنارەکان، لەیەکەمیاندا پێویستە پلەی گەرمی نزم بێت لە دووەمیاندا پێویستە پلەی گەرمی بەرز بێت یان یاری سەر شەپۆلەکانی ئاو پێویستی بە خێرایی با هەیە، جگەلەم چالاکیە لە زۆربەی چالاکیەکانی تردا خێرایی با سەفەرەکانی گەشتیاری هەڵدەوەشێنێتەوە[5].

لای هەندێک لە توێژەرانی بواری گەشتوگوزاری، باشترین ئاووهەوای گەشتیاری خۆی لە (نەبوونی باران بارین و گەشێکی فێنک و بێ گەرما بەجۆرێک خۆر بەدەرەوە بێت و کەمی ڕێژەی شێ لەهەوادا و هەڵکردنی شنەبایەکی فێنک)دا دەبینیتەوە[6].

---

1. سایە دلاوەر محەمەد، کێشە ژینگەییەکانی دەرئەنجامی چالاکی گەشتوگوزار، کێشە ژینگەیەکانی شەقلاوە بە نموونە، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، هەولێر، 2016، ل25

2. نادية طلعت سعيد، الامكانيات الجغرافية للتنمية (الزراعية-السياحية)في حوض نهر رواندز، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الأداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، 2016، ص58

3. هاوڕێ یاسین محمد امین، بنەما زانستیەکانی ئاووهەوای پراکتیکی، لە بڵاوکراوەکانی غەزەلنووس، چاپخانەی تاران، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2016، ل287

4. ميلاد جاسم محي الأعرجي، أثر المناخ على النشاط السياحي لمحافظة السليمانية، مجلة كلية الاداب، ملحق عدد (129)، حزيران، 2019، ص359

5. نياز عبدالعزيز خطاب، تقيم جغرافي سياحی لمناخ اقليم جبال كردستان العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، 1998، ص27

6. مازن محمد امين، السياحة في محافظة أربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة المستنصرية، بغداد، 2007، ص50

بایەخی ئاووهەوا لەسەر جووڵەی گەشتوگوزاری لەوەدایە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ئاسوودەیی مرۆڤەوە هەیە، بەمەش کاریگەری ئەرێنی لەسەر چالاکیە گەشتوگوزاریەکان بەجێدەهێڵێت، گرنگترین توخمەکانی ئاووهەواش (پلەی گەرمی، تیشکی خۆر، با، شێ و چڕبوونەوە و دابارین)ە، هەموو ئەو توخمانەش لەکاتی دیزاینی شوێنە گەشتیاریەکان و دامەزراندنی ئاسانکاری گەشتیاریدا ڕەچاو دەکرێت[1]، ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهۆی تۆبۆگرافیاکەی؛ ئاووهەواکەی جیاوازە لە نێوان ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق بەتایبەت لە هەردوو وەرزی زستان و هاویندا[2]، گرنگترین ئەو ڕەگەزە ئاووهەوایانەی کاریگەریان لەسەر چالاکیە گەشتیاریەکانی ناوچەکە هەیە بریتین لە:

1. تیشکی خۆر:

خۆر بە سەرچاوەی سەرەکی وزە دادەنرێت وزەکەی لە پلەیەکی گەرمی هەستپێکراودایە لە بەرگە هەوادا، بەشێکیشە لە بزاوتی هەموو کردارە سروشتیەکان لەبەرگی گازی(ئەتمۆسفیر)دا، لەڕێگەی بەرگە هەواوە دەگاتەسەر زەوی، ئاووهەواو ژیانیش لەسەر زەوی پەیوەستە بەو گەرمیەوە[3]، لەگەڵ ئەوەشدا تیشکی خۆر کاریگەری گەورەی لەسەر جووڵەی گەشتیاری هەیە، ئەم جوڵەیەش بەندە بە شێوەی دەرکەوتن و زیادبوونی ڕێژەی تیشکەکە هۆکارێکیشە بۆ ئاڕاستەکردن و گەڕانی گەشتیاران بە دوای تیشکی پێویست و بەسوود[4]، سەبارەت بە ناوچەی لێکۆڵینەوە هەروەک لەخشتەی (4) دەردەکەوێت، بڕی تیشکی خۆری ڕاستەقینە لەنێوان تێکرای (مانگانە و وەرزانە و ساڵانە) جیاوازە.

خشتەی (4)، تێکرای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی کاتژمێرەکانی خۆرەتاوی ڕاستەقینە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011–2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تیشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
تێکرایی مانگانە	5.0	5.4	6.4	7.6	7.8	9.8	11.5	11.4	11.1	9.1	7.6	5.9
وەرزەکان	زستان			بەهار			هاوین			پایز		
تێکرایی وەرزانە	5.6			8.4			11.3			7.5		
تێکرایی ساڵانە	8.2											

سەرچاوە: کاری توێژەرپشت بەست بە:
حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسی سلێمانی، وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە، 2021.

1. ساره رحيم حويل جبر، صناعة السياحية المستدامة في محافظة ذي قار، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 2018، ص30
2. جەزا تۆفیق تالیب، بنەما جوگرافیەکانی گەشتوگوزار لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری وەشت، ژمارە (2)، چاپخانەی بابان، سلێمانی، بەهاری 2008، ل89
3. ليث محمود محمد زەنگەنە، أثر العناصر المناخية على التوزيع الجغرافي للنبات الطبيعي في العراق، أطروحة دكتوراه(غير منشور)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 2006، ص16
4. عبدالله حيدر سالم، خصائص مناخ اليمن السياحي، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة المستنصرية، 2005، ص30

ئەوەی لە خشتەی (4)دا جێگەی ئاماژەیە، ناوچەی لێکۆلینەوە لەڕووی بڕی تیشکی خۆرەوە لەنێوان تێکڕای مانگانە و وەرزانە و سالانە و درێژی ماوەی شەو و ڕۆژدا جیاوازی تێدا بەدیدەکرێت بەم شێوەیە:

1. بڕو کاریگەری ئەو تیشکانەی لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ تۆمارکراوە لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر جیاوازە، ئەویش بەهۆی جیاوازی لەگۆشەی کەوتنی تیشکی خۆر و درێژی شەو و ڕۆژ و ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەر توخمەکانی ئاووهەوادا دێت، بەجۆرێک تێکڕای ژمارەی کاتژمێری خۆرەتاوی ڕاستەقینە لە وەرزی بەهاردا دەگاتە (8.4)کاتژمێر، لەوەرزی هاوینیشدا کە گەرمترین وەرزی ساڵە (11.3)کاتژمێر لە وەرزی پایزدا بە (7.5)کاتژمێر، ئەمە لەکاتێکدا لەوەرزی زستاندا هەست بە کەمترین ڕێژەی بەرکەوتنی تیشکی خۆرەتاوی ڕاستەقینە دەکرێت لە چاو وەرزەکانی تر بەوهۆیەوە تێکڕای کاتژمێرەکانی خۆرەتاوی ڕاستەقینە (5.6)کاتژمێر خشتەکە ئەوەشمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە جیاوازیەکی زۆر بەدیدەکرێت لەنێوان تێکڕای کاتژمێرە خۆرەتاوە ڕاستەقینەکانی نێوان هەردوو وەرزی هاوین و زستان بە جیاوازی (5.7)کاتژمێر هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ کورتی ڕۆژ و زۆری ژمارەی ڕۆژە هەورو باراناویەکان لەوەرزی زستان و بە پێچەوانەوە وەرزی هاوینیش بەدرێژی ڕۆژو ساماڵی ئاسمان و بەرکەوتنی زۆرترین بڕی تیشکی خۆر ناسراوە.

2. لەنێوان تێکڕای مانگانەی کاتژمێرە خۆرەتاویەکاندا جیاوازیەکی زۆر بەدیدەکرێت، بە نموونە تێکڕای نزمترین بڕی تیشکی خۆر لە مانگی کانوونی یەکەم بە (5)کاتژمێر دەگاتە سەر ڕووی زەوی، بەڵام لە مانگی حوزەیران بەرزترین بڕی تیشکی خۆر دەگات بە زەوی بەشێوەیەک کە دەگاتە (11.5)کاتژمێر.

3. سەبارەت بە کەژی گەشتوگوزاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی بڕی تیشکی خۆری ڕاستەقینەوە، ئەوا تێکڕای ژمارەی کاتژمێرە خۆرەتاویەکانی ماوەی نێوان مانگەکانی (ئازار- ئەیلول) دەگاتە (10.7)کاتژمێر، هەروەها لەو سێ مانگەی زستانیشدا کە خۆی لە مانگەکانی (کانوونی یەکەم، کانوونی دووەم، شوبات)دا دەبینێتەوە دەگاتە (5.6)کاتژمێر، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە سێ مانگەکەی زستاندا کەمتر کەشی گەشتیاری تێدا دەڕەخسێت بەهۆی کورتی ڕۆژ و کەمی بەرکەوتنی تیشکی خۆر، ئەمە جگەلەوەی کە لە کاتی بەفربارینda هەندێک لە دانیشتوانی پارێزگای کەرکوک و قەزای چەمچەماڵ سەردانی ناوچە شاخاویەکانی خۆرهەڵاتی قەزاکە دەکەن کاتێک چیای هەنجیرە و دەربەند تەکیە بە بەفر سپی پۆش دەبێت و دیمەنێکی سەرنج ڕاکێش دەبەخشێت بە ناوچەکە و دەبێتەهۆی ڕاکێشانی گەشتیاران و سەردانی کەران بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە. شێوەی (1).

شێوەی(1)، تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی کاتژمێرەکانی خۆرەتاوی ڕاستەقینە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011-2020)

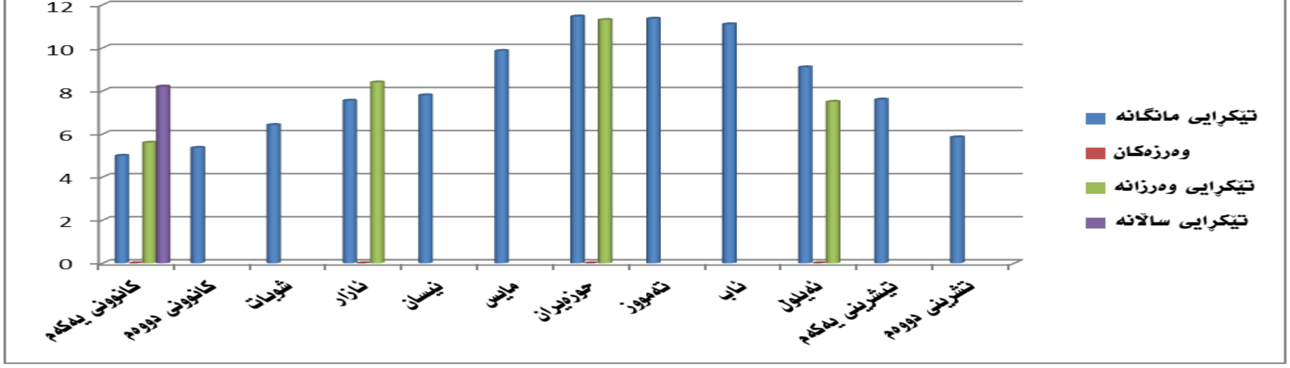

سەرچاوە: توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (4)

لێرەدا دەگەین بەو ئەنجامەی کە ناوچەی لێکۆڵینەوە بڕێکی باش تیشکی خۆری بەردەکەوێت، ئەمەش لە تێکڕای بڕی کاتژمێرە ڕاستەقینەکانی تیشکی خۆردا دەردەکەوێت، پێگەیەکی باشی گەشتیاری بە ناوچەکە بەخشیوە، جگەلەوەی بەهۆی گونجاوی ئاووهەواکەی و هاوسەنگی لە ماوەی شەو ڕۆژدا لەڕووی بڕی تیشکی خۆرەوە لەنێوان وەرزەکانی ساڵدا، لێرەدا ئەوە دەردەکەوێت کە باشترین وەرز بۆ گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ وەرزی بەهارە، لەم وەرزەدا زۆرترین گەشتیار چ ناوخۆیی یان دەرەکی سەردانی ناوچەکە دەکەن و چێژ وەردەگرن لە دیمەنی سەرنج ڕاکێش و سروشتی جوانی ناوچەکە.

2. پلەی گەرمی:

پلەی گەرمی جۆرێکە لە وزە، ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر چالاکی مرۆڤ و جلوبەرگ و خانووبەرە و خۆراک و ڕەگەزەکانی تری سیستەمی ژیان هەیە و کاردەکاتە سەر زۆربەی ڕەگەزەکانی کەش و هەوا، وەک (فشاری بەرگە گاز، با، بەهەڵم بوون، شێی ڕێژەیی و چڕبوونەوە)[1] کاریگەری لەسەر چالاکی و پشوودان و ئاسودەیی مرۆڤ هەیە و دەبێتەهۆی کێشکردنی گەشتیار[2]، گەشتیار لە چالاکیە گەشتوگوزاریەکاندا بیر لەو ناوچانە دەکاتەوە کە پلەی گەرمی گونجاوە بۆ گەشتکردن چونکە جەستەی مرۆڤ کاتێک لەو پەڕی چالاکیدا دەبێت کە پلەی گەرمیەکەی دەگاتە (37)پلەی سەدی، بە نموونە بڕی پلەیەکی گەرمی بەرز و بڕێکی زۆری شێی ڕێژەیی هۆکارێکە بۆ بێزاری و نائارامی لای گەشتیاران بە هەموو تەمەنەکانەوە بۆیە گەشتیاران لەکاتی هەڵبژاردنی شوێنی گەشتەکانیان بایەخ بە پلەی گەرمی دەدەن[3]. باشترین پلەی گەرمی گونجاو بۆ گەشتوگوزار، خەمڵێنراوە بە لە نێوان (18-25)پلەی سەدی، بە ڕادەیەک ئەگەر پلەی گەرمی لەسەرووی (25) پلەی سەدی و لە خوارووی (15)سەدیەوە بێت ئەوا لەڕووی گەشتیاریەوە بە پلەیەکی گەرمی گونجاو دانانرێت بۆ چالاکی گەشتوگوزاری[4]. هەروەها تێکڕای نزمترین و بەرزترین پلەی گەرمی (ڕۆژانە، مانگانە، ساڵانە) گرنگی خۆی هەیە لە بواری گەشتوگوزار و کات بەسەربردن، ئەمەش بەرچاوڕوونی بە گەشتیار دەدات بۆ زانین و دەستنیشانکردنی شوێن و وەرزی چالاکیەکانی بۆ نموونە گەشتیار لەو ڕێگەوە دەزانێت کام وەرز لە وەرزەکانی تر گونجاوترە بۆ گەشتوگوزار[5]. جۆری پلەی گەرمی جگەلەوەی هەرێمە ئاووهەوایەکان دیاری دەکات لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆڵ دەبینێت لە دیاریکردنی جموجۆڵی گەشتیاریدا، چونکە هەستکردنی مرۆڤ بە ساردی و گەرمی ئاسودەیی و ناخۆشی، دەگۆڕێت بە گۆڕانی ئەو هەرێمە ئاووهەوایەی کە خودی مرۆڤەکە تیایدا دەژی بۆ نموونە هەستی دانیشتوانی هەرێمە زۆر ساردەکان تەواو دەگۆڕێت لەگەڵ هەستی دانیشتوانی هەرێمە مام ناوەندیەکان یان گەرمەکان[6]. لە خشتەی (5)دا دەردەکەوێت کە:

---

[1]. مجيد حسين خضير الركابي، أثر تغير المناخ في تغير مساحات الاهوار جنوب العراق(الناصرية، البصرة، العمارة)، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية التربية للعلوم الإنسانية ابن رشد، جامعة بغداد، 2016، ص93

[2]. شيماء السيد عبد النبي السيد، أثر المناخ على السياحة في المدن الساحلية المصرية، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة الاسكندرية، 2017، ص42

[3]. صلاح عدنان مجول شلال، التحليل الجغرافي لأمكانات السياحية البيئية في محافظة الأنبار، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة الأنبار، 2011، ص91

[4]. احمد حسن ابراهيم، جغرافية السياحة، مطبعة الفجر، عمان، 2000، ص220

[5]. مسعود مصطفى الكتاني، علم السياحة والمنتزهات، مصدر السابق، ص77-78

[6]. جزا تۆفیق تالیب و سلێمان عبدالله اسماعیل، بارودۆخی حەسانەوەی ئاووهەوایی لە سلێمانی و دهۆک، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی (B)، ژمارە (25)، ئازاری 2009، ل9

1. بەرزترین پلەی گەرمی بۆ هەریەک لەمانگەکانی (کانوونی یەکەم، کانوونی دووەم، شوبات)، کە وەرزی زستانە دەکاتە (14.0، 11.7، 15.2)پلەی سەدی و نزمترین پلەی گەرمیش لەو وەرزەدا بۆ هەریەک لەو مانگانە دەکاتە (4.9، 3.4، 4.0)، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ساردی کەشی ناوچەکە، لەکاتێکدا تێکڕای پلەی گەرمی وەرزەکەش دەکاتە (13.6).

2. ئاووهەوای ناوچەی لێکۆڵینەوە لە کەژی گەشتیاریدا بۆ تێکڕای مانگەکانی (ئازار– ئەیلول)، دەکاتە (26.4)پلەی سەدی، بەمەش ناوچەکە پلەکەی لەسەرووی پلەیەکی گونجاوەوەیە، هاوتای ئەو ڕێژەیە نییە کە بە باشترین پلەی گەرمی خەملێنراوە بۆ چالاکی گەشتوگوزاری کە (18–25)پلەیە.

3. تێکڕای بەرزترین پلەی گەرمی مانگانە لەناوچەی لێکۆڵینەوە لەنێوان ساڵانی(2011–2020) دەکەوێتە مانگەکانی (تەمووز و ئاب)ەوە بە (42.0)پلەی سەدی، لە کاتێکدا تێکڕای نزمترین پلەی گەرمی مانگانە، دەکەوێتەوە مانگی کانوونی دووەم بە (3.4) پلەی سەدی، بەمەش جیاوازی لەنێوان تێکڕای مانگەکانی ساڵدا دەردەکەوێت، ئەمەش شتێکی ئاسایە هێمایە بۆ بوونی وەرزی جیاوازی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لیکۆڵینەوە، گرنگیەکەی لەوەدا دەردەکەوێت هەر وەرزێک لە وەرزەکانی ساڵ بۆ جۆرێکی دیاریکراوی گەشتیاری بەکاردەهێنرێت، بەنموونە گەشتوگوزاری هاوینە و زستانە و بەهارە و پایزە. خشتەی (5).

خشتەی (5)، تێکڕای مانگانەی بەرزترین و نزمترین پلەی گەرمی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ماوەی ساڵانی (2011–2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
بەرزترین پلەی گەرمی	14.0	11.7	15.2	19.2	25.7	30.1	37.8	42.0	42.0	37.4	29.5	20.0
نزمترین پلەی گەرمی	4.9	3.4	4.0	7.4	12.1	17.2	24.6	28.6	27.8	21.2	16.6	10.0
تێکڕای پلەی گەرمی	9.4	7.5	9.6	13.3	18.9	23.6	31.2	35.3	34.9	29.3	23.0	15.0

سەرچاوە: کاری توێژەرپشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسی سلێمانی، وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، داتای بلاونەکراوە، 2021.

4. بەوپێیەی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە نێوان دوو هەرێمی ئاووهەوای جیاوازەوە ئەوانیش هەرێمی ئاووهەوای ناوچەی شاخاوی و هەرێمی ئاووهەوای ناوچەی نیمچە شاخاوی، بۆیە شتێکی ئاساییە جیاوازی لە پلەی گەرمیەکەیدا بەدی بکرێت، چونکە بەشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوچەکە دەکەوێتە هەرێمی ناوچەی شاخاوی لە وەرزی زستاندا پلەکانی گەرما نزم دەبێتەوە تارادەی بەفر بارین بەتایبەت لە مانگەکانی کانوونی یەکەم و کانوونی دووەم، ئەمەش ڕێگەیەکی ترە بۆ سوود وەرگرتن لە کەشی ناوچەکە بۆ چالاکیە گەشتوگوزاریەکان.

بەپێی ئەو شیکاریەی بۆ پلەی گەرمی ناوچەی لێکۆڵینەوە ئەنجامدراوە بە سوود وەرگرتن لە تێکڕای پلەی گەرمی مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی وێستگەی کەشناسی قەزاکە، لە ماوەی ساڵانی (2011–2020)دا، ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە مانگەکانی (مایس بە (20.1)، ئەیلول بە (24.9)، تشرینی یەکەم بە (19.6) گونجاون بۆ چالاکی جۆراوجۆری گەشتیاری، هەریەک لە تێکڕای پلەی گەرمی مانگەکانی (کانوونی یەکەم بە (9.3)، کانوونی دووەم بە

(7.8)، شوبات بە (10.1)، ئازار بە (12.8)...هتد)، گونجاوە بۆ چالاکی زستانە بەهۆی ئەوەی لەم وەرزەدا بەگشتی پلەی گەرمی نزمە، هەریەک لە مانگەکانی (حوزەراین بە (25.2) و تەمووز و ئاب بە (28.0) پلە، بەپێی جۆری چالاکیە گەشتوگوزاریەکان، گونجاوە بۆ چالاکیە هاوینە، ئەگەرچی مانگی (تەمووز و ئاب) گەرمترین مانگە، بەڵام دەتوانرێت لە ناوچە بەرزاییەکان و دەوروبەری زێی بچوک چالاکی گەشتوگوزاری تێدا ئەنجام بدرێت. شێوەی (2).

شێوەی (2)، تێکرای مانگانەی بەزرترین و نزمترین پلەی گەرمی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011-2020)

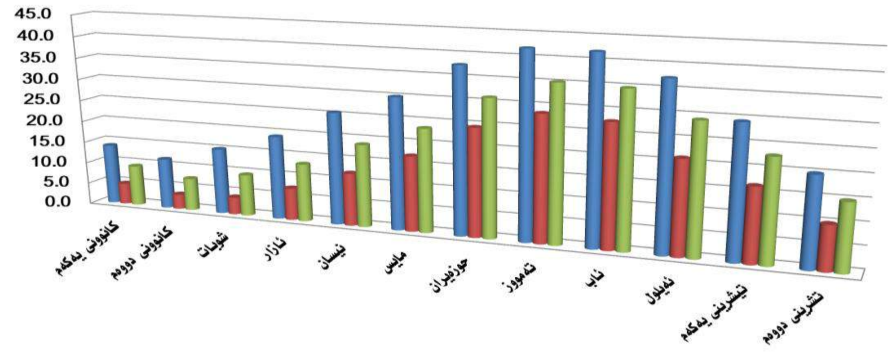

	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تیشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
بەرزترین پلەی گەرمی	14.0	11.7	15.2	19.2	25.7	30.1	37.8	42.0	42.0	37.4	29.5	20.0
نزمترین پلەی گەرمی	4.9	3.4	4.0	7.4	12.1	17.2	24.6	28.6	27.8	21.2	16.6	10.0
تێکرای پلەی گەرمی	9.4	7.5	9.6	13.3	18.9	23.6	31.2	35.3	34.9	29.3	23.0	15.0

سەرچاوە: توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (5)

3. شێی ڕێژەیی:

هەڵمی ئاوە لە هەوادا و لە پلەیەکی گەرمی دیاریکراو یان بڕی ئەو هەڵمی ئاوەیە کە هەوا دەتوانێت هەڵی بگرێت لەهەمان پلەی گەرمیدا[1] بڕی شێی ڕێژەیی لە هەوادا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگۆڕێت، چڕیەکەی لە بەرگی گازیدا لە نێوان (سفر بۆ 4%)دایە[2]، شێی ڕێژەیی بەپێی وەرزەکانی ساڵ لە چالاکی گەشتوگوزاریدا گرنگی خۆی هەیە، بەشێوەیەک شێی ڕێژەیی بەرز خوازراوە بۆ وەرزی گەشتوگوزاری سارد، چونکە نزمبوونەوەی توندی پلەکانی گەرمی کەمدەکاتەوە، بەڵام لە کاتێکدا شێی ڕێژەیی ببەسترێتەوە بە نزمبوونەوەی پلەی گەرمی بۆ کەمتر لە (5 پلەی سیلیزی) لەوانەیە نزم بێتەوە بۆ ژێر پلەی بەستن ئەوکات زۆر سارد دەبێت و بێزارکەر دەبێت[3]، سەبارەت بە شێی ڕێژەیی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی ئەو داتایانەی لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ تۆمارکراون جیاوازی لەنێوان مانگەکان و وەرزەکانی ساڵدا هەیە، خشتەی (6):

1. وەک لە خشتەکەدا هاتووە لە مانگە ساردەکانی ساڵدا بەرزترین ڕێژەی شێ تۆمارکراوە بەشێوەیەک لە مانگی کانوونی دووەمدا، ڕێژەی شێ دەگاتە (84.4)، هەروەها تێکرای ڕێژەی شێ هەر لەو مانگەدایە بە (68.3)، ئەوەی گرنگە بوترێت بەرزبوونەوەی ڕێژەی شێ و نزمبوونەوەی پلەی گەرمی، یارمەتیدەرە بۆ ئەنجامدانی چالاکی

---

[1]. عبدالله أبو زخم و اخرون، المناخ و الارصاد الجوية، منشورات جامعة دمشق، 2014، ص86

[2]. شۆخان محمد احمد، وێستگەی کەشناسیی سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2011، ل1

[3]. یوسف عبدالمجید الفاید، جغرافیة المناخ والنبات، دار النهضة للطباعة والنشر، بدون رقم طابعه، قاهره، 1973، ص30

گەشتیاری، چونکە ئەو جۆرە کەشە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی هەستکردن بە سەرمای زۆر ئەمەش کاریگەری لەسەر ڕاکێشانی گەشتیار هەیە بەتایبەت لە وەرزی زستاندا، چونکە ئەم وەرزە لەلای گەشتیاران گرنگی خۆی هەیە لە پرۆسەی گەشتوگوزاریدا، کەشەکەش دەبێتەهۆی هەستکردنی گەشتیار بە پشوو و حەوانەوە و ئارامی.

خشتەی (6)، بەرزترین و نزمترین ڕێژەی شێ و تێکڕای شێی ڕێژەیی، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ.

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
بەرزترین ڕێژەی شێ	82.0	84.4	79.0	72.2	63.2	44.9	33.8	30.6	31.7	39.0	55.2	74.7
نزمترین ڕێژەی شێ	51.4	52.2	47.0	42.2	34.4	24.5	16.6	13.4	14.3	18.6	29.0	44.1
تێکڕای شێی ڕێژەیی	66.7	68.3	63.0	57.2	48.8	34.7	25.2	22.0	23.0	28.8	42.1	59.4

سەرچاوە: کاری توێژەرپشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسی سلێمانی، وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە، 2021.

2. هەرچی نزمترین ڕێژەی شێیە، ئەوا لە مانگە گەرمەکانی ساڵدا تۆماردەکرێت، بە تایبەت لە وەرزی هاویندا، چونکە ئەم وەرزە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەوە ناسراوە کە پلەی گەرمی بەرزە، لە مانگی تەمووزدا نزمبوونەوەی شێ دەگاتە نزمترین ئاست بە (13.4) و بە تێکڕای (22.0)، لەڕووی گەشتوگوزاریەوە گرنگی نزم بوونەوەی شێ لە وەرزە گەرمەکاندا، لەوەدا دەردەکەوێت کە هەستی گەشتیاران بە گەرما کەمدەکاتەوە ئەویش لەڕێگەی خێرایی بەهەڵمبوون و ئارەقکردنەوە بۆ ساردکردنەوەی لەشی مرۆڤ چونکە لەوکاتەدا ڕێژەی شێ نزم دەبێتەوە.

3. لەگەڵ ئەوەشدا هەریەک لە وەرزەکانی (بەهار و پایز)، بە تێکڕای (46.9 و 43.4)، ڕێژەیەکی گونجاویان وەرگرتووە بۆ پیادەکردنی چالاکیە گەشتوگوزاریەکان. شێوەی (3).

شێوەی (3)، تێکڕای مانگانەی بەرزترین و نزمترین ڕێژەی شێ، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011-2020)

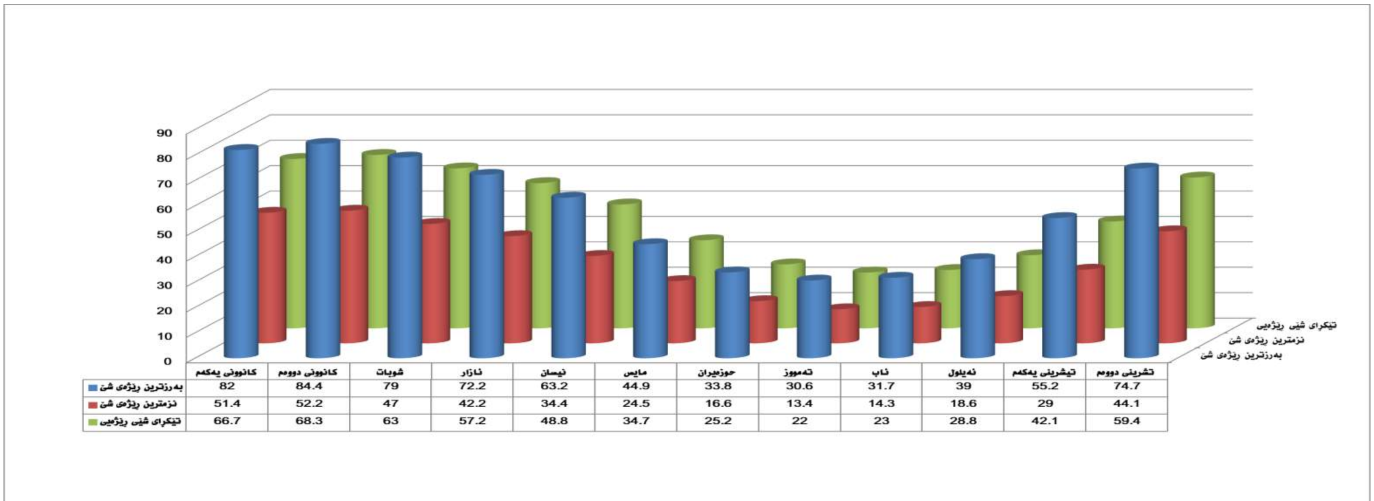

سەرچاوە: توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (6).

4. له خشتەکەدا دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە سەبارەت بە کەژی گەشتیاری، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ تێکرای شێی ڕێژەیی چەند مانگێکی وەک (ئازار - ئەیلول) دەگاتە (34.2)، ئەگەرچی ئەم ڕێژەیە لە خوار ئەو ڕێژە گونجاوەوەیە کە بە (40-60) دیاریمان کرد و هێشتا دەرفەت لەبەردەم چالاکی گەشتوگوزاریدا دەرەخسێنێت لەماوەی ئەو (7) مانگەدا، بەلاّم وەک لە خاڵی سێدا ئاماژەمان پێدا تێکرای ڕێژەی شێ و شێی ساڵانە لە ئاستێکی گونجاودایە بۆ چالاکی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

پێوەرەکانی تایبەت بەحەوانەوەی ئاووهەوا گرنگی نێوان مرۆڤ و باروودۆخ و کاریگەری ڕەگەزە ئاووهەوایەکان لەسەر تەندروستی و حەوانەوەی مرۆڤ دەردەخەن، بۆیە یەکێک لەو پێوەرانە پێوەری (Thom)ە، پشت بە هەردوو ڕەگەزی (پلەی گەمی و ڕێژەی شێ) دەبەستێت[1] ثۆم هاوکێشەکەی بەم شیوەیە دارشتوە:

$$THI\ (Di) = T - 0.55(1-RH)\ (T-14.5)$$

پارسەنگی پشوو(نیشانەی گەرمی و شێ و هەستکردن بە حەوانەوە) =THI(Di)

پلەی گەمی بەسەدی =T

بەهای جێگیر=14.5

شێی ڕێژەیی =RH[2]

بۆ زانیاری دەربارەی ئەنجامی هاوکێشەی (Thom)، بەهای پارسەنگی پشوو و هەست کردن بە حەوانەوە، سەرنجی خشتەی (7) دەدەین.

خشتەی (7)، بەهای پارسەنگی پشوو و هەستکردن بە حەوانەوە بۆ ئاووهەوای گەشتوگوزاری

بەهای (THI) بە پلەی سەدی	جۆری حەوانەوە
کەمتر لە 10	زۆر توند
10 – 15	بێزارکەری مام ناوەندی
15 – 18	پشوو (حەوانەوەی) ڕێژەیی
18 – 21	ئەو پەڕی پشوو
21 – 24	(10-50%) خەڵک هەست بە بێزاری دەکەن
24 – 27	بێزاریەکی مام ناوەند، کاتێک بەهاکەی دەگاتە (26) ئەوا (100%) خەڵک هەست بە بێزاری دەکەن
27 – 29	زۆر بێزارکەرە
زاتر لە 29	مام ناوەندی خنکێنەرە کە زیانی بۆ ژیانی گەشتیاران هەیە

سەرچاوە: علي حسن موسى، المناخ التطبيقي، مطبعة الروضة،بدون رقم طابعة، دمشق، 2005، ص35

1. ليث محمود محمد الزنكەنە، دور المناخ في تحديد مستويات الراحة في قضاء كلار و تأثيراتها السياحية في المنطقە، مجلة المستنصرية للدراسات العربيە و الدولية، العدد 41، بغداد، 2013، ص242

2. Tawhida A. Yousif. Hisham M. M. Tahir, Application of Thom’s Thermal Discomfort Index Khartoum state Sudan, Ches, University of Bahri, jornal of Forest and Industvies, 2013, p37.

بۆ ئەوەی زانیاریمان هەبێت لەسەر ئاووهەوای ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی ڕەگەزەکانی (پلەی گەرمی و شێ)، تا بزانین چ جۆرە حەوانەوە و پشوویەک بۆ گەشتیاران گونجاوە دەبێت هاوکێشەی (Thom) بەسەر داتاکانی پلەی گەرمی و شێدا جێبەجێ بکەین، لە خشتەی (8)دا ئەنجامی هاوکێشەکە خراوەتەڕوو:

1. لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تێکرای بەهای پارسەنگی پشوو (THI)، لە کەژی گەشتیاری (ئازار – ئەیلول) دەکاتە (20.2)، ئەمەش لە چوارچێوەی ئەو پلەیە دایە کە مرۆڤ هەست بە (ئەوپەڕی پشوو) دەکات، (ثۆم) ئەم پلەیەی لە نێوان (18–21)پلەدا داناوە[1].

خشتەی (8)، بەهای پارسەنگی پشوو(THI) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە*.

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
بەهای پارسەنگی پشوو(THI)	10.3	8.6	10.5	13.5	17.6	20.3	24.4	26.3	25.9	23.5	20.3	14.8

سەرچاوە: کاری توێژەر بەجێبەجێ کردنی هاوکێشەی (ثۆم)، پشت بەست بە خشتەکانی (5، 6).

2. بەپای پارسەنگی پشوو بۆ مانگی کانوونی دووەم لە چوارچێوەی جۆری حەوانەی (زۆر توند)دایە چونکە پلەی (8.6)ی وەرگرتووە و کەوتوەتە خوار پلەی (کەمتر لە 10).

3. هەروەها هەریەک لە مانگەکانی (کانوونی یەکەم، ، شوبات، ئازار، تشرینی دووەم)، لەچوارچێوەی جۆری حەوانەوەی (بیزارکەری مام ناوەند)دایە بەهەریەک لە پلەکانی (10.3، 10.5، 13.5، 14.8). کەوتوەتە نێوان پلەکانی (10–15)، هەروەها مانگی (نیسان)، کەوتوەتە چوارچێوەی جۆری حەوانەوەی (ئەوپەڕی پشوو)، بە (17.6)پلە، لەنێوان پلەکانی (15–18)دایە.

3. مانگەکانی (مایس، تشرینی یەکەم)، دەکەونە چوارچێوەی جۆری حەوانەوەی (ئەو پەڕی پشوو)، بە هەریەک لە پلەکانی (20.3، 20.3). کەوتونەتە نێوان پلەکانی (18–21)، هەروەها مانگی (ئەیلول)، بە پلەی (23.5)، لەچوارچێوەی جۆری حەوانەوەی (10–50%، خەڵک هەست بەبێزاری دەکەن)، مانگەکانی (حوزەیران، تەمووز، ئاب)، بە پلەکانی (24.4، 26.3، 25.9)، لەو مانگانەن کە کەوتونەتە نێوان پلەکانی (24–27)، واتە لە جۆری حەوانەوەی (بێزاریەکی مام ناوەند کاتێک بەهاکەی دەگاتە (26) ئەوا لە (100%) خەڵکی هەست بە بێزاری دەکەن).

4. ئەو مانگانەی کە شیاون بۆ چالاکی گەشتوگوزاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی هاوکێشەی (ثۆم) بریتین لە مانگەکانی (نیسان، مایس، ئەیلول، تشرینی یەکەم)، بە هەریەک لە پلەکانی (17.6، 20.3، 23.5، 20.3) لەم مانگانەدا گەشتیار هەست بە (پشووی ڕێژەیی، ئەوپەڕی پشوو، خەڵکێکی کەم هەست بە بێزاری دەکەن) و دەکەونە نێوان پلەکانی (15–24)ەوە. شێوەی (4).

---

[1]. فايده كامل بوقري، مستويات الراحة المناخية بمدينة جدة بالمملكة العربية السعودية، المجلة الجغرافية العربية، الجزء الأول، العدد 59، 2012، ص352–353

*. جێبەجێکردنی هاوکێشەی (ثۆم) لە پاشکۆی ژمارە(2)دا خراوەتەڕوو.

شێوەی (4) بەهای پارسەنگی پشوو(THI)، پیشان دەدات لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

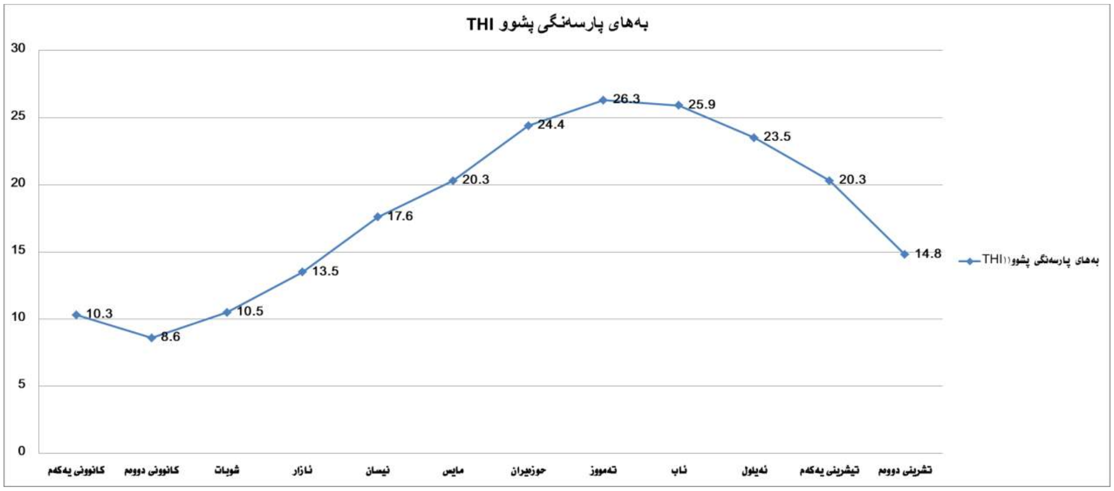

سەرچاوە: پشت بەست بە ئەنجامی هاوکێشەی (ثۆم) کە لە خشتەی ژمارە (8)دا هاتووە.

4. با:

با جووڵەی هەوایە لەسەر ڕووی زەوی لە باری ئاسۆییدا، لە ئەنجامی جیاوازی پەستانی هەواوە دروست دەبێت، لە ناوچەی پەستان بەرزەوە هەڵدەکاتە سەر ناوچەی پەستان نزم[1]، کاری سەرەکی با گواستنەوەی تایبەتمەندیەکانی ئەو ناوچەیەیە کە بایەکەی لێوە هەڵکردوە بۆ ئەو ناوچەیەی کە هەڵدەکاتە سەری[2] لەڕووی گەشتیاریەوە باشترین جۆری با شنەبایەکی هێمن و ئارام کەرەوەیە و خێراییەکەی لەنێوان (0.3-5.1)م/چرکە، شنەبایەکی هێواش خێراییەکەی لەنێوان (1.6-3.3)م/چرکەیە، هەرچی شنەبای خۆش و ئارامبەخشە ئەوا خێراییەکەی لەنێوان(3.4-5.5)م/چرکە دایە[3] ئەمە جگەلەوەی گەشتیار حەزدەکات بچێت بۆ ئەو شوێنەی کە هەوایەکی پاک وخۆش و ئارامبەخشی هەیە، سەبارەت بە ڕۆڵ و کاریگەری با لەڕووی گەشتیاریەوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەسەرنجدان لە خشتەی(9) و شێوەی(5) دەگەینە ئەو دەرەنجامەی:

خشتەی (9)، تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی خێرایی با بە (م\چرکە)، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
تێکڕایی مانگانە	1.28	1.17	1.49	1.56	1.88	1.5	1.89	1.7	1.88	1.57	1.39	1
وەرزەکان	زستان			بەهار			هاوین			پاییز		
تێکڕایی وەرزانە	1.31			1.65			1.82			1.32		
تێکڕایی ساڵانە	1.53											

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسی سلێمانی، وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە، 2021.

[1]. بشری قادر کریم زەنگەنە، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر جیاوازی بەکاربردنی ئاو بۆ بەرهەمهێنانی گەنم لە پارێزگای سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2014، ل64

[2]. عدنان کریم طهار علي جبوري، أثر عنصری درجة الحرارة والتساقط المطری، في تنوع النبات الطبيعي في محافظات السليمانية و كركوك و المثنى، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة القادسية، 2021، ص84

[3]. صلاح عدنان مجول شلال، تحليل جغرافي لأمكانات السياحة البيئية في محافظة الأنبار، رسالة ماجستير(غير منشورة)، قسم الجغرافية، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة الانبار، 2011، ص96

1. بەرزترین خێرایی با لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە نێوان وەرزەکانی (بەهار و هاوین)ەوە، لە هەریەک لە مانگەکانی (نیسان، حوزەیران، ئاب) بە ئاستی (1.88، 1.89، 1.88)م/چرکە، بە شنەبایەکی هێواش و ئارامکەرەوە دادەنرێت کەمترین خیرایی با دەکەوێتە وەرزی پایزەوە لە مانگی (تشرینی دووەم) بە ئاستی (1)م/چرکە، کە شنەبایەکی هێمنە.

شێوەی (5)، تێکڕای مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی خێرایی با بە (م/چرکە)، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی (2011-2020) لە وێستەگەی کەشناسی چەمچەماڵ

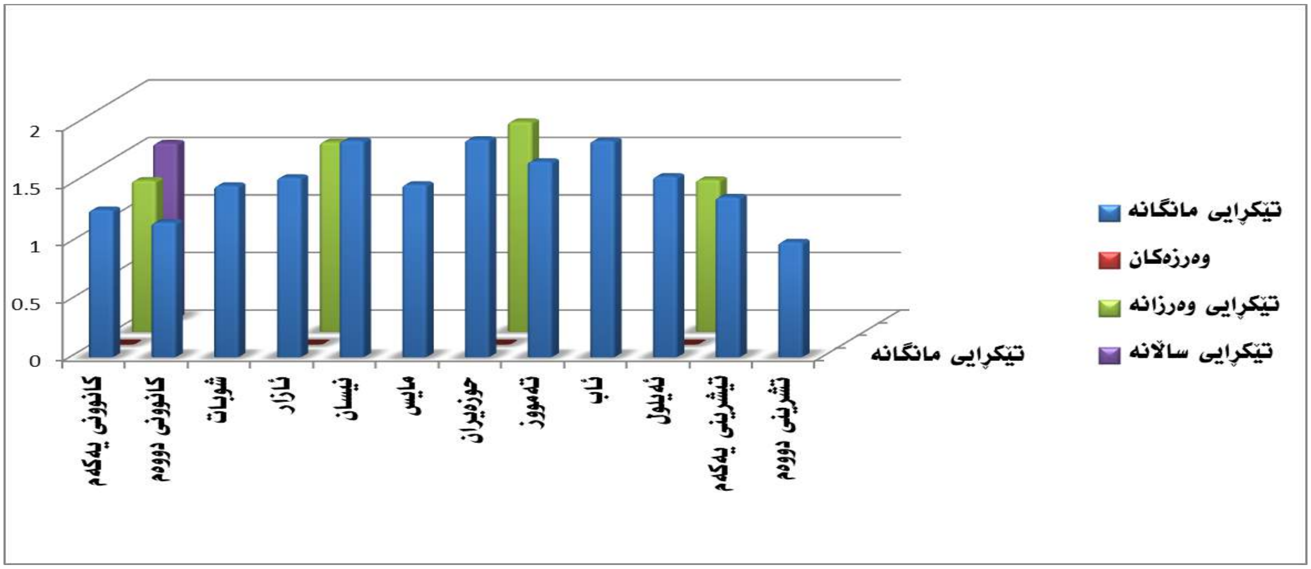

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە خشتەی (9)

2. لە خشتەکەدا جیاوازیەکی زۆر بەدی ناکرێت لە نێوان وەرزەکانی ساڵدا، چونکە هەموو وەرزەکان خێراییەکی بای گونجاویان هەیە و دەکەونە نێوان ئاستی (0.3-5.1)م/چرکەیە، کە شنەبایەکی هێواش و ئارامکەرەوە.

3. تێکڕای خێرایی با لە کەژێ گەشتیاریدا لە نێوان تێکڕای مانگەکانی (ئازار و ئەیلول)دەگاتە ئاستی (1.71)م/چرکە، کە شنەبایەکی هێواش و لەسەرخۆیە، ئەمە جگەلەوەی تێکڕای ساڵانەی خێرایی با لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەگاتە (1.53)م/چرکە، ئەمەش بە ڕێژەیەکی پەسەند دادەنرێت لەڕووی گەشتیاریەوە بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتوگوزاریەکان.

دەتوانین بڵێین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە و لە تێکڕای زۆربەی مانگەکان و وەرزەکانی ساڵ، جیاوازیەکی ئەوتۆ لە خێرایی با بەدی ناکەین چونکە لەلایەک ڕێژەکان لەیەکەوە نزیکن، لەلایەکی ترەوە لەو ئاستە دەوەستێت کە پسپۆڕانی گەشتوگوزاری دیاریان کردوە بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتیاریەکان، لە هیچ مانگ و وەرزێکی ساڵدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تێکڕای خێرایی با نەگەیشتووەتە ئاستێک کە لەمپەر دروست بکات لەبەردەم چالاکیە گەشتیاریەکاندا و بە بێزارکەر دابنرێت، بە گشتی بایەکانی کوردستان وەرزین، ئاڕاستەی بایە باوەکان لەوەرزێکەوە بۆ وەرزێکی تر جیاوازە، بایە باوەکانی وەرزی (زستان و بەهار) بریتین لە بای باکوری خۆرهەڵات کە بایەکی سارد و وشکە، بەڵام بای باشوری خۆرهەڵات شێدار و گەرمە هەورو بارانی لەگەڵدایە، بای خۆرئاواش بایەکە لە وەرزەکانی (هاوین و پایز)دا هەڵدەکات، بەگشتی بایەکی وشکە و هەندێ جار تۆزی لەگەڵدایە، بەڵام زۆربەی جار لە

شەوانی وەرزی (هاوین)دا ئەم بایە کەشێکی خۆش دەڕەخسێنێت[1]، جگەلەم بایانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند جۆرە بایەکی خۆجێی هەیە لە بەرزاییەکانی دەوروبەری وەک شنەی چیا و شنەی دۆڵ و ڕەشەبا، هەروەها بەشی خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە دەربەندی تەکیە(بازیان)وە بەناوبانگە بە ڕەشەبا، بەراورد بە بەشەکانی تری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

بەهۆی ئەو بایەخە بەرچاوەی با هەیەتی لە چالاکی گەشتیاری و حەوانەوەی مرۆڤدا، (سپڵ و بازڵ)، لە ساڵی(1945)، هاوکێشەیەکیان دانا تایبەت بە توانای ساردکردنەوەی با، پشت بەست بە پلەی گەرمی و خێرایی با[2] بەپێی ئەم هاوکێشەیەی خوارەوە:

$$K=10\ \sqrt{V+10.45-V}(33-T)$$

توانای با لە ساردکردنەوە بە (کیلۆ گەرمۆلە \م2\کاتژمێر)=K

خێرایی با بە (م\چرکە)=V

پلەی گەرمی بە سەدی=T

پلەی گەرمی لەشی بەدەرەوە بوو=33

بۆ شیکردنەوەی هاوکێشەی (سپل و پازل) لە توانای ساردکردنەوە و هەستکردن بە پشوو ئارامی، پشت بە پێوەری بەهای ساردکردنەوە و هەستکردن بە پشوو دەبەستین، لە (11) ئاستدا، لەپێوەرەکەدا کەمترین ئاست (کەمتر لە 50 کیلۆ گەرمۆلە\م2\کاتژمێر) زۆرترین ئاست (2500 کیلۆ گەرمۆلە\م2\کاتژمێر) و ئاستی ستاندارد(مرۆڤ هەست بە چێژ و فێنکی دەکات) دەکاتە (100-200 کیلۆ گەرمۆلە\م2\کاتژمێر)ە، خشتەی (10)

خشتەی (10)، بەهای ئاماژەی ساردکردنەوە(قرینە)ی با، بۆ جۆری هەست کردن بە پشوو

بەهای ئاماژەکە بە (1م2\کاتژمێر)	جۆری هەست کردن
کەمتر لە 50	گەرم
100 – 50	نیمچە گەرم
200 – 100	فێنک و خۆش
400 – 200	بەرەو ساردبوون
600 – 400	بەرەو ساردتر بوون
800 – 600	سارد
1000 – 800	زۆر سارد
1200 – 1000	زۆر ساردتر
1400 – 1200	جەستەی ڕووتی مرۆڤ دەیبەستێت
2000 – 1400	جەستەی ڕووتی مرۆڤ لە یەک خولەک دەیبەستێت
2500 – 2000	جەستەی مرۆڤ بەرگەی ناگرێت

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست: انعام عبدالصاحب محسن الیاسري، اثر المناخ علی راحة الأنسان في محافظة القادسیة، مجلة اوروک للعلوم الأنسانیة، المجلد الثالث، العدد الثاني، 2010، ص150-151.

---

1. ئازاد نەقشبەندی، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی ژمارە (3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، 1998، ل70

2. Grigore, E, Bogan, E, & Maria, D. Characteristics of Cutaneous and Pulmonary Climatic Stress Specific for Balneary Tourism Area on the Romanian Shore of the Black Sea, Calitatea, (2015), p: 16(S3), 99.

بۆ زانینی باری توانای با بۆ ساردکردنەوەی با لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، هاوکێشەی (سپل و پازل)، بەسەر داتاکانی (پلەی گەمی و خێرایی با)دا جێبەجێ دەکەین وەک لە خشتەی ژمارە (11)دا دەردەکەوێت:

خشتەی (11)، ئەنجامی تێکڕای مانگانە و وەرزانەی ئاماژەی بەهای سارکردنەوەی با، بە جێبەجێکردنی هاوکێشەی (سپڵ و پازل)لە ناوچەی لێکۆڵینەوە*.

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەی با	483	512	493	420	147	199	40	–50	–42	78	208	350

سەرچاوە: کاری توێژەر بە جێبەجێ کردنی هاوکێشەی سپڵ و پازل پشت بەست بە خشتەی (5 و 9)

1. تێکڕای وەرزی هاوین کە خۆی لە مانگەکانی (حوزەیران، تەمووز، ئاب)دا دەبینێتەوە، دەکەونە خوار ئاستی ساردکردنەوەی بای (کەمتر لە 50)، ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەنجامی مانگەکانی (تەمووز و ئاب)، بە سالب(–) دەرچووە هەریەکەیان بە (50–، 42–)، مانگی (حوزەیران)یش ئاستی (40)ی وەرگرتووە، وادەردەکەوێت ئەم سێ مانگە لە گەرمترین مانگەکانی ساڵ بن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، تێکڕای وەرزەکەش دەکاتە (17.33–) هەروەها بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەی با بۆ مانگی (ئەیلول)، دەکاتە (78)، واتا دەکەوێتە نێوان ئاستی (50–100) واتا (نیمچە گەرم یاخود گەرمیەکی مام ناوەند)ی.
2. مانگەکانی (نیسان، مایس) باشترین بەهای ساردکردنەوەی بایان وەرگرتووە بە ئاستی (147، 199)، لە نێو تێکڕای مانگەکانی ساڵدا، دەکەونە نێوان ئاستی (100 – 200) لە جۆری (فێنک و خۆش). شێوەی (6).

شێوەی (6) ئەنجامی تێکرا ئاماژەی بەهای سارکردنەوەی با، بەجێبەجێکردنی هاوکێشەی (سپڵ و پازل) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

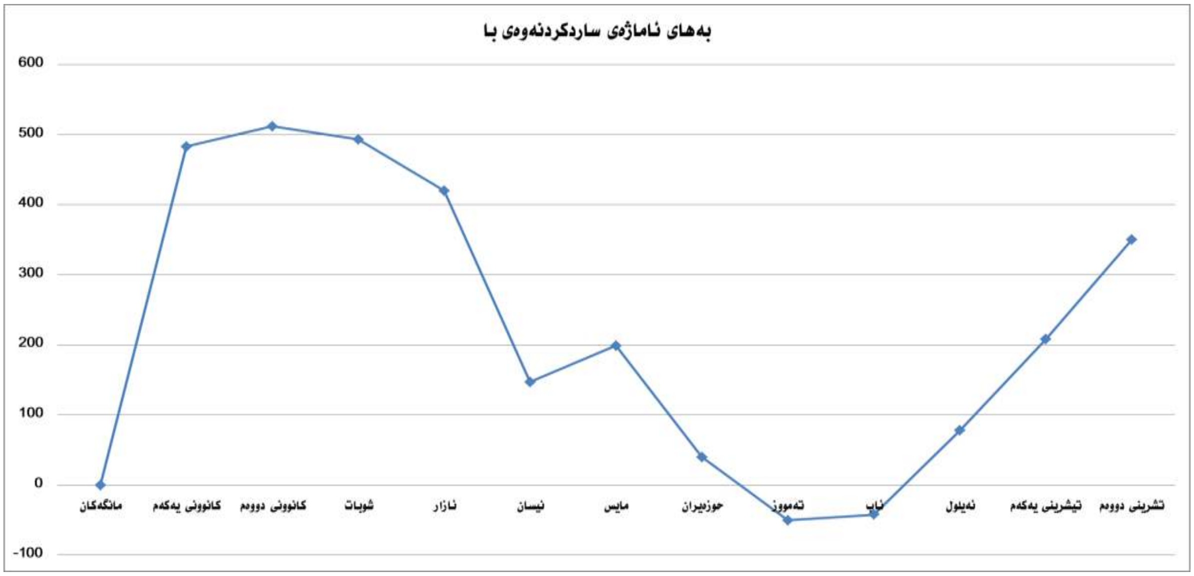

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (11).

* جێبەجێکردنی هاوکێشەی (سپڵ و پازل)، لە پاشکۆی ژمارە (3)دا خراوەتەڕوو.

3. بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەی با بۆ کەژی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، بە تێکڕای (7) مانگی نێوان مانگەکانی(ئازار – ئەیلول) دەکاتە (113) دەکەوێتە نێوان ئاستی(100–200) واتا ئاستی (فێنک و خۆش) ئەمەش باشترین ئاستی خواستراوە لای گەشتیاران بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتوگوزاریەکانیان.

4. ئاماژەی بەهای ساردکردنەوەی با بۆ مانگەکانی (تشرینی یەکەم، تشرینی دووەم)، دەکاتە (208، 350)، بەمەش دەکەونە نێوان ئاستی (200 – 400) واتا (بەرەو ساردبوون)، هەروەها ئاماژەی ساردکردنەوەی با، بۆ هەریەک لە مانگەکانی (کانوونی یەکەم، کانوونی دووەم، شوبات، ئازار)، بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەیان دەکاتە (483، 512، 493، 420)، دەکەونە نێوان ئاستی (400 –600)واتا ئاستی (بەرەو ساردتر بوون) وەردەگرن.

بە شیکردنەوەی دەرەنجامەکانی هاوکێشەی (سپڵ و پازل)، دەگەینە ئەو ئەنجامەی ناوچەی لێکۆڵینەوە، بە ڕێژەیەکی باش بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەی بای گونجاوە بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتیاریەکان وەک لە شیکاریەکەدا بۆ کەژی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەرکەوت ئاستەکە بەشێوەیەکە کەژی گەشتیاری خاوەن باشترین جۆری ئاماژەی بەهای ساردکردنەوەی بایە، ناوچەکە بەدرێژایی ساڵ گونجاوە بۆ چالاکی گەشتیاری، جگەلە (سێ)مانگەکەی هاوین کە ڕێژەکەیان لەخوار کەمترین ئاستی ئاماژەی (بەهای ساردکردنەوەی با)وەیە بەمەش دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە ئەم ئاماژانە پێمان دەڵێن ناوچەی لێکۆڵینەوە بنەماکانی بەهای پەرەپێدانی گەشتوگوزاری تێدا دەردەکەوێت ئەگەر وەبەرهێنان و پلانی گونجاو هەبێت بۆ پەرەپێدان و پێشخستنی کەرتی گەشتوگوزاری لە ناوچەکە.

5. چڕبوونەوە و دابارین:

کرداری گۆڕینی هەڵمی ئاوە لە دۆخی گازیەوە بۆ دۆخی شلی، وەک (باران، شەونم)، یان بۆ دۆخی ڕەقی وەک (بەفر، تەرزە، زوقم)[1]، ئەوەی جێی بایەخە لە بواری گەشتوگوزاریدا پەیوەست بە چڕبوونەوە و دابارینەوە تەنها بەفرە چونکە باران و تەرزە لە زۆرباردا دەبنە لەمپەر لەبەردەم چالاکیە گەشتیاریەکاندا، گەشتیاران لە کاتی باران و تەرزەدا ناتوانن بە ئارەزووی خۆیان گەشتەکانیان ئەنجام بدەن، تەرزە نەک ڕێگردەبێت لەبەردەم گەشتەکان بەڵکو زۆرجار زیان بە هۆکارەکانی گواستنەوە و شوێنە گەشتیاریەکانیش دەگەیەنێت بەتایبەت تەرزەی قەبارە گەورە[2]،

هەروەها بارانی ڕاستەوخۆ زیان بە جوڵەی گەشتیاری و حەوانەوەی مرۆڤ دەگەیەنێت لەهەمان کاتدا، ناکرێت ئەوە بەدی نەکەین کە باران بارین گرنگیەکی زۆری هەیە بۆ گەشەکردنی گژوگیا بە تایبەت سەوزبوونی گژوگیای خۆرسک، خۆشکردنی کەش بۆ چالاکی گەشتوگوزاری[3]. ناوچەی لێکۆڵینەوە هەرسێ جۆرەکەی دابارینی لێ دەبارێت (باران، بەفر، تەرزە)، سەبارەت بە بڕی باران زۆربەی ساڵ بڕی بارانی پێویستی لێدەبارێت، خشتەی(12)، وەک لەخوارەوە باسی دەکەین:

---

[1]. اکرام حسن أمین زەنگەنە، دەروازەیەک بۆ جوگرافیای سروشتی، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، چاپخانەی پەنجەرە، چاپی یەکەم، تاران، 2015، ل46

[2]. محمد وەتمان محمد، سەرچاوەی پێشوو، ل45

[3]. لیث محمود محمد زەنگەنە، موقع التیار النفاث و أثره في منخفضات و أمطار العراق، مرکز کردستان للدرسات الاستراتیجیة، سلیمانیة، 2007، ص125

1. چڕی باران بارین لەناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە وەرزی (زستان)ەوە بەشێوەیەک تێکڕای بڕی بارانی مانگەکانی (کانوونی یەکەم، کانوونی دووەم، شوبات) دەکاتە (90.6)ملم، بەجۆرێک زۆرترین بڕی باران دەکەوێتە مانگی (کانوونی دووەم) بەرێژەی(92.24)ملم، بەڵام کەمترین بڕی باران لە وەرزی (هاوین)دایە بەرێژەی (1.85)ملم، هەریەک لە مانگەکانی (تەمووز، ئاب) هیچ بڕە بارانێکی لێ نابارێت، هەروەها تێکڕای ساڵانەی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەگاتە (547.8)ملم.

خشتەی (12) تێکڕایی مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 – 2020) لە وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ

مانگەکان	کانوونی یەکەم	کانوونی دووەم	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمووز	ئاب	ئەیلول	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم
تێکڕایی مانگانە	92.2	89.4	90.5	90.2	64.3	15.04	1.85	/	/	2.46	27.1	74.8
وەرزەکان	زستان			بەهار			هاوین			پایز		
تێکڕایی وەرزانە	90.69			56.52			1.85			34.80		
کۆی گشتی ساڵانە	547.8											

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن، بەڕێوەبەرایەتی کەشناسی سلێمانی، وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە. 2021.

2. هەریەک لەوەرزەکانی (بەهار، پایز) بڕی بارانی جیاوازی لێدەبارێت هەرچەندە وەرزی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەوەرزی(پایز)ەوە دەست پێدەکات لە وەرزی(زستان) دەگاتە لوتکە لە وەرزی(بەهار)یش درێژەی دەبێت، بەشێوەیەک تێکڕای باران بارین بۆ وەرزی(پایز) دەگاتە (34.80)ملم، بەڵام لە وەرزی (بەهار) ڕێژەکە زیاترە لە وەرزی(پایز) بەجۆرێک دەگاتە(56.52)ملم، بەرزترین بڕی بارانیش لە وەرزی (بەهار)دا لە مانگی (ئاراز)دا دەبارێت بەرێژەی (90.19)ملم. شێوەی (7)

شێوەی (7)، تێکڕایی مانگانە و وەرزانە و ساڵانەی باران بارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ماوەی ساڵانی (2011 – 2020)

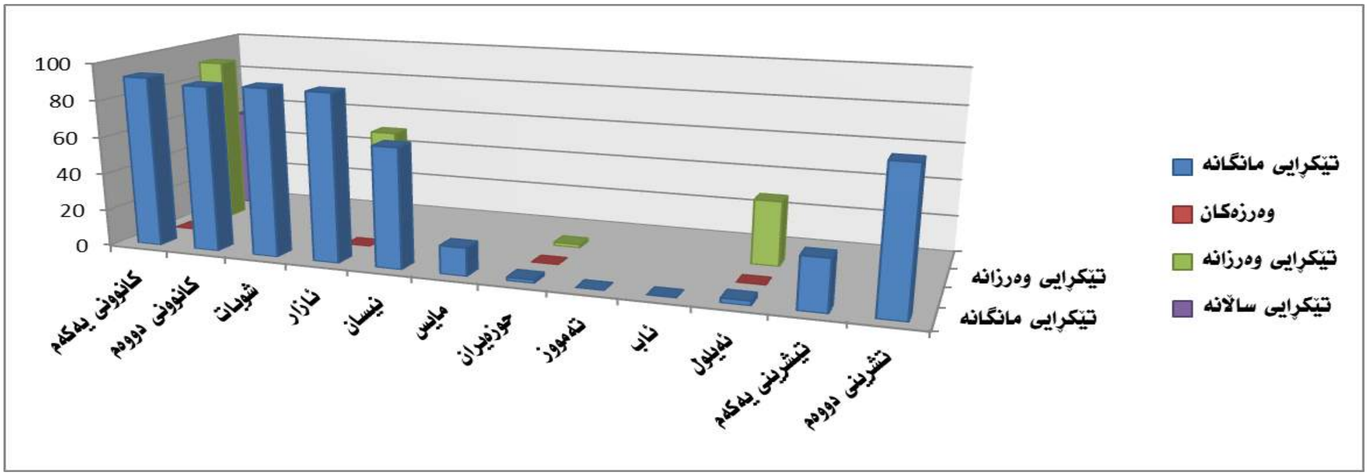

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی ژمارە (12)

ئەوەی گرنگە لێرەدا ئاماژەی پێ بدەین وەرزی باران بارین لە ناوچەکە لە نێو چوار وەرزەکەی ساڵدا، جگەلە وەرزی هاوین، سێ وەرزەکەی تر بە بڕی جیاواز بارانی لێ دەبارێت، بەڵام بۆ بەفر جیاوازە، چونکە جگەلە ناوچە شاخاویەکانی باکوری ڕۆژهەڵات و باشوری ڕۆژهەڵات و بەرزاییەکان، کە زۆربەی ساڵ بەفری لێدەبارێت، بەتایبەت لە وەرزی زستاندا، ئەمەش بەشی ئەوە دەکات ژینگەیەکی جوانی سپی پۆشی ڕاخراو ئامادە بکات بۆ گەشتیاران و ئەنجامدانی چالاکیەکانیان، گورێکیش بە ئاوی ژێرزەوی و چەم و ڕووبارەکان و ڕووپۆشی ڕوەکی دەبەخشێت، کە ئەمانەش بەشێکن لە توانست و بنەماکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

باسی چوارەم: دەرامەتی ئاو

ئەو سەرچاوە ئاویانە دەگرێتەوە کە لە سروشتدا هەن چ لەسەرزەوی بن یان لەژێرزەوی، بەبێ گوێدانە دۆخیان چ لە دۆخی (شلی، ڕەقی، گازی)دابن[1] بەهەر سێ شێوەکەیانەوە (دابارین، ئاوی سەرزەوی و ژێرزەوی)[2] پەیوەندیەکی بەهێزیان بەزۆربەی چالاکیە گەشتیاریەکانەوە هەیە پلەی گرنگیەکەی لەڕووی گەشتیاریەوە پشت بەچەندین فاکتەر دەبەستێت، لەوانە بڕو جۆرو خەسڵەت و شوێنی بوونیانو بارودۆخی پەیوەست بە بەکارهێنانیان[3]، بایەخیان لەوەدا دەردەکەوێت، پەیوەندیەکی توندوتۆڵی بە زۆرێک لە چالاکیە گەشتیاریەکانەوە هەیە، لەکاتێکدا ئەگەر هاتوو هۆکارە خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان دابین بکرێت بەجۆرێک ڕێگە لەبەردەم گەشتیاران خۆش بکات لە پیادەکردنی چالاکیە گەشتیاریەکانی وەک (مەلەکردن، چوونەژێرئاو، ڕاوکردن و سەوڵ لێدان...هتد)[4]، دەرامەتی ئاو لە قەزای چەمچەماڵ دابەش دەبێت بۆ:

یەکەم: ئاوی سەر زەوی:

ئەو سەرچاوە ئاویانە دەگرێتەوە کە لە سەرزەویدا هەن لە کەناڵ(ڕێڕەوە) سروشتیەکانی وەک دەریاو زەریاو ڕووبار و چەمەکان یان دەریاچە و بەست و بەنداوە دەستکردەکان پێکدێن و بۆ زۆر مەبەستی وەک: کشتوکاڵ، پیشەسازی، گەشتوگوزاری و...هتد بەکاردەهێنرێن[5]، ئاوی سەر زەوی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دابەشدەبن بۆ ئەم جۆرانەی لای خوارەوە:

1. **ڕووبارە هەمیشەییەکان:** ئەم ڕووبارانە هەمیشەیین و لەگشت وەرزەکانی ساڵدا ئاویان لێنابڕێت یان ئەو سەرچاوە ئاویانەن بەدرێژایی ساڵ بەسەرزەویدا ڕێدەکەن[6] گرنگترین تایبەتمەندی ڕووبارەهەمیشەیەکان لەوەدایە

---

[1]. Loucks, D. P., & Van Beek, E, Water resource systems planning and management: An introduction to methods, models, and applications, Springer, 2017

[2]. جەزا توفیق تالیب، داهاتی ئاو لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (3)، 2006، ل7

[3]. جەزا توفیق تالیب و ئەوانی تر، ڕۆڵی دەرامەتە ئاویەکان لە گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پشدەر، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی بەشی B ی زانستەمرۆڤایەتیەکان ژمارە (57)ی حوزەیرانی 2018، ل20

[4]. شیروان عومەر ڕەشید، ڕۆڵی داهاتی ئاو لە پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (1)، 2008، ل104-105

[5]. Law Insider, Water resource definition, (2022) Retrieved from: https://www.lawinsider. com/dictionary/water-resource

[6]. پشتیوان عەلی محمد، شیکردنەوەی کاریگەری بەنداوی دوکان لەسەر سیستەمی ڕووباری زێی بچوک لە هەرێمی کوردستانی عێراق، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، بەشی جوگرافیا، 2010، ل103

بڕی ئاوەکەیان لە ساڵە وشک و کەم ئاویەکاندا ناگاتە ڕادەی وشک بوون[1]، هۆیەکەشی ئەوەیە جگەلە ئاوی (باران و بەفر) ئاوی ژێرزەوی سەرچاوەیەکی گرنگی ئاوە هەمیشەییەکانن[2]، لەبەر گرنگیان لە بواری گەشتوگوزاریدا، لەناوچەی لیکۆڵینەوە ڕووباری هەمیشەیەکان دابەشدەکەین بۆ:

أ. ڕووباری زێی بچوک: زێی بچوک یەکێکە لە ڕووبارە هەمیشەیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، سەرچاوە سەرەکیەکانی زێی بچوک دەکەوێتە کوردستانی خۆرهەڵات لە وڵاتی ئێران و لە گوندی لاجانەوە هەڵدەقوڵێت پاش بڕینی چەندین هەوراز و نشێو و گوند، ژمارەیەک چەم و جۆگەی تێدەڕژێت و سنوری ئێران دەبڕێت و دێتەناو سنوری خاکی هەرێمی کوردستانی عێراق[3]، ئەم زێیە درێژیەکەی (400)کم، ڕووبەری حەوزەکەی دەگاتە (21475)کم2)[4]، ڕووبەری (15975)کم2 دەکەوێتە ناو سنوری هەرێمی کوردستانی عێراقەوە تێکڕای داهاتی ساڵانەی دەگاتە (7ملیار م3)[5].

ڕووباری زێی بچوک یەکێکە لە ڕووبارە گەورەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە سنوری کارگێڕی و سروشتی ناوچەکە پێکدەهێنێت لە بەشی باکورەوە بەشێوەیەکی پێچاوپێچ بە درێژایی (47.5)کم بە ناحیەی ئاغجەلەردا تێپەڕ دەبێت، زەویەکانی بەشی باشوری ڕووبارەکە بەشێکە لە زەوی ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئاڕاستەکەی لە خۆرهەڵاتەوە بەرەو خۆرئاوایە، ڕێژەی ئاوی ئەم ڕووبارە لە ناوچەکەدا نزیکەی(10م3/چرکە)یە، لە وەرزی هاویندا[6]، وێنەی (6)

وێنەی (6)، دیمەنێک لە ڕووباری زێی بچوک، لە گوندی گۆپتەپەی سەر زێی ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ژینگە پارێز (جەوهەر کانی هەنجیری) لە ڕێکەوتی 2022/5/19 گیراوە

---

1. فەرەیدون کاکەیی، داهات و ئەمنی ئاو لە هەرێمی کوردستاندا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (4)، ساڵی نۆیەم، 2001، ل9

2. کامەران ئەحمەد حەمە، داهاتی ئاو لەهەرێمی کوردستاندا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (2)، 2003، ل8

3. عباس جعفری، گیتاشناسی، ایران، جلد دوەم، رودها و رودنامە ایران، چاپ سوم، چاپ هامون، تهران، 1384شمسی، ص399

4. سليمان عبدالله اسماعيل، السياسة المائية لدول حوضي دجلة والفرات وانعكاساتها على القضية الكردية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، 2004، ص46

5. جزا توفيق طالب، المقومات الجيوبولتيكية للأمن القومي في اقليم كردستان، منشورات مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، 2005، ص157

6. هاوڕێ یاسین محەمەد ئەمین، بەبیابانبوون لە ناوچەی نیمچە شاخاویەکان، سەرچاوەی پێشوو، ل107

ڕووبارەکە شێوەیەکی سروشتی و ژینگەیەکی جوانی بە دەوروبەرەکەی بەخشیوە، بووەتە ناوچەیەکی خستنەڕووی گەشتیاری خەڵکێکی زۆر لە وەرزی سەیران و گەشتوگوزاردا ڕووی تێدەکەن و کاتێکی خۆش بەسەردەبەن بەهۆی بوونی ئاوێکی زۆر و سەوزایی و دارودرەخت لە کەنارەکانی بەدرێژایی لەبەر ڕۆیشتنی ڕووبارەکە بووەتە جێگەیەکی گەشتیاری سروشتی ساڵانە لەوەرزی بەهار و سەیراندا هەزاران کەس چێژ لە دیمەنە دڵڕفێنەکانی زێیەکە وەردەگرن کاتەکانی خۆیانی تێدا بەسەردەبەن[1]، یاخود بۆ ڕاوە ماسی ڕوودەکەنە سنورەکە، هەورەها لەبەر ئەوەی بەشێکی ڕێڕەوی ڕووبارەکە دەکەوێتە قەزاکە، ناوچەیەکی لەبارە بۆ پەرەپێدانی پرۆژەی گەشتوگوزاری، بەتایبەت لەو شوێنانەی کە گونجاوە بۆ دروستکردنی شاری گەشتیاری و وەبەرهێنان لە گەشتوگوزاری ئاوی، لە توانایدایە وەک سەیرانگا گەشتیاریەکانی دوکان و بۆگد و تەقتەق، ببنە جێگەی ڕاکێشانی گەشتیاران، هەروەها دەتوانرێت لە بۆ ڕاوەماسیشدا سوودی لێوەربگیرێت.

ب. **ڕووباری باسەڕە:** ئەم ڕووبارە لقی سەرەکی ئاوەکەی لەبەرزاییەکانی قەرەداخەوە هەڵدەقوڵێت لە دەربەندی باسەڕەوە بەدواوە هەرێمی ناوچەی شاخاوی بەجێدەهێڵێت دێتە ناو هەرێمی ناوچەی نیمچە شاخاوی[2] و ناو سنوری قەزای چەمچەماڵ، دواتر سێ لقی تر دەڕژێتە لقە سەرەکیەکەوە ئەوانیش چەمەکانی(تەیناڵ، هەنجیرە، شێوەسور)ە بەم شێوەیە:

(**یەکەمیان:** لقی چەمی تەیناڵ لە چیاکانی بازیان و قەرەداخەوە هەڵدەقوڵێت و دێتە ناو سنوری قەزای چەمچەماڵ.

دووەمیان: لقی چەمی هەنجیرەیە لە باکوری خۆرهەڵاتی شاری چەمچەماڵ هەڵدەقوڵێت بەرەو باشور دەڕوات تا لە سنوری خۆرئاوای قەزای چەمچەماڵ لە گوندی مەملەحە لەگەڵ لقی سەرەکی باسەڕەدا یەک دەگرێت[3].

سێیەمیان: لقی چەمی شێوەسورە بە گوندەکانی پیریادی و عەلی مەنسور و قەرەتامۆردا تیپەڕ دەبێت تێکەڵ بە ڕووباری باسەڕە دەبێت و (4/1) حەوزی ئەم ڕووبارە دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوەوە، بڕی ئاوی پێدا ڕۆیشتووی لە گشت وەرزەکانی ساڵدا (142583م3/چرکە)یە ئەم بڕە لەوەرزی هاویندا بەهۆی کەمی باران بارینەوە دادەبەزێت و کەمدەبێتەوە بۆ (1م3/چرکە)، ڕووباری باسەڕە ئاڕاستەکەی لە باکوری خۆرهەڵاتەوە دەکشێت بەرەو بەرەو باشوری خۆرئاوا[4]، ڕووبارەکە دوای ئەوەی گوندەکانی سنوری ناحیەی سەنگاو دەبڕێت چەند لقە جۆگە و چۆمێکی تری تێدەڕژێت و درێژدەبێتەوە و بەناو سەنتەری ناحیەی (قادرکەرەم) دا تیپەڕدەبێت لەو ناوچەیە پێی دەوترێت ڕۆخانە، دوای ئەوەی خاکی هەرێمی کوردستان بەجێ دەهێڵێت چەند شارێکی تر دەبڕێت و دەڕژێتە ڕووباری دیجلەوە.

ئەم ڕووبارە یەکێکی ترە لە ناوچەکانی خستنەڕووی گەشتیاری، سەرچاوەی ئاوەکەی بووەتەهۆی کۆبوونەوەی باڵندەی جۆراوجۆر و چەندین دارودرەخت لە لێوارەکانی سەوز بووە خەڵکێکی زۆر ڕووی تێدەکەن بۆ سەیران و

---

[1]. علی حسن علی، بیستون احمد حسین، شیکاری جوگرافی بۆ پرۆژە ئاویەکانی وڵاتی ئێران لەسەر زێی بچوک و کاریگەریان لەسەر هەرێمی کوردستان، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە (14)ی ساڵی پێنجەم، ئاداری (2018)، ل152

[2]. کامەران تاهیر سەعید، جوگرافیای عێراق سروشتی، لەبڵاوکراوەکانی چاپخانەی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر، 2014، ل 229

[3]. تحسین عبدالرحیم عزیز، التباین المکانی لمیاه الینابیع في محافظة السلیمانیة، اطروحة دکتوراه(غیر منشورة)، کلیة التربیة، الجامعة المستنصریة، بغداد، 2007، ص76

[4] . Gara Bureau ,Hydrogeological Assesment of northern Iraq, Investigation of Chamchamal basin, Astudy presented to FAO, Small Rivers Appendix (IV), Sulaimania,Feb.2002.

هاوارگەیەکی خۆشە لەوەرزە جیاوازەکاندا و هاوکات لەبەری سەنگاوەوە بەهۆی نزیکی لە سەیرانگای دیلێژە و سەیرانگەکانی قەرەداخ بایەخە گەشتیاریەکەی باشتر دەردەکەوێت، لەکاتێکدا بە درێژایی کەنارەکانی ڕووباری ڕۆخانەش لە چەندین شوێنی لەباری تێدایە وەک سەیرانگای وەک (قەڵامکایل، قادرکەرەم*، نەورۆز، داربەسەرە).

ت. ڕووباری ئاوەسپی: ڕووبارێکی هەمیشەییە، سنوری کارگێڕی و سروشتی قەزای چەمچەماڵ پێکدەهێنێت لە بەری باشور، بە باشوری هەردوو ناحیەی سەنگاو و قادرکەرەمدا تێپەڕ دەبێت، سەرچاوەکەی لە شاخی ئاژداخ لە خۆرهەڵاتی گوندی دەرزیلەوە هەڵدەقوڵێت[1]، درێژی ڕووباری ئاوەسپی(230)کم، ڕووبەری ئەستێلەکە و گۆمەکەی دەگاتە (10986)کم2، تێکڕای ئاوی لەبەر ڕۆیشتووی ساڵانەی (22/83م3 چرکە)، ئەم برە لەوەرزی (هاوین)دا دادەبەزێت بۆ (0.1م3/چرکە)، تێکڕای داهاتی ئاوی ساڵانەشی (0.71ملیارم3)یە[2]، ئەم ئاوە دوای ئەوەی لە شاخی ئاژداخ و دەرزیلەوە دییتەخوارەوە بە چەند گوندێکی ناحیەکانی (سەنگاو، قادرکەرەم)دا تێپەڕ دەبێت و لە تەنگەبەری خۆرنەوەزانەوە دەڕژێتە گوندەکانی ناو هۆزی داودە بەرەو شاری خورماتوو دەڕوات و چەندین چەمی ئاوداری ناوچەکە دەڕژێنە ناو ئاوەسپیەوە لە (بنار گل)، بەتایبەت لە گوندی تازەشار ڕێڕەوی هەموو چەمەکان بەرەو ئاوەڕێژگەی ئاوەسپی دێن پاشان لە ناحیەی قادرکەرەم چەمی گوندەکانی برایم غوڵام و عەوڵاهۆڕ دەڕژێنە ڕووباری ئاوەسپیەوە[3]. وێنەی (7)

وێنەی (7)، ڕووباری ئاوەسپی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی2022/12/11 لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

* قادرکەرەم یەکێکە لە ناحیەکانی سەربە قەزای چەمچەماڵ، لەم ناحیەیە بۆ یەکەم جار لە مێژووی ناوچەکەدا لەسەر دەستی شاکر فەتاحی بەڕێوەبەری ناحیەی قادرکەرەم، لەسەر ڕووباری ڕۆخانە وەک هەوڵێکی سەرەتایی لەڕێکەوتی (1942/7/10) بەردی بناغەی یەکەم ناوچەی گەشتیاری دانا بە بانگهێشتکردنی هەموو پلەدار و بەرس و سەروەک هۆزەکانی ناحیەکە و ناوچەکانی دەوروبەری بەمەبەستی کردنەوەی باخچەیەک هەر لەوێدا ناوچەکە وەک شوێنێکی گەشتیاری بۆ بەسەربردنی کاتە بەتاڵەکانیان ناسێنرا، لە ڕۆژنامەی باسەرەشدا ڕیکلامی بۆکرا. بڕوانە هۆگر ستار قەمەری، بەختیار شەریف قوربانی، ڕۆژنامەی باسەرە، لەبڵاوکراوەکانی زانکۆی سلێمانی ناوەندی کوردستان بۆ دیکۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی، چاپخانەی ناوەندی سارا، چاپی یەکەم، 2019، ل82

[1]. ئەکرەم ئەحمەد، سێبەری ئاژداخ، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2007، ل80

[2]. ئازاد جەلال شەریف، سەرچاوە و دەرامەتی ئاو، جوگوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی(3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر، 1999، ل135

[3]. ساڵح هەلاج، چەردەیەکی مێژویی دەڤەری گەرمیان، چاپخانەی گەنج، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2011، ل23

لە تایبەتمەندیەکانی ئەم ئاوە ئەوەیە ئاوەکەی سوێرە بەهۆی بوونی گۆگردێکی زۆر لە پێکهاتەکەیدا، بەکەڵکی خواردن نایات بەڵام بۆ مەبەستی کشتوکاڵی و گەشتیاری بەسوودە، بەهۆی ڕوەکەکانی لێوار ڕووبارەکە ناوچەیەکی سەوزایی هەمیشەیی دروست کردوە بووەتەهۆی خۆشکردنی ئاووهەوای ناوچەکە و کۆبوونەوەی باڵندە و ئاژەڵی جۆراوجۆر، لەبەر ئەوەی هاوسنورە لەنێوان قەزاکانی (کەلار و چەمچەماڵ) بۆیە لەوەرزە جیاوازەکاندا خەڵک بەمەبەستی گەشت و سەیران ڕووی تێدەکەن، کاتێکی خۆش بەسەر دەبەن. وێنەی (7)

2. چەمە وەرزیەکان: چەمە وەرزیەکان ئەو چەمانەن کە وەرزین سەرچاوەکەیان ئاوی باران و بەفرە، لە کاتی بێ بارانیدا وشک دەبن وەرزێک یان چەند وەرزێک ئاویان پێدا دەڕوات و بەدرێژایی ساڵ ئاویان لەبەر ناڕوات، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند چەمێکی وەرزی هەن هەندێکیان دەڕژێنە ڕووباری زێی بچوک، ئەوانی تر دەڕژێنە ڕووباری باسەڕە و ئاوەسپی، گرنگترین چەمەکانی ناحیەکانی سەنگاو و سەنتەری قەزا و شۆڕش و تەکیەی کاکەمەند ئەمانەن: لقەکانی(لەکاوە-چاڵگە، کانی سارد-قلیجان، گورگەیی-پیریادی، گۆشقوت-عوسمان غەزال، قەرەتامۆر، نورە)، چەمی شیوەسوری چەمچەماڵ، چەمی (جافان، سەوسکە، تەپەدێ، گۆران، قرخ) چەمەکانی بناری زنجیرە چیایی(سەگرمە- هەنجیرە) لەم لقانە پێکدێت: (کانی مستەفا، سۆفی حەسەن، عەلی زەنگەنە، ئەحمەد لەوەن، کونەکۆتر، قولە، ژاڵە)، چەمەکانی (مەملەحە-دێرەشە)، (پونگەڵە-زالیاو)، چەمەکانی (عیزەت ئاوا، جنۆکە، شاحەسەن، گۆمەزەرد، تەپەسوور، دەروێشانی گەورە، دەروێشانی بچوک)، چەمەکانی کانی خاکی، هەنارە، خدری)، چەمی (قەیتول-گەڕاوی) ئەم چەمانە وەرزین، پشت بە بڕی ئاوی باران و بەفر دەبەستن بەپێی مانگەکان و وەرزەکانی ساڵ بڕەکەیان دەگۆڕێت)[1].

ئەو چەمانەی ئاوەکەی دەڕژێتە ڕووباری زێی بچوکەوە دەکەونە ناحیەی ئاغجەلەرەوە لەمانە پێکدێن: چەمی (شیوەسوری ئاغجەلەر، کۆزەبۆر، شێخان، جەلەمۆر) چەمەکانی ناحیەکانی تەکیەی جەباری و قادرکەرەمیش ئاوەکەیان دەڕژێنە ڕووباری ڕۆخانە و ئاوەسپی، بریتین لە چەمەکانی (کوڵەبان-هەنارە، قۆچەلی-زەوج، ئالیاوە، تەکیەی جەباری، مۆردانە، گۆران و شێخ محمد، گۆلەمەو، برایم غولام و عەولاهۆڕ)، گرنگی ئەم چەمانە لەڕووی گەشتیاریەوە لە وەرزێک یان چەند وەرزێکی ساڵدا دەردەکەوێت ئەوانیش وەرزەکانی زستان و بەهارە ئەمەش گرنگە بۆ ئەنجامدانی گەشتوگوزاری وەرزی، بەهۆی ئەوەی سەرچاوەی ئاوەکانیان لە وەرزی هاویندا وشکدەکەن و نەتوانراوە سوود لە ئاوی ئەم چەمانە وەربگیرێت بۆ دروستکردنی بەنداو و پۆندی بچوک، لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بۆ ماوەیەکی دیاریکراویش بێت ئەم چەمانە ڕۆڵ دەبینن لە خۆشکردنی ئاووهەواو دروستبوونی سەوزایی لێوار چەمەکان و پەخشکردنی دیمەنی سروشتی جوان بەناوچەکانیان چونکە لەو دوو وەرزەدا ناوچەیەکی خستنەڕووی گەشتیاری دەڕەخسێنێت بۆ پێشوازی لە گەشتیاری ناوخۆ و ناوچەکانی کەرکوک بەتایبەت لە وەرزی بەهاردا دەبێتە ناوچەیەکی چێژبەخش لەم وەرزەدا گەشتیاران ڕوو لە قەراغ چەمەکان دەکەن بۆ بەسەر بردنی کاتەکانیان بەتایبەت دانیشتوانی کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەری.

---

[1]. بێستون محمد سەنگاوی، ئاوی سەرزەوی لە ناوچەی سەنگاو، ڕووباری باسەڕە وەک نموونە، گۆڤاری سەنگاو، ژمارە (9)، 2008، ل198-201

3. بەنداوەکان: لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا ژمارەیەک بەنداو هەن بۆ گلدانەوەی ئاوی باران و بەفر ئەم بەنداوانە بەشێک لەژێرخانی گەشتوگوزاری پێکدەهێنن و دەبن بە ناوچەی سەرنج ڕاکێشانی گەشتیاری، گرنگترینیان ئەمانەن:

أ. بەنداوی هەڕاوە: دەکەوێتە گوندی هەڕاوە بە دووری (35)کم، لە باشوری خۆرهەڵاتی شاری چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (37 :31 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (34 :59 :44)ی خۆرهەڵات، بەنداوەکە (679)م لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە و توانای گلدانەوەی (800000)م3 ئاوی هەیە، نزیکەی (20)م بەرزە[1]. وێنەی (8)

وێنەی (8)، بەنداوی هەڕاوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2022/7/5 لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

ب. بەنداوی قادرکەرەم: دەکەوێتە سەنتەری ناحیەی قادرکەرەم، بەدووری (57)کم لە باشوری خۆرئاوای چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (50 :11 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (41 :55 :44)ی خۆرهەڵات، بەنداوەکە (440)م لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە، توانای گلدانەوەی (1ملیۆن)م3 ئاوی هەیە و نزیکەی (20)م بەرزە.[2]

ت. بەنداوی حسن کەنۆش: دەکەوێتە گوندی حسن کەنۆش، بەدووری (63)کم لە باشوری چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (74 :16 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (25 :16 :45)ی خۆرهەڵات، بەرزی بەنداوەکە (14)م و ڕووبەری حەوزەکەی (24)کم2، توانای گلدانەوەی (0,22ملیۆن)م3 ئاوی هەیە و (986)م لە ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە[3].

---

[1]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکانی ئاو، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، هۆبەی سەرچاوەکانی ئاو، زانیاری بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.

[2]. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Qadirkaram Dam Project (Hydrological Report),Volume ,2011,p2-3.

[3]. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams, Geological Evaluation of Hassan Kanosh Proposed Dam, November, 2004, p1.

پ. **بەنداوی هەشەزینی:** دەکەوێتە گوندی هەشەزینی بەدووری (38)کم، لە باشوری خۆرهەڵاتی شاری چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (55 :23 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (35 :06 :45)ی خۆرهەڵات، بەنداوەکە (585)م لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە و درێژیەکەی(110)م و بەرزیەکەی(12)م توانای گلدانەوەی (700,000)م3 ئاوی هەیە[1]

ج. **بەنداوی شیوەسوری ئاغجەلەر:** لەسەر دۆڵی شیوەسوری ئاغجەلەرە بەدووری (47)کم لە باکوری چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (58 :46 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (11 :49 :44)ی خۆرهەڵات، ڕووبەری حەوزەکەی(302,16)کم2 توانای گلدانەوەی (8,302ملیۆن)م3 ئاوی هەیە و (455)م بەرزە لە ئاستی ڕووی دەریا[2].

ئەم بەنداوانە جگەلەوەی بۆ پرۆژەی ئاودێری و کشتوکاڵی و عەمبارکردنی ئاو گرنگن سەرچاوەیەکی سازگارییشن بۆ ئاوی خواردنەوە و کاریگەری هەیە لەسەر زیادبوونی ڕووبەری ئاوی سەرزەوی و بوژانەوەی ئاوی ژێرزەوی و نەهێشتنی بەفیرۆچوونی ئاوی چەم و دۆڵەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، هەروەک دەتوانرێت زیاتر گەشەی پێبدرێت لەبواری گەشتوگوزاریدا چونکە بەنداوەکان خۆی لەخۆیدا ژینگەیەکی جوانی خستنەڕووی گەشتوگوزاری پێکدەهێنن و باڵندە و ئاژەڵی کێوی جۆراوجۆر لە خۆیان کۆدەکەنەوە دەبنە ناوچەی سەرنج ڕاکێش بۆ گەشتیار و شوێنێکی گونجاویشە بۆ پەرەپێدان و بونیادنانی پرۆژەی گەشتوگوزاری.

دووەم: ئاوی ژێرزەوی:

یەکێکە لە سەرچاوە گرنگەکانی ئاو لە جیهاندا، ئەم گەنجینەیە بەشێکە لە ئاوی باران و بەفر لەناو خاکدا و لەچینەکانی خوارەوەدا کۆدەبێتەوە[3] لەشێوەی کانی و کارێز دەردەکەوێت، ئاوی ژێرزەوی بەسەرچاوە جیاوازەکانیەوە لەبواری بەگەڕخستن و پێشخستنی ناوەندە گەشتیاریەکان گرنگی خۆی هەیە بە بنەمایەکی گرنگی گەشتوگوزاری دادەنرێت لە هەر ناوچە و هەرێمێکی گەشتوگوزاری[4]، ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی سامانی ئاوی ژێرزەوییەوە دەوڵەمەندە، بەهۆی پێکهاتەی خاکەکەیەوە توانای لەخۆگرتنی بڕێکی باش ئاوی هەیە، سەرچاوکانی ئاوی ژێرزەوی ناوچەکە لە شێوەی (کانی و کارێز و بیر)دا دەرکەوتوون، هەروەک لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بۆ ساڵی (2021)، (210)کانیاو هەیە بەم شێوەیە دابەشبوون بەسەر ناحیەکانی قەزاکەدا: ناحیەکانی(شۆڕش(13)، تەکیەی کاکەمەند(19)، تەکیەی جەباری(11)، سەنگاو(68)، قادرکەرەم(40)، ئاغجەلەر(59) کانی لەخۆدەگرن، هەروەها ژمارەی کارێزەکانیشی دەگاتە (30)کارێز، بەم شێوەیە بەسەر ناحیەکانی قەزاکەدا دابەشبوون: (سەنتەری قەزا(1)، تەکیەی کاکەمەند(1)، تەکیەی جەباری(10)، سەنگاو(8)، ئاغجەلەر(10) کارێز لەخۆدەگرن، هاوکات ژمارەی بیرەکان لە قەزای چەمچەماڵ دەگاتە زیاتر لە (623)بیر، بەهەر دوو شێوەکەی بیری دەستکرد و بیری ئامێر، بەم

---

[1]. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Hashazeny Earth Dam Study and Design(Hydrology Study Report) ,Volume2 ,October, 2011, p39.

[2]. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Shewasoor Earth Dam Study and Design(Hydrology Final Report) ,Volume Five ,June ,2010, p31.

[3]. جمیل جلال، ئاوی ژێرزەوی سەرچاوەی ئاسایشی نەتەوەییە، گۆڤاری زانستی سەردەم، ژمارە (2)، 1999، ل158

[4]. ناهیدە تاڵەبانی، ڕۆڵی داهاتی ئاو و ڕێگاوبان لە گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە ناوچەی نێوان هەردوو زێی پارێزگای هەولێر، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (1)، سلیمانی، 2002، ل26

شێوەیە دابەشبوون، (سەنتەری قەزا(103)، شۆڕش(90)، تەکیەی کاکەمەند(43)، تەکیەی جەباری(42)، سەنگاو(95)، قادرکەرەم(75)، ئاغجەلەر (175) بیر لەخۆدەگرن[1].

نەخشەی (5)، دەرامەتی ئاو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

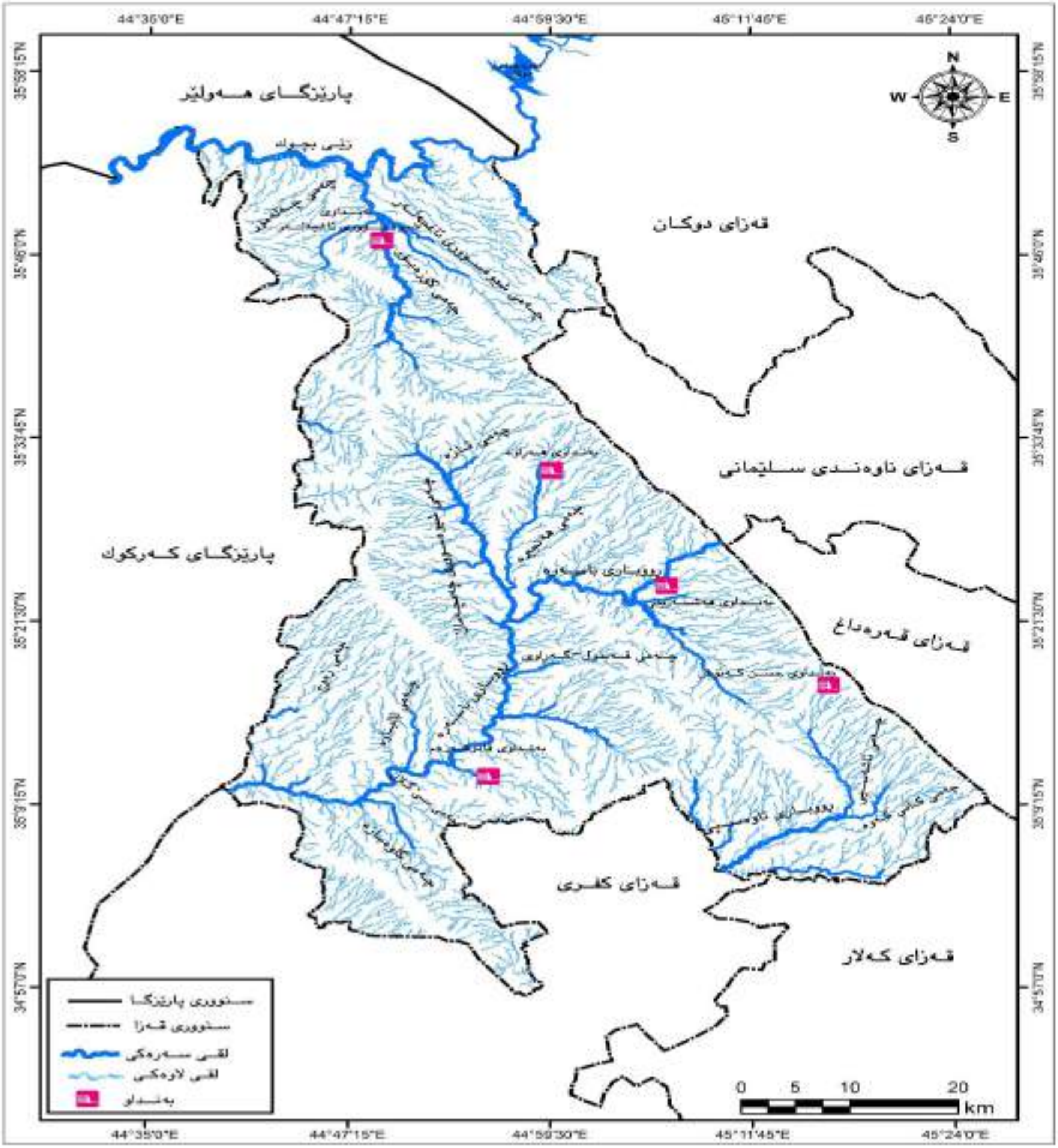

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis10.3)، پشت بەست بە: صمد عبدالله صالح، شیکردنەوەی جوگرافی بەکارهێنانی ئاوی ژێرزەوی لەقەزای چەمچەماڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل52

---

[1]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری، بەڕێوەبەرایەتی ئاودێری سلێمانی، هۆبەی ئاودێری چەمچەماڵ، زانیاری بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022

لێرەدا دەڵێین سەرچاوەکانی ئاو بە هەموو جۆرەکانیەوە ڕۆڵی گرنگ دەبینن لە پەرەپێدانی گەشتیاری و دەبنە ناوچەی خستنەڕووی گەشتیاری وەک توانستێکی سروشتی کاریگەری لەسەر ڕاکێشانی گەشتیار هەیە، چونکە بەشێکی زۆر لە گەشتیار حەز بە دیمەن و ناوچەی ئاوی دەکەن چ بۆ مەلەوانی یان هەر هۆکارێکی تری گەشتیاری، هەربۆیە سامانی ئاو بەشێکە لە خزمەتگوزاری گەشتیاری نەک تەنها گەشتیار هەموو تاکێک ڕۆژانە پێویستی بە بڕێک ئاوە بۆ خواردنەوە و خۆشوشتن و زۆر مەبەستی تر، گەشتیار لەمیانی گەشتەکەیدا زۆرتر پێویستی بە ئاو دەبێت چ (بیر، کانی، کارێز، چەم و ڕووبارەکان)بێت.

سێیەم: ئاوە کانزاییەکان:

ئاوی کانزایی و گەرماوەکان بایەخێکی گرنگیان هەیە لە بواری گەشتوگوزاری چارەسەریدا، هەرچەندە بایەخ و گرنگی ئاوە کانزاییەکان وەک یەک نین دەگۆڕێن بەگوێرەی تایبەتمەندی و سیماکانیان، هەندێکیان بایەخێکی یەکجار زۆریان هەیە لەبواری چارەسەرکردنی هەندێک نەخۆشی ناوبانگێکی جیهانیان پەیداکردوە لە دەوروبەریاندا چەندین بنکەی تەندروستی و چارەسەری دروستکراون ساڵانە ژمارەیەکی زۆر گەشتیار سەردانیان دەکەن وەک کانیاوە گەرمەکانی (سان مۆریس لە سویسرا، ڤیسبادن لە ئەڵمانیا، کارلۆڤی ڤاری لە کۆماری چیک)، ئەمانە بوونەتە جێی سەرنجی گەشتیاران و بەباشی سوودیان لێوەرگیراوە لە بواری گەشتوگوزاریدا، بەتایبەت گەشتوگوزاری چارەسەری[1]. وێنەی (9).

وێنەی (9)، سەرچاوەی ئاوی کانزایی لە گوندی کۆرمۆر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لەرێکەوتی 2022/12/13 لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ئاوە کانزایەکان لەچەند شوێنێکی وەکو گوندەکانی (قەیتول) و (کۆرمۆر). لە ناحیەی قادرکەرەم، ئەشکەوتی دەرزیلە لە گوندی(دەرزیلە) لە ناحیەی سەنگاو کە لە زنجیرە چیای ئاژداخەوە هەڵدەقوڵێت ئەم ئەشکەوتە سێ جۆر ئاوی تێدایە (شیرین، گۆگردی، ترش)، ئەشکەوتی کونەکۆتر لە زنجیرە چیاکانی

[1]. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی، لێکۆڵینەوە کوردستانیەکان، چاپخانەی ڕۆشنبیر، بەبێ ژمارەی چاپ، هەولێر، 2013، ل122

دەوروبەری گوندی(مەملەحە)ی سەربە ناحیەی سەنگاو هەڵدەقوڵێت، ئاوی ئەم ناوچانە بەهۆی بوونی ڕێژەکی بەرچاوی گۆگرد لە پێکهاتەکەیاندا بۆنی لە هێلکەی کوڵاو دەچێت، لە زۆربەی وەرزەکانی ساڵدا پلەی گەرمیان جێگیرە بە تایبەت لەو ناوچانەی کە هەڵدەقوڵێن[1].

ئەم جۆرە لە ئاوی کانزایی دیاردەیەکی سروشتی ناوچەی لێکۆڵینەوەیە بە ئاوی چارەسەریش ناودەبرێن بەهۆی ئەوەی کە بۆ چارەسەری نەخۆشی خوران و پێست و حەساسیەت و لایەنی پزیشکی بەکاردێت لەڕووی گەشتیاریەوە بە بایەخە خەڵکێکی زۆر بۆ نەخۆشی جۆراوجۆر سەردانی دەکەن، یاخود بە دەبە ئاوەکەی لەگەڵ خۆیان دەبەنەوە بەمەبەستی چارەسەری نەخۆشی و کێشە تەندروستیەکانیان بەکاری دەهێنن، بوونی ئەم ئاوە کانزاییانە بۆ پەرەپێدانی لایەنی گەشتیاری گرنگە بەتایبەت لەبواری گەشتوگوزاری چارەسەرییدا، ناوچەکە بۆخۆی ناوچەیەکی سروشتی خستنەڕووی گەشتوگوزاریە بۆ ئەم جۆرە ئاوانە و دەتوانرێت لە داهاتوودا سوود لە بەکارهێنانە گەشتوگوزاریەکانی ئەم ئاوە کانزاییانە ببینرێت، وەبەرهێنان و پرۆژەی گەشتیاری لەسەر دروست بکرێت و خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکانی بۆ دابین بکرێت.

باسی پێنجەم: ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی:

ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی لەو بابەتانەن کە لەڕووی گەشتیاریەوە بایەخی تایبەتیان پێ دەدرێت، لەم سەردەمەدا گرنگیان زیادی کردوە بەشێک لە وڵاتانی جیهان بەشێوەکی پلان بۆ داڕێژراو لەڕێگەی پارێزراوی سروشتیەوە بۆ پاراستنی جۆراوجۆریەتی ژینگەکانیان هەوڵی ڕاکێشانی گەشتیار دەدەن هەوڵەکانیان لە دروستکردنی ناوچەی پارێزراو باخچەی نیشتیمانیدا دەخەنەگەڕ[2]، وەک ناوچەی خستنەڕووی گەشتوگوزاری دەیخەنەڕوو، هەرچی ڕوەکی سروشتی لەناوچەی لێکۆڵینەوە دابەشدەبێت بۆ:

یەکەم: ڕوەکی سروشتی:

ڕوەکی سروشتی هەموو ئەو ڕوەکانە دەگرێتەوە کە لەخۆیانەوە دەڕوێن، بەبێ ئەوەی مرۆڤ دەستی لە ڕواندنیاندا هەبێت خۆیان دەڕوێن و گەشە دەکەن بەپێی ئەو ژینگەیەیی هەیانە، لەڕووی ئاووهەوا و بەرزونزمی و جۆری خاکەکەیانەوە جا چ (دارستان، دارودرەخت، گژوگیا)بن کە هۆکارن بۆ ڕاگرتنی ئاووهەوا گرنگی ڕوەکی سروشتی لەڕووی گەشتیاریەوە لەوەدا دەردەکەوێت دەبنەهۆی پاککردنەوەی هەوا لە گازەکان و تۆزوخۆڵ و پاراستنی پلەی گەرمی و بەخشینی هەستی حەوانەوە بە مرۆڤ بۆیە ڕۆڵی گرنگیان هەیە لە پەرەپێدانی گەشتوگوزاری[3]، دەتوانین ڕوەکی سروشتی لەناوچەی لێکۆلینەوە دابەشبکەین بۆ:

1. دارستان: دارستانەکان لەڕووی گەشتیاریەوە بە شوێنی پشودان و چێژبینین لە دیمەنە سەوزایەکان و مایەی حەوانەی گەشتیاران دادەنرێن، دارستانەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە کە دەکەونە بەشەکانی خۆرهەڵاتی قەزاکە، واتە ناوچە شاخاویی و بەرزایەکانی قەزای چەمچەماڵ دەگرنەوە و دابەشدەبن بۆ:

---

[1]. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ گوندەکانی قەیتول و کۆرمۆر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ڕێکەوتی 2022/7/25.

[2]. شیروان عومەر ڕەشید، گەشتوگوزار و ژینگە، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (3)، سلێمانی، 2007، ل96

[3]. هەڵگورد شێخ حەسەن، توانستە جوگرافیەکان و کاریگەریان لەسەر ئاڕاستەی جوڵەی گەشتیاران لە قەزاکانی سۆران و ڕەواندز، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سۆران، 2021، ل88

أ. **دارستانه چڕەکان:** دەکەوێته بەشی خۆرهەڵاتی ناوچەکه و ڕووبەری(41.40)کم2، له ناوچەی لێکۆڵینەوه داگیردەکات، یەکێک له سیفەتەکانی ئەم دارستانانه ئەوەیه دارەکانیان زۆر چڕن، بەهۆی بەرزی ناوچەکانیان له ئاستی ڕووی دەریاوه، بەگشتی دەکەونه ناوچه شاخاویەکانەوه وەک له زنجیره چیاکانی قەرەداخ و سەگرمەدا دەردەکەون دارەکانی ئەم ناوچه بریتین له (بەڕوو، گوێژ، چواله، هەنجیر، بەرهێ، دارەبەن، هەرمێ، ترش، بەلاڵوک...هتد)ن، له سوودەکانی ئەم دارستانەنه ئەوەیه که بەهۆی چڕیانەوه کرداری بەهەڵم بوون کەمدەکەنەوه و شێی ڕێژەی زیاد دەکەن، بەهۆی ئەو جوانیەیی که به ناوچەکه دەیبەخشن سەرنجی گەشتیار ڕادەکێشن دەتوانرێت سوود لەبەرەکانیشیان وەربگیرێت بۆ خواردن و دروستکردنی بازاڕی گەشتیاری.

ب. **دارستانه مام ناوەندیەکان:** ئەم دارستانانەش دەکەوێته بەشی خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوه ڕووبەریان دەگاته (107.60)کم2، نزیک دارستانه چڕەکانن بەوه له دارستانه چڕەکان جیادەکرێنەوه بەرزیان کەمتره، له ناوچه شاخاویەکانی(سەگرمه، هەنجیره) دەردەکەون دارەکانیشی (بەڕوو، قەزوان، سەروو، چنار...هتد)ن.

ج. **دارستانه کراوەکان:** ئەم جۆرەیان بەشێوەکی پەرتوبڵاو بەسەر ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دابەشبووه ڕووبەرەکەی دەگاته (125.80)کم2، ئەم دارستانه بەوه ناسراوه دارەکانی پەرت وبڵاون چڕیەکی دیاری کراویان نییه، بەڵکو له کۆمەڵه دارو درەختی تاک و تەرا و لێرەولەوێ پێکهاتوون مەودایەک لەنێوانیاندا هەیه[1] دارەکانیان ئەمانەن (زەیتوون، توو، بەڕوو، هەنجیر، چواله، ترێ...هتد)ن.

2. **دارستانی دەستکرد:** ئەم دارستانانه لەلایەن مرۆڤەوه ڕوێنراون و دەستکردی مرۆڤن، بەسەر ناوچه جیاجیاکانی لێکۆڵینەوەدا دابەشبوون ڕووبەرەکەی دەگاته (83.80)کم2، بەنموونه دارستانی بانی مەقان بەدرێژایی دامێنی بانی مەقان بەداری (سنەوبەر و زەیتون) ڕوێنراوه، دارستانی تەکیه لەسەر ڕێگای (چەمچەماڵ – سلێمانی) دارەکانی سنەوبەره، ئەمه جگەله چەند دارستانێکی تر که لێرەولەوێ دانیشتوانی ناوچەکه چاندویانه دارەکانی جۆراوجۆرن وەک (زەیتوان، هەنجیر، هەنار، ترێ، سنەوبەرو...هتد)، چاندنی ئەم جۆره دارانه ڕۆژلەدوای ڕۆژ له زیادبووندایه.

3. **ڕوەکی کەنار ڕووبارەکان:** ئەو ڕوەکانه دەگرێتەوه له لێوار چەم و ڕووبارەکان سەوزبوون ڕووبەرەکەیان دەگاته (156.30)کم2، له لێوار ڕووبارەکانی (زێی بچوک، باسەڕه، ئاوەسپی)دا هەن، لەبەر ئەوەی سەرچاوەی ئاوییان هەمیشەییه، بۆیه بەردوەوام بەشێوەی سەوز دەردەکەون دارەکانیشی بریتین له (بی، پەڵک، ژاڵه، چنار...هتد)، هەر له لێوار چەمەکان چەند جۆرێک له گژوگیای کورت هەن لەوانه (کوزەڵه، ژاژ، قەڕەم)، هەرچی گژوگیای درێژه بریتین له (قامیش، زەل، توڕک).

4. **گژوگیای ستێپس:** زۆرترین جۆری ڕوەکی قەزاکه گژوگیای ستێپسه و بەشێوەی جیاواز له ناوچه جیاجیاکاندا و له دامێنی شاخ و دۆڵ و گرد و بانەکان و دەشتەکاندا بڵاوبوونەتەوه، به ڕووبەری (2905.10)کم2، دەکەونەسەر هێڵی باران بارینی نێوان (300-500)ملم، گرنگیەکەی لەوەدایه جگەلەوەی ناوچەکه سەوزپۆش دەکات لەوەڕگایەکی سروشتیشه بۆ ئاژەڵ و پارێزگاری دەکات له مانەوه و کرداری ڕاماڵینی خاک[2]، هەرچەنده بەهۆی سەرهەڵدانی بەبیابان بوون له ناوچەی لێکۆڵینەوه لەداهاتوودا مەترسی لەسەر مانەوەی ئەم گژوگیایه دروست دەبێت، هەندێک

---

[1]. جەزا توفیق تالب، ڕووەکی خۆرسک، کتێبی جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی (3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر، 1999، ل 109

[2]. جاسم محمد الخلف، جغرافية العراق الطبيعية و الاقتصادية و البشرية، دار المعرفة، الطبعة الثالثة، 1965، ص127

لەم گژوگیایانە وەرزین لەگەڵ دابارینی باراندا دەردەکەون و دوای کۆتایی باران(باران بڕان) لەگەشەکردن دەوەستن و کۆتایی بە خولی ژیانیان دێت نموونە وەک (کنگر، گوڵاڵەسور، گوڵەبەیبوون، هەپڵۆک، پیشۆک، تۆڵەکە، خەرتەلە، چاوبازە، گزگل، ڕازیانە...هتد) هەندێکی تریان لەناو کێڵگە کشتوکاڵیەکاندا گەشەدەکەن وەک (زەردەسیری، عەگول، خڕنوک...هتد)، ئەم ڕوەکانە هەندێکجار بەڕوەکە بیابانیەکان ناودەبرێن خۆیان ڕاهێناوە لەگەڵ وەرزە وشک و کەم بارانەکان، بەرگەی کەش و هەوای وشک دەگرن[1]. لێردا دەگەینە ئەو ڕاستیەی کە ڕوەکی سروشتی، وەک بنەمایەکی سروشتی، هۆکارێکی یارمەتیدەرە بۆ گەشەکردن و پەرەپێدانی لایەنی گەشتوگوزاری، بەڵام لە ناوچەی لێکۆڵینەوە هۆکاری سەرەکی نییە بۆ ڕاکێشانی گەشتیاران، بەڵکو بەشێکە لە خستنەڕووی گەشتیاری. نەخشەی (6)

نەخشەی (6)، دابەشبوونی ڕوەکی سروشتی لەناوچەی لێکۆڵینەوە

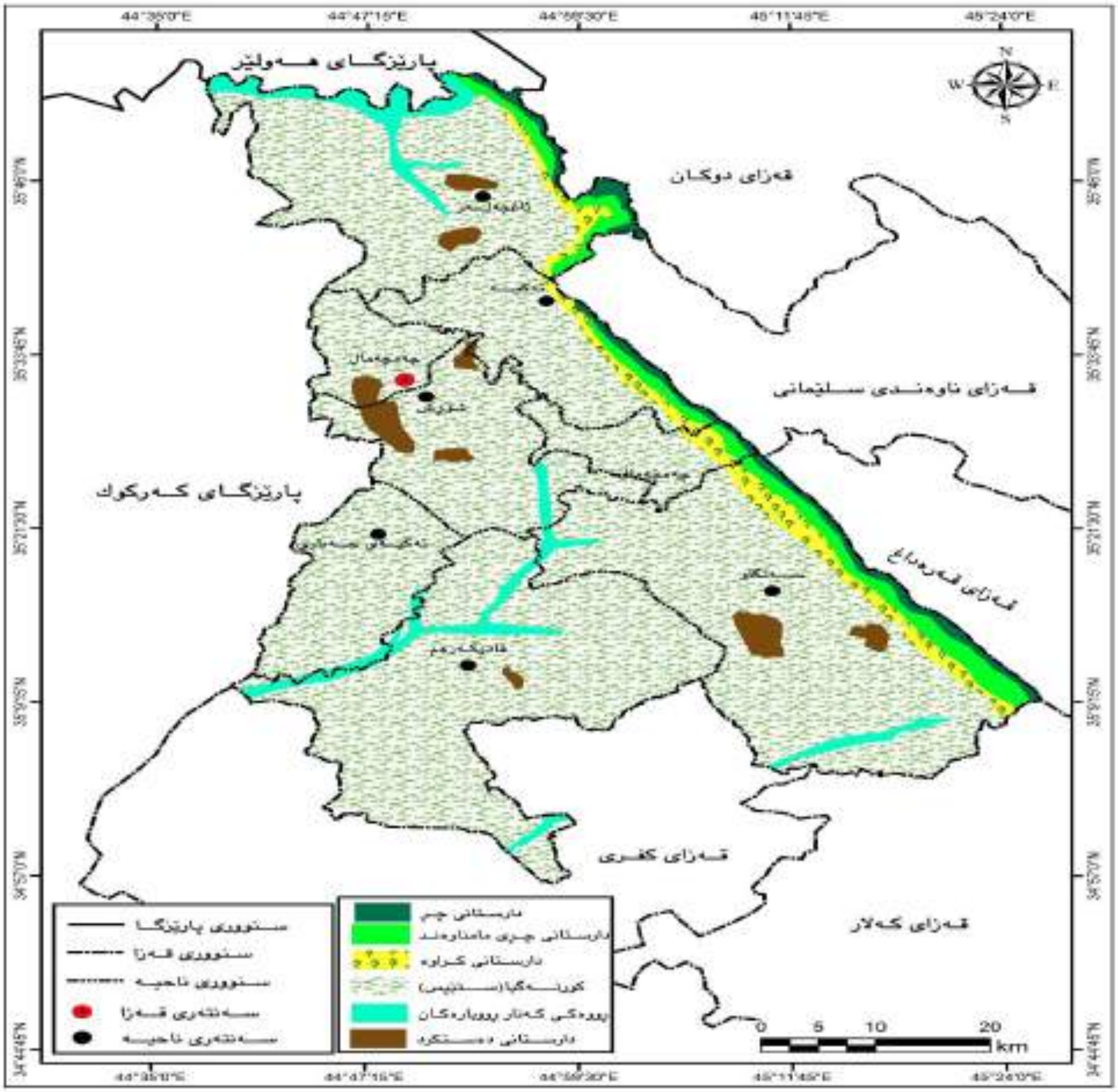

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis10.3)، پشت بەست بە: ئارام رضا عزالدین، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر حەوانەوەی مرۆڤ، سەرچاوەی پێشوو، ل41

[1]. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە(تەکیەی جەباری) لە ڕێکەوتی 2022/3/23

دووەم: ئاژەڵی کێوی:

بە یەکێک لە هۆکارەکانی دروستبوونی گەشتوگوزار دەدانرێت بایەخێکی تایبەتی پێدەدرێت لەڕووی گەشتیاریەوە باخچە نیشتیمانیەکان و ناوچە پارێزراوەکان و باخچەی ئاژەڵان سەرنجی بەشێکی باش لە گەشتیاران ڕادەکێشن، ئەمانە بەشێکن لە بەرهەمی ئابووری نیشتیمانی ڕۆڵیان هەیە لە خستنەڕووی گەشتیاری و دروستبوونی گەشتوگوزاری ژینگەیی و جێگەی بایەخی گەشتیارانن هەربۆیە پەیوەندیەکی توندوتۆڵ هەیە لەنێوان ئاژەڵ و باڵندەی کێوی و ڕوەکی سروشتی چونکە ئەو ناوچانەی کە دەوڵەمەندن بە ڕوەکی سروشتی بوونەتەهۆی کۆکردنەوە و لەخۆگرتنی ژمارەیەکی زۆر لە ئاژەڵ و باڵندەی کێوی جۆراوجۆر[1]، هەرچی ئاژەڵ و باڵندەی کێویە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ئەم جۆرانە دابەشدەبن:

1. ئاژەڵی کێوی: زنجیرە شاخەکانی ناوچەی لێکۆلینەوە دەوڵەمەندە بەچەندین جۆری ئاژەڵی کێوی گۆشتخۆر و گیاخۆر لەوانە (بزنەکێوی، ئاسک، کەروێشک، سمۆرە، ژیژگ، بەراز، چەقەڵ، ڕێوی، گورگ، کەمیتار و...هتد) بەتایبەت لە زنجیرە چیای سەگرمە لەلایەن هاوڵاتیەکی خانەخوێ پرۆژەی ناوچەیەکی پارێزراوی بۆ ئاژەڵە کێویەکان بونیادناوە کوڵ و گۆمی بۆ دروستکردون بە کامێرای چاودێری ناوچەکەی کۆنترۆڵکردوە*، هەروەها لە هەردەکانی قەزاکەو لە وەرزی هاویندا بە ئاشکرا ڕەوە ئاسک دەبینرێت بەدوای سەرچاوەی ئاو و خۆراکدا دەگەڕێن[2].

2. باڵندەی کێوی: ڕووبار و چەم و دۆڵ و شاخەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، بووەتەهۆی کۆبوونەوەی ژمارەیەکی بەرچاو لە جۆرە جیاوازەکانی باڵندەی کێوی بەتایبەت لەکەنار ڕووبارەکانی (ئاوەسپی، باسەرە، زێی بچوک) جا باڵندەکان چ هەمیشەیی بن وەکو ئەو باڵندانەی کە بەردەوام لە ناوچەکە دەبینرێن، بە نموونە (کەو، سوێسکە، پۆڕ، مراوی کێوی، ماسیگرە، قەلەرەش، واشە...هتد)، هەرچی باڵندە کۆچەریەکانە ئەو باڵندانەن سالانە لە وەرزە جیاوازەکاندا کۆچ دەکەن بۆ ناوچەکە بەدوای خۆراکدا دەگەڕێن، لەوانە (پەڕە سێلکە، ڕیشۆڵە، پەپولە سلێمان، قەتێ، قازی قولەنگ و...هتد)[3].

3. خشۆکەکان: هەرچەندە خشۆکەکانیش لە جۆری ئاژەڵ و باڵندەی کێوی پۆلێن دەکرێن، بەڵام بایەخی گەشتیاریان کەمترە لە جۆرەکانی تری ئاژەڵ و باڵندەی کێوی بەهۆی ئەوەی گەشتیاری تایبەتمەند نەبێت کەم کەس ئارەزووی بینینیان دەکات، لەگرنگترین جۆرەکانی خشۆکەکان: (مار، بزن مژۆک، دووپشک، کیسەڵ و...هتد) لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەبینرێن[4].

---

[1]. پیمان مظفر صالح قادر، تأثير المناخ في راحة الأنسان للنشاط السياحي في قضاءي كلار و شارباژێر، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، 2016، ص34

*. جەلالی شێخ کریم، ساڵانێکە دەستی داوەتە پرۆژەی پارێزراوی سروشتی، پرۆژەکەی بریتیەلە پەرژین کردنی ڕووبەرێک لە زنجیرە چیای سەگرمە، ئاوکەرەستەی پێویستی بۆ دابین کردون و بە کامێرای چاودێری چاودێری ناوچە پارێزراوە سروشتیەکە دەکات و ڕێگەنادات و ناهێڵێت هیچ ڕاوچیەک؛ ڕاوی ئاژەڵە کێوی و باڵندەکانی ئەو ناوچەیە بکات و بەوهۆیەوە چەندین جۆر ئاژەڵی کێوی پاراستوە لەدەستی ڕاوچیەکان، جەمال کربچنەیی، چاوپێکەوتن، گوندی کربچنە، ڕێکەوتی 2022/4/16.

[2]. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەکە لە بەرواری 2021/6/3، لە ساڵانی پیشوودا بەهۆی ئەوەی مامۆستابووم لە یەکێک لە گوندەکانی ناحیەی قادرکەرەم، ڕۆژانە هاتووچۆمان دەکرد چەندین جار ڕەوە ئاسکمان بینیوە لە ڕێگەکەمان.

[3]. جەوهەر کانی هەنجیری، چالاکوانی ژینگە و فۆتۆگرافەر، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/2/10

[4]. ستار شمس الدين محمد، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/5.

سەرجەم جۆرەکانی ئاژەڵ و باڵندەی کێوی، بەشێکن لە سیماکانی ژینگەی سروشتی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەتوانن ببن بە ناوچەی کێشکردنی گەشتیاران، بەتایبەت لە وەرزە جیاوازەکاندا چونکە سروشتی ناوچەکە وایە هەر وەرزە و بۆ جۆرێک لە ژینگەی سروشتی ئاژەڵی کێوی و باڵندەی کێوی فەراهەم دەکات. وێنەی (10)

وێنەی (10) کەو لەگەڵ کەڵەکێوی لە چیای سەرگرمەی ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2021/12/22 لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

سێیەم: سامانی ماسی:

لە جیهاندا بایەخێکی تایبەت بە ڕاوە ماسی دەدرێت هەندێکجار ڕاوچیەکان لەوەرزی ڕاوە ماسیدا لەپێناو ڕاوێکی باشتر لە کیشوەرێکەوە گەشت دەکەن بۆ کیشوەرێکی تر بۆ ڕاوکردنی ماسی تایبەت و دڵخوازی خۆیان.

سەرباری پرۆژەی کێڵگە تایبەتیەکانی ماسی، چەم و ڕووبارەکانی ناوچەی لێکۆڵینەو بەسەرچاوەیەکی گرنگی سامانی ماسی دادەنرێت، بەتایبەت لەوەرزی ڕاوکردنی ماسیدا ژمارەیەکی بەرچاو لە گەشتیاران بەمەبەستی ڕاوە ماسی سەردانی ناوچەکە دەکەن لە ڕووبارەکانی (باسەرە(ڕۆخانە)، زێی بچوک) بەدوای ماسیدا دەگەڕێن، بەڵام زۆرجار ڕاوی هەڕەمەکی بە (تەقەمەنی و دەرمان) مەترسیەکی گەورن لەسەر کەم بوونەوەی ئەم بەرهەمە نیشتیمانیە دروست دەکەن، وەک ئەوەی لە ساڵی (2021) لە ناحیەی قادرکەرەم بەهۆی ڕشتنی دەرمان لە ئاوی ڕۆخانە زیاتر لە(4)تەن ماسی لەناوچوون بووە هۆی پیسکردنی سەرچاوەی ئاوی ناوچەکەش، هەرچی پرۆژەکانی ماسیە ئەوا ژمارەیەک پرۆژەی ماسی لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە خاوەنداریەتیەکەیان بۆ هاوڵاتیانی ناوچەکە دەگەڕێتەوە ژمارەیان (18)حەوزە دابەشبوون بەسەر یەکە کارگێڕیەکانی قەزاکە ساڵانە بەرهەمەکانیان خۆی دەدات لە (45) تەن ماسی[1]، بێگومان بوونی سامانی ماسی لەهەر شوێنێک بێت؛ دەبێتە هۆی کۆکردنەوەی گەشتیار، جیا لە حەزی ڕاوکردن، ماسی بەخواردنێکی دڵخوازی گەشتیاران دادەنرێت و لە ناوچەی لێکۆڵینەوەشدا خەڵکێکی زۆر ئارەزووی خواردنی ماسی دەکەن. وێنەی (11) ڕاوەماسی لە ئاوی ڕۆخانە.

---

[1]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری، بەڕیوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، هۆبەی سامانی ئاژەڵ(ماسی)، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

وێنەی (11)، ڕاوماسی لە چەمی ڕۆخانە، لە ناحیەی قادرکەرەمی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ئەرشیفی پەیجی ناوچەی قادرکەرەم و دەوروبەری وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2020/8/4 وەرگیراوە.

توێژەر پێی وایە ڕووەکی سروشتی و باڵندەی کێوی و سامانی ماسی، لەو فاکتەرە گرنگانە دەژمێردرێن کە دەبنەهۆی کێشکردنی گەشتیاران و ناوچەی خستنەڕووی گەشتوگوزاری پێکدەهێنن، هەریەکەو بەجۆرێک کاریگەری لەسەر جموجۆلی گەشتیاری دادەنێت، ئەوەی جێگەی ئاماژەیە ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن سروشت و ژینگەیەکی جیاواز و دەوڵەمەندە بەهۆی ئەوەی کە پێکهاتەی ناوچەکە چەندین دیاردەی تۆبۆگرافی و فیزۆگرافی جیاواز لەخۆدەگرێت ئەمەش دەبێتەهۆی جیاوازی ئاووهەوا و دواجار ڕەنگدانەوەی لەسەر ڕووپۆشی ڕووەکی و کۆکردنەوەی باڵندەی کێوی و ئاژەڵە کێویەکان بەجێدەهێڵێت هەروەک ناوچەکە بەشێکەلە هەرێمی ناوچەی شاخاوی و نیمچە شاخاوی، بێگومان ئەم هۆکارانە وادەکەن لەڕووی گەشتوگوزاریەوە بایەخی ناوچەکە فرەتر بێت، ئەمە دەرفەت بۆ ئەوە دەرەخسێنێت تا بتوانرێت لەبواری پەرەپێدانی گەشتوگوزاریدا سوودی لێوەربگیرێت، کەرتی گەشتیاری لە ناوچەکە پێشبخات.

بەشی دووەم

توانستە جوگرافیە مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

باسی یەکەم: تایبەتمەندییەکانی دانیشتوان

باسی دووەم: توانستە مێژوویی و شوێنەواری و ئاینییەکان

باسی سێیەم: توانستە رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان

باسی چوارەم: ئاسانکاری و خزمەتگوزارییە گەشتوگوزارییەکان

یەکەم: سەرخانی ئابوری (دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان)

دووەم: ژێرخانی ئابوری گەشتوگوزاری

بەشی دووەم
توانستە جوگرافیە مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

توانستە مرۆیەکان بە بنەمای دووەمی گەشتوگوزار دادەنرێت، گرنگیەکەی لەدوای بنەما سروشتیەکانەوە دێت، هەروەک لە توانستە مرۆیەکاندا خودی مرۆڤ و دانیشتوان و جێگەوتەکانیان بنەمای گرنگی گەشتیارین، لە هەر قۆناغێکدا ژمارەی دانیشتوان زیادی کرد و ناوچەی لێکۆڵینەوە فراوان بوو، ڕۆشنبیری گەشتیاری گەشەی کرد و بایەخ بە سیما کەلتوری و شارستانییەکان درا و خرایە خزمەت کەرتی گەشتیاریەوە و داواکاری گەشتیاری دروست بوو ڕەنگدانەوەی لەسەر گەشەکردنی ناوچە گەشتیاریەکان دەبێت، گەشەسەندنی گەشتیاری پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ تایبەتمەندیەکانی دانیشتواندا هەیە، بەو پێیەی بوونی بزاوتی گەشتیاری پەیوەستە بە ژمارەی گەشەی ئابووری لە وڵات و بەرزبوونەوەی داهاتی تاکەکەس، ئەمانە ئەو هێزەن کە گەشتیار لە ڕووی دابینکردن و خواستەوە پشتی پێ دەبەستن[1]،

زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان لە قەزای چەمچەماڵ، فراوانبوونی شارەکە و کۆچی دانیشتوان لە گوندەکانەوە بۆ شار، ڕێژەی بەرزی شارنشینی و تێکەڵبوونی دانیشتوان لەگەڵ ناوچەکانی دەوروبەری لەو فاکتەرانەن ڕۆڵی هەیە لەسەر داواکاری گەشتیاری و ڕاکێشانی گەشتیار بۆ ناوچە گەشتوگوزاریەکانی قەزاکە، دەتوانین توانستە مرۆیەکان لەناوچەی لێکۆڵینەوە دابەشبکەین بۆ:

1. تایبەتمەندیەکانی دانیشتوان.
2. توانستە مێژویی و شوێنەواری و ئاینیەکان.
3. توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان.
4. ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان.

باسی یەکەم: تایبەتمەندیەکانی دانیشتوان

پێشکەوتنی گەشتوگوزار لەهەر ناوچەیەکدا پەیوەندیەکی بە هێزی بە تایبەتمەندیەکانی دانیشتوانەوە هەیە، چونکە سەرکەوتنی گەشتوگوزار لە بنەڕەتدا پشت بە خودی دانیشتوان دەبەستێت و توێژینەوەکانی دانیشتوان تەنها هەر ژمارە نییە، بەڵکو توێژینەوەیە لە پێکهاتەکانیان لەڕووی تەمەن و ڕەگەز و ئاستی خوێندەواری و ژمارەی کارکەران لە بوارە جیاوازەکاندا[2]، لەم سۆنگەیەوە بۆ ئاشنا بوون بە گرنگی بابەتەکە ئاماژە بۆ ئەمانەی لای خوارەوە دەکەین:

1. قەبارە و گەشەی دانیشتوان:

ژمارەی دانیشتوان لە دیارترین ئەو توانستە مرۆیانەیە کە کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لە بواری گەشتوگوزاریدا و کاردەکاتە سەر چالاکیە گەشتیاریەکان، لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندیەکی پتەو و ڕاستەوانە لە نێوان ژمارەی دانیشتوان و داوکاری گەشتوگوزاریدا هەیە هۆکارێکی کاریگەریشە بۆ دەرچوونی گەشتیار و

---

[1]. ایفا حسین سعید، بیمان مظفر صالح، الامکانات البیئیة للتنمیة السیاحیة في قضاء دربندیخان، گۆڤاری کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی، ژمارە (10)، تشرینی یەکەمی 2021، ص191

[2]. هەڵبەست عبدالرحمن توفیق، توانستە جوگرافیەکانی گەشەپێدانی چالاکی گەشتوگوزاری لە قەزای مێرگەسور، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئەدەبیات زانکۆی صلاحەدین، هەولێر،2012، ل69

بەرزبوونەوەی داواکاری گەشتیاری[1]، سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە وەک لە خشتەی (13)هاتووە، بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە:

خشتەی (13)، ژمارە و ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوانی* ناوچەی لێکۆڵینەوە و لەماوەی نێوان ساڵانی (1977-2019).

ساڵ	ژ. دانیشتوان قەزا	ژ. دانیشتوان پارێزگا	ڕێژەی قەزا لە کۆی پارێزگا(%)	ساڵ	ڕێژەی گەشەی ساڵانەی قەزا(%)	ڕێژەی گەشەی ساڵانەی پارێزگا(%)
1977	52773	690557	7.6	1987-1977	2.9	3.2
1987	70552	951723	7.4	2002-1987	4.8	1.8
2002	142655	1249824	11.4	2019-2002	1.6	3.9
2019	188168	2399467	7.8	2019-1977	3	3

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی توێژینەوەی دانیشتوان، زانیاری بڵاونەکراوە، 2019.

ژمارەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەساڵی(1977)دا (52773)کەس بووە، بە ڕێژەی(7.6) لەکۆی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی و ژمارەی دانیشتوان بۆ ساڵی(1987) دەکاتە (70552)کەس، بە ڕێژەی(7.4) لەکۆی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، هەرچی کەمبوونەوەی ڕێژەی دانیشتوانی قەزاکەیە لەکۆی پارێزگا دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری سیاسی و خاپورکردنی بەشێک لە گوندەکانی قەزای چەمچەماڵ، بەمەش دانیشتوانی قەزاکە بەسەر پارێزگاکانی کەرکوک و هەولێر و سلێمانیدا دابەشبوون بۆیە بارودۆخی دانیشتوانەکەی بەناجێگیری مایەوە.

لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی(1991) بەهۆی دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان و تاڕادەیەک ئاسایی بوونەوەی بارودۆخی سیاسی، دەبینین ژمارەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە زیاد دەکات وەک لە خشتەکەدا دەردەکەوێت لەساڵی(2002) ژمارەی دانیشتوانی قەزاکە (142655)کەس بووە بە ڕێژەی(11.4) لەکۆی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، هۆکاری ئەم زیادبوونەش دەگەڕێتەوە بۆ گەڕاندنەوەی دانیشتوانی ناوچەکە بۆ قەزاکە و تاڕادەیەک سەقامگیری سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی.

---

[1]. ڕێباز لوقمان مستەفا، توانستە جوگرافیەکانی پلاندانان و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پێنجوێن بە بەکارهێنانی (GIS)، سەرچاوەی پێشوو، ل69

*. بۆ دەرهێنانی ڕێژەی گەشەی ساڵانە پشتمان بەم یاسایە بەستووە

$$R = \left(t\sqrt{\frac{P1}{P0}} - 1 \right) X100$$

R = ڕێژەی گەشەی ساڵانەیە

T= ژمارەی ساڵانی نێوان دوو سەر ژمێریە

P1= ژمارەی دانیشتوانی دواین سەرژمێری

P0= ژمارەی دانیشتوانی سەرژمێری یەکەم

بروانە: بیان علي حسين، التحليل الجغرافي لإتجاهات النمو الحضري في محافظة السليمانية، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، 2008، ص58

هەروەها لە ساڵی(2019)، ژمارەی دانیشتوانی قەزاکە(188168)کەس بووە بەڕێژەی(7.8) لەکۆی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری کارگێڕی چونکە ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی چەمچەماڵ ئەگەرچی نیشتەجێی خودی یەکە کارگێڕیەکانی قەزاکەن بەڵام لەدوای پرۆسەی ئازادی عێراق(بەهاری 2003)وە، فۆرمی خۆراکیان گواستوەتەوە بۆ پارێزگای کەرکوک چارەنووسی بەشێک لەیەکە کارگێڕیەکانی ناوچەکە و دانیشتوانەکەی وەک بەشێک لە کێشە هەڵپەسێراوەکانی مادەی (140)ی دەستوری ماوەتەوە لەنێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی فیدراڵ.

سەبارەت بە گەشەی ساڵانەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، وەک لە خشتەکەی سەرەوەدا هاتووە لەنێوان ساڵانی(1987-1977)، ڕێژەی گەشەی ساڵانەی دانیشتوانی قەزاکە گەشتوەتە (2.9)، لە پارێزگای سلێمانیدا (3.2)بووە، پاشان ئەم ڕێژەیە لەقەزاکەدا لەماوەی نێوان(1987-2002)، زیادی کردوە بۆ (4.8) بەڵام ئەم ڕێژەیە لەسەر ئاستی پارێزگا کەمی کردوە بۆ (1.8)، ئەمەش بەهۆی پرۆسەی ئەنفال و ڕاگواستنی دانیشتوانی بەلێشاوی گوندەکانی قەزاکە و ناوچەکانی دەوروبەری کە لە قەزای چەمچەماڵدا کۆکراونەتەوە هەروەها لەماوەی نێوان ساڵانی(2002-2019) ڕێژەی گەشەی قەزاکە دەکاتە(1.6) و لە پارێزگای سلێمانیدا (3.9)بووە، هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆچکردنی بەشێک لە دانیشتوانی قەزاکە بۆ شاری کەرکوک و شارە جیاوازەکانی دەوروبەری قەزاکە، خۆ ئەگەر ماوەی نێوان ساڵانی(1977-2019) وەربگرین ئەوە ڕێژەی گەشەی قەزاکە لەماوەی (42)ساڵی ئەو نێوەندەدا لەسەر ئاستی قەزا دەکاتە(3) و لەسەر ئاستی پارێزگا بەهەمان شێوە (3)، بەمەش دەردەکەوێت بەرزترین ڕێژەی گەشەی قەزاکە لەماوەی نێوان ساڵانی(1987-2002) بە ڕێژەی (4.8)بووە ئەمەش بەرزترین ڕێژەی گەشەیە لە دانیشتوانی قەزای چەمچەماڵ هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ دروستکردنی کەمپ و ئۆردوگای زۆرەملێ لەلایەن ڕژێمی بەعس بەتایبەت دوای پرۆسەی ئەنفال و کۆکردنەوەی دانیشتوانی گوندەکانی قەزاکە و یەکە کارگێڕیەکانی قەزاکانی دەوروبەری چەمچەماڵ و نیشتەجێکردنیان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەمە جگەلەوەی دوای ڕاپەرینی ساڵی(1991) تاڕادەیەک سەقامگیری گەڕایەوە بۆ ناوچەکە، هەرچی گەشەی دانیشتوانی قەزاکەیە لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی لەماوەی نێوان ساڵانی(2002-2019) بەڕێژەی (3.9)یە، هۆکاری ئەم گۆڕانکاریانە لەگەشەی دانیشتوان هۆکاری سیاسی و کارگێڕی بووە.

2. پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوان:

پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوان وەک توانستێکی مرۆیی لە لێکۆڵینەوە گەشتوگوزاریەکاندا بایەخی خۆی هەیە سەرەڕای ئەوەی قەبارەی داواکاری گەشتوگوزاری دیاریدەکات کاردەکاتەسەر گەشتوگوزاری ناوخۆیی و ئاستی داواکاری خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان، مەبەست لە پێکهاتەی تەمەن دابەشبوونی دانیشتوانە بەپێی گروپە جیاوازەکانی تەمەن زانینی ئەم گروپانەی تەمەن گرنگە لەسەر ئاستی ئەو خزمەتگوزاریانەی کە پێشکەشیان دەکرێت[1].

سەبارەت بە گروپەکانی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوان بۆ ساڵی (2019) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە و ڕۆڵیان لە چالاکیە گەشتوگوزاریەکاندا لەخشتەی (14)دا بەم شێوەیە خراوەتەڕوو:

[1]. طه حمادي الحديثي، جغرافية السكان، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة الموصل، موصل، 2000.ل61

1. گرووپی تەمەن بچوک (کەمتر لە 15)ساڵ: ئەم گرووپە وەک لە خشتەکەدا هاتووە ڕێژەی لە (42.1%) وەرگرتووە لە کۆی (79793)کەس لە ژمارەی دانیشتوانی ئەو گرووپە، لەسەر ئاستی ڕەگەزی ئەم ژمارەیەش بەم شێوەیە دابەشبووە بەسەر هەردوو رەگەزی گرووپەکەدا، ڕەگەزی نێر(39183)کەس و ڕەگەزی مێ (40610)کەس، ئەمەش گوزارشتە لە ڕێژەی بەرزی منداڵ خستنەوە، هەرچەندە ئەم گرووپە بە گرووپی منداڵان ناسراون بەڵام گرنگیەکەیان لەوەدایە بە گەشتیاری(پێشەنگەکان) دادەنرێن بەتایبەت ئەوانەی تەمەنیان لەنێوان (7-14)ساڵی دایە، دەتوانین بەگەشتیاری داهاتوو ناویان ببیەین.

2. گرووپی تەمەن (15-64)ساڵ: ئەم گرووپە بەچالاکترین گرووپی گەشتیاری دادەنرێت لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ڕێژەی (54.2%) وەرگرتوە، ئەمەش ڕێژەیەکی بەرزە لە کۆی (102690)کەس لە دانیشتوانی ئەم گرووپە، لەسەر ئاستی ڕەگەزی ئەم ژمارەیە بەم شێوەیە دابەشبووە ڕەگەزی نێر(50424)کەس و ڕەگەزی مێ(52266)کەس، بەرزی ئەم ڕێژەیە لەناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی گەشتیاریەوە گرنگە، چونکە زۆرترین ژمارەی داواکاری گەشتیاری پێکدەهێن بەوەناسراون ئاستی داهاتیان بەرزە و خاوەن ئابوری سەربەخۆن و ئارەزوی گەڕانیان هەیە بەهۆی بوونی کاتی بەتاڵ بۆیە بەرزی ئەم ڕێژەیە دەرفەت لەبەردەم داواکاری گەشتیاری و دۆزینەوەی هەلی کار و وەبەرهێنانی زیاتر لە توانستە گەشتیاریەکان دەرەخسێنێت.

خشتەی (14)، پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019).

گرووپی تەمەن	2019			
	مێ	نێر	کۆ	ڕێژەی گرووپەکانی تەمەن (%)
کەمتر لە 15	40610	39183	79793	%42.1
15-64	52266	50424	102690	%54.2
65 زیاتر	3535	3418	6953	%3.7
سەرجەم	96411	93025	189436	%100

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕاپۆرتی ئاماری دیمۆگرافی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی و هەڵەبجە و ئیدارە سەربەخۆکان، داتای بڵاوکراوە بۆ ساڵی 2019.

3. گرووپی تەمەن (65ساڵ زیاتر): بە گرووپی بەساڵاچوان ناسراون لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ڕێژەیەکی نزمی وەرگرتووە دەکاتە (3.7%)، لە کۆی (6953)کەس لە ژمارەی دانیشتوان بەم شێوەیە دابەشبوون بەسەر ڕەگەزەکانی نێر(3418)کەس و مێ (3535)کەس، ئەمەش ڕێژەیەکی کەمە هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کەمی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی و دۆخی خراپی تەندروستی و بەرزبوونی ڕێژەی دوو گرووپەکەی تر دەکرێت لەڕووی گەشتیاریەوە سوود لەم گرووپە وەربگیرێت بەهۆی بوونی کاتی بەتاڵی و ئەزمونی ژیان و شارەزایان لە کەلتوری گەلان لەگەڵ ئەوەشدا ئەم گرووپە خاوەن حەزوخولیای تایبەت بەخۆیانن، شێوەی (8).

شێوەی (8)، گروپەکانی تەمەن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)

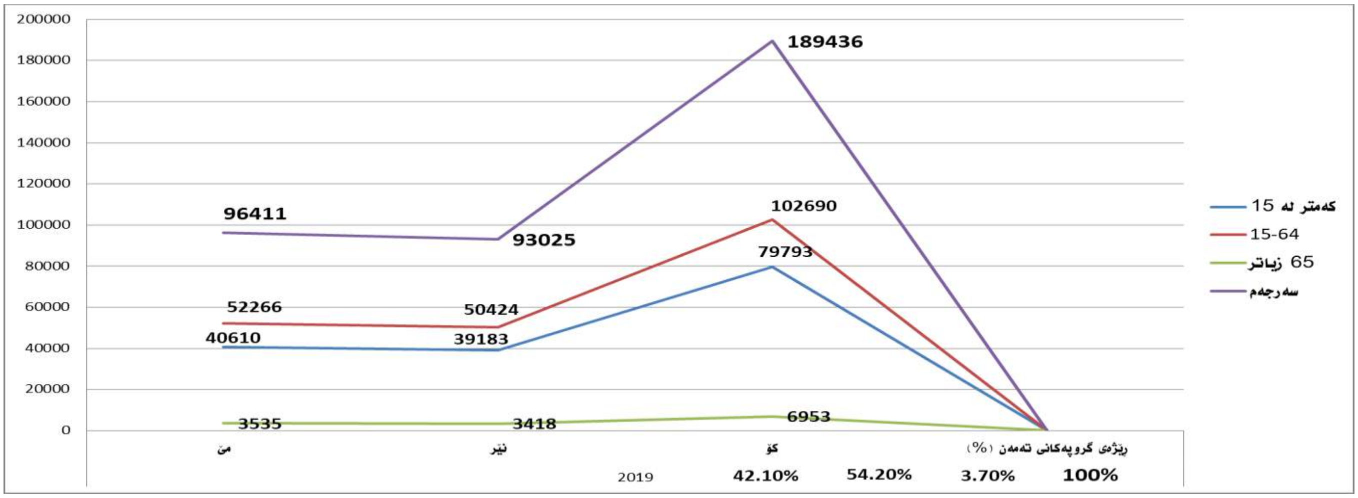

سەرچاوە: کاری توێژەر: پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (14)

سەبارەت بە پێکهاتەی ڕەگەزی دانیشتوان: پێکهاتەی دانیشتوان کاریگەری هەیە لەسەر ناوچە گەشتوگوزاریەکان و قەبارە و جۆری گەشتکردن مەبەست لە پێکهاتەی ڕەگەزی دابەشبوونی دانیشتوان، ڕێژەی دانیشتوانە بەپێی ڕەگەزی (نێر و مێ) و کاردەکاتە سەر کەرتی گەشتیاری بەگشتی ڕەگەزی نێر لەجیهاندا باشتر دەرفەتی گەشت و تەنانەت کاریشیان دەستدەکەوێت وەک لە ڕەگەزی مێ، هەروەها ڕەگەزی نێر کەمتر سانسۆری لەسەرە وەک لە ڕەگەزی مێ، لەڕووی ئازادی و سەربەستیەوە ڕەگەزی مێ ئازادی کەمترە لەچاو ڕەگەزی نێر، وەک لە خشتەی (15)دا دەردەکەوێت:

خشتەی(15)، ژمارەی نێر بۆ هەر 100مێیەک* لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەماوەی ساڵانی(1977–2019)

ساڵەکان	ناوچەی لێکۆڵینەوە	پارێزگای سلێمانی	هەرێمی کوردستان
1977	105.5	118.8	113
1987	100.7	103.1	103
2002	94.5	99.6	103.7
2019	103.6	101.7	98.8

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، نتائج التعدد العام للسكان، لسنة 1977، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيط، بغداد، 1977، ص37
2. وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، نتائج التعدد العام للسكان، لسنة 1987، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيط، بغداد، 1987، ص82–83
3. حكومة أقليم كردستان–العراق، مديرية أحصاء السليمانية، البنى الخدمية الارتكازية لأقليم كردستان العراق، لسنة 2002، محافظة السليمانية، 2003، ص10–11
4. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕاپۆرتی ئاماری دیمۆگرافی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی و هەڵەبجە و ئیدارە سەربەخۆکان، داتای بڵاوکراوە بۆ ساڵی 2019.

*. ژمارەی نێرینەی دانیشتوان بۆ هەر (100) مێینەیەک بەم یاسایە دەردەکرێت (نێر÷مێ)×100

1. ڕێژەی نێرینە لەساڵی (1977) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بریتی بووە لە (105.5)، لەبەرامبەر هەر (100)مێیەک، لەهەمان ساڵدا لە پارێزگای سلێمانی (118.8)بووە، ئەمەش ڕێژەیەکی بەرزە، لەسەر ئاستی هەرێمیش ڕێژەکە بە بەرزی ماوەتەوە بە (113).

2. ڕێژەی نێرینە لە ساڵی (1987) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بریتی بووە لە (100.7)، لەبەرامبەر هەر (100)مێیەک، لەهەمان ساڵدا لە پارێزگای سلێمانی بە بەراورد بە ساڵی (1977) ڕێژەکە دابەزیوە بۆ (103.1)، لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستانیش ڕێژەکە دەگاتە (103)، هۆکاری ئەم دابەزینە دەگەڕێتەوە بۆ جەنگی عێراق ئێران.

3. ساڵەکانی (2002) و (2019)، ڕێژەکانیان تارادەیەک لەیەکەوە نزیکە، بەجۆرێک ڕێژەی هەر نێرینەیەک بەرامبەر بە (100)مێینە، بۆ ساڵی(2002) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە (94.5)ە، لە پارێزگای سلێمانی (99.6)ە، لە هەرێمی کوردستان (103.7)بووە، هۆکارەکەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆچی گەنجان بە تایبەت ڕەگەزی نێر بۆ دەرەوەی وڵات لەساڵی(2019) بەگشتی ڕێژەکە لەچاو ساڵی(2002)، کەمێک بەرزبوونەوەی بەخۆوە بینیوە بەهۆی باشبوونی گوزەران و سەقامگیری ناوچەکە بەم شێوەیە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە (103.6)ە، لە پارێزگای سلێمانی بریتیەلە (101.7)، لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستانیش دەکاتە (98.8)، جێی ئاماژە بۆکردنە ئەم بەرزبوونەوە ڕێژەییە.

3. پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوان:

مەبەست لە پێکهاتەی دانیشتوان دابەشبوونی دانیشتوانە بەپێی شارو گوندەکان، پەیوەندی پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوان بە گەشتوگوزارەوە لەوەدا دەردەکەوێت دانیشتوانی شارەکان زیاتر گرنگی بە گەشتوگوزار دەدەن وەک لەدانیشتوانی گوندەکان، سەبارەت بە پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە وەک لەخشتەی (16)دا دەردەکەویت بەم شێوەی لای خوارەوەیە:

خشتەی (16)، پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)

ناحیەکان	ژ. دانیشتوان	شارنشین		گوندنشین	
		ژمارە	%	ژمارە	%
ناوەندی قەزا	75406	72667	96.4	2739	3.6
شۆڕش	59492	57553	96.7	1939	3.3
سەنگاو	7159	1908	27	5251	73
تەکیەی کاکەمند	32644	30832	94.5	1812	5.5
ئاغجەلەر	10844	2422	22	8422	78
قادرکەرەم	2794	835	30	1959	70
تەکیەی جەباری	1097	481	54	616	56
تێکڕا	189436	166698	88	22738	12

سەرچاوە: کاری توێژەر پست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی توێژینەوەی دانیشتوان، زانیاری بڵاونەکراوە، 2019.

أ. لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی داتاکانی ساڵی(2019)، ڕێژەی شارنشینی زۆرترە لە ڕێژەی گوندنشینی تێکڕای ژمارەی شارنشنی (166698)کەسە، بەڕێژەی (88%)، تێکڕای ژمارەی گوندنشینی (22738)کەس، ڕێژەی (12%) دانیشتوان پێکدەهێنێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت سیفەتی شارنشینی زاڵە بەسەر قەزاکەدا، وەک لە گوندنشینی.

ب. لەسەر ئاستی یەکەکارگێڕیەکانی قەزاکە، ناحیەی شۆڕش بەرزترین ڕێژەی شارنشینی هەیە پلەی یەکەمی وەرگرتووە بەشێوەیەک ڕێژەی شارنشینیەکەی دەگاتە (96.7%) لەکاتێکدا ڕێژەی گوندیشینیەکەی دەگاتە (3.3%)، ناوەندی قەزاش نزیکە لە ناحیەی شۆڕشەوە و پلەی دووەمی وەرگرتووە بەجۆرێک ڕێژەی شارنشینی (96.4%) ڕێژەی گوندنیشینیەکەی (3.6%)، ناحیەی تەکیەی کاکەمەند پلەی سێیەمی وەرگرتووە ڕێژەی شارنشینیەکەی دەگاتە (94.5%)، ڕێژەی گوندنشینیەکەی (5.5%)، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سیفەتی شارنشینی زاڵە بەسەر ئەو یەکەکارگێڕیانەی باسمان کرد زۆرترین ڕێژەی دانیشتوانەکانیان لەسەنتەری یەکەکارگێڕیەکاندا نیشتەجێن بەشێک لە گوندەکان یان چۆڵن یان ژمارەیەکی کەم دانیشتوانی هەیە، بەهۆی گرنگی نەدان بە کەرتی کشتوکاڵی و دامەزراندن لە فەرمانگە حکومیەکان.

شێوەی (9) پێکهاتەی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)

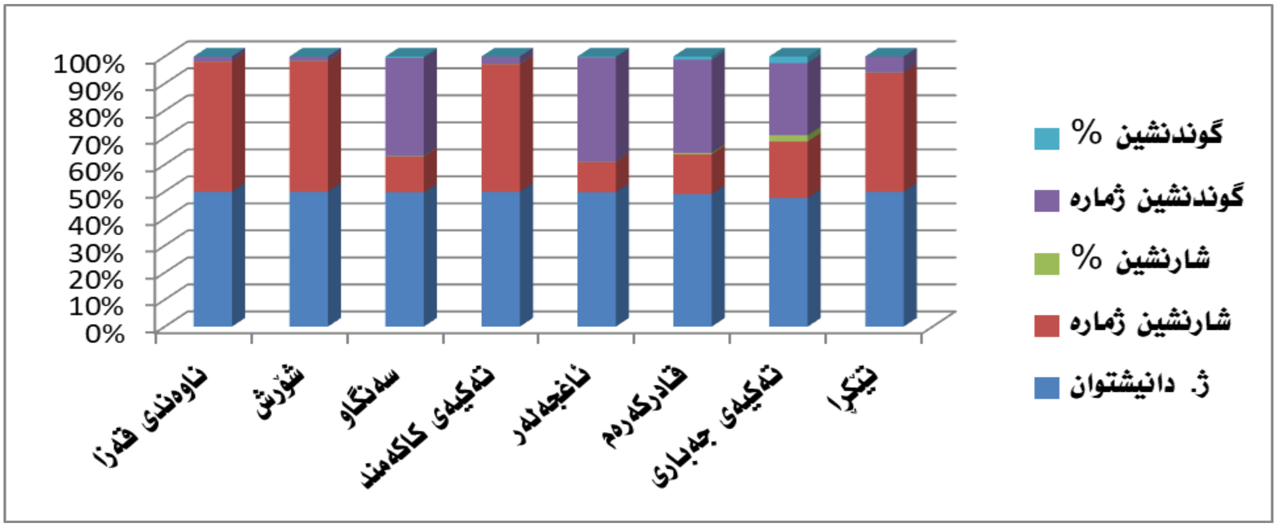

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (16)

ج. بەڵام بەپێچەوانەوە لەسەر ئاستی قەزاکە لەڕووی ڕێژەی گوندنشینیەوە ناحیەی ئاغجەلەر پلەی یەکەمی وەرگرتوە چونکە ڕێژەی گوندنشینی زیاترە لە شارنشینی بەشێوەیەک ڕێژەی گوندنشینیەکەی (78%)ە، کەچی ڕێژەی شارنشینیەکەی (22%)، دوای ئەویش هەریەک لە ناحیەکانی قادرکەرەم و تەکیەی جەباری دێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت سیفەتی گوندنشینی زاڵە بەسەر ئەو یەکەکارگێڕیانەدا و ژمارەی دانیشتوانی گوندنشینیان زیاترە لە ژمارەی دانیشتوانی شارنشینی، یاخود ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانەکەیان لە گوندەکاندا نیشتەجێن هۆکارەکەش دەگەڕێتەوە بۆ ئاوەدانی گوندەکان و کارکردن لە کەرتی کشتوکاڵی.

لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەین، ڕاستە کۆی گشتی دانیشتوانی شارنشینی ڕێژەیەکی بەرزی تۆمارکردوە کە دەکاتە (88%)، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە سەرجەمی ئەم ڕێژە شارنشینیە تەنها لە کەرتی خزمەتگوزاری و پیشەسازی و وەزیفیدا کار بکەن بەڵکو بەشێک لەو ڕێژەیە سەرباری ئەو کەرتانە تا ئێستاش هەندێکیان بە کشتوکاڵەوە خەریکن لەسەنتەرە شارستانیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە. نەخشەی (7) دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی قەزاکە پیشاندەدات.

نەخشەی (7)، دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019).

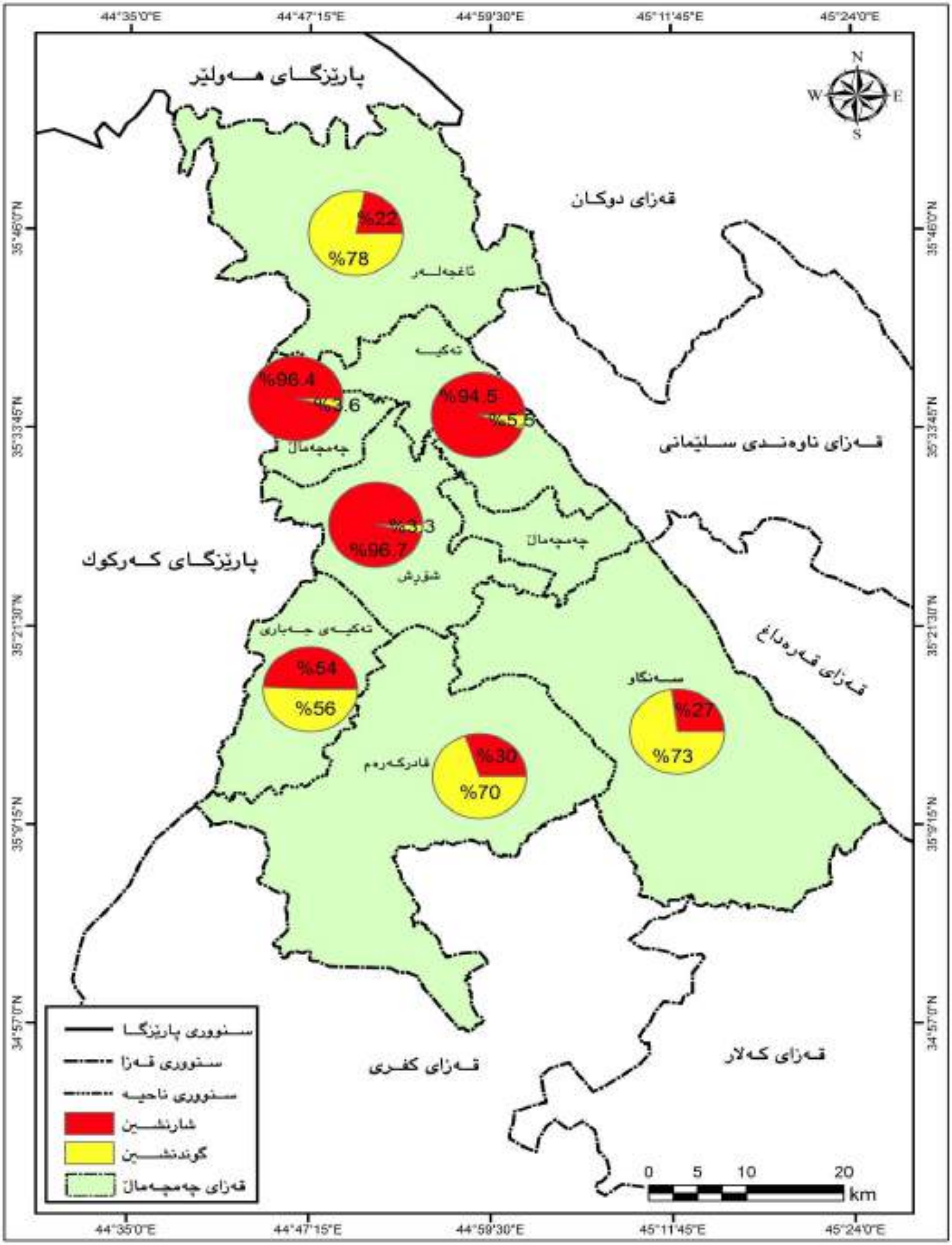

سەرچاوە: کاری توێژەر: بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3)، پشت بەست: بە داتاکانی خشتەی (17).

4. ئاستی بژێوی و باری ئابوری و پیشەیی دانیشتوان:

مەبەست لە پێکهاتەی ئابوری، دابەشبوونی دانیشتوانە بەسەر چالاکیە ئابوریەکاندا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، سەبارەت بە پەیوەندی پێکهاتەی ئابوری بە گەشتوگوزارەوە ئەوا پێکهاتەی دانیشتوان ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر قەبارەی گەشەسەندنی گەشتیاری لەهەر ناوچەیەک چ لە ڕێگەی بڕی خەرجکردنی ئەو داهاتەی لەلایەن دانیشتوان و گەشتیارانەوە بۆ بەدیهێنانی ئامانجە گەشتیاریەکان و گەیشتن بەوپەڕی ڕادەی خۆشگوزەرانی یان لەڕێگەی داواکاری لەسەر چالاکیەکان و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان و باری دارایی و ئابوری گەشتیاران، ئاڕاستەی گەشتەکان و کات و مانەوە و بەردەوامی گەشتەکان دیاری دەکەن[1]. هەرچەندە ئاستی داهات بەرزبێت خواست لەسەر گەشتوگوزار و کات بەسەر بردن زیاد دەکات بەتایبەت لەکاتی مۆڵەت و پشووەکاندا لەگەڵ ئەوەشدا خاوەن داهاتە نزم و مامناوەندەکانیش بەڕێژەی جیاواز بەشداردەبن لە چالاکیە ئابوریەکان، بەرزی ئاستی داهات دەبێتەهۆی زیادبوونی خاوەندارێتی ئۆتۆمبێل لەلایەن خێزان و تاکەکانەوە کە ئەمەش کاریگەری لەسەر ئاسانی هاتوچۆی گەشتیاران هەیە بەم خاوەندارێتیە ماوەی دووری ڕێگاکان کەم دەبنەوە و گەشتیار ئازاد دەکات لە چۆنیەتی هەڵبژاردنی ئاڕاستەی گەشتەکانیان و کاتی مانەوەیان لەناوچە گەشتیاریەکان، تەنانەت کاریگەری لەسەر گەشتوگوزاری نێودەوڵەتیش دەبێت[2]. پەیوەندیەکی ڕاستەوانە و تەواوکاری لە نێوان داهات و خواستی گەشتیاریدا هەیە ، بەرزی ئاستی داهاتی تاک کاردەکاتە سەر گەشتوگوزار لەم لایەنەوە بوونی سەرمایە و بەکارهێنانی لەبواری گەشتوگوزار و وەبەرهێنانی پڕۆژەی گەشتوگوزاری لە کەرتی تایبەتدا، هەورەها بەرزی ئاستی داهاتی تاک وادەکات توانای خێزان بۆ ئەنجامدانی چالاکی گەشتوگوزاری زیاد بکات، ئەمەش بەزانینی بەشی داهاتی تاکە کەس لە داهاتی نیشتیمانی و وڵاتانی هەناردەی گەشتیاراندا دەردەکەوێت و ئەو وڵاتانەی کە داهاتیان بەرزە سەرچاوەی هەناردەی گەشتیارانن، بۆ نموونە داهاتی ساڵانەی تاکە کەس لە سویسرا (32680)$، لە سوید (2400)$، لە بەریتانیا (12500)$، بەڵام ناوەندی داهاتی تاکە کەس لە وڵاتە گەشەسەندووەکاندا لەنێوان (600-2500)$، بەمەش سەرچاوەی دەرچوونی گەشتیاران تیایاندا نزمە بەراورد بەو وڵاتانەی داهاتیان بەرزە[3]، خشتەی (17).

خشتەی (17)، تێکڕای داهات و خەرجی مانگانەی تاکە کەس و چەند ئامارێکی تری ئابوری لە پارێزگای سلێمانی بۆ ساڵی (2020)*

یەکەی کارگێڕی	تێکڕای داهاتی تاکەکەس/مانگ بە دینار	تێکڕای خەرجی تاکەکەس/مانگ بە دینار	ڕێژەی هەژاری	تێکڕای چالاکی ئابوری تەمەن 15ساڵ و زیاتر	تێکڕای بێکاری تەمەن 15ساڵ و زیاتر
پارێزگای سلێمانی	187200	842400	%4.5	%45.0	%6.7

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری ئابوری لە هەرێمی کوردستان و پارێزگای سلێمانی، داتای بڵاونەکراوە، ساڵی (2020).

---

[1]. Dimitri Loannides and Keith G. Debbage, the Economic Geography of the Tourist Industry. (Routledge London), 1988, p82.

[2]. منال شوقي عبدالمعطي أحمد، جغرافية السياحة، دار الوفاء الدنيا للطباعة والنشر، الطبعة الاولى، الاسكندرية، مصر، 2011 ص118

[3]. محمد وەتمان محمد، بنەما جوگرافیەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای شارباژێڕ، سەرچاوەی پێشوو، ل80

*. تێبینی: لەبەر نەبوونی داتای نوێ لەسەر ئاستی قەزای چەمچەماڵ، بەناچاری سوودمان لە داتای پارێزگای سلێمانی وەرگرتووە.

بەپێی خشتەی (17)، تێکڕای داهاتی تاکەکەس لە پارێزگای سلێمانی (187200)هەزار دینارە، لەکاتێکدا تێکڕای خەرجی مانگانەی تاکەکەس دەکاتە (842400)هەزار دینارە، واتا خەرجی زیاترە بەڕێژەیەکی بەرز لە تێکڕای داهاتی تاکەکەس، سەبارەت بە ڕێژەی هەژاری لە پارێزگاکە دەکاتە (4.5%)، تێکڕای بێکاری تەمەن (15)ساڵ لە پارێزگای سلێمانی بەڕێژەی (6.7%) ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە بەشێک لە دانیشتوانەکەی خاوەن پیشەی خۆیانن و داهاتیان دەستدەکەوێت چ لەکەرتی گشتی یان لە کەرتی تایبەت، ئەمەش بەو مانایە دێت، هەرکاتێک زۆرینەی دانیشتوان خاوەن کار و داهات بن باشتر دەرفەتی گەشتکردنیان لەبەردەمدا والایە، ئەمە لەکاتێکدا تێکڕای چالاکی ئابوری تەمەن (15)ساڵ لە پارێزگای سلێمانی (45.0)ە.

سەبارەت بە پیشەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە کە کاریگەری لەسەر جۆری پیشە و ئاستی داهاتی تاکەکەس و بژێوی ژیان و بێکاری هەیە، پێکهاتەی ئابوری دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە دابەشبوە بۆ چالاکیە ئابوریەکانی (کەرتی کشتوکاڵ، کەرتی گشتی، کەرتی تایبەت، کەرتەکانی تر)، وەک لە خشتەی (18)دا دەردەکەوێت:

1. چالاکی کشتوکاڵی بەرزترین ڕێژەی وەرگرتووە لە کۆی چالاکیە ئابوریەکانی تر، بەڕێژەی (44%)، ئەمەش ڕێژەیەکی بەرزە بەتایبەت بۆ ناوچەیەک کە پیشەی سەرەکیان کشتوکاڵ کردن بێت و خاوەنی گوندی (چەرموو)بن کە یەکێکە لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانی جیهان، پێدەچێت هۆکارە مێژوویەکە و بەپێتی خاکەکەی ناوچەی لێکۆڵینەوە هاندەر بێت بۆ بەرزی ڕێژەی دەستی هێزی کار لە کەرتی کشتوکاڵی، لەبەرامبەردا هێزی کار لە کەرتەکانی تر کەمترین ڕێژەی وەرگرتووە کەدەکاتە (1%).

خشتەی (18)، ڕێژەی دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر چالاکی ئابوریدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆساڵی (2019)

جۆری چالاکی ئابوری	ڕێژەی دانیشتوان لە چالاکی ئابوری لەکۆی دانیشتوان
کەرتی کشتوکاڵ	%44
کەرتی گشتی	%36
کەرتی تایبەت(پیشەسازی و بازرگانی)	%19
کەرتەکانی تر	%1
سەرجەم	%100

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری خۆراک لە هەرێمی کوردستان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2019.

2. کەرتی گشتی(مووچەخۆری حکومی)، لەدوای کەرتی کشتوکاڵیەوە بەپلەی دووەم دێت بەڕێژەی (36%) ئەمەش شتێکی ئاسایە چونکە دامەزراندن لە فەرمانگە و دام و دەزگا حکومی و خزمەتگوزاریەکان لەمڕۆدا پیشەیەکی سەرەکی زۆرێک لەدانیشتوانی کوردستانە لەناویاندا دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەمەش بەهۆی کۆچی دانیشتوانی گوندەکان بۆ شارەکان و دامەزراندنیان لە بواری خزمەتگوزاری و کەرتی حکومی.

3. کەرتی تایبەت(پیشەسازی و بازرگانی)، هێزی کار لەم کەرتەدا ڕێژەی(19%) وەرگرتووە لەبەرئەوەی ئەم کەرتە زیاتر موڵکی کەسین و کەمتر پەیوەندی بە دام و دەزگاکانی دەوڵەتەوە هەیە، هۆکاری ئەو ڕێژەیەش دەگەڕێتەوە بۆ دەرکەوتنی خاوەن کاری پیشەسازی جۆراوجۆر و بازرگان.

4. سەرجەم کەرتەکانی تر ڕێژەیەکی کەمی وەرگرتوە دەکاتە (1%) ئەم ڕێژەیە بەراورد بە کەرتەکانی تر ڕێژەیەکی کەمە.

لێرەدا پەیوەندی پێکهاتەی ئابوری بە گەشتوگوزارەوە لەوەدا دەردەکەوێت کە پێکهاتەی ئابوری و چالاکیە ئابوریەکان کاریگەری لەسەر کەم و زۆری خواستی گەشتوگوزاری هەیە هەرچەندە باری ئابوری دانیشتوان باش بێت داهاتی دانیشتوان زیاتر دەبێت و بزافی گەشتیاری بەرەو گەشەکردن دەچێت، ئەمەش کاریگەری هەیە لەسەر ڕەخساندنی هەلی کار لە ناوچە گەشتوگوزاریەکان، شێوەی (10).

شێوەی (10)، ڕێژەی دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر چالاکی ئابوریدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019).

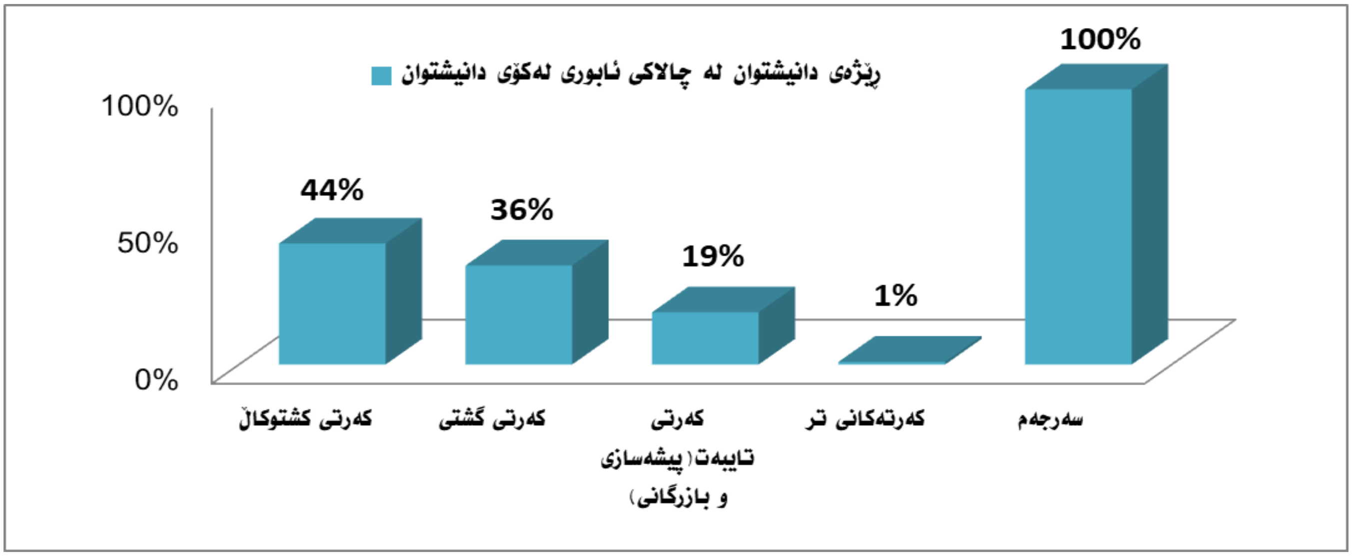

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (18).

5. پێکهاتەی خوێندەواری:

پێکهاتەی خوێندەواری کاریگەری هەیە لەسەر ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری دانیشتوان، دابەشبووانی دانیشتوانە بەپێی بارودۆخی پەروەدەیی و خوێندەواری و ڕۆشنبیری بایەخی ئەم پێکهاتەیە لە پێوانەکردنی ئاستی خوێندەواریی و پەروەردەیی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی دانیشتواندا دەردەکەوێت، هەرچەندە ئاستی وشیاری و خوێندەواری و ڕۆشنبیری بەرزتربێت زیاتر کاریگەری لەسەر گەشەسەندنی کەرتی گەشتوگوزاری دەبێت، بۆیە پەیوەندی نێوان گەشتوگوزار و پێکهاتەی خوێندەواری پەیوەندیەکی ڕاستەوانەیە بە ئاڕاستەی چالاک بوونی کەرتی گەشتوگوزاری بەتایبەت لە ناوچەکانی خستنەرووی گەشتوگوزاری لە ڕێگەی پێشوازی کردن لە هاتنی گەشتیاران، چەندە ڕێژەی نەخوێندەواری نزم بێت ئەوا بەشێوەیەکی نێگەتیڤ کاردەکاتەسەر پیشکەوتن و گەشەکردنی کەرتی گەشتوگوزار.[1]

سەبارەت بە پێکهاتەی خوێندەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، بەهۆی بوونی تەکیە و ناوەندە ئاینی و پەروەردەیەکان لە قەزاکە و دەوروبەری لەهەریەک لە قەرەداخ و کەرکوک کە هەر لە کۆنەوە بە دوو مەڵبەندی گرنگی پەروەردەیی و پێگەیاندنی چەندین کەسایەتی دیاری کوردستان دادەنرێن ڕۆڵیان بینووە لە خوێندەوارکردنی دانیشتوانی ناوچەکانی دەوروبەریان، ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی خوێندنی (2021)، جگەلە (زانکۆیەک و پەیمانگایەکی تەکنیکی و پەیمانگایەکی وەرزشی و پەیمانگایەکی کۆمپیوتەر)ی حکومی پەیمانگای نەوت و گازی

[1]. أمنة أبو حجر، الجغرافية السياحية، دار أسامة للطابعة و النشر و التوزيع، الطبعة الأولى، الأردن، 2011، ص118

ئەهلی و چەندین قوتابخانە و بنکەیەکی فێرکردنیشی تێدایە بۆ برەودان بە بواری پەروەدەیی و بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیری، وەک لە خشتەی (19) و شێوەی (11)دا خراوەتەڕوو:

1. ڕێژەی نەخوێندەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەرزترین ڕێژەی وەرگرتووە دەگاتە (32.9%)، لە کۆی دانیشتوانی قەزاکە، لەبەرامبەردا ئەوانەی توانای نووسین و خوێندنەوەیان هەیە ڕێژەکەیان دەگاتە (27.2%) لەکۆی دانیشتوانی قەزاکە.
2. ڕێژەی قۆناغی بنەڕەتی دەگاتە (26.5%) کۆی دانیشتوان، ئەم ڕێژەیە لە قۆناغی ئامادەییدا دادەبەزێت بۆ (7.2%)ی کۆی دانیشتوان.
3. هەرچی ڕێژەی دبلۆمە ئەوا ڕێژەکە دەگاتە (2.1%)، بەڵام ڕێژەی زانکۆ و سەروتر دەکاتە(4.1%).

سەبارەت بە پەیوەندی ئاستی ڕۆشنبیری و خوێندەواری بە گەشتوگوزارەوە ئەوا زۆرترین جموجۆلی گەشتیاری لەو ناوچانە بەدی دەکرێت کە ئاستی ڕۆشنبیریان بەرزە هەر بۆیە سەنتەرە شارستانیەکان بەرزترین ڕێژەی گەشتیاری تۆماردەکەن بەهۆی ئەوەی ئاستی خوێندەواری و ڕۆشنبیریان بەرزترە لە چاو ناوچە گوندنشینەکان، هەروەها ئاستی ڕۆشنبیری کاردەکاتە سەر خواست لەسەر جۆری چالاکیە گەشتوگوزاریەکان.

خشتەی (19)، ڕێژەی ئاستی خوێندەواری لەناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2021)

ئاستەکان	نەخوێندەواری	خویندنەوە و نووسین	بنەڕەتی	ئامادەیی	دبلۆم	زانکۆ و سەرووتر
ڕێژە	32.9	27.2	26.5	7.2	2.1	4.1

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری خۆراک لە هەرێمی کوردستان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.
2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پەروەردە بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی سلێمانی، بەڕێوەبەریتی پەروەردەی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.
3. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی، زانکۆی چەموو، داتای بڵاونەکراوە، بۆ ساڵی 2021

شێوەی (11)، ئاستی خوێندەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2021)

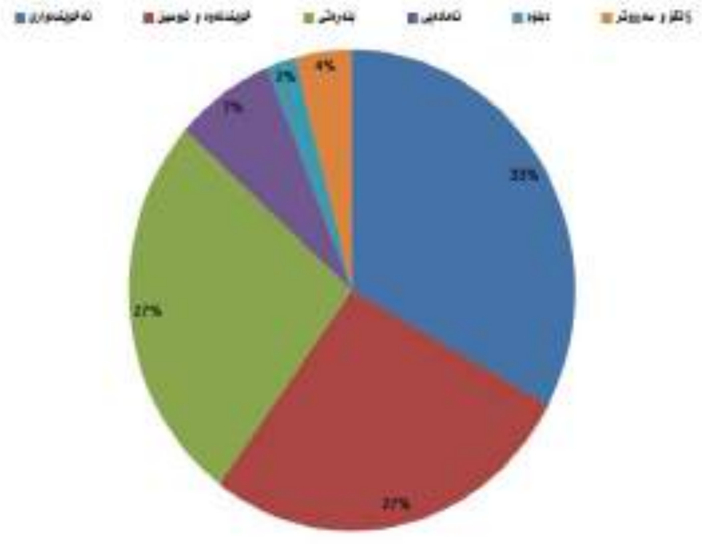

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتای خشتەی ژمارە (19)

باسی دووەم: توانستە شوێنەواریی و مێژوویی و ئاینیەکان

ناوچەی لێکۆڵینەوە، وەک هەموو ناوچەکانی تری کوردستان مێژوویەکی کۆنی هەیە و خاوەنی یەکێکە لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانی جیهان و دەوڵەمەندە بە بوونی چەندین پێگەی (شوێنەواری، و مێژوویی و تەکیە و مەزارگەی ئاینی) هەروەها خاوەن کۆمەڵێک داب و نەریت و توانستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیە، کە بەشێک لەهێزی کێشکردنی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدەهێنێت و کاردەکاتە سەر بزاوتی گەشتوگوزاری، وەک لەم توانستانەی لای خوارەوەدا خراوەتەڕوو:

یەکەم: توانستە مێژوویی و شوێنەواریەکان:

ناوچەی لێکۆڵینەوە، ژمارەیەک پێگەی مێژوویی و شوێنەواری* تێدایە، کە مێژووەکانیان بۆ سەردەمە جیاوازەکان دەگەڕێتەوە هەندێکیان بۆ سەردەمی چاخە بەردینەکان و هەندێکی تریان بۆ قۆناغە جیاوازە مێژوویەکان، ئەمەش گەواهیدەری لایەنی شارستانی و دێرینی ناوچەکە دەردەخەن و بەشێکیشن لە توانستە گەشتیاریەکانی ناوچەکە بەناوبانگترنیان:

1. **شوێنەواری بەردەبەلەکە:** دەکەوێتە سەر ڕۆخی چەمی شیوەسوور بە (3)کم لە باکوری خۆرهەڵاتی چەمچەماڵ لەسەر ڕێگای (کەرکوک-سلێمانی)، بەردێکە لە شێوەی لولەیی دایە بەرزیەکەی (4)م و تیرەکەی (2)م و (20)سم[1]، جگەلەو بەردە وەستاوە ئێسک و پروسکی ئاژەڵیش لەو شوێنە دۆزراوەتەوە و مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ چاخی بەردینی کۆن بۆ (80000)هەزار ساڵ پێش زاین[2]. شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (44 :32 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (20 :51 :44)ی خۆرهەڵات، بەرزیەکەی لە ئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (696)م، دیارترین ئەو کەرەستانەی لەو شوێنەوارەدا بەکارهاتوون (تەوری تاشەبەردینی دەستی لەشێوەی دڵ هەندێکیان لەشێوەی بادەم، لەگەڵ کەرەستەی بەردین کە ناونراوە (Pebble tols)، بۆ کرداری ڕاماڵین بەکارهاتووە)[3].

2. **کەریم شایەر:** مێژووی ئەم شوێنەوارە دەگەڕێتەوە بۆ چاخی بەردینی ناوەڕاست بۆ (10000)هەزار ساڵ پێش زاین و بە (18)کم، دەکەوێتە بەشی باکوری خۆرهەڵاتی چەمچەماڵ[4].

شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (56 :33 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (08 :57 :44)ی خۆرهەڵات، بەرزیەکەی لەئاستی ڕووی دەریاوە (741)م و ڕووبەرەکەی نزیکەی (8)هەزار مەتر

---

*بەپێی ڕووپێوی ناوچە شوینەواریەکانی عێراق کە ساڵی (1970) ڕووپێوکراوە پێگە شوینەواری و مێژوویەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە (181) پێگە دەسنیشانکراوە، بەمشیوەیە دابەشبووە بەسەر یەکەکارگێریەکانی ناوچەی لیکۆڵینەوە (ناوەندی قەزا (46)، ناحیەی سەنگاو (61)، ناحیەی ئاغجەلەر (38)، ناحیەی قادرکەرەم (36) شوینەوار)، بڕوانە الموقع الأثرية في العراق، جمهورية العراقية، وزارة الأعلام، مديرية الاثار العامة،مطبعة الحكومية، بغداد، 1970، ص199-215، بڕوانە پاشکۆی ژمارە (4) ناوی شوێنەوارەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

1. فاتیح عەبدوڵڵا محەمەد، مێژووی دێرینی کوردستان، چاپخانەی کاروخ، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2016، ل195

2. نەوشیروان عەزیز، باسەرە، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2019، ل251

3. ئاکۆ بورهان محەمەد، مێژووی کۆنی کوردستان و شوێنەوارەکانی، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر، 2021، ل57

4. هاوڕێ باخەوان، هاوڕێنامە بۆ مێژووی کوردستان و کورد، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، سلێمانی، 1999، ل19

چوارگۆشەیە، ئێسکی ئاژەڵی وەکو (بزن و مەڕ و بەراز و ئەسپ)ی لێ دۆزراوەتەوە، کە هێشتا لەو سەردەمەدا مرۆڤماڵیانی نەکردبوو، کەریم شایەر بەقۆناغی گۆڕانکاری ژیان هەژمار دەکرێت و شوێنگەیەکی نیمچەجێگیر بووە بۆ مرۆڤ نەک گوندێکی تەواو جێگیر[1] لەکاتی کنەوپشکنین لەم شوێنەوارەدا، ژمارەیەکی زۆر لە بەردە ئەستێ و دەستاڕ و داس و پاچەکۆڵە و بەردی ئاگردان و چاڵی تایبەت بە کۆکردنەوەی دانەوێڵە و کەرەستەی جوانکاری دۆزراونەتەوە، کەریم شایەر شارستانیەتێکی پێشکەوتوو بووە لە ژیانی مرۆڤایەتی سەرەتای هاتنە دەرەوەی مرۆڤ بووە لە ژیانی ناو ئەشکەوت[2]. وێنەی (12)

وێنەی (12)، شوێنەواری کەریم شایەر و کانیەکەی کەریم شایەر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ شوێنەواری کەریم شایەر، لە ڕێکەوتی 2022/9/17.

3. گوندی چەرموو: بە کۆنترین نشینگەی مرۆیی دادەنرێت بەدووری (21)کم دەکەوێتە خۆرهەڵاتی چەمچەماڵ لە نزیک گوندی کانی ساردی ئێستایە، (679)م بەرزە لە ئاستی ڕووی دەریاوە[3]، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (22 :33 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (49 :55 :44)ی خۆرهەڵات، مێژووی گوندەکە دەگەڕێتەوە بۆ چاخی بەردینی نوێ بۆ ماوەی نێوان (7000-6750)هەزارساڵ پێش زاین، ڕووبەرەکەی (12000 تا 16000)م2 دەبێت، (150)کەس لە چوارچێوەی (25-30)ماڵ و خێزانی تێدا ژیاون، پیشەی سەرەکیان (ئاژەڵداری، ڕاوشکار، کشتوکاڵ)کردن بووە[4]، بۆیەکەم جار (گەنم، جۆ، نیسک)یان چاندوە ئاژەڵیان بەخێوکردوە بەتایبەتی (مەڕ و بزن و بەراز) لەڕووی نیشتەجێبوونەوە لە کوخ لایانداوە و خانوویان لەگڵ دروستکردوە و بەشێوەی کۆمەڵگەی پێکەوەیی ژیاون، لەم گوندەدا کەرەسە و ئامێری ناوماڵ دۆزراونەتەوە لەوانە کەل و پەلی ناوماڵ کەوچکی لە ئێسک دروستکراو قاپ و کەل و پەلی خواردن و تەورو دەرزی لە ئێسک دروستکراو هەروەها لەڕووی ئاینیەوە دۆزینەوەی پەیکەری دایک بەڵگەی پیرۆزی دایک و پەرستنە لە گوندی چەرموو[5]. وێنەی(13)

---

1. ئاکۆ بورهان محەمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل38

2. کەمال نوری معروف، لێکۆڵینەوەیەکی سەرەتایی لە پاشماوەکانی شوێنەواری کەریم شایەر، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە (6) کانوونی دووەمی 1998، ل115

3. طه باقر و فؤاد سفر، المرشد الى مواطن الاثار و الحضارة، دار الجمهورية للطباعة والنشر، رحلة رابعة، بغداد، 1965، ص14

4. پێشەوا شێخ ڕەوف و هاوڕێ لەتیف، چەرموو کۆنترین گوندی کشتوکاڵی و نیشتەجێبوون، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2018، ل12

5. Robert. J. Braidwood, Apreliminary Not on Prrehistoric Excavation in Iraq, Sumar, Part, Kurdstan, 1950-1951, p:104

وێنەی (13)، وێنەی گوندی چەرمووله دووکاتی جیاوازدا، له ناوچەی لێکۆڵینەوە

Robert. J. Braidwood, Apreliminary Not on Prrehistoric Excavation in Iraq, Sumar, Part, Kurdstan, 1950-1951, p: 229

سەرچاوە: ڕێکەوتی 2022/9/17 لەلایەن توێژەرەوە گیراوە.

4. قەڵای سپی حەسار: ئەم قەڵایە لەنزیک ناوەڕاستی شاری چەمچەماڵدا هەڵکەوتووە، بەردووری (1)کم، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (12 :32 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (05 :50 :44)ی خۆرهەڵات، بەرزی قەڵاکە نزیکەی (50)م و بەرزی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەکاتە (706)م، مێژوویەکی کۆنی هەیە مێژووەکەی بۆ سەردەمی ئاشوری و بابلیەکان دەگەڕێتەوە و ناوەندی کارگێڕی بووە لە هەزارەی دووەمی پێش زاین، قەڵاکە پاشماوەی شارێکی کۆنە ئاشوریەکان پێیان وتووە (دوور-تالیتی)، ئەم ناوەش لە شالاوی ئاشوری و کلدانیەکاندا هاتووە، بەهۆی ئەوەی ئەو کنەوپشکنینانەی بۆ ئەم قەڵایە کراوە بەشێوەی ئاسۆیی بووە بەشێوەی ستونی و بەقوڵی نەکراوە بۆیە ناتوانین مێژووی دروستکردنەکەی بە دروستی بزانین بەڵام پێدەچێت هی (2000)ساڵ پێش زاین بێت[1]، ئەم قەڵایە بایەخە گەشتوگوزاریەکەی لەوەدایە هەرکەسێک سەر لە شارەکە بدات مەحاڵە سەرێک لە قەڵای چەمچەماڵ نەدا، لەسەدەی (19) (کلۆدیۆ جیمس ڕیچ) لەگەشتێکیدا بۆ چەمچەماڵ لە یاداشتەکانیدا باسی کردوە، بەشوێنێکی گرنگ و سەرنج ڕاکێش ناوی بردوە. وێنەی (14)

1. فاتیح عەبدوڵڵا محەمەد، مێژووی دێرینی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل194

وێنەی (14)، قەڵای سپی حەسار لەناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵ

سەرچاوە: ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ڕۆژنامەنووس (جەلال جەباری) لە ڕێکەوتی 2022/4/29، لێی وەرگیراوە.

گرنگی و بایەخی قەڵاو پێگە مێژوویی و شوێنەواریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، لەڕووی گەشتیاریەوە لەوەدا دەردەکەوێت کە جگەلە بەها مێژووییەکەی خەڵکێکی زۆر سەردانی ئەو ناوچانە دەکەن چ بە مەبەستی گەشتی زانستی یاخود گەشتی ڕۆشنبیری و تەرفیهی، بەتایبەت شوێنەوارەکانی گوندی چەرموو کە وەک یەکێک لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانی جیهان ناسراوە، هەروەها قەڵای سپی حەسار بەو پێیەی دەکەوێتە سەنتەری شاری چەمچەماڵەوە هەر گەشتیارێک سەردانی شارەکە بکات مەحاڵە سەردانی قەڵاکەی نەکات، ئەمە جگەلەوەی زۆرێک لە شوێنەوارەکانی قەزاکە نزیکن لە سەنتەری شاری چەمچەماڵەوە، گەشتیار بەکەمترین کات و ماوە دەگات بەو شوێنانە وەک شوێنەواری (بەردە بەلەکە و کەریم شایەر و..هتد).

5. ئەشکەوتی کونەکەمتیار*: دەکەوێتە بناری چیای دووگردانی زنجیرە چیای مەملەحە لە گوندی مەملەحەی ناحیەی سەنگاو، (42)کم دوورە لە شاری چەمچەماڵەوە. شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (30 :21 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (26 :01 :45)ی خۆرهەڵات، بەرزیەکەی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە(590)م ئەشکەوتێکی تاریکی پێچاوپێچە لەشێوەی تۆڕێکی ئاڵۆز هەر ڕێگەیەکی دەگریت چەندین لقی لێدەبێتەوە و بەگشتی ناوەوەی فراوانە و ئەمەش وای کردوە کە ڕێنیشاندەرت لەگەڵ نەبێت ڕەنگە ئەستەم بێت بۆ چوون و گەڕانەوە[1]. وێنەی (17). پێکهاتەکەی ئەشکەوتەکە لە شێوەی بەردی کریستاڵیدایە و دیمەنێکی ناوازەی بە ئەشکەوتەکە بەخشیوە بەهۆی فراوانی ئەشکەوتەکە خەڵکانی شارەزای ناوچەکە ناویان بۆ شوێنەکانی ناو ئەشکەوتەکە داناوە بۆ ناسینەوەیان، لەدەرەوەی ئەشکەوتەکەش سەرچاوەیەکی ئاوی گۆگردی(گەڕاو) هەیە نزیک لە ئەشەکەوتەکەش ئەشکەوتێکی تر هەیە بەناوی ئەشکەوتی کونەکۆتر، هەر لەو ناوچەیە شوێنێکی تری لێیە لەدێر زەمانەوە بەشێوەیەکی سروشتی (خوێ)ی لێ بەرهەم دەهێنرێت و پێی دەڵێن (خوێلێن)، ئەم شوێنە جگەلە بایەخە

---

* لە مانگی (11)ی ساڵی (2007)، پشکنین بۆ (21)، ئەشکەوت کرا لە عێراق و کوردستان، لەلایەن تیمێکی ئەڵمانیەوە بەسەر پەرشتی (مایکڵ لاومانز)، کە درێژی سەرجەمیان (8115)م بوو بەتەنها ئەشکەوتی کونەکەمتیار درێژیەکەی (5060)م، وەک درێژین ئەشکەوتی عێراق دەستنیشان کرا، بڕوانە ئەو پێگەیە http://www.speleo-berlin.de//inc/abstracts.php?volume=26&lan=en:

[1]. ئایار ڕەحیم، ئەشکەوتی کونەکەمتیار قوڵترین و درێژترین ئەشکەوت لە عێراق، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (6185)، 2021/8/24، ل14

مێژوویی و ئابوریەکەی بەوەی (خوێ)یەکەی یەکێکە لەباشترین جۆرەکانی خوێ و ساڵانە چەندین تەنی لێ بەرهەم دەهێنرێت و دەفرۆشرێت[1]، بایەخێکی گەشتوگوزاریشی هەیە، خەڵکێکی زۆر لە گەشتیاران و گروپە شاخەوانیەکان و توێژەران لە شوێنە جیاجیاکانی ناوخۆ و دەرەوە بۆ بینینی درێژترین ئەشکەوت لە عێراق و کوردستان و دیمەنە سەرنج ڕاکێشەکەی سەردانی ناوچەکە دەکەن، هەروەها بەهۆی نزیکی لە گوندی (خوێڵێن)ەوە، گەشتیاران لەکاتی سەردانی کردنی ئەشکەوتی کونەکەمتیار، سەردانی گوندەکەن و ئاشنادەبن بە چۆنیەتی بەرهەمهێنانی خوێیەکەی خویڵێن، ئەوەی لەم جۆرە چالاکیانەدا دەبێتە جێ سەرنجی گەشتیاران ئەو ڕێگا سادەوساکارە سروشتیەیە کە دانیشتوانی گوندەکە لە دێرزەمانەوە بۆ بەرهەمهێنانی خوێ بەکاری دەهێنن، بەشێوەی گول و بە سوود وەرگرتن لە کرداری هەڵماندان. وێنەی (15 و 16)

وێنەی (15)، ئەشکەوتی کونەکەمتیار لەناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2021/8/22، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

وێنەی (16)، گوندی خوێڵێن شوێنی بەرهەمهێنانی خوێ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2021/8/22، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

6. ئەشکەوتی دەرزیلە: ئەم ئەشکەوتە دەکەوێتە دامێنی بناری چیای ئاژداخ لە گوندی دەرزیلەی سەربە ناحیەی سەنگاو، (80)کم لە چەمچەماڵەوە دوورە و شوێنی ئەسترۆنۆمیەکە لەنێوان بازنەکانی پانی (77 :08 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (74 :16 :45)ی خۆرهەڵات دایە و بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (739م)[2].

---

1. ڕزگار حمە سعید و ئەوانی تر، گوزەرێک بە گوندی خوێڵێندا، گۆڤاری سەنگاو، ژمارە (2)، هاوینی 2006، ل267

2. Anna Seither, Isotopic and geomicrobial investigation of Darzila karst cave, NE Iraq, FOG, Volum 45, 2006, P13

ئەم دیاردەیە لە شوێنێکی نیمچە لێژ لەشێوەی ئەشکەوتێکدا شاخەکە کون بووە بە شاوڵی بۆ خوارەوەیە فراوانی دەروازەی کونەکە نزیکەی (15)م دەبێت، تەنها لەیەک لاوە ڕێگە هەیە گەشتیار دابەزێتە خوارەوە بۆ ناو ئەشکەوتەکە ئەویش بە دوو قۆناغ: قۆناغی یەکەم: نزیکەی (10)م بەشێوەی ستوونی لە ڕێگایەکی سەختەوە دەدابەزێتە خوارەوە، قۆناغی دووەم: بە ڕێگایەکی باریکتر (12)م دەچێتە خوارەوە، تەنها یەک کەس دەتوانێت پێیدا بڕوات و بەڵام لەخوارەوە زۆر فراوان دەبێتەوە شوێنەکە لەشێوەی ژێرزەمینێکی تاریکدایە و لە قوڵایی ناو ئەشکەوتەکە سێ جۆر ئاو هەیە، ئەوانیش (ئاوی سازگار، ئاوی سپی(شیری)، ئاوی ترش)[1]، وێنەی (17).

پێکهاتەی ئەشکەوتەکە گۆگردیە و ڕۆیشتن لەم ئەشکەوتە بەناو ئاودایە،زۆرجار ئاوەکەی بۆ چارەسەری هەندێک نەخۆشی وەک پێست و هەستیاری بەکاردێت، بایەخی گەشتیاری ئەم ئەشکەوتە تەنها لە پێگە شوێنەواریەکەیدا نییە بەڵکو بایەخەکەی لەوەدایە کە بەهۆی ناوازەیی ئەشکەوتەکە و بوونی سێ سەرچاوەی جۆراوجۆری ئاو، هەروەها بەکارهێنانی ئاوەکەی بۆ چارەسەری نەخۆشی، بووەتە شوێنی سەرنج ڕاکێشانی گەشتیار، ئەوەی جێی باسە هێشتا هیچ ئاماژەیەک نییە بۆ دیاریکردنی سەردەمە مێژووەکەی.

وێنەی (17)، ئەشکەوتی دەرزیلە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2021/5/5، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

[1]. ئەنوەر کەریم و ئەوانی تر، ترشاوەکەی ئاژداخ، گۆڤاری سەنگاو، ژمارە (3-4)ی 2006، ل218-221

دەتوانین بڵێین ئەشکەوتەکانیش بە بەشێک لە ناوچەی خستنەڕووی گەشتوگوزاری دادەنرێن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ساڵانە ژمارەیەکی بەرچاو گەشتیار سەردانیان دەکەن، چ بۆ بنینی درێژترین ئەشکەوت لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە ئەشکەوتی (کونەکەمتیارە)، چ بۆ بینینی ئەشکەوتی دەرزیلە بەهۆی دیمەنە سەرنج ڕاکێش و سوودە پزیشکیەکەی کە بۆ چارسەری نەخۆشی پێست و هەستیاری و خوران بەکاردێت، هەروەها هاتنی گروپەکانی شاخەوانیش بۆ ئەشکەوتەکان لە شارە جیاجیاکانی کوردستانەوە بەشێک لە گەشتیارانی ناوچەکە پێکدەهێنن، ئەمە جگەلە گوندی خوێڵێنی نزیک بە ئەشکەتی کونەکەمتیار کە کارگەیەکی سروشتی بەرهەمهێنانی (خوێ)یە لە ناوچەکە لەدێر زەمانەوە بە کەرەستەی سادە و بە سوود وەرگرتن لە ئاووهەوای ناوچەکە ساڵانە باشترین خوێی سروشتی لێ بەرهەم دەهێنرێت و هەناردەی ناوچەکانی دەوروبەر و شارەکانی کوردستان دەکرێت.

دووەم: تەکیە و مەزارگە ئاینیە پیرۆزەکان:

لە ناوچەی لێکۆلینەوە چەندین مەزارگە و تەکیە و شوێنی ئاینی هەن بوونەتە جێی بایەخی شوێنکەوتوانیان چ لە ناوخۆ چ لە دەرەوە، ساڵانە بەهۆی ئەنجامدانی مەراسیمی تایبەت لەو شوێنانە ژمارەیەک گەشتیار سەردانی ناوچەکە دەکەن ئەمەش بە بەشێک لە سیماکانی گەشتوگوزاری ئاینی ناوچەکە دادەنرێن، گرنگترین مەزارگە و تەکیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە ئەمانەن:

1. تەکیە و مەزارگەی شێخەکانی کەسنەزانی لە کربچنە:

دەکەوێتە گوندی کربچنە لە خۆرهەڵاتی ناحیەی سەنگاو لەبناری زنجیرە چیای سەگرمە، بە دووری (63)کم لە سەنتەری چەمچەماڵەوە، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (57 :16 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (42 :16 :45)ی خۆرهەلات، بەرزی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (1056)م، ئەم مەزارە پێکدێت لە مەزارگەیەک و مزگەوتێک لە بنەڕەتدا (تەکیەی کەسنەزانی)یە، مەزارگەکە (چوار) گۆڕی پیرۆزی شێخەکانی کەسنەزانی تێدایە، کە بریتیە لە گۆڕەکانی (شێخ کەریمی کەسنەزان ناسراوە بە شاهی کەسنەزان، شێخ قادر ناسراوە بە شاە قادر، سوڵتان شێخ حوسێن کوڕی شێخ قادر، شێخ عبدالکریمی کوڕی شێخ قادر) ئەم شێخانە خاوەن زنجیرەی تەریقەتن کە پشتاوپشت لە باوانەوە بۆیان ماوەتەوە، ساڵانە لە بۆنە و مەراسیمە جیاوازەکاندا ژمارەیەکی زۆر گەشتیار و دەروێش لە کوردستان و وڵاتانی دەوروبەر و تەنانەت لە ئەوروپا و ئەمەریکا و ئاسیاوە ڕوودەکەنە گوندی کربچنە بۆ زیارەتی مەزارگەی پیرۆزی شێخەکانی کەسنەزانی.

تەریقەتی قادری کەسنەزانی نەک تەنها لەڕووی ئاینیەوە بەڵکو لەڕووی زانستی و ڕۆشنبیرییەوە کاریگەریەکی گەورەی لەسەر ناوچەکە هەبووە پاشان چەندین لقی لێ بوەتەوە لە ناوەند و گوندەکانی دەوروبەری قەزای چەمچەماڵ، ئەم تەکیەیە لەکۆندا پێکهاتبوو لە شۆرباخانەیەک و مزگەوتێک و حوجرەیەکی ئاینی کە لە چەندین شوێنی وەک (سلێمانی و ئێران)ەوە مامۆستای تایبەتی بۆ هێنراوە تا وانە بە فەقێ و سوختەکان بڵێنەوە لەوانە مەلا مستەفای سەفوەت و چەندین مەلا و مامۆستای تر[1]، ئەم تەریقەتە سەر بە ڕێبازی قادریە لە ئێستاشدا جگەلە تەکیە و مەزارگەی کربچنە، تەکیەی عەلیەی قادری کەسنەزانی بەفۆڕمێکی نوێ دەرکەوتوون و شاری سلێمانیان کردوەتە ناوەندی بڵاوکردنەوەی تەریقەتەکەیان. وێنەی (18) و (19)

[1]. جەمال شێخ کریم کربچنەیی، چاوپێکەوتن، کربچنە، ڕێکەوتی 2022/4/16

وێنەی (18)، سەردانی دەروێشەکان بۆ تەکیەی کەسنەزانی لە کربچنە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ئەرشیفی تەکیە و مەزارگەی کەسنەزانیەوە وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/4/16

وێنەی (19)، دەروێشێکی سەربە تەریقەتی کەسنەزانی لە کربچنە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ئەرشیفی تەکیە و مەزارگەی شێخانی کەسنەزانیەوە گیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/4/16.

2. تەکیە و مەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار:

دەکەوێتە سەنتەری ناحیەی قادرکەرەم، لەسەر ڕۆخی ڕووباری ڕۆخانە و ئەم ڕووبارە بەناو سەنتەری ناحیەکەدا دەڕوات کە بەشێکە لە ڕووباری باسەڕە و بەدووری (54)کم لە باشوری شاری چەمچەماڵ و شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (51 :11 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (20 :53 :44) خۆرهەڵات، بەرزی لەئاستی ڕووی دەریاوە (409)م.

مێژووی بونیادنانی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایەکانی ساڵانی (1800) بەڵام لەساڵی (1939) لەلایەن کوڕانی شێخ حەسەن دووبارە نۆژەنکراوەتەوە بە گومەز و زەخرەفەی جوان ڕازێنراوەتەوە، لەبنەڕەتدا شوێنێکی ئاینی بووە بریتی بووە لە تەکیە و قوتابخانەی ئاینی و شۆرباخانەیەک، لەلایەن کەسایەتی ئاینی و ڕابەری تەریقەتی قادری لەناوچەکە پیری قەرەچێوار شێخ(حەسەنی قەرەچێواری)یەوە بەڕێوە براوە شێخ لە سەرانسەری ناوچەکە

ژمارەیەکی زۆر لە دەرویشی لەخۆی کۆکردبوەوە تەکیەکەیشی بووە جێگەیەک بۆ زیارەتکاران و دەرویشانی و ساڵانە لە بۆنە جیاوازەکاندا ژمارەیەکی زۆر لەکەسانی ئاینی و دەرویشانی قادری قەرەچێواری سەردانی تەکیەکەیان دەکەن لە قادرکەرەم[1]. وێنەی (20)

بەکردنەوەی ئەم تەکیەیە ناوچەکە گەشەکردنی زۆری بەخۆوە بینیووە تەنانەت ئێستاش بەشێک لە هەوادار و دەرویشانی قەرەچێواری ساڵانە بۆنەی ئاینی دەگێڕن لە شارە جیاوازەکانەوە بەتایبەت لە شارەکانی کوردستان و شارەکانی عێراقەوە سەردانی تەکیەکەیان دەکەن و زیکر و مەراسیمە ئاینیەکانی تایبەت بە پەیڕەوانی پیری قەرەچێواری سەربە ڕێبازی قادری تێدا ئەنجام دەدەن، هەر لەناو تەکیە و مەزارەگەکە جگەلە جێگەی تایبەت بە ناشتنی شێخ و نەوەکانی، مزگەوتێک و چەندین ژووری تایبەت بە خوێندنی ئاینی و فەقێکان و شوێنی مانەوەشی تێدایە بۆ فەقێکان. خشتە (20) و نەخشەی(8) دابەشبوونی جوگرافی پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان.

وێنەی (20)، زیکری دەرویشەکان لە تەکیەی قەرەچێواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ئەرشیفی تەکیە ومەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێواریەوە وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2022/4/10

خشتەی (20)، پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان	شوێنی ئەسترۆنۆمی	دووری بە کم لەسەنتەری قەزا	بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریا بە م
شوێنەواری بەردەبەلەکە	(35:32:44)باکور، (44:51:20)خۆرهەڵات	3,51کم	696
شوێنەواری کەریم شایەر	(35:33:56)باکور، (44:57:08)خۆرهەڵات	18کم	741
گوندی چەرموو	(35:33:21)باکور، (44:55:49)خۆرهەڵات	21کم	679
قەڵای سپی حەسار	(35:32:12)باکور، (44:50:05)خۆرهەڵات	1کم	706
ئەشکەوتی کونەکەمتیار	(35:21:30)باکور، (45:01:26)خۆرهەڵات	42کم	590
ئەشکەوتی دەرزیلە	(35:08:77)باکور، (45:16:74)خۆرهەڵات	80کم	739
تەکیە و مەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار	(35:11:51)باکور، (44:53:20)خۆرهەڵات	54کم	409
تەکیە و مەزارگەی کەسنەزانی لە کربچنە	(35:16:57)باکور (45:16:42)خۆرهەڵات	63کم	1056

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەکانی Arc Gis، Google Earth پشت بەست بە: زانیاریەکانی سەرەوە

[1]. تارا قادرکەرەمی نەوەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار، چاوپێکەوتن، سلێمانی، ڕێکەوتی 2022/4/10

ناوچەی لێکۆڵینەوە، بەهۆی ئەوەی شوێنی بڵاوبونەوەی تەریقەتی قادریە و دوو تەکیەی ئەو ڕێبازەی تێدایە کە شوێنەواری بەسەر ناوچەکەوە جێهێشتووە وەک توانستێکی گەشتوگوزاری مرۆیی ڕۆڵ دەبینێت لە کێشکردنی گەشتیاران، کە ئەچنە چوارچیوەی گەشتوگوزاری ئاینیەوە، بەتایبەت لەناو چینی دەروێشان چ لەناوخۆ و دەرەوە، هەرچی دەروێشانی تەکیەی کەسنەزانییە لە زۆربەی ناوچەکانی جیهان و کیشوەرەکانی ئاسیا و ئەفەریقا و ئەورووپاوە هەوادارەکانیان گەشت دەکەن بۆ ناوچەکە و سەردانی مەزارگە و تەکیەی کەسنەزانی دەکەن لە گوندی کربچنەی ناحیەی سەنگاو.

نەخشەی (8)، دابەشبوونی جوگرافی پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

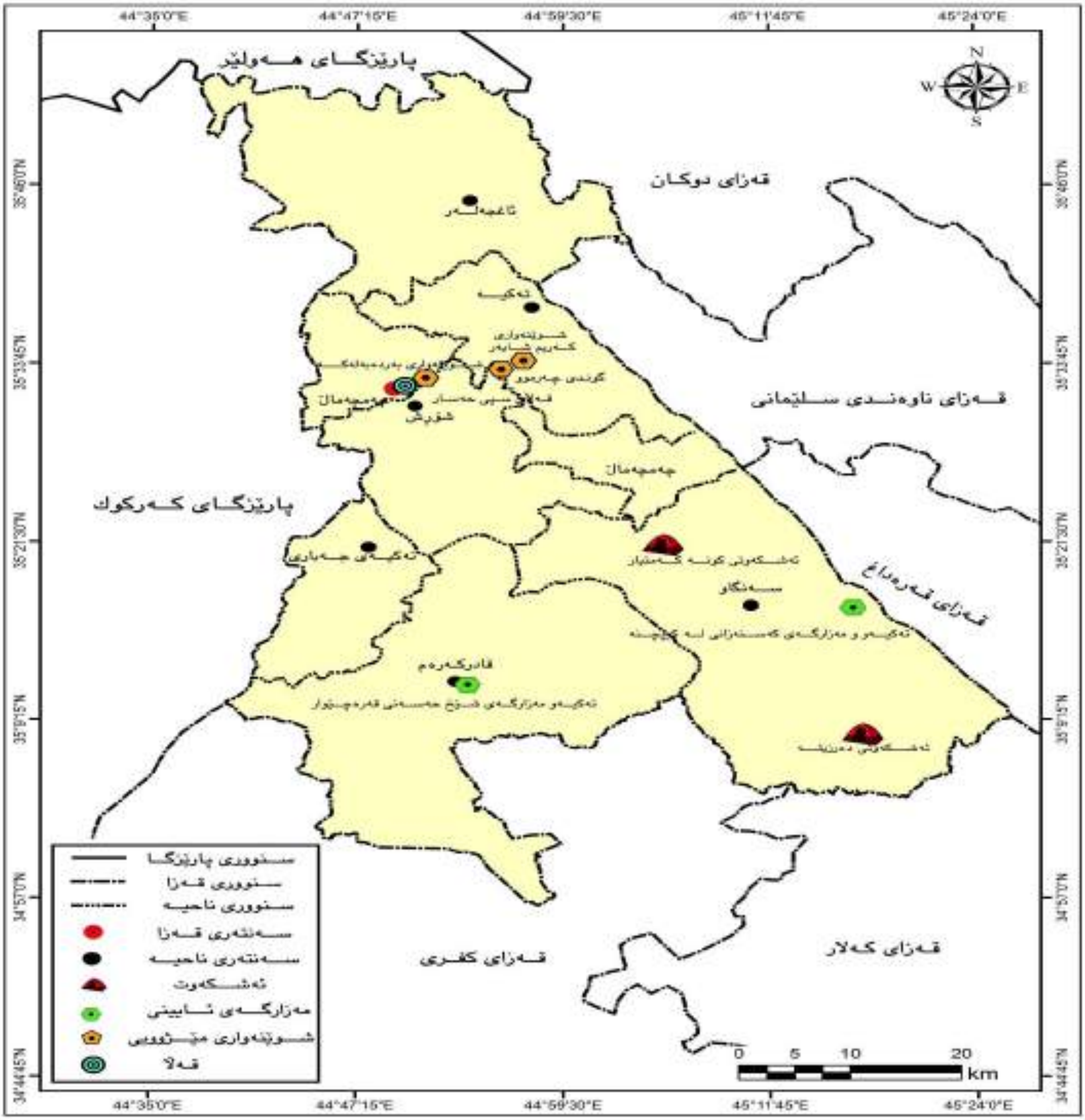

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەکانی Arc Gis، Google Earth پشت بەست بە: داتاکانی خشتەی (20)

باسی سێیەم: توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان

توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان وەک بنەمایەکی مرۆیی ڕۆڵ دەبینن لە ڕاکێشانی گەشتیار و برەودان بە چالاکیە گەشتوگوزاریەکان، ئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی پەیوەستە بە کرانەوە و بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگە هەرچەندە ئاستی وشیاری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە بەرزتر بێت باشتر دەتوانێت لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا هەڵبکات، دواتر دەبێتەهۆی دروستبوونی پەیوەندی و ڕەخساندنی زەمینەی خستنەڕووی گەشتیاری و ڕاکێشانی گەشتیار توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان لە قەزاکە دابەشدەبن بۆ:

یەکەم: هەڵسوکەوت و داب و نەریت و ئاستی ڕۆشنبیری:

هەڵسوکەوت و داب و نەریت دیاردەیەکی بۆماوەییە و نەوە لەدوای نەوە ماوەتەوە بووەتە بنەمایەک، ڕۆشنبیری تاکی لەسەر بونیادنراوە، ئەمەش کۆمەڵێک سیما و ڕەوشت و تایبەتمەندی گشتیە گەلان پێی دەناسرێنەوە کەخۆی لە پیاوچاکی و میوان دۆستی و پێشوازی گەرم و ڕووخۆشی و ڕاستگۆیی و دەستپاکی و ڕیزگرتن و پارێزگاریکردن لە ماف و جیاوازیەکانی یەکتر و هاریکاری کەسانی غەریب و گەشتیار، ئەمانە بەشێکن لە کەلتوری شارستانی و کۆمەڵایەتی[1]، ئەو کەلتور و داب و نەریتەی لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا هەیە بەشێکە لە هەڵسوکەوت و داب و نەریتی کوردەواری هەروەک خاوەن چەند تایبەتمەندیەکە لەوانە:

1. **پێکهاتەی دانیشتوانی ناوچەکە لە چەندین هۆز و بنەماڵەی جۆراوجۆر پێکهاتووە:** بە زیاتر لە (25) هۆز مەزندە دەکرێت لەوانە هۆزەکانی (لەک، زەنگەنە، جاف، لوڕ، بڵباس، شێخ بزێنی، تاڵەبانی، هەمەوەندی، کاکەیی، دزەیی، ساداتی جەباری، ساداتی پیرخدری، ساداتی بەرزنجە، کافرۆشی، مەنمی، شوان، دوڕاجی، کاوانی، ئۆمەربلی، ساڵەیی، بابانی، شێخانی، زەندی..هتد)، بەهۆی ژن و ژنخوازیەوە پەیوەندیەکی بەهێز و تێکەڵاویی و خزمایەتی لەنێوان ئەم هۆزانەدا دروست بووە[2]. هەروەها بەهۆی نزیکی ناوچەکە لە هۆزە عەرەبەکانەوە پەیوەندیەکی هاوبەش لەنێوان هۆزەکانی چەمچەماڵ و بەشێک لەهۆزە عەرەبەکانیشدا دروست بووە کە ئەویش خۆی لە پەیوەندی ژن و ژنخوازی و بەشداریکردن لە بۆنەکانی یەکتردا دەبینێتەوە، بوونی ئەم پەیوەندیە کۆمەڵایەتیانە زۆرجار دەبێتەهۆی بەهێزکردنی لایەنی گەشتیاری لە ئەنجامی سەردانیکەراندا بەتایبەت بۆ فیستیڤاڵ و بۆنەکان چالاکی گەشتوگوزاری دروست دەبێت کە دواجار بە قازانجی پەرەسەندنی بزاوتی گەشتوگوزاری دەشکێتەوە لە ناوچەکە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکجار بوونی ئەو ژمارە زۆرەی هۆزەکان، بوەتەمایەیی کێشە و ململانێ لە قەزاکە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی سلبی لەسەر بیری خێڵەکی و ناوناوبانگی ناوچەکە هەیە و ڕێگرە لە پێشکەوتن و گەشەکردنی قەزاکە لە زۆر لایەنی وەک ڕۆشنبیری و شارستانی و گەشتیاری و...هتد.

2. **ناوچەکە مەڵبەندی پێگەیاندنی چەندین زانا و شاعیر و ڕۆشنبیر بووە:** هەر دوو تەکیەی قادری (تەکیەی قەرەچێوار لە ناحیەی قادرکەرەم و تەکیەی کەسنەزانی لە کربچنەی ناحیەی سەنگاو)، ڕۆڵی گرنگیان بینیوە لە بەرەو پێشبردنی ئاستی ڕۆشنبیر و خوێندەواری نەک تەنها لە ناوچەکە بەڵکو لە تەواوی کوردستان و دەوروبەری، ناوچەی لێکۆڵینەوە چەندین زانا و شاعیر و نووسەری تێدا هەڵکەوتووە، لەوانە (فەقێ قادری هەمەوەندی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، مەلای جەباری، ڕەشید هەمەوەندی، مامۆستا ئەحمەدی فەیلەسوف، مامۆستا مەلا شێخەزەردە،

---

[1]. محمد عبدالرزاق موسى البغدادي، جغرافية العراق السياحية، مطبعة الجامعة المستنصرية، بغداد، 1991، ص219

[2]. ئومێد خەتاب وەهاب، ڕاپەڕینی چەمچەماڵ توێژینەوەیەکی مێژووییە، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2021، ل25

لەتیف حامید، محەمەد نوری تۆفیق، شێخ حوسێن بەرزنجی؛ ئاوازدانەری سرودی ئەی ڕەقیب و... هتد)[1]، بوونی ئەم زانا و نووسەر و شاعیر و کەسایەتیە ڕۆشنبیرانە جیا لەوەی لەڕابردودا کاریگەریان هەبووە لەسەر بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیری و بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگە لەلایەکی ترەوە بەشێک لە توانستە ڕۆشنبیریەکانی گەشتوگوزاری پێک دەهێنن و بوونەتە شوناس بۆ ناوچەکە و وەک هۆکارێکیش بۆ خستنەڕووی گەشتوگوزاری دێنەئەژمار. وێنەی (21)

وێنەی (21)، شاعیران فەقێ قادری هەمەوەند و شێخ ڕەزای تاڵەبانی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وینانە لە ڕێکەوتی 2021/3/26، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە.

3. ناوچەی لێکۆڵینەوە چەندین دەزگای ڕۆشنبیری و کەلتوری تێدایە: کەم و زۆر گەشتیار ڕووی تێدەکەن، بەهۆکاری جیاجیا بوونەتە ناوچەی خستنەڕووی گەشتیاری لەوانە:

أ. کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ: ئەم کتێبخانەیە دەکەوێتە مەڵبەندی قەزای چەمچەماڵەوە و لەساڵی (1975)ەوە بەفەرمی کراوەتەوە سەر بە بەڕێوەبەرایەتی کتێبخانە گشتیەکانی سلێمانیە، یەکێکە لە کتێبخانە کۆنەکان، دەوڵەمەندە بەچەندین سەرچاوە و کتێبی جۆراوجۆر، لە ئێستادا ژمارەی سەرچاوە جۆراجۆرەکانی کتێبخانەکە زیاترە لە (53)هەزار کتێب و سەرچاوە، کە پێکدێت لە کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامە و لێکۆڵینەوەی زانستی و پۆلێنکراوە بۆ چەندین بەش و بابەت بە زمانەکانی (کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی، فارسی)، کتێبەکانی بەشی کوردی کتێبخانەکەش ئەم بابەتانە دەگرێتەخۆی: (مێژووی کورد و کوردستان، دەرونزانی، زمانی کوردی و وێژەی کوردی، کەسایەتیەکان، زانستەکان، هونەر و وەرزش، ئاینیەکان (ئاینی ئیسلام، ئاینی کریستیان، جوو، زەردرشتی، ئێزیدی، کاکەیی)، ڕۆژنامەگەری، فەلسەفە و زۆربەشی تر)[2]، هەروەها بەشەکانی زمانی ئینگلیزی و عەرەبیش کتێب و سەرچاوەی هەمەجۆری تێدایە، هەر لە کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ ساڵانە چەندین پیشانگای کتێب بەداشکانێکی گونجاو دەکرێتەوە چەندین چالاکی ڕۆشنبیری و هونەری تێدا ئەنجام دەدرێت. وێنەی (22).

[1]. لەتیف فاتح فەرەج، نووسەر، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/21

[2]. کاروان حەمەخورشید، بەڕێوەبەری کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/19

وێنەی (22)، کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ و کردنەوەی پیشانگای کتێب لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنانە لەڕێکەوتی 2022/10/24، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە.

جگەلە کتێبخانەی گشتی، لەناوچەی لێکۆڵینەوە کتێبخانەی مۆنۆمێنتی ئەنفال و کتێبخانەی ناوەندی زانکۆی چەرموو لەگەڵ کتێبخانە لە هەریەک لەناحیەکانی(شۆڕش، سەنگاو، تەکیەی کاکەمەند، ئاغجەلەر، قادرکەرەم) بوونیان هەیە و بوونەتە سەرچاوەی ڕۆشنبیری و وشیاری بۆ ناوچەکە، بەهۆی ئەوەی سالانە چەندین چالاکی ڕۆشنبیری و هونەری و کردنەوەی پیشانگای کتێب لەناوچەکە دەکرێتەوە و دەبێتە ناوەندێک بۆ سەردانیکەران و بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیری ناوچەکە و سوود بە لایەنی گەشتیاری دەگەیەنێت.

ب. مۆنۆمێنتی ئەنفال: فەرمانگەیەکی حکومی کەلتوری مێژووییە، سەربە بەڕێوەبەرایەتی گشتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی سلێمانیە، لەسەر ڕووبەری (48)دۆنم زەوی لە بناری بانی مەقانی قەزای چەمچەماڵ بونیادنراوە، ڕووبەری بیناکەی (چوار) هەزار مەترە و لە ڕێکەوتی (2012/9/9) کراوەتەوە. وێنەی (23) لۆگۆی مۆنۆمێنت.

وێنەی (23)، لۆگۆی مۆنۆمێنتی ئەنفال لە ناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵ

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە بەشی ئەرشیفی مۆنۆمینتی ئەنفال وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/9/3

لە چەند بەشێک پێکهاتووە لەوانە (مۆزەخانەی ئەنفال، مۆزەخانەی پێشمەرگە شەهیدەکانی شەڕی دژی داعش، مۆزەخانەی ئامێر و ئۆتۆمبێلی سەربازی کە لەپرۆسەی ئەنفالدا بەکارهێنراون، کتێبخانە، ئەرشیف و دیکۆمێنت، ڕاگەیاندن و پەیوەندیەکان، باخچەکان، هونەری، گۆرستانێک بۆ ڕووفاتی ئەنفالکراوان، هۆڵی کۆبونەوە و کۆنفرانس)، مۆزەخانەکە گرنگی دەدات بە دۆسیەی ئەنفال و تاوانەکانی تری جینۆساید دژ بە گەلی کورد و پاراستنی یادەوەری و ڕووفاتی ئەنفالکراوەکان.

هەموو ڕۆژێکی هەفتە کراوەیە و پێشوازی لە گەشتیاران و میوانانی ناوخۆ و بیانی دەکات، ساڵانە لە (4/14)دا چالاکیەکانی یادی مەرگەساتی ئەنفالی تێدا ئەنجام دەدرێت و دەیان گەشتیار و شاند و کەسایەتی لە زۆربەی وڵاتانی جیهانەوە سەردانی دەکەن[1].

مۆنۆمێنت لەڕووی گەشتیاریەوە دەچێتە چوارچێوەی گەشتوگوزاری ڕەش(تاریک) لە ئێستادا و لە جیهاندا بایەخێکی تایبەت بەم جۆرە گەشتوگوزارە دەدرێت و ساڵانە لەوڵاتاندا خەڵکێکی زۆر سەردانی ناوچە کارەساتبار و مۆنۆمێنتەکان دەکەن، چاوەڕوان دەکرێت لە داهاتوودا بتوانرێت مۆنۆمێنتی ئەنفال لە بواری گەشتیاریدا گرنگی تایبەتی پێبدرێت لە بواری پەرەپێدانی گەشتوگوزاریدا.

ت. مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند: ئەم مۆزەخانەیە لە ڕێکەوتی (2016/4/17)، لەلایەن بنەماڵەی کەریم ئاغای هەمەوەند و لەژێر چاودێری مۆزەخانەی سلێمانیدا کراوەتەوە و بەشێکی ماڵەکەی کەریم ئاغایان بۆ تەرخان کردوە، بیرۆکەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (1950) لەوکاتەوەی کریم ئاغا دەستی کرد بە کۆکردنەوە و پاراستنی کەرەستە و پاشماوە دێرینەکانی قەزاکە، هاوڵاتیانی سنورەکەش بە پێشکەش کردنی ئەو کەرەسەتە دێرینانەی لەلای خۆیان پاراستویانە یاخود بە فرۆشتن هاوکاری مۆزەخانەکەیان کردوە، وەک بەشێک لە شوێنی پاراستنی تۆماری مێژوویی ناوچەکەیان گرنگیان پێداوە. ئەم مۆزەخانەیە لە ئیستادا ژمارەیەکی زۆر پارچە و کەرەستەی شوێنەواری و فۆلکلۆری لەخۆگرتوە و بەشێکیان مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ چاخەبەردینەکان، هەندێک لە کەرەستە بەجێماوەکانی شوێنەوارەکانی (گوندی چەرمو، کەریم شایەر، بەردەبەلەکە، قەڵای سپی حەسار و..هتد) تێدا پارێزراوە، جگەلە خەڵکی شارەکە بەردەوام میوان و گەشتیاران سەردانی دەکەن لە هاوڵاتیانی ناوخۆ و بیانی و کۆنسڵ و سیاسی و توێژەرانی بواری شوێنەوار و گەشتوگوزار[2]. وێنەی (24) مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند.

وێنەی (24)، مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2022/5/14 گیراوە.

---

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی سلیمانی، بەڕێوەبەرایەتی مۆنۆمێنتی ئەنفال، توێشووی وەفا بڵاوکراوەیەک تایبەت بە کاروچالاکیەکانی 10 ساڵی مۆنۆمێنتی ئەنفال، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، 2022، هەروەها بڕوانە: Slemani Tourism Guide, Faruk Holding, 2020, p: 216

2. هەڵەت کەریم ئاغای هەمەوەند، سەرپەرشتیاری مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/14

هەروەها ناوچەی لێکۆڵینەوە، جگەلە حزبە سیاسیەکان، زیاد لە (40) سەنتەر و ناوەند و گروپ و ڕێکخراوی پیشەیی و مەدەنی تێدایە و کار لەسەر وشیارکردنەوەی تاک دەکەن لە قەزاکەدا، هەروەها سەبارەت بە شێوازی ئاخافتنی ناوچەی لێکۆڵینەوە دیالێکتی (سۆرانی)یە بەشێکی کەمیان بە دیالێکتی ماچۆ(گۆران)یش قسە دەکەن، هاوکات بەهۆی نزیکی قەزاکە لە شاری کەرکوک بەشێک لە دانیشتوانەکەی زمانی عەرەبی دەزانن بەتایبەت بەتەمەنەکان، وەک ئاشکرایە زانینی زمان پەیوەندیە کەلتوری و گەشتوگوزاریەکان بەهێز دەکات و دەبێتەهۆی ڕاکێشانی گەشتیار بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە.

بوونی کتێبخانە و سەنتەر و ڕێکخراوەکان و مۆنۆمێنت و مۆزەخانە وەک بەشێک لە توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان کاریگەریان لەسەر بەرەوپێشچوونی کەرتی گەشتوگوزاری هەیە لە قەزاکەدا، هەروەها بەهۆی ئەو چالاکیە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیانەی لە ناوچەکەدا ئەنجام دەدرێت ڕۆڵ دەبینێت لەڕاکێشانی گەشتیار و پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزار، چونکە هەتا ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی ناوچەکە بەرزتر بێت جێکەوت و کاریگەری ئەرێنی لەسەر کەرتی گەشتوگوزار زیاتر بەجێدەهێڵێت.

دووەم: فۆلکلۆر و پیشەی دەستی و بەرهەمە میللیەکان:

ئەمڕۆ زۆرێک لە گەشتیاران خواستیان لەسەر بەرهەمە میللیەکان و پیشە دەستیەکان هەیە و حەز بە شارەزایی لە کەلتور و مێژوو و داب و نەریت و بینینی کار و پیشەی دەستی و بەرهەمە فۆلکلۆری و میللیەکانی میللەتانی جیاواز دەکەن، بۆ ئاشنا بوون بە چۆنیەتی ژیانکردنی میللەتە جیاوازەکان، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ پارێزگاری کردن لە پیشەی دەستی و بایەخدان بە بەرهەمە میللی و فۆلکلۆریەکان، چەندین گروپ و کەسانی تایبەتمەند بەو بوارە هەن ئیشی جۆراوجۆری وەک کاری دەستی و مور و تەسبیح و جوانکاری خانمان و ڕازانەوەی (گوارە، ملوانکە، دەستبەن، مێخەکبەند، هەڵکۆڵین..هتد)دەکەن، ساڵانە لە فیستیڤاڵ و بۆنەکاندا بەرهەمەکانیان پیشان بە گەشتیاران و سەردانیکەران دەدەن و دەیان فرۆشن[1]، ئەم کارانە بونەتە هۆی بوژاندنەوەی فۆلکۆر و بەرهەمە میللیەکان جگەلە سوودە ئابوریەکەی و ڕەخساندنی هەلی کار بنەمایەکەن بۆ گەشەپێدانی کەرتی گەشتیاری.

هەروەها دوورینی جلوبەرگی فۆلکلۆری کوردی و کاری دەستی و گڵکاری وەک دروستکردنی مەقاڵە و تەندور و کەنوو(لە کۆندا بۆ هەڵگرتنی ئارد و گەنم و...هتد) و تەون و ڕستن و چنینی قاڵی و جاجم و گلێم و بەڕە، ئەمە جگەلە بایەخدان بە خواردنە فۆلکلۆریەکان لەڕێگەی چەند چێشتخانەیەک لە ناوچەی لێکۆڵینەوە کە تایبەتن بە خواردنە کەلتوریەکان، لەوانە چێشتخانەی بەشداری کوردەواری و چێشتخانەی توانا، هەروەها چایخانەی کەلتوری خەڵک و کۆمەڵەی یارسان کە کۆمەڵەیەکی کاکەییە بایەخ بە میوزیک و مەقام و هونەری ڕەسەن و فۆلکلۆری کوردی دەدات، لەگەڵ کارگەیەکی خشتی سوور لە ناوچەی لێکۆڵینەوە جگەلە بەرهەمهێنانی پیشەسازی خشتی سوور(تابوک)، کۆزە و کوپە(مەرکانە) و شەربە بەرهەم دەهێنێت. وێنەی (25)، وێنەی چەند کارێکی پیشەی دەستی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

---

1. سارا ڕزگار محەمەد، پیشەوەری کاری دەستی، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/8

وێنەی (25)، چەند پیشەی دەستی و میللی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2022/3/26، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە.

سێیەم: کۆنفرانس و فیستیڤاڵ و بۆنە نەتەوەیی و نیشتیمانیەکان:

لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا ساڵانە چەندین کۆنفرانس و فیستیڤاڵ و بۆنەی نەتەوەیی و نیشتیمانی ئەنجام دەدرێت، هەریەکە و تایبەت بەبوارێکی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابوری جیاواز، هەروەک لە خوارەوە ئاماژەیان پێدەدەین:

1. کۆنفرانس و دیدارەکان: ساڵانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا چەندین کۆنفرانس و پانێڵ و دیدار ئەنجام دەرێت لەلایەن دام و دەزگا حکومی و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و ناوەندە ڕۆشنبیری و زانستیەکانەوە لە بوارە جیاوازەکانی زانستی و تەکنەلۆژی و هونەری و ئەدەبی، وەک دیدار و کۆنفراسە زانستیەکانی زانکۆی چەرموو لەوانە (کۆنفراسی نێودەوڵەتی کوردستانناسی لەژێر دروشمی (شارستانیەت لێرەوە تێپەڕی)، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی (فەقێ قادری هەمەوەند)، کۆنفرانسی ساڵانەی زانکۆی چەرموو بۆ (زانستە سروشتیەکان) و ..هتد)، هەروەها دیدارەکانی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری و هونەری چەمچەماڵ، لەوانە دیداری ساڵانەی (چیرۆک و ئەدەبی، دیداری چەمچەماڵ بۆ فیلمی جینۆساید..هتد) بەهۆی ئەو چالاکیانەوە ساڵانە ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران و ئەکادیمیان و ڕۆشنبیران و هونەرمەندان لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات سەردانی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەن.

2. فیستیڤاڵی ساڵانەی ڕۆشنبیری و بازاڕسازی بەهارە و پایزە: ئەم فیستیڤاڵە ساڵانە لە دوو وەرزی جیاواز و لە هەریەک لەوەرزەکانی پایز و بەهار لە ناوەندی قەزای چەمچەماڵ ئەنجام دەدرێت ماوەی چوار ڕۆژ دەخایەنێت لە چەندین چالاکی جۆراوجۆری ڕۆشنبیری و بازاڕگەری پێکدێت وەک (کردنەوەی پیشانگای کتێب و سازدانی کۆڕوسیمینار، پیشاندانی ئیشی دەستی، کاری هونەری، نمایشکردنی خواردنە فۆلکلۆریەکان و بەرهەمە خۆماڵیەکان، پێداویستی ڕۆژانەو...هتد)، ساڵانە زیاتر لە (100) کۆمپانیا و خاوەنکار لە شارە جیاجیاکانی کوردستانەوە بەشداری لە پیشانگاکە دەکەن. وێنەی (26)، فیستیڤاڵی ساڵانەی بەهارە و پایزە.

وێنەی (26)، فیستیڤاڵی ساڵانەی ڕۆشنبیری و بازاڕسازی بەهارە و پایزە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەرشیفی ڕێکخراوی دیدگای نوێ بۆ بایەخدان بە کەلتور و ڕۆشنبیری، ڕێکەوتی2022/4/8 وەرگیراوە.

ئەم فیستیڤاڵانە لەلایەن ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بە هاوکاری لایەنی کارگێڕی و دەزگا حکومیەکانی قەزاکە بەڕێوە دەبرێت، بۆ ساڵی (2021) نزیکەی (30)هەزار گەشتیار لە هاوڵاتیانی عەرەب و کورد و بیانی لە کەرکوک و پارێزگاکانی تری کوردستان و عێراقەوە تەنانەت لەدەرەوەش سەردانی فیستیڤاڵەکەیان کردوە[1]، ئەمە دوو ئامانج دەپێکێت هەم دەرفەتی کار دەڕەخسێنێت بۆ ساخ کردنەوەی بەرهەمەکانی ئەو خاوەن کارانەی بەشداری لە فیستیڤاڵەکە دەکەن هەمیش دەبێتە هۆی ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە و ئاڵوگۆڕی کەلتوری ڕۆشنبیری و بەرەوپێشچوونی کەرتی گەشتیاری لە ناوچەکە.

3. فیستیڤاڵی شانۆی قەزاکان: ئەم فیستیڤاڵە ساڵانە لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری و هونەری چەمچەماڵەوە لە قەزاکە ئەنجام دەدرێت، دوو ڕۆژ دەخایەنێت لە شارەکانی هەرێمی کوردستان و پارچەکانی تری کوردستانەوە شانۆکاران و هونەرمەندان بانگهێشت دەکرێت و بەشداری لە فیستڤاڵەکە دەکەن[2].

4. بەرز ڕاگرتنی جەژن و بۆنە و یادەکان: لە قەزای چەمچەماڵ جگەلە هەردوو **جەژنەکانی ڕەمەزان و قوربان**، چەند بۆنەو مەراسمێکی تری ئاینی تێدا ئەنجام دەدرێت لە تەکیەکانی قەرەچێوار و کربچنە، هەروەها ساڵانە **یادی لەدایکبوونی (موحەمەد پێغەمبەر (د.خ)** لە قەزاکە بەرز ڕادەگیرێت، جگەلە جەژن و بۆنە ئاینیەکان، ساڵانە گرنگی تایبەت بە بۆنە نیشتیمانی و نەتەوەیەکان دەدرێت بەتایبەت **جەژنی نەورۆز**، ئەم جەژنە؛ بە جەژنێکی نەتەوەیی کورد دادەنرێت و مەراسمی تایبەتی بۆ ڕێکدەخرێت لەلایەن شارەوانی چەمچەماڵەوە سەرپەرشتی دەکرێت و ساڵانە لەسەر قەڵای سپی حەسار بە بەشداری زۆربەی چین و توێژەکان ئاگری نەورۆز دەکرێتەوە دواتر لەبەردەم بینای شارەوانی چەمچەماڵ چەندین چالاکی بەڕێوە دەچێت لەوانە (هەڵپەرکێ و پێشبڕکێی ئەسپ سواری و چالاکی هونەری و میللی و...هتد). وێنەی (27) کردنەوەی ئاگری نەورۆز لەسەر قەڵای سپی حەسار.

---

[1]. مەبەست عەباس، سەرپەرشتیاری فیستیڤاڵی ڕۆشنبیری و بازارگەری بەهارە و پایزەی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/10

[2]. بەختیار شەریف قوربانی، بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری و هونەری چەمچەماڵ، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/2

وێنەی (27)، کردنەوەی ئاگری نەورۆز لەسەر قەڵای سپی حەسار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لەئەرشیفی پەیجی سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵەوە وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2022/3/20.

5. مەراسیمی یادی ئەنفال، ساڵانە لە (4/14)دا یادی ئەنفال بەرز ڕادەگیرێت لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی مۆنۆمێنتی ئەنفال و ڕێکخراوەکانی بواری ئەنفال لە مۆنۆمێنتی ئەنفال لە قەزای چەمچەماڵ بە بەشداری کەسوکاری ئەنفالکراوان و نوێنەری حزب و ڕێکخراوەکان و کۆنسڵ و بەرپرسە حکومیەکان و میوانانی ناوخۆ و بیانی ئەنجام دەدرێت، هەر لەم یادەدا چەندین چالاکی جۆراوجۆری وەک شانۆ و شێوەکاری و پیشاندانی فیلمی بەڵگەنامەیی و پانێلی تایبەت بەو یادەی تێدا پێشکەش دەکرێت. وێنەی (28).

وێنەی (28)، ئامادەکاری بۆ ساڵیادی ئەنفال لە مۆنۆمینتی ئەنفال لە ناوچەی لێکۆلینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە بەشی ئەرشیفی مۆنۆمینتی ئەنفال وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/9/3

کۆی توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان، ڕۆڵی گرنگ دەگێڕن لە کێشکردنی گەشتیاران و برەودان بە چالاکیە گەشتوگوزاریەکان، لەناوچەی لێکۆڵینەوەشدا چەندین هۆکاری کۆمەڵایەتی و چالاکی ڕۆشنبیری و کەلتوری هەن کە دەتوانن ڕۆڵ بگێڕن لە پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزاری، ئەگەر بەشێوەیەکی ئەرێنیانە کاریان لەسەر بکرێت و لەخزمەت پێشکەوتنی کەرتی گەشتیاریدا سوودیان لێ بینرێت ئەوا گەشتوگوزار لە ناوچەکە پێ دەنێتە قۆناغێکی بەرهەمدار و دەتوانین بەسەر زۆر ئاستەنگی مرۆیی بەردەم سستی ئاستی بزاوتی گەشتوگوزاریدا زاڵبین لە ناوچەکە، لەگەڵ ئەوەشدا زۆرجار هۆکارە کۆمەڵایەتیەکان و لاوازی ئاستی رۆشنبیری دەبنە کۆسپ لەبەردەم کەرتی گەشتوگوزار بەهۆی بوونی کێشەی کۆمەڵایەتی و موڵکایەتی و زەوی وزار و لاوازی ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری و...هتد ڕەنگە ئیدارەدانی شارێک بەو هەموو پێکهاتە کۆمەڵایەتی و خێڵەکیەوە قورسبێت کە زۆربەی دانیشتوانەکەی قوربانی دەستی ڕژێمە یەک لەدوایەکەکان و نەبوونی یاسان، بێگومان ئەمانەو زۆرشتی تر کاریگەریان لەسەر کەرتی گەشتوگوزار هەیە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا.

باسی چوارەم: ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان:

خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان بە بنەمایەکی گرنگی (ژێرخان و سەرخانی ئابوری) گەشتوگوزاری دادەنرێن و کاردەکەنەسەر پەرەپێدان و پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزار، دەبێتەهۆی باشتر سوود وەرگرتن لە توانستە سروشتی و مرۆیەکانی گەشتوگوزار لەهەر ناوچەیەک و بەگەڕخستنی جوڵەی گەشتیاری و دروست بوونی بازاڕی گەشتیاری و پێشکەوتنی ناوچە گەشتوگوزاریەکان، ئەم خزمەتگوزاریانەش دەبێت بە دوو بەشەوە وەک لە خوارەوەدا ئاماژەی پێدەکەین:

یەکەم: سەرخانی گەشتوگوزار(دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان)

هەموو ئەو خزمەتگوزاریە ئاسانکاریانە دەگرێتەوە کە بەشێکن لە پێداویستیەکانی گەشتوگوزار و کاردەکەنە سەر ڕاکێشانی گەشتیار و پەرە بە جوڵەی گەشتوگوزاری دەدەن و دەبنە مایەی خۆشگوزەرانی بۆ گەشتیاران، وەک (شوێنەکانی حەوانەوە، چێشتخانە و کافتریاکان، باخچە و یاریگاکان، خزمەتگوزاری ڕاگەیاندن) ئەم جۆرە ئاسانکاریانە خزمەتگوزاری پێویست پێشکەش بە گەشتیاران دەکەن وەک:

1. شوێنی حەوانەوە:

شوێنی حەوانەوە یەکێکە لە پێداویستیە سەرەکیەکانی گەشتیاران و گەشتیار پێش ئەوەی سەردانی هەر شوێنێکی گەشتیاری بکات، بیر لە شوێنی حەوانەوە و مانەوەی دەکاتەوە لە (ئۆتیل و مۆتیل، گوندی گەشتیاری، کەپر، چادرگە و کابینە گەشتیاریەکان)، بوونی خزمەتگوزاری شوێنی مانەوە و حەوانەوە وەک دامەزراوەیەکی سەرخانی گەشتیاری کاریگەری هەیە لەسەر زیادبوونی چالاکیە گەشتوگوزارییەکان[1].

شوێنی حەوانەوە لەمرۆدا پێویستیەکی شارستانیە و هەر ناوچەیەکی گەشتیاری بەبێ بوونی شوێنی حەوانەوە گەشە ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا بە بەشێک لە تەواوکاریە گەشتیاریەکان دادەنرێت سوودی ئابوری هەیە و هەلی کار بۆ ژمارەیەک لە دانیشتوانی ناوچەکە دابین دەکات و دەبێتە هۆی مسۆگەرکردنی شوێنی مانەوەی گەشتیاران.

یەکێک لە خاڵە لاوازەکانی بواری گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە کێشەی نەبوونی ئوتێل و شوێنی مانەوەی تایبەتە بە گەشتیارانە، کە ئەمە زیانێکی زۆری بە بزاوتی گەشتوگوزاری گەیاندوە لە ناوچەکە و بەهۆی ئەوەی قەزای چەمچەماڵ کەوتوەتە نێوان هەردوو پارێزگای سلێمانی و کەرکوکەوە، گەشتیاران بەناچاری بەهۆی نەبوونی ئوتێل و شوێنی حەوانەوەوە ناتوانن لە قەزاکە بمێننەوە بۆیە دوای تەواوکردنی گەشتەکانیان دەگەڕێنەوە بۆ شوێنی مانەوەیان لەو دوو پارێزگایە، سەرەڕای دەوڵەمەندی قەزای چەمچەماڵ بە توانستە گەشتوگوزاریە سروشتی و مرۆیەکان بەڵام نەبوونی هۆتێل و شوێنی مانەوە کاریگەری کردوەتەسەر لاوازی جموجۆڵی گەشتیاری لە ناوچەکە، هەر بۆیە لەپێناو گەشەپێدانی گەشتوگوزار و ڕەخساندنی هەلی کار، ناوچەی لێکۆڵینەوە پێویستی بە ئۆتێل و شوێنی حەوانەوەی تازە و مۆدێرن هەیە بۆ پەرەپێدانی کەرتی گەشتیاری لە ناوچەکە.

---

[1]. عماد عبد صالح السلطان، علي حسين علي احمد، مقومات العرض السياحي الديني في محافظة نينوى، مجلة تكريت للعلوم الادارية و الاقتصادية، المجلد 9، العدد27، 2013، ص88

2. چێشتخانه و کافتریاکان:

دوو خزمەتگوزاری سەرخانین ڕۆڵی گرنگیان لە پەرەپێدانی چالاکیە گەشتیاریەکاندا هەیە ئەم خزمەتگوزاریانە لەدوای شوێنی مانەوە بە پلەی دووەم دێت و بە خزمەتگوزاری سەرەکی دادەنرێت بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی گەشتیاران[1]، دەبنەهۆی دابین کردنی ژەمە خواردنەکانی گەشتیاران و بەسەر بردنی کاتەکانیان و چێژ وەرگرتن لە خواردن و خواردنەوە ناوچەییەکانی ناوچەکە. لەناوچەی لێکۆڵینەوە ژمارەیەک چێشتخانە و کەبابخانە هەیە و ژمارەیان دەگاتە (33)دانە، لەو ژمارەیە (5) چێشتخانەی گەشتیاری تێدایە و دەکەونە سەر ڕێگای سەرەکی کەرکوک-سلیمانی، لە سەنتەری قەزاکە و ناحیەی تەکیەی کاکەمەند، ئەمە جگەلەوەی سەنتەری ناوچەی لێکۆڵینەوە بە (20)کم دوورە لە کۆمەڵە چێشتخانە گەشتیاریەکانی (کانی شەیتان) لەسەر ڕێگای سلێمانی. وێنەی (29)

وێنەی (29)، چێشتخانەی بەشداری کوردەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2021/3/8، لەلایەن توێژەرەوە گیراوە

لەگەڵ ئەوەشدا ناوچەکە چێشتخانە و کافتریای مۆدێرنی تێدا نییە کە لە ئاستی خواستی گەشتیاراندا بێت، ئەمەش شان بەشانی نەبوونی ئوتێل یەکێکی ترە لە هۆکارە نەرێنیەکانی بواری گەشتوگوزاری لە قەزای چەمچەماڵ لە بەرامبەردا هەر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ژمارەیەک خواردنگەی خێرا هەیە ژمارەیان دەگاتە (60)دانە بەتایبەت لە ناو سەنتەری قەزای چەمچەماڵ و ناحیەی تەکیەی کاکەمەند ڕۆژانە و شەوانە تا درەنگانێک کراوەیە و بوونە بە دیاردەیەکی شارستانی بۆ گەشتیاران و سەردانیکەران هەروەک لەفەی چەمچەماڵی لە کوردستاندا بەناوبانگە خەڵکی ناوچەکانی دەوروبەر لەزۆر شوێنەوە دێن بۆ ئەوەی تامی لەفەی چەمچەماڵی بکەن بەتایبەت دانیشتوانی کەرکوک. هەروەها هەر لە قەزاکەدا جگەلە چایخانەی کەلتوری خەڵک، زیاتر لە (3) کافتریا و(25) چایخانە هەن[2] سەرباری پێشکەشکردنی خواردن و خواردنەوە هەندێکجار چالاکی هونەری و ڕۆشنبیری تێدا ئەنجام دەدرێت، چایخانەی کەلتوری خەڵک بە نموونە کە دەکەوێتە سەنتەری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

---

[1]. أشواق حسن حميد صالح، أثر المناخ في السياحة في العراق باستخدام معايير الراحة، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية التربية جامعة بغداد، 2014، ص175

[2]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی تەندروستی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی چەمچەماڵ، مەڵبەندی تەندروستی خۆپاراستن، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی (2022)

3. باخچە و یاریگاکان:

باخچە و یاریگاکان لەو خزمەتگوزاریە ئاسانکاریانەن کە دەبنەهۆی ئاسوودەیی و خۆشگوزەرانی بۆ گەشتیاران و ڕەخساندنی کەشێکی لەبار بۆ ئەنجامدانی چالاکی جۆراوجۆر، سەرەڕای بەخشینی دیمەنێکی جوان و خۆشکردنی ژینگەی ناوچەکە.

لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا ژمارەیەک باخچە و پارک هەن بوونەتە هۆی زەمینەی ڕەخساندنی گەشەپێدانی گەشتیاری، ئەگەرچی باخچە و یاریگای بچوک و ناوخۆیی نابنە هۆی ڕاکێشانی گەشتیاری دەرەکی و ناوبانگ پەیداکردن بەڵام بەشێکن لە خزمەتگوزاریە خۆشگوزەرانیەکان و هۆکارێکن بۆ پشودان و زیادکردنی ڕووبەری سەوزایی بەتایبەت باخچەکان هەرچی باخچەکانە بەم شێوەیە بەسەر یەکە کارگێڕیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دابەشبوون، باخچە و پارک (سەنتەری قەزا، (43)دانە، تەکیەی کاکەمەند (16)دانە، شۆڕش (13)دانە، تەکیەی جەباری (3)دانە، قادرکەرەم (3)دانە، سەنگاو (2)دانە، ئاغجەلەر (13)دانە، هەروەها قەزاکە خاوەن (2) شاری یاری گەورەو ژمارەیەک شاری یاری منداڵانە کە دەکاتە (7)دانە، هەرچی ڕێژەی سەوزاییە لە سەنتەری قەزا دەکاتە (6.3%)، لەهەریەک لە ناحیەکانی شۆڕش (3%)، ناحیەی تەکیەی کاکەمەند (3.6%)ە[1]. وێنەی (30)

وێنەی (30) یاریگای چەمچەماڵ و باخچەی نەورۆز لە سەنتەری قەزای چەمچەماڵ

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ڕۆژنامەنووس (جەلال جەباری)یەوە وەرگراوە، لە ڕێکەوتی 2022/4/29

سەبارەت بە یاریگاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، قەزاکە چەند (یاریگایەکی (شەش)یاریزانی و (11) یاریزانی) تێدایە بەم شێوەیە دابەشبوون بەسەر یەکەکارگێڕییەکانی قەزاکەدا: یاریگای (11) یاریزانی دەکاتە (5)دانە (سەنتەری قەزا (2)دانە، هەریەک لە ناحیەکانی (شۆڕش (1)دانە، تەکیەی کاکەمەند (1)دانە، ئاغجەلەر (1)دانە)، هەروەها لەسەر ئاستی قەزا (28)دانە یاریگای (شەش) یاریزانی هەیە، (2)دانەیان یاریگای بچوکی داخراوی حەوت یاریزانین، ئەمە جگەلە پەیمانگایەکی وەرزشی و یانەی وەرزشی چەمچەماڵ لەگەڵ یانەی کاراتی چەمچەماڵ کە خاوەن ژمارەیەک یاریزانی ئاست بەرزن ساڵانە لەسەر ئاستی هەرێم و عێراق ئەنجامی باش بەدەست دەهێنن[2]، خشتەی (21).

---

[1]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵ، بەشی باخچەکان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

[2]. دانیار سەنگاوی، لێپرسراوی لیژنەی تیپە میللیەکانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/25

خشەی (21)، دابەشبوونی باخچە و پارک و شاری یاری و یاریگاکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی یەکە کارگێڕییەکان، لەساڵی (2021).

یەکە کارگێڕیەکان	باخچە و پارکەکان	شاری یاری	یاریگای گەورە	یاریگای بچوک
سەنتەری قەزا	43	3	2	10
ناحیەی شۆڕش	13	3	1	10
ناحیەی تەکیەی کاکەمەند	16	—	1	2
ناحیەی سەنگاو	2	—	—	1
ناحیەی تەکیەی جەباری	3	—	—	1
ناحیەی ئاغجەلەر	13	2	1	3
ناحیەی قادرکەرەم	3	1	—	1

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی شۆڕش، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
3. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی تەکیەی کاکەمند، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
4. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی سەنگاو، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
5. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی تەکیەی جەباری، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
6. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی ئاغجەلەر، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
7. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی قادرکەرەم، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
8. دانیار سەنگاوی، لێپرسراوی لیژنەی تیپە میللیەکانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/25.

4. خزمەتگوزاری و ڕاگەیاندنی گەشتیاری:

ڕاگەیاندنی گەشتیاری لەمڕۆدا یەکێکە لەئامرازە کاریگەرەکان ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر گەشتوگوزار، لەڕێگەی ناساندن و خستنەڕوو هاندانی گەشتیار و کار ئاسانی بۆ ناسین و زانینی شوێنە گەشتیاریەکان بەهۆی هۆکارەکانی ڕاگەیاندنی وەک: (بینراو، بیستراو، نووسراو، خوێنراو، تۆڕەکانی ئینتەرنێت، ماڵپەڕەکان، تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان) ئەمانە هەموو ڕۆڵ دەبینن لە دروستکردنی بازاڕی گەشتوگوزاری، لەبەر گرنگی ڕاگەیاندنی گەشتوگوزاری لەم ساڵانەی دواید‌ا دەستەی گەشتوگوزاری هەرێم و بەڕێوەبەرایەتی گشتی گەشتوگوزاری سلێمانی بە گرتنەبەری چەندین ڕێگە و شێوازی نوێ چ لە ڕێگەی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و ماڵپەڕ و پۆستەر و پروشەر و چاپکردنی نەخشە و ئەتڵەس و ڕێبەری گەشتیاری و...هتد، بایەخی تایبەتیان بەڕیکلام و ڕاگەیاندنی گەشتیاری داوە، بەڵام لە

ناوچەی لێکۆڵینەوە ئاستی خزمەتگوزاری ڕاگەیاندنی گەشتیاری لاوازە، ناتوانرێت ڕیکلام بۆ ناوچە گەشتیاریەکانی چەمچەماڵ بکرێت لەبەرنەبوونی ڕێگاوبانی پێویست و ئوتێل و کەمی چێشتخانەی گەشتیاری و...هتد، ئەگەرچی ناوچەکە دەوڵەمەندە بە توانستە سروشتی و مرۆیی و کەلتوری و شوێنەواریەکان*، بۆیە پێویستە لەلایەن دەزگا پەیوەندیدارەکانی کەرتی گشتی و کەرتی تایبەتەوە گرنگی تەواو بە کەرتی گەشتیاری بدرێت لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لەکاتێکدا ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن سەرەتاکانی ڕەوڕەوەی ژیانی شارستانیەتە یەکێک لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانی جیهانی تێدایە کە گوندی (چەرموو)ە هەروەها مێژووی ناوچە شوێنەواریەکانی دەگەڕێتەوە بۆ چاخەکانی پێش مێژوو، چاخی (بەردینی کۆن، ناوەند، نوێ)، ئەمە جگەلەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە هیچ بەڕێوەبەرایەتیەکی وەک شوێنەوار و گەشتوگوزاری تێدا نییە، هەتا کار لە سەر ناساندن و پاراستنی بەها گەشتیاری و شوێنەواریەکانی ناوچەکە بکات و توانا گەشتیاریەکانیان لە کەرتی گەشتوگوزاریدا بخرێتەکار و ببێتەهۆی ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ناوچەکە.

سەرەڕای ئەوەی دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە خستنەڕوو ناساندن و پەرەپێدانی ناوچە گەشتوگوزاریەکان، ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن هەندێک لە دامەزراوە گەشتوگوزاریەکانە بەڵام ئەم دامەزراوانە بەهۆی ئەوەی وەکو پێویست نین و گرنگیان پێ نەدراوە و نەبووتە هۆی کێشکردنی گەشتیاران بۆ ناوچە گەشتوگوزاریەکان و ڕۆڵی تەواوکاریان نەبینووە لەبەرامبەر توانستە گەشتیاریەکانی تری قەزای چەمچەماڵ.

دووەم: ژێرخانی ئابوری گەشتوگوزار:

بونیادنانی هەر پرۆژەیەکی گەشتوگوزاری پێویستی **بە** ژێرخانی ئابوری گەشتوگوزاریە، چونکە ژێرخانی ئابوری بە بنەمایەکی سەرەکی دادەنرێت بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاری و ئاسانکاریە گەشتوگوزاریەکان و بونیادنان و پەرەپێدانی ناوچە گەشتیاریەکان، ژێرخانی ئابوری گەشتوگوزاریش هەریەک لە (ڕێگاکانی گواستنەوە، خزمەتگوزاری تەندروستی، خزمەتگوزاری ئاو، خزمەتگوزاری کارەبا، خزمەتگوزاری پەیوەندی و گەیاندن، خزمەتگوزاری بانک و نووسینگەکانی ئاڵوگۆڕی دراوەکان) دەگرێتەوە وەک لای خوارەوە باسیان دەکەین:

1. ڕێگاکانی گواستنەوە:

یەکێکە لە هۆکارە تەواوکاریەکانی گەشتوگوزاری لەنێوان ناوچەی خواست و خستنەڕووی گەشتوگوزاریدا، پەیوەندی نێوان گەشتوگوزار و ڕێگاکانی گواستنەوە پەیوەندیەکی ئاڵوگۆڕە و گەشتیار بەهۆی ڕێگاکانی گواستنەوەوە بە ئاسانی دەتوانێت بە ناوچە گەشتوگوزاریەکان بگات، بەمەش دەبێتەهۆی پێشکەوتن و وەبەرهێنانی زیاتر لە توانستە گەشتوگوزاریەکان[1].

هەرچەندە هۆکارەکانی گواستنەوە جۆراوجۆر بێت، بزاوتی گەشتوگوزاری چالاک تر دەبێت و پێشکەوتنی بەرچاو لەبواری گەشتوگوزاریدا بەدی دێت، چونکە هۆکارەکانی گواستنەوە بەرپرسن لە بەئاسانی گەیشتنی گەشتیاران و هاندانی زۆرترین گەشتیار بۆ شوێنە گەشتوگوزاریەکان. سەبارەت بە ڕێگاکانی گواستنەوە لەناوچەی

---

*. ئەوەی هەیە تەنها ناوی چەند شوێنەوارێکی کەمی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە هەندێک نەخشە و ڕێبەری گەشتیاریدا هاتووە وەک شوێنەوارەکانی (گوندی چەرموو، بەردەبەلەکە، شوێنەواری تەکیەی دەربەند، مۆنۆمێنتی ئەنفال) بڕوانە ڕێبەری گەشتیاری بۆ شوێنە گەشتیاریەکانی پارێزگای سلێمانی: Slemani Tourism Guide, Faruk Holding, 2020, p: 208 ،210 ،216.

1. نعيم الظاهر و سراب الياس، مبادئ السياحة، دار الميسرة، الطبعة الاولى، 2001، ص156

لێکۆڵینەوە ئەوا لە قەزاکەدا تەنها ڕێگای وشکانی (ئۆتۆمبێل) هەیە، بەشێوەی (ڕێگای قیرتاوکراو، ڕێگای (چەوریژ و خۆڵ)قیرتاونەکراو)، ئەم ڕێگایانەش لەشێوەی تۆڕێکی پێکەوە بەستراو بڵاوبوونەتەوە بە هەموو بەشەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوەوە، بە ڕێگا سەرەکی و ڕێگا لاوەکیەکانەوە سەنتەری قەزاو هەموو یەکە کارگێڕیەکان و گوندەکان پێکەوە دەبەستێت پاشان بەرەو سنورەکانی دەرەوەی قەزاکە درێژدەبێتەوە، وەک لە خشتەی (22)دا هاتووە بەم شێوەیە:

أ. ڕێگای چەمچەماڵ-سلێمانی: ئەم ڕێگایە ڕێگایەکی قیرتاوکراوی دووسایدە درێژیەکەی (65)کم و هەردوو دەربەندی تەکیە(بازیان) و دەربەندی تاسڵوجە دەبڕێت و ناوچەی لێکۆڵینەوە بە پارێزگای سلێمانیەوە دەبەستێت و (18)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

ب. ڕێگای چەمچەماڵ-کەرکوک: درێژی ئەم ڕێگایە (45)کم، ڕێگایەکی دوو سایدە و دەربەندی بانی مەقان دەبڕێت و ناوچەی لێکۆڵینەوە بە پارێزگای کەرکوکەوە دەبەستێت و (10)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

ت. ڕێگای چەمچەماڵ-هەولێر: ڕێگایەکی دوو سایدی قیرتاوکراوە درێژیەکەی (138)کم، لەناو قەزای چەمچەماڵەوە دەست پێدەکات و ناوچەی لێکۆڵینەوە بە هەولێری پایتەختەوە دەبەستێت و (51)کم دەکەوێتە ناو سنوری قەزاکە.

پ. ڕێگای چەمچەماڵ-دوکان: ڕێگایەکی قیرتاوکراوە درێژیەکەی (93)کم، ناوچەی لێکۆڵینەوە بە ناوچە گەشتوگوزاریەکانی قەزای دوکانەوە دەبەستێت و (52)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

ج. ڕێگای چەمچەماڵ-دەربەندیخان: ڕێگایەکی قیرتاوکراوی یەک سایدە، درێژیەکەی (110)کم، دوای ئەوەی سەنتەری قەزا دەبڕێت بەناو هەریەک لە ناحیەکانی شۆڕش و سەنگاودا تێپەڕ دەبێت تا دەگاتە قەزای دەربەندیخان و (62)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە .

ح: ڕێگای چەمچەماڵ-کەلار: ڕێگایەکی قیرتاوکراوی یەک سایدە بەناو ناحیەی سەنگاودا تێپەڕ دەبێت، پاش ئەوەی ناحیەی ئاوەسپی دەبڕێت درێژە دەکێشێت تا دەگاتە قەزای کەلار، درێژیەکەی (140)کم، قەزای چەمچەماڵ بە قەزای کەلار دەبەستێتەوە و (80)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە

خ. ڕێگای چەمچەماڵ-ڕێدار(شوان): ڕێگایەکی قیرتاوکراوی یەک سایدە درێژیەکەی (35)کم، چەمچەماڵ بە ناحیەی ڕێداری سەربە پارێزگای کەرکوک دەبەستێتەوە، (12)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە.

د. ڕێگای چەمچەماڵ-دوزخورماتوو: ئەم ڕێگایەکی قیرتاوکراوی یەک سایدە درێژیەکەی (104)کم، لەبانی مەقانەوە دەست پێدەکات بە ناو هەریەک لە ناحیەکانی تەکیەی جەباری و قادرکەرەمدا تێپەڕ دەبێت تا دەگاتە قەزای دوزخورماتوو، نزیکەی (66)کم دەکەوێتە ناو سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە[1]

جگەلەم ڕێگا سەرەکیانە چەند ڕێگایەکی تری لاوەکی سنوری ناوخۆی قەزای چەمچەماڵ و یەکە کارگێڕیەکان و گوندەکانی قەزاکە پێکەوەدەبەستێت، سەرجەمیان دەکەونە ناو چوارچێوەی سنوری قەزاکە، گرنگترینیان ئەمانەن:

أ. ڕێگای چەمچەماڵ-شۆڕش: ڕێگایەکی قیرتاوکراوی دوو سایدە درێژیەکەی (4)کم.

ب. ڕێگای چەمچەماڵ-سەنگاو: بەناو ناحیەی شۆڕشدا تێپەڕ دەبێت هەتا ئەو ناحیە دوو سایدە پاشان لە ناحیەی شۆڕشەوە تا دەگاتە سەنگاو دەبێتە یەک ساید، ڕێگایەکی قیرتاوکراوە و درێژیەکەی (54)کم.

ت. ڕێگای چەمچەماڵ-تەکیەی کاکەمەند: ڕێگایەکی قیرتاوکراوی دوو سایدە درێژیەکەی (15)کم.

---

[1]. هەڵگورد محەمەد نەجم، لێپرسراوی فەرمانگەی چاککردن و پاراستنی ڕێگاوبانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/15

پ. ڕێگای چەمچەماڵ-ئاغجەلەر: ڕێگایەکی قیرتاوکراوە هەتا ناحیەی تەکیەی کاکەمەند دووسایدە، لەوە بەدواوە دەبێتە یەک ساید هەتا دەگاتە ئاغجەلەر، درێژیەکەی (36)کم.

ج. ڕێگای چەمچەماڵ-تەکیەی جەباری: ڕێگایەکی قیرتاوکراوی یەک سایدە درێژیەکەی (19)کم.

ح. ڕێگای چەمچەماڵ-قادرکەرەم: ڕێگایەکی قیرتاوکراوەی یەک سایدە بەناو تەکیەی جەباریدا تێپەڕ دەبێت تادەگاتە قاردکەرەم، درێژیەکەی (56)کم[1]. ڕێگایەکی تریشی لەسەرە لە سەنگاوەوە دێتە ناو ناحیەکە.

خشتەی (22)، ڕێگا سەرەکی و لاوەکیەکانی هاتووچۆ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

ڕێگا سەرەکیەکان	درێژی بە (کم)	درێژیەکەی بە (کم) لەناو سنوری قەزای چەمچەماڵ	ڕێگای لاوەکیەکان	درێژی بە (کم)
چەمچەماڵ-سلێمانی	65کم	18	چەمچەماڵ-شۆڕش	4کم
چەمچەماڵ-کەرکوک	45کم	10	چەمچەماڵ-سەنگاو	54کم
چەمچەماڵ-هەولێر	138کم	51	چەمچەماڵ-تەکیەی کاکەمەند	15کم
چەمچەماڵ-دوکان	93کم	52	چەمچەماڵ-ئاغجەلەر	36کم
چەمچەماڵ-دەربەندیخان	110کم	62	چەمچەماڵ-تەکیەی جەباری	19کم
چەمچەماڵ-کەلار	140کم	80	چەمچەماڵ-قادرکەرەم	56کم
چەمچەماڵ-ڕێدار(شوان)	35کم	12		
چەمچەماڵ-دوزخورماتوو	104	66		

سەرچاوە: توێژەر پشت بەست بە:

1. هەڵگورد محەمەد نەجم، لێپرسراوی فەرمانگەی چاککردن و پاراستنی ڕێگاوبانی چەمچەماڵ، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/15.
2. صلاح عیسی مجید، چەمچەماڵ لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆژی، گۆڤاری باباگوڕگوڕ، ژمارە (10)، 2006، ل35
3. بۆ دەرخستنی بەشێک لە دووری ڕێگاکان پشتمان بە بەرنامەی (Arc Gis) بەستوە.

لێرەدا ئاماژە بەوەدەکەین ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن تۆڕێکی فراوانی ڕێگاوبانە هەندێکیان دوو ساید و هەندێکی تریان یەک سایدن، ڕێگا لاوەکی و ناوخۆیەکانی وەک چەمچەماڵ (ئاغجەلەر، سەنگاو، تەکیەی جەباری، قادرکەرەم) ڕێگایەکی کۆنی قیرتاوکراوی یەک سایدن و هەندێک لەناوچە گەشتیاریەکانی قەزای چەمچەماڵ دەکەونە ئەو ناوچانەوە گەشتیاران لە کەژی گەشتیاریدا بە زۆری بۆ ئەو ناوچانە گەشت دەکەن بۆ بەسەربردنی کاتێکی خۆش، بەمەش قەرەباڵغی دروست دەبێت و هەندێکجار قوربانی و ڕووداوی نەخوازراوی هاتووچۆی لێدەکەوێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بەشێک لە ناوچە شوێنەواری و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە قیرتاو نەکراون و هێشتا هەر ڕێگای چەوڕێژە، هەر ئەمەش هۆکارە بۆ پەراوێزخستنی ئەو ناوچانە بە نموونە ڕێگای گوندی چەرموو، هەندێک لە ئەشکەوتەکان و شوێنەوارە مێژوویەکان نەک چەوڕێژ بەڵکو ڕێگایەکی خۆڵە لە زستاندا ئۆتۆمبێل بە ئاسانی ناتوانێت بگات بەو شوێنانە، بێگومان ئەمانە بەشێکن لە ئاستەنگەکانی بەردەم پەرەپێدانی گەشتوگوزاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە، هەرچەندە گەشتیاران حەزدەکەن نەک تەنها بەیەک شێوازی ڕێگاوباندا گەشت بکەن بەڵکو حەز بە جۆراوجۆرێتی ڕێگای گواستنەوەی گەشتیاری دەکەن کە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەردەست نییە. نەخشەی (9)

---

[1]. صلاح عیسی مجید، چەمچەماڵ لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆژی، گۆڤاری باباگوڕگوڕ، ژمارە (10)، 2006، ل35-36

نەخشەی (9)، تۆڕەکانی ڕێگاکانی هاتوچۆ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ساڵی (2022)

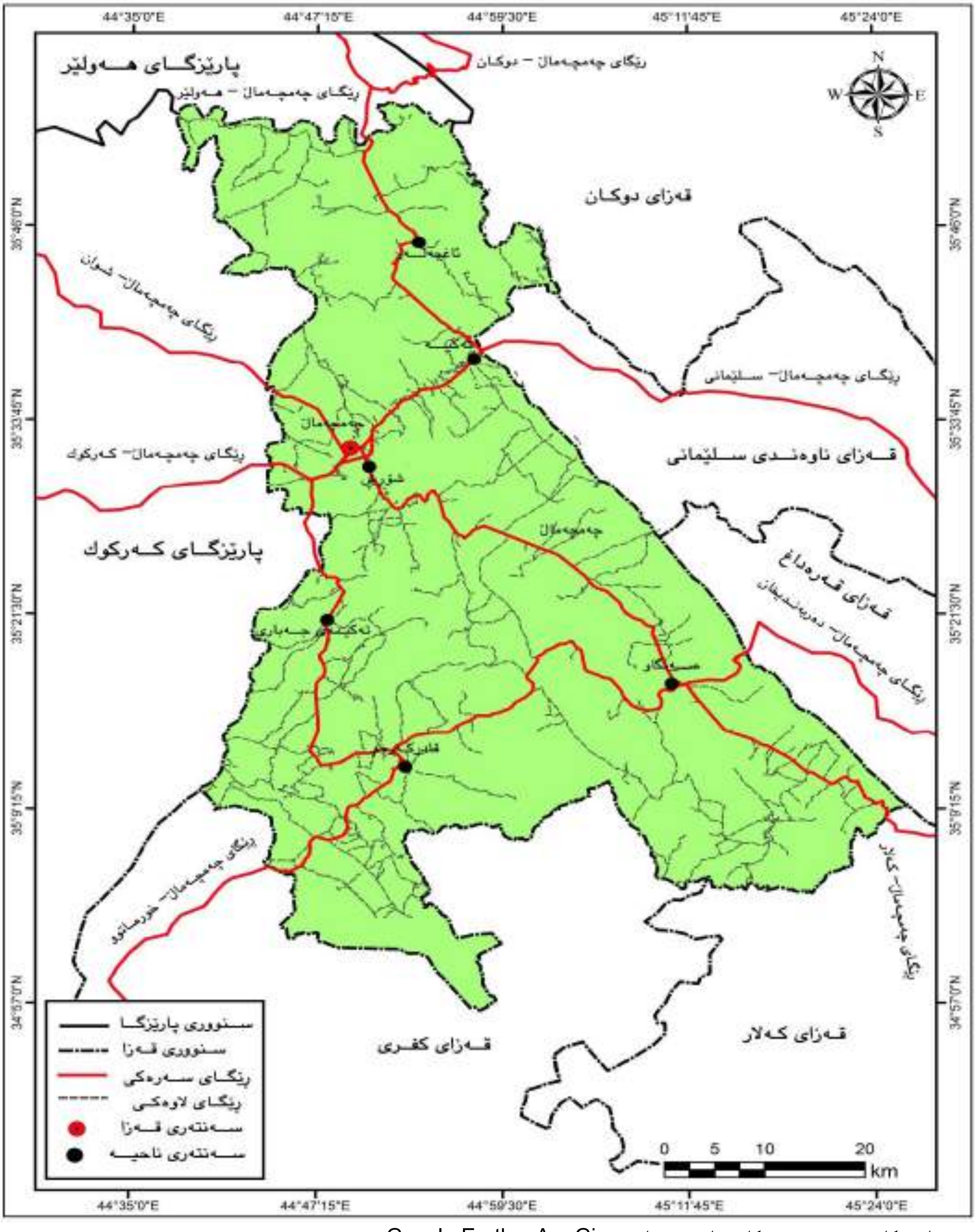

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی: بەرنامەی Arc Gis و Google Earth، پشت بەست بە:

1. هەڵگورد محەمەد نەجم، لێپرسراوی فەرمانگەی چاککردن و پاراستنی ڕێگاوبانی چەمچەماڵ، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/15.

2. صلاح عیسی مجید، چەمچەماڵ لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆژی، گۆڤاری باباگوڕگوڕ، ژمارە (10)، 2006، ل35

2. خزمەتگوزاری تەندروستی:

بایەخی خزمەتگوزاریە تەندروستیەکان لەڕووی گەشتیاریەوە لەوەدایە بۆ سەلامەتی گیانی گەشتیاران لەکاتی بونیادنانی هەر ناوچەیەکی گەشتیاری گرنگە ڕەچاوی پێداویستیە تەندروستیەکانی گەشتیاران بکرێت، بەتایبەت لە ناوچە دووره دەست و شوێنە گەشتیاریەکاندا، ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن ژمارەیەک لە خزمەتگوزاری تەندروستیە وەک لە خشتەی (23)دا هاتووە:

خشتەی (23)، ژمارە و جۆری خزمەتگوزاریە تەندروستیەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، لە ساڵی (2022).

نەخۆشخانەی گشتی	نەخۆشخانەی تایبەتی	مەڵبەندی تەندروستی	بنکەی تەندروستی	پزیشکی دادوەری	دەرمانخانە	کلینکی پسپۆڕی راوێژکاری	تاقیگەی تەندروستی	ئۆتۆمبێلی فریاکەوتن	جێگەی مانەوەی نەخۆش(قەرەوێڵە)	ساڵ	کۆی گشتی
3	1	12	27	1	45	2	3	35	127	11	267

سەرچاوە پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی تەندروستی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

أ. کۆی گشتی خزمەتگوزاریە تەندروستیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهەموو یەکە کارگێڕیەکانیەوە ژمارەیان دەگاتە (267) جۆری خزمەتگوزاری تەندروستی.

ب. هەریەک لە نەخۆشخانە و مەڵبەند و بنکە تەندروستیەکان ژمارەیان دەگاتە (44) دامەزراوەی تەندروستی، لەناویاندا (3)نەخۆشخانەی گشتی و نەخۆشخانەیەکی تایبەتی و پزیشکێکی دادوەری هەن دەکەونە سەنتەری قەزا، هەروەک هەندێک لە بنکەتەندروستیەکان دەکەونە گوندەکانی سەربە یەکەکارگێڕیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

ت. بەو پێیەی هەر نەخۆشخانە و مەڵبەند و بنکە و کلینکێکی ڕاوێژکاری دەرمانخانەی خۆی تێدایە بۆیە ژمارەی دەرمانخانەکانی دەکاتە (45) دەرمانخانە، لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا (سێ) تاقیگەی تەندروستی مەرکەزی هەیە و خاوەن (دوو) کلینکی ڕاوێژکاریە یەکێکیان لەسەنتەری قەزا و ئەوی تریان لە ناحیەی شۆڕشە، هەروەها کۆی ژمارەی جێگەی مانەوەی نەخۆش(قەرەوێڵە) لە نەخۆشخانەکەکان دەکاتە (127)قەرەوێڵە و (11)ساڵەی نەشتەرگەری و کۆی ژمارەی ئۆتۆمبێلە فریاکەوتنەکانیشی دەکاتە (35)ئۆتۆمبێل، بێگومان پێشکەکردنی خزمەتگوزاریە تەندروستیەکان پێویستی به ژمارەیەک کارمەند و پسپۆڕی تەندروستی و پزیشک هەیە ئەمەش لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەستەبەر کراوە، خشتەی (24).

خشتەی (24)، ژمارەی پزیشک و کارمەندی تەندروستی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ساڵی (2022)

پزیشکی گشتی	پزیشکی ددان	پزیشکی دەرمانساز	یاریدەدەری پزیشک و پەرستار	کۆی گشتی
7	25	6	586	624

سەرچاوە پشت بەست بە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی تەندروستی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

وەک لە خشتەکەدا دەردەکەوێت کۆی گشتی ژمارەی پزیشک و تەندروستکار لەناوچەی لێکۆڵینەوە دەکاتە (624)کەس، کە پێکهاتوون لە (7)پزیشکی گشتی، (25)پزیشکی ددان، (6)پزیشکی دەرمانساز، (586) یاریدەدری پزیشک و پەرستار.

جگەلەو داتایانەی خرانەتەڕوو سەبارەت بە دامەزراوە تەندروستەکان و پزیشک و کارمەندانی تەندروستی، لەسەر ئاستی بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی ناوچەی لێکۆڵینەوە هیچ بەش و شوێنێکی تایبەت بە چاودێری چڕ نییە، لەگەڵ ئەوەشدا (یەک) بەشی خدج(منداڵی نابەکام) و (یەک) پەیمانگای پزیشکی دادوەری و یەک بەشی (چارەسەری سروشتی) تێدایە.

هەروەها ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن سەنتەرێکی چارەسەری میللیە بەناوی سەنتەری شێخ حوسێن بۆ کەڵەشاخ و دەرمانی کوردەواری ڕۆژانە خەڵکێکی زۆر لە ناوچە جیاجیاکانەوە سەردانی دەکەن، ئەمە جگەلە پیشەی بۆنچێتی کە لەشارەکەدا مێژوویەکی کۆنی هەیە، ئەمڕۆ (حاجی ئاهوو بۆنچی) و (سەبری بۆنچی) بوونە بە دوو دیاردە لە بواری پیشەی بۆنچێتی لە زۆربەی شارەکانی کوردستانەوە خەڵک ڕوویان تێدەکات و لەبواری جەڕاحی میللی چەند جەڕاحێکی میللی تێدایە.

نەبوونی خزمەتگوزاری تەندروستی پێویست و دووری بنکە تەندروستیەکان لە شوێنە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و بە ئەهلی(بەتایبەت)کردنی کەرتی تەندروستی، ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر کەرتی گەشتیاری لە ناوچەکە چونکە گەشتیاران بۆ چارەسەرکردنی کێشە تەندروستیەکانیان لەکاتی گەشتەکانیاندا پێویستیان بە دڵنیایی و خزمەتگوزاریە تەندروستیەکانە بەتایبەتی لەکاتی هەر ڕووداوێکی نەخوازراودا کە بەسەر گەشتیاراندا ڕوودەدات لە کاتی گەشتەکانیاندا.

3. خزمەتگوزاری ئاو:

ئاو لە بنەما سەرەکیەکانی پەرەپێدانی ژێرخانی ئابوری هەر ناوچەیەکی گەشتوگوزاریە و دەبێت بۆ هەر ناوچەیەکی گەشتوگوزاری بڕی ئاوی پێویستی بۆ دابین بکرێت، چونکە گەشتیاران لەماوەی گەشتەکانیاندا پێویستیان بە بڕی ئاوی پێویستە چ بۆ خواردنەوە و بەکارهێنان یاخود بۆ مەلەوانی و خۆشگوزەرانی[1].

ناوچەی لێکۆڵینەوە لەگەڵ ئەوەی دەوڵەمەندە بە ئاوی سەرزەوی و ئاوی ژێرزەوی کەچی هێشتا هەر کێشەی کەم ئاوی هەیە، ئاو بەچەند ڕێگەیەک بۆ قەزاکە دابیندەکرێت کە بەم شێوەیە خراوەتەڕوو:

أ. پرۆژەی ئاوی دوکان: ئەم پرۆژەیە توانای بەرهەمهێنانی (12000)م3 ئاوی هەیە لە کاتژمێرێکدا، پاش ئەوەی قۆناغەکانی (وەرگرتن و نیشاندان و پاڵاوتن و کلۆرەیشن) دەبرێت و بڕێک لەم ئاوە لەڕێگەی بۆری تیرە (900)ملم، دەنێرێت بۆ خەزانی سەرەکی کۆنکرێتی لە دەربەندی تەکیە(بازیان) لە ناحیەی تەکیەی کاکەمەند، قەبارەی ئەم خەزانە نزیکەی (12000)م3 یە، لەم خەزانەوە ئاو دەگاتە قەزاکە، بە بڕی (1250)م3 لە کاتژمێرێکدا.

ب. پرۆژەی ئاوی کانی شەیتان: ئەم پرۆژەیە بریتیە لە کۆکردنەوەی ئاوی چەند بیرێک لە کانی شەیتان لە دوو تانکی کۆنکرێتی ئەرزی بە قەبارەی (200)م3 و (300)م3، پاشان لەڕێگەی پەمپەوە دەنێردرێت بۆ خەزانی

[1]. Richard Tapper, Michails Hadjikakou, Rachel Noble and Joseph Jenkinson, The impact of the Tourism industry on freshwater resourses in countries in the Caribbean, Mediterranean, North Africa and other regions, Research project for the Travel Founda8on, 8th April, 2011, p.10-19.

سەرەکی (12000)م3 لە دەربەندەکەی ناحیەی تەکیەی کاکەمەند دواتر دەگات بە قەزاکە، توانای بڕی ئاوی ئەم پڕۆژەیە (200)م3، لە کاتژمێرێکدا.

ت. پڕۆژەی ئاوی بانی مەقان: بریتیە لەکۆکردنەوەی ئاوی کۆمەڵێ بیری قوڵ لە تەنکیەکی کۆنکرێتی ئەرزی دواتر دەگاتە خەزانێکی تری (12000)م3 لە ناو سەنتەری قەزاکە، توانای بەرهەمهێنانی بڕی ئاوی ئەم پڕۆژەیە دەگاتە (200)م3 لە کاتژمێرێکدا.

پ. پڕۆژەی ئاوی وێستگەی کارەبای سلێمانی غازی: ئەم پڕۆژەیە هی کەرتی تایبەتە لەبنەڕەتدا بۆ دابینکردنی ئاوی وێستگەی کارەبای سلێمانی غازیە، لەڕێگەی گەیاندنی ئاوی (زێی بچوک) بۆ وێستگەی کارەبای سلێمانی غازی و چەند کارگەیەکی دروستکردنی شیش و پاڵاوگەی نەوتی بازیان، ئەو بڕەی لێیان زیادە دەدرێت بە قەزاکە، ئەویش بڕێکی دیاری نەکراوە، پاش وەرگرتنی لە وێستگەی ناوبراو لەڕێگەی فلتەرەیشنەوە تێکەڵ بە پڕۆژەی ئاوی کانی شەیتان و حەوزی کۆنکرێتی (12000)م3 دەبێت لە دەربەندی تەکیە(بازیان) لە ناحیەی تەکیەی کاکەمەند و لەوێوە دابەشدەکرێت بەسەر قەزاکەدا[1].

سەبارەت بە ڕێژەی ستانداردی بەکارهێنانی ئاو لەبواری گەشتوگوزاریدا، ئەگەر لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا گریمانەی بەکارهێنانی ئاو بکەین لەناو سەنتەری قەزا، لەکاتێکدا ژمارەی دانیشتوانی سەنتەری قەزا بۆ ساڵی(2019) دەکاتە (75406)کەس، بڕی کۆی ئاوی بەدەست گەیشتوو یەکسانە (11900000)لیتر، ئەوا بەپێی ئەم هاوکێشەیە بڕی ئاوی بەدەست گەیشتوو بۆ هەرتاکێک لە شەو و ڕۆژێکدا بەم شێوەیە دەبێت:

بڕی ئاوی بەدەست گەیشتوو بۆ هەر تاکێک لە شاری چەمچەماڵ و لە شەو و ڕۆژێکدا =(75406\11900000) دەکاتە بەنزیکەی 158لیتر\کەسێک[2].

کەواتە بڕی ئاوی پێویست بۆ ئەنجامدانی چالاکیە گەشتوگوزاریەکان ڕێژەیەکی یەکجار کەمە بەراورد بە ستاندارده عێراقی و جیهانیەکان لەبواری گەشتوگوزاریدا، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستیەیە کە ناوچەی لێکۆڵینەوە سەرەڕای فرە جۆری سەرچاوەکانی ئاو بە ئاوی سەرزەوی و ئاوی ژێرزەوییەوە، بەڵام نەتوانراوە بەشێوەیەکی باش سوودیان لێ وەربگیرێت لە بواری بەکارهێنان و گەشتوگوزاریدا و بۆیە ناوچەکە بە قەیرانێکی قوڵی کەم ئاویدا تێپەڕ دەبێت و ساڵانە لە وەرزی هاویندا، ڕادەی قەیرانی کەم ئاوی دەگاتە لوتکە جاری وا هەیە لە مانگێکدا تەنها (دوو)جار و هەر جارەو (سێ)کاتژمێر ئاویان بۆ بەردەدرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا تائیستا نەتوانراوە سوود لە سەرچاوەکانی ئاوی سەرزەوی و ژێرزەوی وەربگیرێت و لەڕووی هونەریەوە گرفتی کەم ئاوی نەک لە ناوچە گەشتوگوزاریەکان بەڵکو لە ناو خودی یەکە کارگێڕیەکانی قەزاکەش چارەسەر بکرێت، هێشتا ناوچە گەشتیاریەکان کێشەی کەم ئاویان هەیە بڕی ئەو ئاوەی کەهەیە بەشی ئەوە ناکات بتوانرێت لەبواری بەکارهێنانی گەشتیاریدا سوودی لێوەربگیرێت بۆیە یەکێک لە هۆکارەکانی لاوازی گەشتیاری ناوچەکە پەیوەستە بە نەبوونی ئاوەوە نەک هەر ئاوی سازگار بەڵکو سوود لەو ئاوە کانزایەکانیش وەرنەگیراوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا لە بواری گەشتیاری چارەسەرییدا. خشتەی (25)

---

[1]. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شاروانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئاو و ئاوەڕۆ، بەڕێوەبەرایەتی ئاوی دەوروبەری سلێمانی، فەرمانگەی ئاوی چەمچەماڵ داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

[2]. حەوێز شکور محەمەد، ئەندازیاری پێشکەوتوو لە فەرمانگەی ئاوی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/10

خشتەی (25)، بڕی ئاوی پێویست بەپێی شوێنی حەوانەوە و جۆری گەشتوگوزار بۆ هەر گەشتیارێک بە لیتر لە ڕۆژێکدا

جۆری گەشتوگوزاری حەوانەوە	بڕی ئاوی پێویست بۆ هەر گەشتیارێک بە لیتر لەڕۆژێکدا
میوانخانە و ئۆتێل و کابینەکان	350-250
چادرگەکان	150-100
ناوچەی سەوزایی	200-100
چالاکی کات بەسەر بردن	400-300
ناوەندە چارەسەرییەکان	900-600

سەرچاوە: یسری محمد حسین العنزی، العوامل المحدده للسیاحه الداخلیه فی العراق و إمکانیه تطویرها للمده 1975-2001، رساله ماجستیر(غیر منشورة)، کلیه الاداره و الاقتصاد، جامعه المستنصریه، 2005، ص 127.

4. خزمەتگوزاری کارەبا:

کارەبا یەکێکە لە ژێرخانە گرنگەکانی گەشتوگوزار، بەجۆرێک هیچ شوێنێکی گەشتوگوزاری بەبێ بوونی کارەبا دانامەزرێت، کارەبا وەک دیاردەیەکی شارستانی لە زۆر بواری وەک ڕووناک کردنەوە و بەگەڕخستنی ئامێرە کارەباییەکان و ڕووناک کردنەوەی سەیرانگاکان و شاری یاری و باخچە و دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان و...هتد بەکاردێت، یەکە ئیداریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، لەڕێگەی تۆڕێکی فراوانی کارەباوە پێکەوە بەستراون و گەورەترین وێستگەی بەرهەمهێنانی کارەبای غازیش لە کوردستاندا دەکەوێتە ناوچەی لێکۆڵینەوەوە کە سەرچاوەی وزەی کارەبا بۆ زۆربەی ناوچەکانی کوردستان دابین دەکات هەربە غازی ناوچەی لێکۆڵینەوەش کاردەکات و لە کێڵگەی غازی کۆرمۆری ناحیەی قادرکەرەمەوە غازەکە بەرهەم دەهێنرێت، هەرچی سەرچاوەی وزەی کارەبایە لە قەزاکەدا بەم شێوەیە دەیخەینەڕوو:

أ. وێستگەی بەرهەمهێنانی کارەبای سلێمانی غازی(ئەحمەد ئیسماعیل): ئەم وێستگەیە دەکەوێتە نێوان سەنتەری قەزا و ناحیەی تەکیەی کاکەمەند لەسەر ڕێگای (کەرکوک-سلێمانی) لە ساڵی(2015) بە ڕەسمی کەوتوەتە کار و لەڕێگەی (چوار)یەکەوە بڕی (125)مێگاوات کارەبا بەرهەم دەهێنێت، هەروەها لەڕێگەی دووبارە بەکارهێنانەوەی وزەکەی (1000)مێگاوات کارەبا بەرهەم دەهێنێت و کارەبای بەشێک لە ناوچەکانی هەرێمی کوردستان دابین دەکات، بۆ کارپێکردنی وێستگەکە سوود لە غازی کۆرمۆری ناحیەی قادرکەرەم وەگیراوە بەشێکیش لە وەزی کارەباکەی بۆ یەکە کارگێڕیەکانی قەزاکە دابینکراوە.

ب. وێستگەی کۆمپانیای قەیوان: ئەم وێستگەیە دەکەوێتە دەوروبەری ناحیەی تەکیەی کاکەمەند لە ڕێگەی (چوار)یەکەوە، بڕی (1000)مێگاوات کارەبا بەرهەم دەهێنرێت بۆ ناوچەکانی پارێزگای سلێمانی و دەوروبەری، لەم وێستگەیەش بەهەمان شێوە بەشێک لە وزەی کارەباکەی بۆ چەمچەماڵ دابین دەکرێت.

وزەی کارەبای نیشتیمانی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدێت لە وێستگەیەکی (KV132) بڕی ئەو کارەبایەی کە وەری دەگرێت لە وێستگەکانی (کارەبای سلێمانی غازی، کارەبای کۆمپانیای قەیوان)، بڕێکی جێگیر نییە بەپێی

خواست و وەرزەکان بڕەکەی دەگۆڕێت و دابەش دەکرێت بەسەر هەریەک لە وێستگە کارەباکانی (ئاغجەلەر، سەنگاو، قادرکەرەم، شۆڕش، تەکیەی جەباری) ئەم وێستگانەش وزەی کارەبا بەرهەم هێنراوەکە دابەش دەکەن بەسەر گوندەکان و نشینگەکانی دەوروبەریان بەم شێوەیە کارەبای ناوچەکە دابین دەکرێت[1]، لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا بەشێک لە گوندەکان کارەبای نیشتیمانیان پێ نەگەیشتووە.

لێرەدا دەتوانین بڵێین ناوچەی لێکۆڵینەوە دەوڵەمەندە بە کێڵگەکانی بەرهەمهێنانی غازی سروشتی کە لە ئێستادا وزەیەکی بەبایەخە و وێستگەی بەرهەمهێنانی کارەبای (سلێمانی غازی) هەر لە غازی ناوچەکە دابین دەکرێت و سەرای ئەوەی وێستگەکەش هەر دەکەوێتە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەڵام هێشتا کارەبا لە ئاستی خواستی دانیشتوانی ناوچەکەدا نییە، ئەگەرچی کارەبا یەکێکە لە پێداویستیە ژێرخانیەکانی گەشتوگوزار، بەڵام هێشتا زۆرێک لە ناوچە گەشتوگوزاریەکان بێ بەشن لە تۆڕەکانی کارەبای نیشتیمانی کە بێگومان ئەمەش کاریگەری بەجێدەهێڵێت لەسەر لاوازی پێشکەوتنی کەرتی گەشتیاری و بۆیە ئەگەر بمانەوێت گەشتوگوزار لە ناوچەکەدا پەرەبسەنێت دەبێت هەموو هۆکارە خزمەتگوزاریەکانی گەشتیاری بۆ دابین بکرێت.

5. خزمەتگوزاری پەیوەندی و گەیاندن:

لە جیهانی ئەمڕۆدا بەکارهێنانی ئامێرەکانی پەیوەندی کردن و هێڵەکانی گەیاندن بوونەتە بەشێک لە پێداویستیە سەرەکیەکانی هەر هاوڵاتیەک و گەشتیارێک لە هەر ناوچەیەکدا، بۆیە لەڕووی گەشتوگوزاریەوە ئەم جۆرە خزمەتگوزاریە بەشێک لە خزمەتگوزاریە ژێرخانیەکان پێکدەهێنێت و گەشتیاران بەردەوام پێویستیان پێیەتی بۆ دۆزینەوەی شوێنە گەشتیاریەکان و ئاگاداربوون لە دۆخی ناوچەکە و پەیوەندی کردن بە هاورێ و خێزانەکانیان چ لەرێگەی تۆڕەکانی پەیوەندیکردنی وەک تەلەفۆن و ئینتەرنێت و..هتد بێت. لە ناوچەی لێکۆڵینەوە فەرمانگەی پۆستە و گەیاندن هەیە کە زۆرتر دەزگا حکومیەکان بەکاریدەهێنن بۆ راپەڕاندنی کاروبارەکانیان لەگەڵ ئەوەشدا چەندین جۆری خزمەتگوزاری پەیوەندی و گەیاندن هەیە و لە ئێستادا بەهۆی خێرایی تورەکانی ئینتەرنێت و هێڵەکانی پەیوەندی وەک (ئاسیا سێڵ، کۆرەک تلیکۆم، زەین) بەشێوەی تۆڕێکی فراوان بەشێکی زۆر لە قەزاکەی داپۆشیوە، جگەلە چەند گوندێک لەزۆربەی ناوچەکاندا ئەم خزمەتگوزاریانە بەردەستە،

سەبارەت بە هێڵەکانی ئینتەرنێتیش ئەوا لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا بەهۆی ئاسانی بەکارهێنانی چەند هێڵێکی ئینتەرنێت چ بەشێوەی عەرزی یان هەوایی لەوانە هێڵەکانی ئینتەرنێتی (ئاسیا سێڵ، کۆرەک تیلکۆم، فاست لینک، تیشک نێت، ئای کیو، ...هتد)، لە ئیستادا وایلێهاتووە لە قەزاکە نەک تەنها گەشتیاران بەڵکو هەر تاکێک لە گوند بێت یان لەشار بوەتە بەکارهێنەری هێڵی ئینتەرنێت و تەلەفۆن(مۆبایل)ی دڵخوازی خۆی، زۆربەی دام و دەزگا و کتێبخانە و کافتریا و قاوەخانەکان هێڵی ئینتەرنێتی تایبەت بەخۆیان هەیە. بەهۆی تەوژمەکانی جیهانگیری و ئەو پێشکەوتنە بەرچاوەی بەدی هاتووە لە ئێستادا وایلێهاتووە جیهان لەناو لەپی دەستەکانماندایە لە ماڵەکەی خۆمانەوە دەتوانین پەیوەندی بە دوورترین شوێنی جیهانەوە بکەین بە ئامێرە زیرەکەکان لە سایەی پێشکەوتنی تۆڕەکانی ئینتەرنێت و پەیوەندی کردن، قەزای چەمچەماڵیش بەدەرنییە لەم گۆڕانکاریە جیهانیە بەهۆی بەردەستبوونی ئامێرەکانی پەیوەندیکردن و گەیاندنەوە، ئەمەش فاکتەرێکی باشە لە قەزاکەدا بۆ بەکارهێنانی لە بواری گەشتیاریدا.

[1]. سامان تەیب محمود، لێپرسراوی وێستگەی کارەبای چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، رێکەوتی 2022/5/12

6. خزمەتگوزاری بانک و نووسینگەکانی ئاڵوگۆڕی دراو:

بانکەکان و نووسینگەکانی ئاڵوگۆڕی دراو لە ئاسانکاریە گەشتوگوزاریەکانن دەبنە مایەی سوودی ئابوری و کۆمەڵایەتی، بەمەش خاوەن کارەکان دەتوانن پارەی لێ دابنین یاخود سوودی لێوەربگرن بۆ خستنەگەڕی سەرمایەکانیان لەبواری کەرتی گەشتوگوزاری و پەرەپێدانی ناوچە گەشتیاریەکان، نووسینگەکانی ئاڵوگۆڕی دراویش یارمەتی گەشتیاران دەدەن تاوەکو بە ئاسانی پارەکانیان ئاڵوگۆڕ بکەن.

ناوچەی لێکۆڵینەوە هەردوو بانکی حکومی(ڕەشید و چەرموو) و بانکی(سیقە)ی ئەهلی تێدایە، دەکەونە سەنتەری قەزای چەمچەماڵەوە خزمەتگوزاری بانکی پێشکەش بە هاوڵاتیان و گەشتیارانی ناوخۆیی دەکەن، بوونی ئەم بانکانە لە قەزاکە دەبێتەهۆی بوژانەوەی لایەنی ئابوری و گەشتیاری ناوخۆیی بەهۆی ئەوەی موچەی فەرمانبەران و موچەخۆران و چەکی دراوی تێدا خەرج دەکرێت، واتا ئەگەر گەشتیار خاوەن حساب بانکی بێت لە بانکەکانی کوردستان ئەوا دەتوانێت پارە لە هەر دوو بانکە حکومیەکە ڕابکێشێت.

هەروەها بانکی سیقە پارە دەدات بەقەرز بۆ پرۆژەی بچوک و وەبەرهێنان، ئەمە جگەلە بوونی چەندین نووسینگەی ئاڵوگۆڕی دراو لە قەزاکە، گەشتیاران دەتوانن بە ئاسانی پارەکانیان لەو نووسینگانە ئاڵوگۆڕ پێ بکەن، هەروەک گەشتیارانی ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق دەتوانن لەڕێگەی ئایدی کارد و کارتی زیرەکی حساب بانکیەکانیانەوە پارە لە نووسینگەکانی دراو ڕابکێشن لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، هەروەها دەکرێت لە داهاتوودا زیاتر پەرە بە کەرتی بانکی و سمارت بانک و ڤیزە کارت بدرێت بۆ بەئاسانی ڕایکردنی مامەڵەی گەشتیاران، بەتایبەت لە دوای ئەو کاتانەی کە دەوامی بانکە حکومیەکان کۆتایی پێ دێت، هاوڵاتیان و گەشتیاران دەتوانن سوود لەو سیستەمە نوێیانەی سمارت بانک وەربگرن.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەتوانین بڵێن ناوچەی لێکۆڵینەوە، دەوڵەمەندە بە بوونی توانستە هەمەجۆرە مرۆیەکانی گەشتوگوزار، وەک (دانیشتوان، توانستە مێژوویی و شوێنەواری و ئاینیەکان، توانستە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان) ئەمانە بەشێوەیەکی ئەرێنی یان نەرێنی کاریگەریان هەیە لەسەر بزاوتی گەشتیاری، هەرچی خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکانە ئەوا بە بوونی ئەم ئاسانکاریانە وەک بەشێک لە ناوچەی خستنەڕووی گەشتیاری دەبێتەهۆی کارئاسانی و تەواوکاری بۆ گەشتیاران، ئەمەش کارەکاتەسەر کێشکردنی گەشتیار بۆ ناوچەکە و بەشدار دەبێت لە ڕەخساندنی جموجۆڵی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەبارەت بە ژێرخانە گەشتیاریەکان ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن کۆمەڵێک ژێرخانی ئابوریە کە وەک فاکتەرێک بووەتە مایەیی تەواوکاری گەشتیاری، بەڵام لاوازی هەندێکی تر لە خزمەتگوزاریە ژێرخانیەکان بوونەتە هۆی سستی پرۆسەی گەشتیاری لەناوچەکە ئەمەش بە ئاشکرا ڕەنگدانەوەی هەیە لەسەر کەرتی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ، ئەم دۆخە پێویستی بەهانگاوی تۆکمەیە لە پلاندانان بۆ پەرەپێدانی بواری گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

بەشی سێیەم

ئاستەنگەکانی پەرەپێدان و ئاسۆکانی داهاتووی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە

باسی یەکەم: چەمکی پلاندانان و پلاندانانی گەشتیاری گیروگرفتەکانی بەردەم پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ

یەکەم: چەمکی پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتیاری

دووەم: کێشە و ئاستەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزاری لە قەزای چەمچەماڵ

باسی دووەم: هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ

یەکەم: پایەکانی پلاندانانی گەشتیاری

دووەم: قۆناغەکانی دانان و ئامادەکردنی پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتوگوزاری

سێیەم: ئاستەکان(ماوە)کانی پلاندانانی گەشتوگوزاری

1. پلاندانانی ماوە کورت
2. پلاندانانی ماوە مام ناوەند
3. پلاندانانی ماوە درێژ

بەشی سێیەم
ئاستەنگەکانی پەرەپێدان و ئاسۆکانی داهاتووی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

بایەخی لایەنی گەشتوگوزاری ناوچەی لێکۆڵینەوە لەوەدایە کە دەوڵەمەندە بە چەندین توانستی گەشتیاری سروشتی و مرۆیی، ئەگەرچی ئاستەنگەکانی بەردەم کەرتی گەشتوگوزاری هەرچەندە زۆربن بەڵام دەتوانرێت پلانی پەرەپێدانی گەشتیاری گونجاوی بۆ دابنرێت و ئاسۆکانی داهاتووی کەرتی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە هەنگاو گەشەکردنی بەرچاو بەخۆوە ببینێت، هەروەها ئاستەکان(ماوە)ی پلاندانانی گەشتیاری ناوچەکە دابەشکراوە بۆ هەریەک لە(پلانی ماوە کورت، پلانی ماوە مامناوەند، پلانی ماوە درێژ) لەسەر ئەو بنەمایە چەند پێگەو شوێنێکی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ هەڵبژێراوە و پلانی گونجاو بۆ پەرەپێدانیان دانراوە، ئەم مەبەستەش بەشی سێیەمی لێکۆڵینەوەکە تەرخان کراوە بۆ ئەم باسانەی خوارەوە:

باسی یەکەم: پلان و پەرەپێدانی گەشتیاری و ئاستەنگەکانی بەردەم گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ:

لەم باسەدا تیشک دەخەینە سەر چەمکەکانی پلاندانان و پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتیاری، هەروەها ئامانجەکانی پلانی گەشتیاری ڕووندەکەینەوە و گرنگترین ئاستەنگەکانی بەردەم کەرتی گەشتیاری لەناوچەی لێکۆلینەوە کە (قەزای چەمچەماڵ)ە دەخەینەڕوو، کە خۆی لە چەندن کێشەی تایبەت بە خزمەتگوزاریەکانی سەرخانی گەشتیاری و ژێرخانی گەشتیاریدا دەبینێتەوە.

یەکەم: چەمکی پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتیاری:

1. پەرەپێدان:

چەمکی پەرەپێدان دەرهاویشتەی ڕووداوەکانی دوای جەنگی جیهانی دووەم و سەربەخۆبوونی هەندێک لە وڵاتانی کیشوەرەکانی (ئاسیا، ئەفەریقا، ئەمەریکای لاتین)ە، پێشتر و لە سەدەی(18)دا چەند زاراوەیەکی تری وەک: (پێشکەوتنی ماددی-Material Progress)، (پێشکەوتنی ئابوری-Economic Progress) بەکارهاتووە تا ساڵانی شەستەکانی سەدەی ڕابردو بە توانای ئابوری لە پەرەپێدانی داهاتی نەتەوەیی وێنادەکرا، ئەمەش بووەهۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ژیانی گەلان لە وڵاتانی جیهانی سێیەم لە ئەنجامی بەرزبونەوەی داهاتی نەتەوەیی[1] شان بەشانی چەمکی پەرەپێدان چەند چەمکێکی تری پەیوەندیدار بە پەرەپێدان هاتنەکایەوە لەوانە (پلاندانانی نەتەوەیی، پەرەپێدانی کۆمەڵایەتی، پەرەپێدانی شارستانی، پەرەپێدانی لادێ و کشتوکاڵی، پەرەپێدانی گەشتیاری)و چەندین دەستەواژەیەکی تری پەیوەست بە پەرەپێدان[2]. ئەم چەمکە لەلایەن ڕێکخراو و ناوەندە زانستیەکانەوە چەندین پێناسەی بۆ کراوە، بەجۆرێک پەرەپێدان ڕێگایەکە بە ئاڕاستەی گۆڕانکاری و بەرەوپێشچوونی گشتگیری کۆمەڵگا، لەسەرجەم بوارەکاندا لە پڕکردنەوەی پێداویستیە بنچینەیەکانی تاکەکان بەمەبەستی بەدیهێنانی خۆشگوزارانی[3].

---

[1]. بەهرە رضا عثمان، جیاوازی شوێنی پەرەپێدانی کشتوکاڵی لە پارێزگای هەولێر، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاحەدین، 2013، ل21

[2]. جوني عبدالرحيم الحنيطي، التنمية الريفية و إدارة تبادل معرفة الطرق و لمقابلات ولأدوات، مطبعةجامعة موته، بدون طابعه، الاردن، 2012، ص12

[3]. پشتیوان شەفیق احمد، التحول الديموغرافي و علاقتة بالتنمية الريفية في محافظة السليمانية، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة الاسكندرية، 2015، ص134

لە دیدی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا پەرەپێدان کۆمەڵێک پێناوە بۆ یەکخستنی هەوڵەکانی کۆمەڵگە لەپێناو باشترکردنی ئاستی ژیان لەڕووی ئابوری و کۆمەلایەتی و کەلتورییەوە لەناو کۆمەڵگە ناوخۆیەکاندا بۆ بەشداریی پێکردنی پۆزەتیڤانە لەژیانی نەتەوەیی و دەرکردنی کۆمەڵگا لە گۆشەگیری و هاندانیان بۆ بەشداریکردن لەپێشخستنی وڵات[1]، پەرەپێدان زادەی فراوانبوونی تواناکانە بۆ ڕاکێشانی زۆرترین جوڵەی گەشتیاری[2]، پەرەپێدان گۆڕانکاری بەرەوپێشچوونی ڕیشەییە لە پێکهاتەی بوارە ئابوری و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیریەکان لە گەشەی ئابوریدا بەرجەستە دەبێت[3] هەرچی پەرەپێدانی گەشتیاریە لە هۆکارەکانی پەرەپێدانی ئابوریە لە وڵات و ناوچەیەکی دیاریکراودا، لەئێستادا بە یەکێک لە دروشمەکانی وڵاتە پێشکەوتوەکانی جیهان دادەنرێت و بریتیەلە فراوانکردنی ئاسانکاریە خزمەتگوزاریەکان و بەشێوەیەک کە بگونجێت لەگەڵ خواست و پێداویستیەکانی گەشتیاراندا[4].

پەرەپێدان بەکارهێنانی توانا سروشتی و مرۆیەکانە بۆ بونیادنانەوە و بەرزکردنەوەی ژێرخانی ئابوری و گەیشتن بە ئاستی خۆشگوزەرانی و گۆڕانکاری لە گەشەکردنی کۆمەڵگە بە ئاڕاستەی پێشکەوتن.

2. پلاندانانی گەشتیاری:

پلاندانانی گەشتیاری لە ئەنجامی ئەو پێشکەوتنە بەرچاوەی گەشتوگوزار لە جیهاندا بەخۆیەوە بینی، وەک پێداویستیەک سەری هەڵدا و بزاوتی گەشتیاری نێودەڵەتی گەشەی کرد و بەمەش ژمارەی گەشتیاران زیادی کرد گۆڕانکاری بەسەر شێوەکان و جۆرەکانی گەشتوگوزاردا هات و پێویستی بۆ حەوانەوە لە ناوچە گەشتوگوزاریەکاندا زۆر بوو[5] پلاندانانی گەشتیاری دەکرێت لەڕووی ماوە و کاتەوە جیاواز بێت، دابەش دەبێت بۆ پلاندانانی(ماوە کورت، مام ناوەند، ماوە درێژ)، دەکرێت لەسەر ئاستی پلاندانانی ناوخۆیی یان پلاندانانی هەرێمی یان پلاندانانی نێودەوڵەتی بێت[6]. پلاندانانی گەشتیاری بریتیەلە کێشانی وێنە و نەخشەی خەمڵاندنی داهاتووی چالاکی گەشتیاری لە وڵات یان هەرێمێک بۆ ماوەیەکی دیاریکراو، پێویستە خوێندنەوە بۆ هەموو کەرەستە بەردەستەکانی بواری گەشتیاری بکرێت لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانی پلاندانانی گەشتیاری بەمەبەستی بەدەسهێنانی گەشەکردنی خێرای گەشتیاری، بەشێوەیەکی ڕێکخراو لەڕێگەی ئامادەکردن و جێبەجێکردنی بەرنامەیەکی تۆکمەی هەمەجۆر گشت لایەنەکانی چالاکی گەشتیاری و ناوچە گەشتیاریەکانی وڵات بگرێتەوە[7]. زانایەکی وەک (میرداڵ) پلاندانان دەبەستێت بە پەرەپێدانەوە، پێی وایە پلاندانان چەمکێکی پەرەپێدانە بریتیەلە

---

[1]. چنار محمود ابراهیم، دابەشبوونی نشینگە دێهاتیەکانی قەزای پشدەر و ڕەهەندەکانی پەرەپێدان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی ڕاپەڕین، 2021، ل147

[2]. هەتاو کریم خضر و هدی صباح نجم الدین، ڕۆڵی توانستە کۆمەلایەتی و کەلتوریەکان لە گەشەپێدانی گەشتیاری لە قەزای کۆیە، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، 2019، ل239، بڕوانە: http://dx.doi.org/10.14500/krc2019.Gen260

[3]. فاطمە قادر مصطفی و ئەوانی تر، جوگرافیای پەرەپێدان، چاپخانەی هێڤی دوو، چاپی یەکەم، هەولێر، 2022، ل15

[4]. احمد علی حسن الببواتي، نذين غازی طاهر، تخطيط و تنمية المواقع السياحية في قضاء زاخو، مجلة جامعة گەرمیان، عدد(8) المجلد (2)، 2021، ص280

[5]. محمد نوری أمين، تطور السياحة في اقليم كوردستان وتأثير على التنمية الاقتصاديه، مطبعة ژيار، طبعة الأولى، 2014، ص51

[6]. فؤادة عبدالمنعم البكري، التنمية السياحية في مصروالعالم العربي(الاستراتيجيات، الأهداف، الأولويات)، الطبعة الأولى، عالم الكتب، للنشروالتوزيع و الطباعة، مصر، 2004، ص124

[7]. فارس شكري، حميد شكري، التخطيط لاحياء وتأهيل المواقع الأثرية سياحيا و ثقافيا، رسالة ماجستير(غير منشورة)، مركز التخطيط الحضري، جامعة بغداد، 2002، ص51.

بەرنامەیەک ستراتیژیەتی دەوڵەت پیشاندەدات لەسەر ئاستی نیشتیمانی، لەگەڵ گرتنەبەری ڕێوشوێنی بەشداریکردن لەهێزی بازاڕ لەپێناو پاڵپشتی و پێشخستندا[1]، ئیدی بازاڕی پیشەسازی و بازرگانی بێت یان گەشتیاری.

ماوەتەوە بڵێین پلاندانانی گەشتیاری کۆمەڵێک بەرنامەی ڕێکخراوی هەمەلایەنەیە ڕێگایەکە بۆ پێشخستن و گەشەپێدانی شوێنە گەشتیاریەکان بە ئامانجی ڕاکێشانی ژمارەیەکی زۆری گەشتیاران و پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لە ناوچەیەکی دیارکراو بە سوود وەرگرتن لە کەسانی پسپۆر و شارەزا.

3. ئامانجەکانی پلاندانانی گەشتیاری:

ئەوەی گرنگە لە ئامانجەکانی پلاندانانیدا ئەوەیە کە دەبێت ئامانجەکان ڕوون و ئاشکرابن بەشێوەیەک توانای جێبەجێکردنی هەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا دیاریکردنی ئامانجەکانی پلاندانانی گەشتیاری بە یەکێک لە هەنگاوەکانی پلاندانان دادەنرێت هەرچی ئامانجەکانی پلاندانانی گەشتیاریە ئەم بوارانە لە خۆدەگرێت:

أ. ئامانجی ئابوری:

ئەو ئامانجانەن کە لەڕووی ئابوریەوە کاریگەریان لەسەر کەرتی گەشتیاری هەیە[2] و بریتین لە:

1. زیادبوونی ژمارەی گەشتیاران و مانەوەیان لە ناوچە گەشتوگوزاریەکان دەبێتەهۆی زیادبوونی جموجۆڵی گەشتوگوزاری و بوژانەوەی ناوچە گەشتوگوزاریەکان و شوێنەکانی حەوانەوە و مانەوە و ڕیستۆرانتەکان.
2. وەبەرهێنان لەپرۆژە گەشتیاریەکانی وەک: ئوتێل، مۆتێل، ڕیستۆرانت، کافتریاو نوسینگە گەشتیاریەکان.
3. بەهۆی گەشتکردنی گەشتیارانی بیانی بۆ ناوچە گەشتیاریەکان، دەبێتەهۆی زیادبوونی دراوی قورسی بیانی، بەمەش کەرتی گەشتوگوزار بەشدار دەبێت لە زیادکردنی داهاتی تاکەس و داهاتی نەتەوەیی.
4. ڕەخساندن و زیادبوونی هەلی کار، بە خستنەسەرکاری دەستی کاری شارەزا و دەستی کاری هونەری و زانستی و کارگێڕی و خزمەتگوزاریەکان لە کەرتی گەشتوگوزاریدا.
5. بەشدارە لەپێشخستنی کەرتی ئابوری بەهەماهەنگی لەگەڵ سەرجەم کەرتەکانی تر، پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لەهەر ناوچەیەک دەبێتەهۆی گەشەکردنی سەرجەم کەرتەکانی تری ئابوری وەک: گواستنەوە و پیشەسازی و بازرگانی...هتد، ئەوەی گرنگە لە ئامانجە ئابوریەکانی کەرتی گەشتیاری ئەوەیە بە پێشکەوتنی ئەم کەرتە لەهەر ناوچەیەک هەموو کەرتەکانی تری ناوچەکە گەشەدەکات و بەرەوپێش دەچێت.

ب. ئامانجی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی:

ئەو ئامانجانەن کە لەڕووی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەوە کاردەکەنەسەر کەرتی گەشتوگوزاری، گرنگترین ئامانجە ڕۆشنبیری کۆمەڵایەتیەکان[3] بریتین لە:

1. گەشتوگوزار دەبێتەهۆی بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی زۆرینەی چینەکانی کۆمەڵگا، کاردەکاتەسەر ڕاکێشانی گەشتیاران بەهۆی هەڵسوکەوت و مامەڵەی جوانی خەڵکەکەی لەگەڵ گەشتیاراندا.

---

[1]. فاطمة قادر مصطفى و بێستون احمد حسێن، پلاندانانی هەرێمی و ڕەهەندە جوگرافییەکانی، چاپخانەی هێڤی دوو، چاپی دووەم، هەولێر، 2022، ل18

[2]. Jennifer Blanke and Thea Chiesa, The Travel & Tourism Competitiveness Report 5346, the World Economic Forum, Printed by SRO-Kundig, First edition, Switzerland, 5346, pp 7;8

[3]. زاید مراد، السیاحە کصناعة في الأقتصاد الوطني، حالة الجزائر، بحث متقدم للمؤتمر اقتصاديات السياحة و دورها في التنمية المستدامة بكلية العلوم الاقتصادية و التجارية و علوم التسير، جامعة محمد خيضر بسكرة الجزائر، 9-2010/3/10، ص8.

2. دەبێتەهۆی بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانی کۆمەڵگا و نەتەوەکان و چاککردنی چۆنیەتی شێوازی(نمط) ژیانیان.

3. کاردەکاتەسەر زیادبوونی هەستی نیشتیمان پەروەری لەلای تاکەکانی کۆمەڵگە و ڕەخساندنی دەرفەتی ئاڵوگۆڕی ڕۆشنبیری و کەلتوری و شارستانی،هەروەها زانیاری لەنێوان گەشتیاران و دانیشتوانی ناوچە گەشتیاریەکاندا بەدیدەهێنێت.

4. یارمەتی گەشەپێدانی شوێنە گەشتیاریەکان و خزمەتگوزاریە گشتیەکان دەدات لە وڵاتدا، ئەمەش ڕۆڵ دەبینێت لە پێشکەوتنی کەرتی گەشتیاری.

5. دابینکردنی ئاسانکاری و خۆشگوزەرانی بۆ دانیشتوانی ناوخۆی وڵات.

6. پەرەپێدانی پەیوەندیە سیاسی و ڕۆشنبیریەکان لە نێوان حکومەتەکانی ئەو وڵاتانەی گەشتیارین لەگەڵ ئەو ڵاتانەی کە گەشتیار هەناردە دەکەن پەرە پێدەدات.

7. کاردەکاتەسەر زیادکردنی پەرەپێدانی پێویست بۆ پارێزگاریکردن لە پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان و داب و نەریتی کۆمەڵایەتی، لەڕێگەی زیاتر گرنگی پێدانیان و نۆژەنکردنەوە و دروستکردنی بینای نوێ و پاراستنی بەها مێژوویی و شارستانی و ئاینیەکانیان وەکو خۆی و چونکە ئەمانە بنەمایەکی گرنگی ڕاکێشانی گەشتیارین.

8. تێرکردنی بەدیهێنانی ئارەزوە کۆمەڵایەتیەکانی تاک و کۆمەڵ، ئەو ئارەزوانەی کە تاک پێویستی پێەتی و حەز بە تێرکردنیان دەکات.

9. دەستەبەرکردنی بارودۆخی ئارامی و حەوانەوەی جەستەیی و پشوودان و دوورکەوتنەوە لە قەرباڵغی و جەنجاڵی شارەکان.

ت. ئامانجی ژینگەیی:

ئەو ئامانجانەن لەڕووی فاکتەرە ژینگەییەکانەوە کاریگەریان بەسەر کەرتی گەشتیاریەوە هەیە[1] و بریتین لە:

1. پاراستنی پێکهاتەکانی ژینگە لە تێکدان و سووتاندن و پیسکردنیان، وەک ژینگەی ئاووهەوا و خاک.

2. دروستکردنی پارێزراوی سروشتی دەبێتە هۆکارێکی کاریگەر لەسەر پاراستنی هەموو پێکهاتەکانی ژینگە و دەبێتە مایەی کۆبوونەوە و ڕاکێشانی ژمارەیەکی زۆر لە گەشتیاران.

3. پاراستنی ژینگەی سروشتی لەهەر گۆڕانکاریەکی تایبەت بە ژینگە، بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، وەک تێکدانی ژیانی سروشتی و ئاسایی مرۆڤەکان یان تێدانی ژیانی گیانلەبەران.

4. سنوردانان و قەدەغەکردنی ڕاوکردنی بێ سنوری ئاژەڵ و باڵندەی کێوی، ڕاوە ماسی هەڕەمەکی کە هۆکارێکی سەرەکین بۆ زیادکردنی گەشتوگوزاری ژینگەیی و ڕاکێشانی گەشتیار.

5. نەهێشتنی زیادکردنی هەڕەمەکی و دامەزراندنی دامەزراوەی گەشتوگوزاری یان هەر کەرتێکی تری وەک (نیشتەجێبوون و پیشەسازی و بازرگانی)، چونکە لەئەنجامی بوونی پلاندانانی گەشتیاری ڕێگە نادرێت هیچ بەشێکی تر لە پلانەکەدا زیاد بکرێت، تەنها مەگەر بەمەبەستی باشتر کردنی پلانەکە بێت.

---

[1]. عبد إلاله أبو عياش و حميد عبد النبي الطائي، التخطيط السياحي، مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، 2004، ص211-213

4. تایبەتمەندیەکانی پلاندانانی گەشتوگوزاری سەرکەوتوو:

پلاندانانی گەشتیاری باش و سەرکەوتوو پێویستە کۆمەڵێک خەسڵەت و تایبەتمەندی تێدا بێت، گرنگترینیان ئەمانەن[1]:

1. پلاندانانی نەرم ئامێز(مرونة) و بەردەوام و قۆناغ لە دوای قۆناغ، هێشتنەوەی دەرفەت بۆ هەر گۆڕانکاری و هەموارکردنەوەیەک لە پلانەکەدا ئەگەر پێویستی کرد چاودێری کردن و بەدواداچوونی بەردەوام بۆ جێبەجێکردنی پلانەکە.

2. پلاندانانەکە گشتگیر بێت هەموو لایەنەکانی پەرەپێدانی گەشتیاری بگرێتەوە وەک لایەنی (ئابوری، کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری، ژینگەیی و...هتد).

3. پلاندانانی تەواوکاری کە گەشتوگوزار تیایدا وەکو سیستەمێکی تەواوکاری کار بکات، هەر بەشێک ببەسترێتەوە بە بەشەکانی تر و یەکتر تەواو بکەن.

4. پلاندانانی کۆمەڵایەتی واتا رێگە بدات بە بەشداری پێکردنی هەموو ئەو توێژ و لایەنانەی کە پەیوەندیان بە پرۆسەی پلاندانانەکەوە هەیە بە گشت قۆناغە جیاوازەکانیەوە.

5. پلاندانانی ژینگەیی هەوڵبدرێت بەبێ وێرانکردنی رەگەزە راکێشەرە سروشتی و مرۆیەکانی گەشتوگوزار بە بەردەوامی هەوڵی چاککردن و نۆژەنکردنەوەیان بدات و پارێزگاریان لێ بکات.

6. پلاندانانێکی واقیعی بێت بەشێوەیەک کە بتوانێت جێبەجێ بکرێت، واتا نابێت تێکەڵ بە خەیاڵ بکرێت و لە توانای سروشتی و مرۆیی و دارایی بەدەربێت.

7. قۆناغ بەندی لە پلاندا هەبێت بەشێوەی رێکخراو، هەنگاو و چالاکی یەک لەدوایەکی زنجیرەیی.

8. پلاندانان هەڵسوکەوت لەگەڵ گەشتیار دەکات چونکە سیستەمێکە مامەڵە لەگەڵ لە پرۆسەی هاتنەناوە و دەرچوونی گەشتیار دەکات و دەتوانێت کاریگەری لەسەر ئەم پێکهاتانە دیاری بکات و ئاراستەیان بکات.

5. پەرەپێدانی گەشتوگوزار:

چەمکی پەرەپێدانی گەشتوگوزار بۆ زۆرێک لە وڵاتانی جیهان پرسێکی هاوچەرخە، بەو پێیەی ئامانجی بەشداری کردنە لە زیادکردنی داهاتی نیشتیمانی وڵات و بەمەش داهاتی تاکەکان زیاد دەکات و ئاستی خۆشگوزەرانی ژیان بەرز دەبێتەوە، جگەلە لایەنی رۆشنبیری و ماددی، لێرەدا پەرەپێدانی گەشتوگوزاری دەبێتە ئامرازێک بۆ گەشەپێدانی ئابوری[2]. هەروەها پەرەپێدانی گەشتیاری رەنگدانەوەی هەموو ئەو بەرنامانەیە کە بەندە بە بەرزکردنەوە و فراوانکردنی خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان و پێداویستیەکانی، ئەمەش پێویستی بە پلاندانانی گەشتیاری هەیە وەک شێوازێکی زانستی کە ئامانجی بەدەستهێنانی گەورەترین رێژەی گەشەی گەشتیاریە بە کەمترین تێچوون و بە زووترین کات بۆیە پلاندانانی گەشتیاری پێویستی بە پەرەپێدانی گەشتیاریە[3]، پەرەپێدانی گەشتوگوزار بریتیەلە پەرەپێدان و پێشکەشکردنی ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان بۆ تێرکردنی

---

[1]. زانا مەجید صادق و ئەوانی تر، کارگێری رێکخراوە گەشتیارییەکان، نووسینگەی تەفسیر، چاپی یەکەم، هەولێر، 2018، ل79

[2]. وسن عبدالرزاق کامل و عابد براک الأنصاري، التنمية السياحية في مدينة بابل، مجلة الملوية للدراسات الآثارية والتاريخية، المجلد 5، العدد 14 ، السنة الخامسة، تشرين الثاني 2018، ص24

[3]. عصام حسن السعدي، التسويق و الترويج السياحي والفندقي، دار الراية والتوزيع، عمان، 2009، ص133

پێداویستیەکان و بەدیهێنانی ئارەزووی گەشتیاران و فەراهەمکردنی هەلی کاری نوێ و داهاتی نوێ لە بواری گەشتوگوزاریدا[1]، هەروەها پەرەپێدانی گەشتوگوزار بەشێکە لە پلانی پەرەپێدانی گشتگیر کە لەلایەن هەردوو کەرتی گشتی و کەرتی تایبەتەوە دادەنرێت و هەریەکێکیان لەبەشێک لە پرۆژە گەشتیاریەکاندا بەشـدار دەبن، حکومەت خزمەتگوزاریەکــانی ژێرخـان دابـین دەکـات وەکو تۆڕەکانی ئاو و کارەبا و...هتد، کەرتی تایبەتیش خزمەتگوزاریەکانی سەرخان دابین دەکات وەکو چێشتخانە و شوێنەکانی مانەوە و ئوتێلەکان و...هتد[2].

لێرەدا دەڵێین پەرەپێدانی گەشتیاری بەبێ پلاندانانی گەشتیاری بەدینایەت، مەبەستیش لە پەرەپێدانی گەشتیاری بوژانەوە و پێشخستنی ناوچە گەشتوگوزاریەکانە لەوڵات یاخود ناوچەیەکی دیاریکراودا و ئەنجامدانی چاکسازی تەواوە لە خزمەتگوزاریە سەرخان و ژێرخانیەکانی گەشتوگوزار، بە ئامانجی پەرەپێدان و پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزار و بەدەستهێنانی زۆرترین سوودی ئابوری.

دووەم: کێـشە و ئاســتەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێـدانی گەشـتوگـوزاری لـە قەزای چەمچەماڵ:

ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند توانستێکی سروشتی و مرۆیی تێدایە، کە دەکرێت ببنە بنەمای سەرنج ڕاکێشانی گەشتیار و بونیادنانی چەندین پرۆژەی گەشتوگوزاری، بەڵام تائێستا هەنگاو نەنراوە بە ئاڕاستەی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری و سوود وەرنەگیراوە لە توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، هەروەها نەتوانراوە خواست و داواکاریەکانی گەشتیاران لەڕووی کارئاسانی و خزمەتگوزاریە سەرخانی و ژێرخانیەکانی گەشتوگوزار بەدیبهێنرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێک کێشە و ئاستەنگ کە بوونەتە بەربەست لەبەردەم پەرەپێدان و پێشخستنی کەرتی گەشتوگوزار لە ناوچەکەدا، گرنگترین کێشە و ئاستەنگەکانی بەردەم کەرتی گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ بریتیەلە:

1. **کێشەی موڵکایەتی:** گەورەترین کێشەی کەرتی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، بریتیە لە کێشەی موڵکایەتی چونکە ئەم کێشەیە دەرفەت لەبەردەم گەشەکردنی کەرتی گەشتوگوزاریدا نارەخسێنێت و بوار نادات وەبەرهێنانی پێویست لە کەرتی گەشتوگوزاریدا ئەنجام بدرێت، کێشە سەرەکیەکە خاوەن موڵکەکانن جا موڵکەکانیان تاپۆی هەبێت یان بێ تاپۆ بێت ئەوان خۆیان بە خاوەن ئەو زەوی و ناوچانە دەزانن کە گونجاون بۆ پرۆژەی گەشتوگوزاری[3]، بە نموونە بەرزاییەکانی (بانی مەقان) لە شاری چەمچەماڵ و دەشتاییەکانی کەنار زێی بچوک لە ناحیەی ئاغجەلەر، لەو شوێنانەن کە گونجاون بۆ وەبەرهێنانی پرۆژەی گەشتیاری کەچی بەهۆی داگیرکاری و تەلبەند کردنەوە لەلایەن خاوەن موڵکەکانەوە بوار بۆ پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتیاری ناهێڵنەوە و خاوەن موڵکەکان ئامادەنین دەستبەرداری زەویەکانیان بن لەپێناو بونیادنانی دامەزراوە گەشتیاریەکان لە ناوچەکە، ئەو زەویانە بۆ زۆر مەبەستی تر بەکاردەهێنرێن لەلایەن خاوەن موڵکەکانەوە جگەلە پرۆژە گەشتیاریەکان.

---

1. DOUGLAS Bears, Tourism Today, A Geographical Analysis. Longman Scientific & Technical, John Wiley & Sons, New York, (1987), p85

2. ايمان عبد خضير، دور صناعة السياحية في تطور الأقتصاد العراقي، مجلة العلوم الأقتصادية و الادارية، مجلد18، عدد67، 2012، ص172

3. نەبەز عەبدولڕەحمان ئەحمەد، قەزای دوکان شوێنەوارە مێژویی و بایەخە گەشتوگوزاریەکانی، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2020، ل187

2. کێشەی مین و تەقەمەنی: لەسەرەتای سالآنی (شەست)ەکانەوە هەتا (نەوەد)ەکان، (حەوت)ملیۆن مین لەباشوری کوردستاندا چێنراون و لە (60%)یان لە سنوری پارێزگای سلێمانی و گەرمیانن بە قەزای چەمچەماڵیشەوە کە مەزەندە دەکرێت بە (7)ملیۆن مین لەسەر ڕووبەری (260)کیلۆمەتر چوارگۆشە، هەرچی ژمارەی قوربانیانی (مین)ە لە کوردستان ئەوا بە (13456)کەس دەخەملێنرێت کە زۆربەیان گیانیان لەدەستداوە[1]، لەو ڕێژە (مین)ەی کە لە کوردستاندا هەیە بەشێکیان دەکەونە سنوری قەزای چەمچەماڵەوە بەهۆی ئەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەدرێژایی مێژوو هێڵی بەریەکەوتن بووە لە نێوان دەسەلآتدارە یەک لەدوایەکەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان، بەوهۆیەوە بەشێک لە خاکی ناوچەکە جگەلەوەی بنکە و بارەگای سەربازی بوون، بە مین و تەقەمەنیش چێنراون و لە ناوچەکەش سەدان کەس بەهۆی مین و تەقەمەنیەوە بوونە بە قوربانی یان گیانیان لەدەستداوە، هەروەها سنورەکانی خۆرئاوا و باکور و باشوری خۆرئاوا هەتا پرۆسەی ئازادی عێراق(بەهاری 2003)، بەشێک بوون لە ناوچەی قەدەغەکراو و مین ڕێژکراو، هەتا ئێستاش نەتوانراوە ناوچەکە بەتەواوی لە مین پاکبکرێتەوە تا بتوانرێت لەلایەک سوود لە زەویەکانی وەربگیرێت بۆ بونیادنانی پرۆژەی گەشتیاری، لەلایەکی تر گەشتیاران بتوانن بەبێ ترس ڕووله ناوچەکە بکەن و گەشتەکانیان ئەنجام بدەن، هەرچەندە لەلایەن دەزگای گشتی مین و ڕێکخراوەکانی بواری هەڵگرتنەوەی مین هەوڵی بەردەوام هەن بۆ هەڵگرتنەوەی مینە چێنراوەکانی ناوچەکە هەروەک لە ڕێکەوتی (2022/10/19)، لە قەزای چەمچەماڵ لەلایەن دەزگای گشتی کاروباری مین لە کوردستان بڕی (1218)پارچە مین و تەقەمەنی هەڵگیراوی ناوچەکە بەشێوەیەکی ئەندازیاری تەقێنرایەوە[2]. وێنەی (31)

وێنەی (31)، هەڵگرتنەوەی بەشێک لە مین و تەقەمەنی ناوچەی لێکۆڵینەوە ڕێکەوتی (2022/10/19)

سەرچاوە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەزگای گشتی کاروباری مین، بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مینی سلێمانی.

---

1. هێمن بابان ڕەحیم، زیاتر لە دوو ملیۆن مین لە کوردستان ماون، سایتی ڕووداو، ڕێکەوتی 2021/5/2، بڕوانە سایتی ڕووداو: https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/0205202116

2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەزگای گشتی کاروباری مین، بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مینی سلێمانی، بڕوانە سایتی دەزگای گشتی کاروباری مین. https://gov.krd/maa/activities

3. کێشەی ئاو: ناوچەی لێکۆڵینەوە دەوڵەمەندە بەسەرچاوەکانی ئاو بەشێوە جیاوازەکانیەوە بەهۆی ئەوەی سێ ڕووباری هەمیشەیی تێدایە وەک ڕووبارەکانی(زێی بچوک، باسەڕە(ڕۆخانە)، ئاوەسپی)، هەروەها چەندین چەم و جۆگەی تێدایە، بەڵام تائێستا نەتوانراوە پرۆژەی گەشتیاری لەسەر ئەو ڕووبارانە دروست بکرێت لەکاتێکدا کەناری ئەو ڕووبارانە گونجاوە بۆ بونیادنانی پرۆژەی گەشتوگوزاری ئاوی بەتایبەت ڕووباری زێی بچووک، بەهۆی گرنگی پێنەدانی دەزگا حکومیەکان بەوجۆرە پرۆژانە و نەبوونی وەبەرهێنان لەلایەن کەرتی تایبەتەوە، ئەمە جگەلەوەی ناوچەکە بەدەست قەیرانی کەمی ئاوەوە دەناڵێنێت بەتایبەت ئاوی پاک بۆ خواردنەوە کە یەکێکە لە پێداویستیە سەرەکیەکانی خەڵکی ناوچەکە و گەشتیاران لەلایەک بەهۆی دووری سەرچاوەکانی ئاو لەسەنتەری قەزاکە لەلایەکی تر تائێستا نەتوانراوە بە شێوەیەکی ئەندازیاری باش ئیدارەی کێشەی کەم ئاوی بدرێت و سوود لە ڕووبار وچەم و بەنداوەکان وەربگیرێت و لەسەر ڕووبارە هەمیشەییەکان بەنداوی پێویست بونیاد بنرێت هەم بۆ سوودی گەشتیاری هەم بۆ چارسەرکردنی کێشەی کەم ئاوی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

هەرچی شێوەکانی دابەشکردنی ئاوی خواردنەوەیە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەوا بە چەند شێوەیەک ئاو دابەشدەکرێت لەوانە (لەڕێگەی بۆڕیەوە(تۆڕی ئاو)، کۆکردنەوەی ئاو لە تەنکی بەرز، دابەشکردنی ئاو بەتەنکەر، کۆکردنەوەی ئاوی بەدەست گەیشتوو لەڕێگەی بیر و کۆگاکانی کۆکردنەوەی ئاو)ەوە، هەر بەپێی ستانداردە جیهانی و عێراقیەکان بڕی ئاوی پێویست بۆ هەر تاکێک لە شەوڕۆژێکدا بەنزیکەی (250–300)لیتر ئاو خەملێنراوە، کەچی ئەگەر ناوچەی لێکۆڵینەوە بەراورد بکەین بەستانداردە جیهانی و عێراقەکان لەڕووی بڕی ئاوی بەرکەوتە لە شەو و ڕۆژێکدا ئەوا دەڵێن:

* بەشێوەی ڕێژەی سەدی: (170)لیتر ئاوی بەدەست گەیشتوو\(250)لیتر بڕی ئاوی ستاندەرد لە شەووڕۆژێکدا×100= 68% بڕی ئاوی پێویستی بە دەست گەیشتوو بۆ هەرتاکێک لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

* بەشێوەی ڕێژەی سەدی: (170)لیتر ئاوی بەدەست گەیشتوو\(300)لیتر بڕی ئاوی ستاندەرد لە شەو و ڕۆژێکدا×100= 56% بڕی ئاوی پێویستی بە دەست گەیشتوو بۆ هەرتاکێک لە قەزاکەدا[1].

کەواتە هەر تاکێکی دانیشتوو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ڕێژەی (56% بۆ 68%) ئاوی پێویستی خواردنەوەی دەست دەکەوێت، ئەمەش ئەوەمان پێ دەڵێت کە بڕی ئاوی پێویستی بەدەست ناگات.

4. کێشەی کارەبا: زۆرێک لەو ناوچانەی کە گونجاون بۆ وەبەرهێنن لە کەرتی گەشتیاری هێشتا وزەی کارەبایان پێ نەگەیشتووە بەنموونە شوێنەوارێکی مێژووی وەکو گوندی چەرموو کە خاوەن ناوبانگێکی جیهانیە وەک یەکێک لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانی جیهان دێتە ئەژمار، کەچی لەڕووی خزمەتگوزاری کارەباوە لاوازە و تا ئێستا کارەبای نیشتیمانی بە شوێنەوارە مێژوویەکە نەگەیشتووە.

5. کێشەی ڕێگاوبان: دیارترین کێشەکانی ڕێگاوبان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە هەندێک لە ڕێگا لاوەکیەکانی وەک ڕێگاکانی پێکەوە بەستنی قەزاکە بە یەکەکارگێڕیەکان و نشینگەمرۆیەکانی دەوروبەری یان یەک سایدی قیرتاوکراوی کۆنەکە و پێویستی بە چاکسازیە، یاخود قیرتاونەکراوە و هێشتا هەر ڕێگای خۆڵە، بێگومان ئەمەش لە وەرزەکانی (زستان و هاوین)دا کێشە بۆ گەشتیاران و دانیشتوانی ناوچەکە دروست دەکات، گەشتیار

[1]. حەوێز شکور محەمەد، ئەندازیاری پێشکەوتوو لە فەرمانگەی ئاوی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/10.

ناتوانێت لەو دوو وەرزەدا گەشتەکانی ئەنجام بدات، بەتایبەت ڕێگای پێگە شوێنەواری و مێژوویەکان کە تائێستا ڕێگای خۆڵی قیرتاونەکراو و سەختن، خشتەی (26).

خشتەی (26)، جۆری ڕێگاکانی پێگە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە پیشان دەدات بە (کم) لە ساڵی (2022).

پێگە گەشتیاریەکان	بە کم	ڕێگای قیرتاوکراو	ڕێگای قیرتاونەکراو
شوێنەواری بەردەبەلەکە	(3)کم	(2)کم، ڕێگای قیرتاوکراوی جووت سایدە	(1)کم، ڕێگای قیرتاونەکراوە
شوێنەواری کەریم شایەر	(18)کم	(11)کم، ڕێگای قیرتاوکراوی جووت سایدە	(7)کم، ڕێگای قیرتاونەکراوە
گوندی چەرموو	(21)کم	(11)کم، قیرتاوکراوی جووت سایدە	10کم، ڕێگای قیرتاونەکراو
ئەشکەوتی دەرزیلە	(80)کم	(70)کم، قیرتاوکراوی تاک سایدی کۆنە	(10)کم، ڕێگایەکی سەختی قیرتاونەکراوە
ئەشکەوتی کونەکەمتیار	(42)کم	(22)کم، قیرتاوکراوی تاک سایدی کۆنە	(20)کم، ڕێگای قیرتاونەکراوە
تەکیە و مەزارگەی شێخانی کەسنەزانی لە کربچنە	(63)کم	(63)کم، ڕێگای قیرتاوکراوی یەک سایدی کۆنە	
تەکیە و مەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار	(54)کم	(54)کم، قیرتاوکراوی یەک سایدی کۆنە	

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. سەردانی مەیدانی توێژەر لە ڕێکەوتی 2022/9/17، 2022/10/15، 2022/11/25
2. سوود وەرگرتن لە بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth

6. کێشەی ڕاوکردنی هەڕەمەکی: یەکێک لە کێشەکانی بەردەم پلاندانانی گەشتوگوزار لە سنورەکە کێشەی ڕاوی بێسنور و هەڕەمەکیە بەهۆی ئەوەی ناوچەکە چەندین ئاژەڵ و باڵندەی کێوی جۆراوجۆری تێدایە وەکو (ئاسک و بزنەکێوی و کەروێشک و سوێسکە و کەو...هتد) بەڵام لە وەرزە جیاوازەکاندا ژمارەیەک لە دانیشتوانی ناوچەکە و ناوچەکانی دەرەوەی بەمەبەستی ڕاوە(ئاسک و سوێسکەو کەو...هتد) دێنە ناوچەکە بەشێوەیەکی هەڕەمەکی دەست دەکەن بە ڕاوکردنیان هەتا ئاستی قەلاچۆکردنیان، بەبێ ئەوەی هەست بەگرنگی ئەو ئاژەڵ و باڵندە کێویانە بکەن وەک بنەمایەکی گەشتوگوزاری، کە ئەمانە هۆکارێکن بۆ دانانی پلانی گەشتوگوزاری لە ناوچەکە، ئەمە جگەلە ڕاوە ماسی بە دەرمان و تەقەمەنی کە ساڵانە لە ڕووبار و چەمەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە دەیان تەن ماسی بەهۆی ڕاوی هەڕەمەکیەوە لەناودەچن هەر بە نموونە لە ڕێکەوتی (2021/7/1) لە ڕووباری ڕۆخانەی ناحیەی قادرکەرەم بەهۆی ڕشتنی دەرمانەوە زیاتر لە (چوار) تەن ماسی لەناوچوون[1]. وێنەی (32)ڕاوی هەڕەمەکی ماسی.

[1]. بەهێز محەمەد، ماسیەکانی ئاوی ڕووباری ڕۆخانە لەناودەچن، سایتی کوردیو، ڕێکەوتی2021/7/27،بڕوانە ئەم لینکە: https://www.kurdiu.org/ku/b/493687

وێنەی (32)، ڕاوی هەڕەمەکی ماسی لە ڕووباری ڕۆخانەی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەرشیفی ڕێکخراوی ئاینده بۆ پرسی ژینگە وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 11/7/ 2022، وەرگیراوە.

7. کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان: لەم ناوچانەدا چەند بنەمایەکی گەشتیاری هەن بەشێک لەڕووبەری گەشتیاری ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدەهێنن بەهۆی گونجاوی بنەما سروشتیەکانی وەک (بەرزونزمی، سەرچاوەی ئاو، ئاژەڵ و باڵندەی کێوی...هتد) جگەلە بنەما مرۆیەکانی وەک (شوێنەواری مێژوویی و ئاینی(تەکیە و مەزارگەی ئاینی) و دەوڵەمەندی ناوچەکە بە فۆلکلۆر و پیشەی دەستی)[1].

هەروەها هەندێک لە خاکی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە ناو سنوری ناوچە جێناکۆکەکانەوە، بەجۆرێک تەواوی خاکی هەردوو ناحیەی قادرکەرەم و تەکیەی جەباری و هەندێک ڕووبەری سەنتەری قەزا دەکەوێتە سنوری ناوچە جێناکۆکەکانەوە بەشێکە لەو ناوچانەی لە چوارچێوەی مادەی (140)ی دەستوری عێراقی فیدراڵ دایە و تایبەتە بە ناوچە کێشە لەسەرەکان لەنێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی فیدراڵ[2]،

ئەگەرچی ئەو ناوچانە لەدوای پرۆسەی ئازادی عێراق(بەهاری 2003)وە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بەڕێوە دەبرێت، لە ئێستادا بەشێک لە نشینگە و یەکە کارگێڕیەکانی قەزای چەمچەماڵ پێکدەهێنن، بەڵام وەک کێشەیەکی هەڵپەسێردراو مامەڵە لەگەڵ ئەو ناوچانە دەکرێت و داهاتوویان بەندە بە مادەی (140) هەروەها چەند بنەمایەکی گەشتیاری لەقەزاکە دەکەوێتە ئەو ناوچانەوە وەک سەیرانگاکانی (بانی مەقان، ئالیاوە، قۆچەلی، نەورۆز و داربەسەرە و مەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار)، نەخشەی (10).

[1]. ئەحمەد ڕەفیق کەریم، ناوچە دابڕاوەکانی هەرێمی کوردستان، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری ستراتیجی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2014، ل131

[2]. سەرکەوت عەبدوڵڵا حاجی پیرە، شوێنی جوگرافی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم و کاریگەری لەسەر دۆزی کورد لە عێراق، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، 2015، ل120

نەخشەی (10)، ئەو پێگە گەشتیاریانەی دەکەونە ناو سنووری ناوچە جێناکۆکەکان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

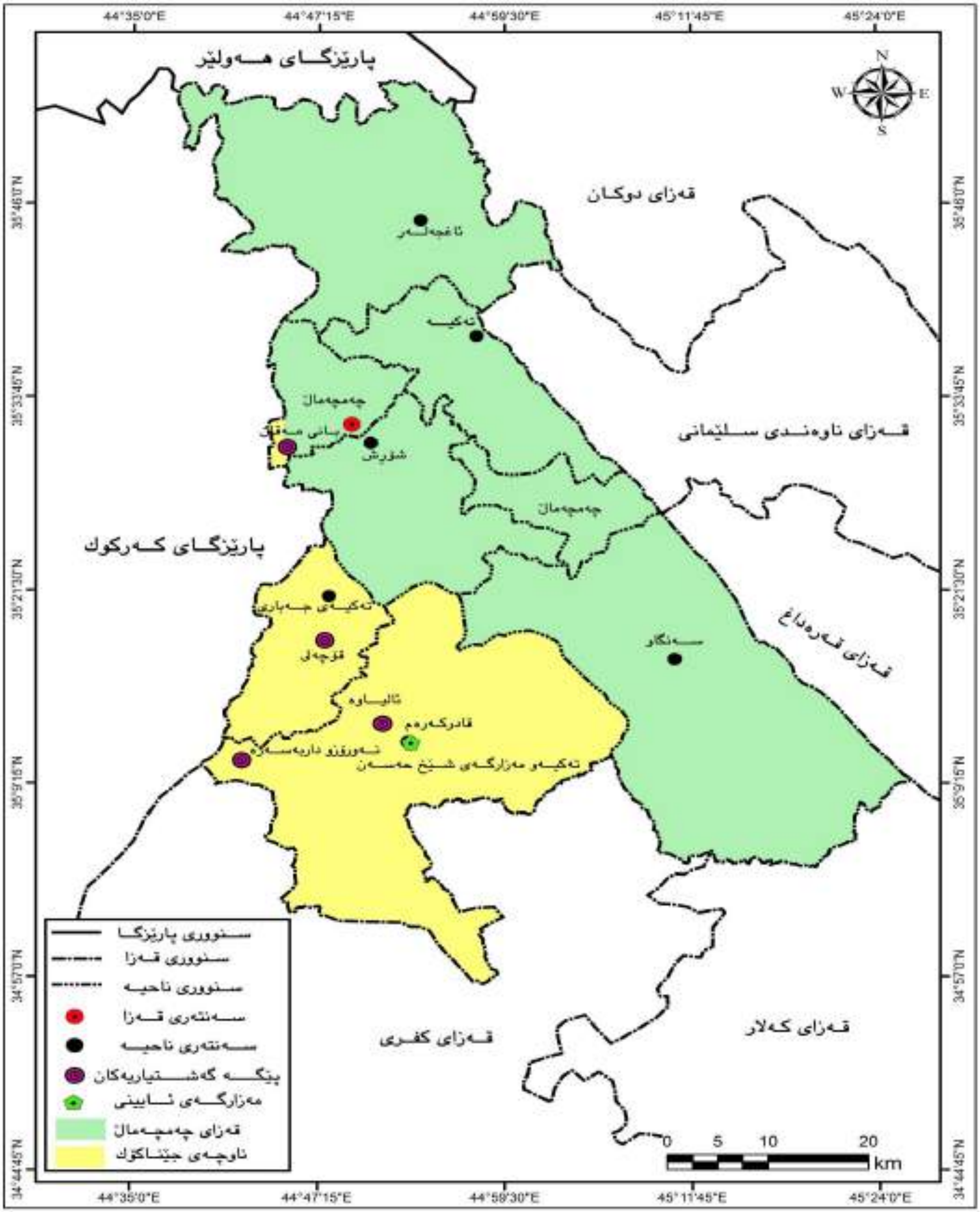

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth، پشت بەست بە: سەرکەوت عەبدوڵڵا حاجی پیرە، شوێنی جوگرافی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم و کاریگەری لەسەر دۆزی کورد لە عێراق، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، 2015، ل120

8. کێشەی نەبوونی وەبەرهێنانی گەشتیاری: ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن کۆمەڵێک توانستی سروشتی و مرۆییە کە بەهای گەشتوگوزاریان هەیە بەڵام تا ئێستا وەبەرهێنانی گەشتیاری تێدا نەکراوە بەهۆی ترسی وەبەرهێنەران و کەرتی تایبەت و کۆمپانیا ناوخۆیی و بیانیەکان لە بەگەڕخستنی سەرمایەکانیان لە بواری وەبەرهێنان و پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە ناوچەکە بەهۆی دڵنیا نەبوونیان لە قازانج، هەروەها دابین نەکردنی بووجەی تایبەت بۆ پێشخستنی کەرتی گەشتیاری لە قەزاکە لەلایەن وەزارەتە پەیوەندیدارەکانەوە نەبوونی هەماهەنگی پێویست لەنێوانیاندا، ئەمەش یەکێکی ترە لە ئاستەنگ و کێشەکانی بەردەم بەرەوپێشچوونی کەرتی گەشتوگوزار لە قەزای چەمچەماڵ.

9. کەمی خزمەتگوزاری سەرخانی گەشتوگوزاری: یەکێک لە ئاستەنگەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی ناوچەکە کێشەی خزمەتگوزاری سەرخانی گەشتیاریی وەک نەبوونی شوێنی مانەوە(ئوتێل، موتێل، کابینە و...هتد)ە چونکە گەشتیار لەگەڵ گەیشتنی بە ناوچە گەشتیاریەکان بیر لە شوێنی مانەوە دەکاتەوە یەکێک لەکێشەکانی لاوازی گەشتیاری ناوچەکە نەبوونی شوێنی مانەوەیە، هۆکارە بۆ سستی بزاوتی گەشتیاری هەروەها نەبوونی چیشتخانە و کافتریا و شوێنەکانی کات بەسەربردن و خۆشگوزەرانی هۆکارێکن بۆ نەبوونی هاندانی گەشتیاری ئەمانە لە گرنگترین کێشەکانی بەردەم کەرتی گەشتوگوزارین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

10. کێشەی نەبوونی ڕیکلام و ڕاگەیاندنی گەشتیاری: ڕیکلام و ڕاگەیاندنی گەشتیاری بە ئامرازێکی گرنگ دادەنرێت لە پەرەپێدانی گەشتیاریدا، چونکە پەیوەندیەکی هاوبەش هەیە لەنێوان ڕاگەیاندنی گەشتیاری و بازاڕی گەشتیاریدا، ناوچەی لێکۆڵینەوە دەناڵێنێت بەدەست لاوازی بە بازاڕکردن و ڕیکلامەوە ئەمەش وادەکات ناوچەکە ژمارەیەک گەشتیاری لەدەست بچێت[1]، سستی ڕۆڵی دەزگاکانی ڕاگەیاندن لەناساندن و دەرخستنی توانستە گەشتیاریەکان و نەبوونی بڵاوکراوە و پروشەر و نەخشە و ئەتڵەسی گەشتیاری و...هتد، بووەتەهۆی کەمی زانیاری لەسەر پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان و شوێنە گەشتیاریەکانی قەزاکە.

11. نەبوونی فەرمانگەکانی شوێنەوار و گەشتوگوزار لەناوچەکە: بوونی ئەم فارمانگەنە لەلایەک دەبێتەهۆی پاراستنی پێگە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکان و لە تێکدان و لەناوچوون دەیان پارێزن و کاردەکەن بۆ نۆژەنکردنەوە و پارستن و دەرخستنی لایەنی شوێنەواری و مێژوویی ناوچەکە و لەلایەکی تر بوونی فەرمانگەی گەشتوگوزار دەبێتەهۆی بوژانەوەی کەرتی گەشتوگوزار و بایەخدان بە پلاندانان و پەرەپێدانی ناوچە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

12. گرنگی نەدان بە ئاوە کانزاییەکان: ناوچەی لێکۆڵینەوە چەندین سەرچاوەی ئاوی کانزایی تێدا دەکرێت وەک وەک توانستێکی گەشتیاری لێی بڕوانین و لە بواری گەشتوگوزاری چارەسەریدا سوودی لێ وەربگرین، لەڕێگەی دەستنیشانکردنی ناوچەکانی دەوڵەمەند بە ئاوە کانزاییەکان و ئەنجامدانی پشکنین بۆ جۆری پێکهاتەکەی و دەرخستنی سوود و گرنگیەکەی بۆ ئەوەی پلان بۆ پەرەپێدانیان دابنرێت و بتوانرێت وەک ناوچەیەکی گەشتیاری چارەسەری بناسرێت لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەم جۆرە لە سەرچاوەی ئاوی کانزایی لە چەند شوێنێکی وەک لە گوندەکانی (قەیتول، کۆرمۆر، مەملەحە، دەرزیلە، عەلی مەنسور،) ئەم ئاوە کانزاییانە بوونی هەیە. نەخشەی (11).

---

[1]. هاوکار شمس الدين قادر، هەڵسەنگاندنی جوگرافی بۆ چالاکی گەشتوگوزار و کاریگەری لەسەر کرداری پەرەپێدان لە قەزای چۆمان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2022، ل95

نەخشەی (11)، دابەشبوونی شوێنی ئاوە کانزاییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

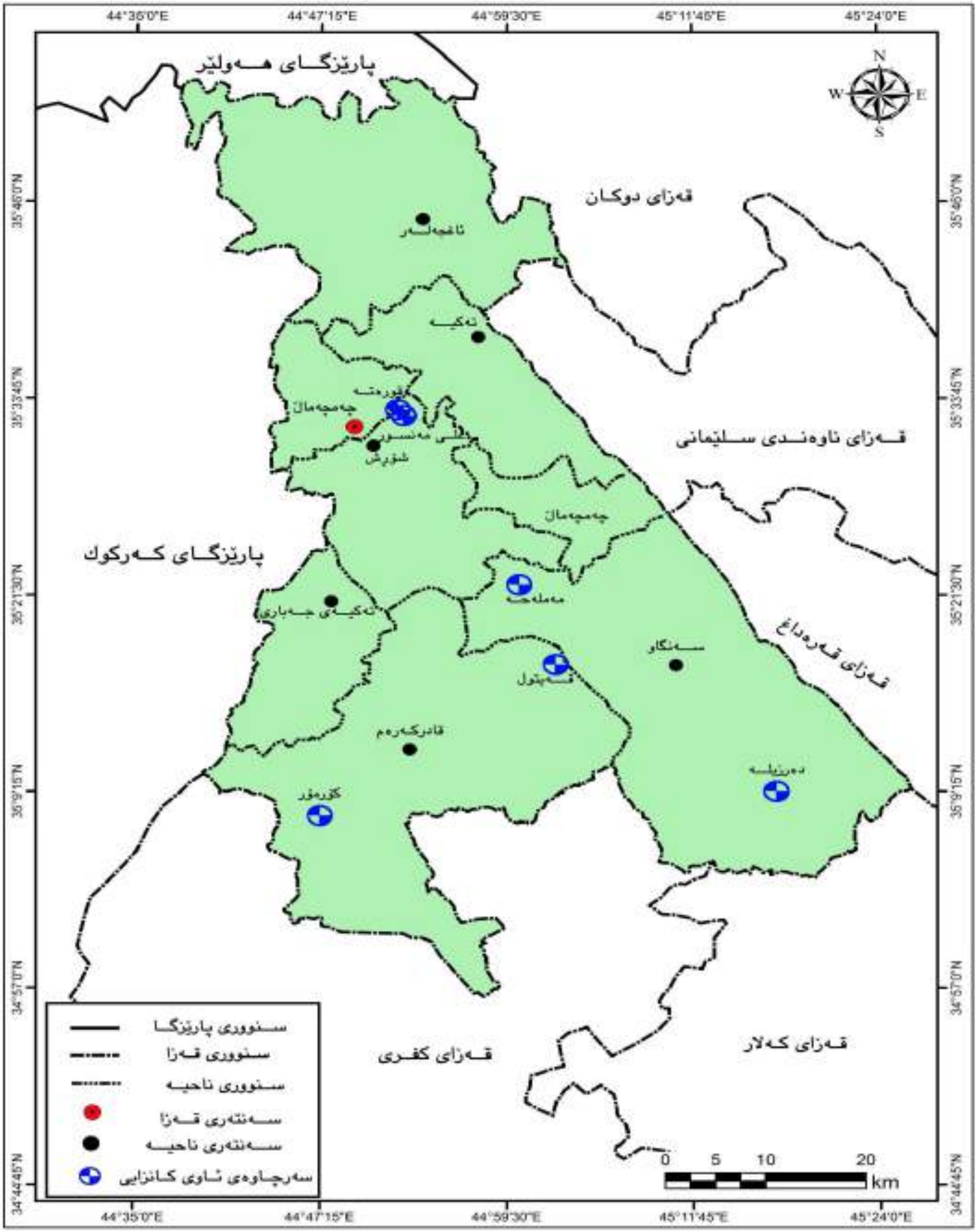

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth، پشت بەست بە زانیارەکانی سەرەوە، سەردانی مەیدانی بۆ شوێنەکانی دەوڵەمەند بە ئاوی کانزایی لە چەند کاتێکی جیاوازدا.

13. لاوازی ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری ناوچەکە: یەکێکە لە هۆکارەکانی کەمی بایەخدان بە کەرتی گەشتوگوزار لەناوچەکە لەسەر دوو ئاست، **ئاستی یەکەم:** داخراوی ناوچەکە لەگەڵ ئەوەی ناوچەکە بەدرێژایی مێژوو هێڵی بەریەکەوتن بووە لەنێوان هەرێمی کوردستان و دەسەلاتدارە یەک لەدوایەکەکانی عێراق بەردەوام ناوچەی شەڕ و پێدادان بووە خاوەن زۆرترین شەهید و ئەنفال و قوربانییە هەر بۆیە بە پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان ناسراوە و بەشێک لە دانیشتوانەکەشی بەرپرۆسەی ئەنفال کەوتون یان لە گوندەکانەوە ڕاپێچی سەنتەری شارەکە و کۆمەڵگەی شۆڕشی ئەنفال نشین کراون و دابونەریتی گوندەکانیان لەگەڵ خۆیان هێناوەتە ناو شارەکەوە ئەم دۆخە کاریگەریەکی نێگەتیڤی لەسەر سایکۆلۆژیای خەڵکی ناوچەکە بەجێهێشتووە هەروەها زۆربەی دانیشتوانی ناوچەکە لە بواری سەربازیدا کاردەکەن، لەڕووی پێکهاتەی کۆمەلایەتیەوە ناوچەی لێکۆڵینەوە سیمایەکی عەشایەری پێوەدیارە و زیاتر لە(25) هۆز و عەشیرەتی تێدایە ئەمەش کاریگەری لەسەر بیری خێڵەکی و ناوبانگی ناوچەکە هەیە، ئەم هۆکارانە ڕۆڵی هەیە لەسەر داخراوی پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکان و لاوازی ئاستی هۆشیاری و ڕۆشنبیری خەڵکی ناوچەکە ئەگەرچی لەئێستادا ناوچەکە خاوەن کۆمەڵێک دەزگای وشیاری و پەروەردەییە هەرلە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و زانکۆ و پەیمانگاکان و ناوەندەکانی پێگەیاندنن، بەلام ناوچەکە پێویستی بە گۆڕانکاری هەیە لەڕووی ڕۆشنبیریەوە، **ئاستی دووەم:** چۆنیەتی پێشوازی کردن لە گەشتیار و بەشداریکردن لە پێشخستنی کەرتی گەشتیاری، مامەڵەی خۆش هەڵسوکەوتی جوان پەیوەندی بە کرانەوە و پێشکەوتنی ناوچەکەوە هەیە و ڕۆڵ دەبینێت لە ڕاکێشانی گەشتیار، زۆرجار دانیشتوانی قەزاکە لەم ڕووەوە یارمەتی دەرنین و بەشێک لە دانیشتوانەکەی هێشتا وەکو پێویست لە گرنگی کەرتی گەشتوگوزار ڕانەگەیشتوون و دابونەریتی ناوچەکە ڕێگرە لە بەردەم پلاندانانی گەشتیاری و بونیادنانی دامەزراوە گەشتیاریەکان.

14. کەمی گرنگیدان بە توانستە مێژوویی و شوێنەواریی و ئاینیەکان: بەجۆرێک ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی توانستە شوێنەواری و مێژوویی و ئاینیەکانەوە یەکێکە لە ناوچە دەوڵەمەندەکانی کوردستان مێژووی بەشێک لە شوێنەوارەکانی ناوچەکە دەگەڕێتەوە بۆ چاخی بەردنی(کۆن، ناوەند، نوێ)، هەروەها چەندین ئەشکەوت و مەزارگە و تەکیە و شوێنی ئاینی تێدایە کە لەڕووی بەهای گەشتیاریەوە گرنگی خۆیان هەیە بەلام تا ئێستا بایەخێکیان پێ نەدراوە لەڕووی گەشتیاریەوە، وەبەرهێنانی گەشتیاری تێدا ئەنجام نەدراوە.

15. نەبوونی ڕێبەری گەشتیاری: هیچ کام لە دام و دەزگاکانی ناوچەکە و بەڕێوەبەرایەتی گەشتوگوزاری سلێمانی و دەستەی گەشتوگوزاری هەرێم بایەخیان نەداوە بە دانان و ئامادەکردنی ڕێبەری گەشتیاری بۆ ناساندنی پێگە(شوێنەواری، مێژوویی، ئاینیە)گەشتیاریەکانی قەزاکە، تەنانەت ئەو ڕێبەرانەشی کە لەسەر ئاستی هەرێم و پارێزگای سلێمانی دانراون گرنگیان بە شوێنە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە نەداوە، پێگەکانیان دیاری نەکراوە.

16. نەبوونی بنکەی زانیاری جوگرافی: گرفتێکی تری بەردەم پلاندانانی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە نەبوونی بنکەی زانیاری جوگرافیە، چونکە ئەمە یەکێکە لە پێداویستیە گرنگەکانی هەموو جۆرەکانی پلاندانان لەناویاندا پلاندانانی گەشتوگوزاری، هەر لەڕێگەی ئەم بنکەوە هەموو زانیاریە جوگرافیەکانی تایبەت بە ناوچەکە تۆمار دەکرێت، بۆیە پێویستە پێش ئەوەی بیر لە دانانی پلانێکی گەشتوگوزاری گونجاو بکەینەوە بۆ هەر ناوچەیەک ئەوا دەبێت زانیاری وردمان لەسەر ئەو ناوچەیە کۆکردبێتەوە تاوەکو بزانین ئەو هەنگاو پلان و ڕێکارانە چین کە پێویستە لە ناوچەکەدا جێبەجێ بکرێن.

باسی دووەم: هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ:

دوای لێکۆڵینەوە لە دەرخستنی توانستە جواگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتیاری لە قەزای چەمچەماڵ و خستنەڕووی ئاستی خزمەتگوزاری و پێداویستیەکانی گەشتیاری و دەستنیشانکردنی کێشە و ئاستەنگەکانی بەردەم پەرەپێدانی پلاندانانی گەشتوگوزاری لە قەزاکە دەتوانین پلانێکی گونجاوی گەشتیاری دابنێین بە مەبەستی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری لە قەزای چەمچەماڵ بەگشتی و لە شوێنە گەشتیاریەکانی قەزاکە بەتایبەتی، بە ئامانجی چارەسەرکردنی کێشە و گیروگرفتەکانی بەردەم پلاندانان و پەرەپێدانی گەشتیاری و جێبەجێکردنی پێویستی و داواکاری گەشتیاران لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

یەکەم: پایەکانی پلاندانانی گەشتیاری: پلاندانانی گەشتیاری لەسەر سێ پایەی سەرەکی دامەزراوە، واتا ناتوانین بەبێ بوونی هەریەک لەو پایانە پلانێکی تۆکمەی گەشتوگوزاری دابنێین، هێڵکاری (2):

1. **دەرامەت:** واتە سەرجەم توانستە جوگرافیە سروشتی و مرۆیەکانی بەردەست و توانای سوود لێوەرگرتنیان وەک بنەمایەکی سەرەکی لە پلاندانانی گەشتیاریدا بەکاربهێنرێت.
2. **شوێن:** بەگرنگترین ڕەگەزی پلاندانانی گەشتیاری دادەنرێت، ئامانج لە پلاندانانی گەشتیاری بۆ گرنگیدانە بە شوێنێکی دیاریکراو، چونکە بەبێ بوونی شوێن ناتوانرێت هیچ جۆرە پلانێک دابنرێت.
3. **کات(مەودا):** پلاندانانی گەشتیاری لەماوە و کاتێکی دیاریکراودا جێبەجێ دەکرێت، لەبەرئەوەی ناتوانرێت هیچ پلانێکی گەشتیاری دابنرێت بەبێ دیاریکردنی کاتی دەستپێکردن و تەواوکردنی پلانەکە، کرداری پلاندانان لەڕووی (کات و ماوە)وە دابەشدەکرێت بۆ چەند کات و ماوەیەکی دیاریکراو.

هێڵکاری (1)، پایەکانی پلاندانانی گەشتیاری

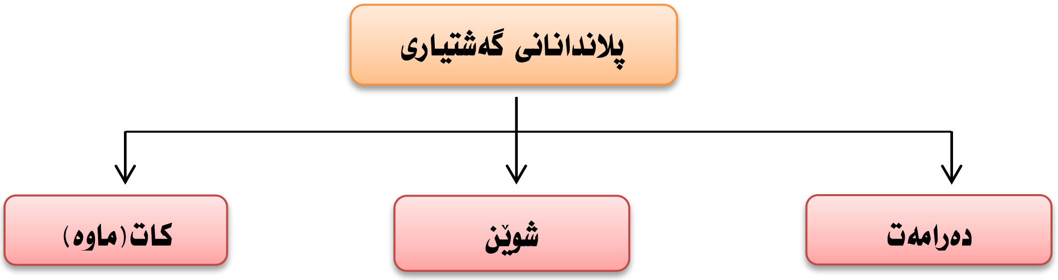

سەرچاوە: محمد أزهر سعيد السماك، مناهج البحث في التخطيط السياحي بمنظور جغرافي معاصر، مجلة جامعة تكريت للعلوم الانسانية، المجلد 14، العدد3، 2007، ص205.

هەروەها پلاندانانی گەشتوگوزاری دابەشبووە بەسەر چوار ئاستدا ئەوانیش (یەکەم: پلاندانانی جیهانی، کە لەسەر ئاستی جیهانی جێبەجێ دەکرێت، دووەم: پلاندانانی نەتەوەیی: لەسەر ئاستی شارو وڵات جێبەجێ دەکرێت، سێیەم: پلاندانانی هەرێمی: لەسەر ئاستی هەرێمەکان جێبەجێ دەکرێت یان لەسەر ئاستی دابەشکردنی کارگێری شارەکان جێبەجێ دەکرێت، چوارەم: پلاندانانی ناوچەیی(خۆجێی): ئەم جۆرەیان پلانێکی ورد و تەواوکاریە لەسەر ئاستی کۆمەڵگەکانی دانیشتوان، وەک شار یان گوند یان ئەوە بەش و ناوچانەی سەربە شار و گوندەکانن)[1]، لێرەدا

---

[1]. نورالدين هرمز، التخطيط السياحي و التنمية السياحية، مجلة تشرين للدراسات والبحوث العلمية، سلسلة العلوم الاقتصادية والقانونية، المجلد(28)، العدد(3)، 2006، ص18

بەپێی فراوانی شوێن و ڕووبەر پلاندانانی گەشتیاری ئامادە دەکرێت و دەخرێتە بواری جێبەجێکردنەوە هەریەک لەو ئاستانە لەڕووی پلاندانانی گەشتیاریەوە بایەخی خۆی هەیە، بەڵام پلاندانانی گەشتیاری لە سەر ئاستی ناوچەیی، پلاندانانێکی وردی تەواوکاریە و کار لە سەرجەم لایەنەکانی گەشتوگوزار و دامەزراوە گەشتیاریەکان دەکات لە ناوچەیەکی دیاریکراو، پاش هەڵسەنگاندنی هەر ناوچەیەک و بڕیاردان بۆ ئەنجامدانی پلاندانانی گەشتیاری تیایدا، بەمەبەستی سەرکەوتنی پلانەکە پێویستە پلانەکە دابەش بکەبن بۆ چەند قۆناغیکی یەک لەدوایەکی[1] وەک:

دووەم: قۆناغەکانی دانان و ئامادەکردنی پلاندانانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری:

قۆناغی یەکەم: ئامادەکردنی توێژینەوە سەرەتایەکان.

قۆناغی دووەم: دیاریکردنی ئامانجەکانی پلاندانانی گەشتیاری بەشێوەیەک بتوانرێت چاکسازی تێدا بکرێت.

قۆناغی سێیەم: کۆکردنەوەی داتا و زانیاری و ڕووپێوکردنی ناوچەکە لەڕووی گشت ڕەگەزەکانی چالاکیە گەشتوگوزاریەکانی وەک: (خستنەڕوو، داواکاری، نموونەی کێشکردن(ڕاکێشان)، چالاکی گەشتیاری داواکراو).

قۆناغی چوارەم: هەڵسەنگاندن و جیاکردنەوە و شیکردنەوەی داتا و زانیاریە کۆکراوەکان.

قۆناغی پێنجەم: داڕشتن و دیاریکردنی شێوە و ناوەڕۆکی پلانەکە و ئامادەکردنی پلانی جێگرەوە(خطة بديلة)، ئەمەش بە جێبەجێکردنی قۆناغەکانی پێشوو دەکرێت، بە هەڵسەنگاندن و هەڵبژاردنی باشترین پلانی جێگرەوە.

قۆناغی شەشەم: جێبەجێکردنی پلانەکە.

قۆناغی حەوتەم: هەڵسەنگاندن و بەدواداچوون بۆ پلانەکە.

هەموو ئەم قۆناغانە پێویستی بە ماوەوکاتێکی دیاریکراوە تا پلانە گەشتوگوزاریەکە وەک خۆی جێبەجێ بکرێت.

سێیەم. ئاستەکان(ماوە)کانی پلاندانانی گەشتوگوزاری:

پلاندانانی گەشتوگوزاری لەڕووی ماوە و کاتەوە دابەش دەبێت بۆ سێ ئاست، لێرەدا دەتوانین پلاندانانی گەشتیاری لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا، لەڕووی ماوە و کاتەوە دابەشبکەین بۆ پلانی(ماوە کورت، ماوە مامناوەند، ماوە درێژ)[2]، وەک لەخوارەوە ئاماژەی پێدەدەین:

1. پلاندانانی ماوە کورت یان جێبەجێکردن:

زۆرجار پلانی جێبەجێکردن بە ساڵانە ناودەبرێت و مەبەست لێی پەرەپێدانی ئەو کار و چالاکیانەیە کە ماوەیەکی کورت دەخایەنێت و ئامانجەکەش ڕوون و ئاشکرایە کە خۆی لەو بەرنامە و پڕۆژە وەبەرهێنانەدا دەبینێتەوە کە ماوەی ساڵێکی پێویستە[3]، پلانی ماوە کورت، پلانێکە بۆ دەستپێکی جێبەجێکردنی پلانی ماوە مامناوەند و بەدەستهێنانی ئامانجەکانی پلانی ماوە درێژە لە داهاتوودا[4].

---

[1]. فراح رشيد، بودلة يوسف، دور التسويق السياحي في دعم التنمية السياحية و الحد من أزمات القطاع السياحي، مجلة أبحاث اقتصادية و إدارية، العدد12، جامعة محمد خضير بسكرة، الجزائر، 2012، ص117-118

[2]. احمد ميلي سمية، أهمية التخطيط السياحي في تطوير القطاع السياحي دراسة حالة الجزائر، مجلة البحوث والدراسات التجارية، مجلد(4)، عدد (2)، 2020، ص64

[3]. فاطمة قادر مصطفى، بێستوون احمد حسێن، پلاندانانی هەرێمی، سەرچاوەی پێشوو، ل34

[4]. حسن فرج الله، الفرق بين التخطيط قصيرالأجل و التخطيط طويل الأجل، 2022، الموقع الكتروني:
https://ar.strephonsays.com/short-term-planning-and-vs-long-term-planning-7142

لەم جۆرە پلانەدا زیاتر جەخت دەکرێتەوە لەسەر ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە، وەک ناوچەیەکی گەشتوگوزاری و چارەسەرکردنی کێشە سەرەتایەکان و چاکسازی کردن لە هەندێک ناوچەی گەشتوگوزاری بە ئامانجی پەرەپێدانی کەرتی گەشتیاری لە ناوچەکە، دەکرێت ئەم پلانە لەماوەی ساڵێکدا جێبەجێ بکرێت، وەک لەمانەی خوارەوەدا خراوەتەڕوو:

أ. چارەسەرکردنی کێشەی موڵکایەتی:

کێشەی موڵکایەتی یەکێکە لە کێشەکانی گەشتوگوزار لە ناوچەکە، چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە ڕۆڵ دەبینێت لە بەرەوپێشچوونی پلاندانانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری لە قەزای چەمچەماڵ، چونکە کێشەی موڵکایەتی گەورەترین کێشەی بەردەم جێبەجێکردنی پێشکەوتنی بواری پلاندانانی گەشتیاریە لە قەزاکە، لێرەدا ئاماژە بە چەند هەنگاوێکی چارەسەری دەکەین بۆ نەهێشتنی کێشەی موڵکایەتی لە ناوچەکە، کە خۆی لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەبینێتەوە:

1. هاندان و گفتوگۆکردن لەگەڵ خاوەن زەویەکان بۆ ئەوەی موڵکەکانیان لەبواری گەشتیاریدا بەکاربهێنن و ڕێگر نەبن لە ئەنجامدانی وەبەرهێنانی گەشتیاری لەسەر زەویەکانیان، لەڕێگەی پێدانی پێشینەی گەشتوگوزاری و کەمکردنەوە و بەخشینیان لە باج، وەک زەویەکانی بانی مەقان و سەیرانگای ئالیاوە.

2. بە یاساییکردن و تاپۆکردنی زەویەکانی ناوچە گەشتوگوزاریەکان لەسەر خاوەنەکانیان، بەومەرجەی زەویەکان تەنها لەبواری وەبەرهێنانی گەشتیاریدا سوودی لێوەربگیرێت.

3. بەشداری پێکردن و پشکدارکردنی ئەو خاوەن موڵکانەی کە زەویەکانیان دەکەوێتە ناوچە گەشتیاریەکان لە پرۆژە گەشتوگوزاریەکاندا یان زەویەکانیان لەلایەن حکومەتەوە بکڕدرێتەوە و قەرەبوو بکرێنەوە، هەتا نەبن بە کۆسپ و لەمپەر لەبەردەم جێبەجێکردنی پلاندانانی گەشتوگوزاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

4. دروستکردنی لیژنەیەک لە نوێنەرانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و وەزارەتە پەیوەندیدارەکانی وەک (کشتوکاڵ و داد و شارەوانی و گەشتوگوزار)، تاوەکو بەتەواوی کێشەی موڵکایەتی سەرجەم زەوی و موڵکەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەشیوەیەکی فەرمی و یاسایی یەکلا بکرێتەوە و بنبڕ بکرێت، هەروەک زۆرێک لە کێشەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە دەگەڕێتەوە بۆ بوونی کێشەی موڵکایەتی و زەوی و زار، زۆرجار لەسەر ئەم کێشانە ڕووداوی نەخوازراو ڕوویداوە و قوربانی لێ کەوتوەتەوە لە قەزای چەمچەماڵ.

5. گرتنەبەری ڕێکاری یاسایی و قەدەغەکردنی وەبەرهێنان لەو زەویانەی نزیکن لە ناوچە گەشتیاریەکان بەوەی دەبێت ئەو زەویانە تەنها لەبواری گەشتوگوزاری و پرۆژەی گەشتیاریدا بەکاربهێنرێت و بەپێی یاسا کاری بکرێت و لەڕێگەی دادگاوە ئەمە ڕێکبخرێت.

6. بەخشینی زەویەکانی نزیک ناوچە گەشتوگوزاریەکان، بە دەستەی گەشتوگوزار، لەلایەن وەزارەتی کشتوکاڵەوە کە موڵکی ئەو وەزارەتەیە بۆ وەبەرهێنانی بواری گەشتیاری بۆ ئەوەی بتوانرێت پەرەپێدان لە وەبەرهێنانی گەشتوگوزاریدا لەو زەویانە ئەنجام بدرێت.

7. ڕێگەگرتن لە داگیرکردنی ئەو زەویانەی کە دەتوانرێت وەبەرهێنانی گەشتیاری تێدا ئەنجام بدرێت لەلایەن خەڵکی ناوچەکەوە، زەوی بەرزاییەکانی بانی مەقان بە نموونە، کە بەشێکی زۆری داگیرکراوە و بۆ مەبەستی تری جگەلە گەشتوگوزار بەکاردەهێنرێت. وێنەی (33).

وێنەی(33) نموونەیەک لە کێشەی موڵکایەتی لە زەویەکانی سەیرانگای بانی مەقان پیشان دەدات.

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2022/11/2 و 2023/3/5، لەلایەن توێژەرەوە گیراون.

ب. ئامادەکردنی پیشانگا و فیستیڤاڵ و بۆنە گشتیەکان:

پیشانگا و فیستیڤاڵ و بۆنە گشتیەکان، لەو هۆکارانەن کە بەهۆیانەوە ژمارەیەک گەشتیار ڕوو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەن یەکێکیشە لە بنەما گرنگەکانی خستنەڕووی گەشتوگوزاری و ڕاکێشانی گەشتیارانە لە ئێستادا گەشتیاران ئارەزوی بەشداریکردن لەو جۆرە چالاکیانە دەکەن لەناوچەی لێکۆڵینەوەش ساڵانە چەندین پیشانگا و فیستیڤاڵ و بۆنەی گشتی و تایبەتی بەچالاکی جۆراوجۆرەوە بەڕێوە دەچێت و گەشتیاران لەناوخۆ و دەرەوە سەردانیان دەکەن، لەوانە (فیستیڤاڵی ساڵانەی بەهارە و پایزەی ڕۆشنبیری و بازاڕسازی بەهارە و پایزە، فیستیڤاڵی ساڵانەی شانۆی قەزاکان، دیداری ساڵانەی فیلمی جینۆساید، مەراسیمی ساڵانەی ساڵیادی کارەساتی ئەنفال لە (4/14) و...هتد)، بە ئامانجی دانانی پلانێک بۆ باشتر بەڕێوەچوونی ئەو چالاکیانە لێرەدا چەند خاڵێک دەخەینەڕوو.

1. فیستیڤاڵی تایبەتمەند بەشێوەی (خولی)ساڵانە ئەنجام بدرێت لەناوچەی لێکۆڵینەوە لەبواری چالاکی ئەدەبی و زانستی و ڕۆشنبیری چەندین کەسایەتی ناوخۆیی و بیانی و ناودارانی بۆ بانگهێشت بکرێت.

2. فیستیڤاڵی وەرزانەی ڕۆشنبیری و بازاڕسازی ساڵانە، کە یەکێکە لەو چالاکیانەی ساڵانە لە وەرزەکانی بەهار و پایزدا لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا ئەنجام دەدرێت و هەوڵبدرێت بکرێتە نەریت و کاتێکی دیاریکراوی بۆ دابنرێت و ساڵانە لەو دوو وەرزەدا و لەکاتی خۆیدا بە پلانێکی تۆکمەوە ئەنجام بدرێت و لەسەرتاسەری کوردستاندا ڕیکلام و هەڵمەتی میدیایی بۆ بکرێت و چالاکیەکانی لە خزمەت بەرەوپێشچوونی کەرتی گەشتیاریدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەکاربهێنرێت.

3. لەبەرئەوەی مەراسیمی یادکردنەوەی ئەنفال، مەراسیمێکە ساڵانە لە (4/14)دا ئەنجام دەدرێت پێویستە ئەم یادە بکرێتە دەرفەتێک بۆ ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە ساڵانە بەفەرمی کۆنسڵ و دیپلۆماتکار و کەسانی بیانی و ناوخۆیی بۆ بانگهێشت بکرێت هەتا ڕۆڵ ببینێت لەڕاکێشانی گەشتیارانی ناوخۆیی و بیانی.

4. کاربکرێت بۆ ئەوەی ساڵانە ژمارەیەکی زۆر پیشانگا و فیستڤاڵ و بۆنە سازبکرێت، بۆ ئەوەی کاریگەری لەسەر ناووناوبانگی گەشتوگوزاری ناوچەی لێکۆڵینەوە دروست بکات، هەروەها پێویستە ژمارەیەکی زۆری دانیشتوان لەسەرجەم ناوچەکانی کوردستان و دەرەوەی وڵاتی بۆ بانگهێشت بکرێت، بێگومان ئەمەش پێویستی بە ڕیکلام و هەڵمەتی میدیایی و ڕاگەیاندنە.

5. پێویستە بایەخی تایبەت بە دیداری چەمچەماڵ بۆ فیلمی جینۆساید بدرێت کە ساڵانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە ئەنجامەدرێت میوانی ناوخۆیی و بیانی بۆ بانگهێشت بکرێت لەڕێگەی سینەماوە کاربکرێت بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاری و ناساندنی ناوبانگی گەشتیاری ناوچەکە.

6. هەوڵبدرێت بایەخ بە فیستیڤاڵی کەلتوری بدرێت لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لەگەڵ کەمایەتی و نەتەوەکانی دیکەی هاوسنوری، بەو پێیەی ناوچەکە هاوسنورە لەگەڵ پارێزگای کەرکوک؛ ئەم شارە بەوە ناسراوە کە فرە کەلتورە کەمایەتی و نەتەوەی جیاوازی وەک عەرەب و تورکمان و کرستیان و ئاشوری و کاکەیی و شیعەی تێدایە، ئەمە دەبێتە هۆکارێک بۆ ئاڵوگۆڕی و کەلتوری و کێشکردنی گەشتیار بۆ ناوچەکە.

7. لایەنە پەیوەندیدارەکان و ڕێکخراوەکان، هەوڵبدەن هەماهەنگی دروست بکەن لەگەڵ وڵاتانی دەرەوە بەمەبەستی ئاڵوگۆڕی کەلتوری و ڕۆشنبیری و زانستی، ئەمەش لەلایەک دەبێتەهۆی کرانەوە و بەرزبوونەوەی ئاستی وشیاری دانیشتوانەکەی لەلایەکی تر ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە.

ت. نۆژەنکردنەوەی شوێنە مێژوویی و ئاینیەکان:

ناوچەی لێکۆڵینەوە ژمارەیەک شوێنەواری مێژوویی و ئاینی تێدایە کە بوونەتە هۆی ڕاکێشانی گەشتیار، زۆرجار لە بۆنە جیاوازەکاندا دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و شارەکانی تر و تەنانەت خەڵکانی بیانیش سەردانی دەکەن هەندێکیان بۆ بەجێهێنانی ئەرکە ئاینیەکانیان هەندێکی تریان بۆ شارەزابوون لە مێژووی دێرینی ناوچەکە، هەروەک ناوچەکە خاوەن مێژوویەکی دێرینە شوێنەواری جۆراوجۆری تێدایە، ئەمەش پێویستی بە پلاندانانە بۆ ئەوەی لەبواری پەرەپێدانی گەشتیاریدا سودی لێوەربگیرێت، بەم شێوەیە:

یەکەم: لایەنی شوێنەواری:

1. نۆژەنکردنەوەی پێگە شوێنەواری و مێژوویەکان بەلەبەرچاوگرتنی پاراستنی مێژوو سیما بنەڕەتیەکانی شوێنەکەیان بەکەرەستەی کۆن، وەک (شوێنەواری مێژووی دەربەندی تەکیە، قەڵای سپی حەسار و...هتد).

2. پێکهێنانی لیژنەیەکی شوێنەواری لە شوێنەوارناسانی ناوخۆیی و بیانی بۆ کنەوپشکنین لە پێگە مێژوویی و شوێنەواریەکانی ناوچەکە و ساغ کردنەوەی مێژوەکانیان، لە ناوچەکەدا زۆر پێگەی مێژوویی و شوێنەواری هەیە کە تائێستا مێژووەکانیان ساغ نەبوەتەوە وەک پێگە شوێنەواری و مێژوویەکانی (مەلابەکر، میلەکەی دەربەندی باسەرە، ئەشکەوتی کونەکەمتیار، شوێنەوارە بە بەردبوەکەی گوندی تەژگە و...هتد).

3. دروستکردنی شوراو پەرژین بۆ پێگە مێژوویی و شوێنەواریەکان وەک هەوڵێک بۆ پاراستنیان لە دەستی دانیشتوان تا لە شێواندن و تێکدان بپارێزرێن و بەکاریان نەهێنن بۆ دروستکردنی بینا و شوێنی نیشتەجێبون و زەوی کشتوکاڵی.

4. دیاریکردنی شوێنە سەرەکیەکانی گوندی چەرموو یاخود ئەو شوێنەی کە لە چاخی بەردینی نوێدا خانوەکانیان تێدا دروستکردوە، بیناکردنەوە و دروستکردنی گوندێکی هاوشێوە و لێکچو لە گوندی چەرمووی کۆن لەژێر سەرپەرشتیاری لیژنەیەکی پسپۆڕی تایبەت بە شوێنەوارناسان یان ڕێکخراوە تایبەتمەندەکان و بە پشت بەست بە نەخشە بنەڕەتیەکانی گوندە کۆنەکە تاوەکو نموونەیەکی ژیاری گوندی چەرموو پیشان گەشتیاران بدرێت و تایبەتمەندی مێژوویی و بەهای شارستانیەکەی بپارێزرێت.

5. ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن کۆمەڵێک شوێنەواری مێژوویییە کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ چاخە بەردینەکان، بەشێوەیەک شوێنەواری چاخی بەردینی(کۆن و ناوەند و نوێی) تێدایە، لە ئەنجامی کنەو پشکنینی شوێنەوارناسان چەندین ئاسەوار و پێگەی گرنگی شوێنەواری دۆزراوەتەوە لەوانە شوێنەواری (بەردەبەلەکە، کەریم شایەر، گوندی چەرموو...هتد)، پێویستە چالاکیەکانی ئەو پێگە شوێنەواری و مێژوویانە لە خزمەت پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزاریدا بەکاربهێنرێت لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا.

6. پێویستە ڕێگاکانی هاتوچۆی پێگە شوێنەواری و مێژوویەکان قیرتاو بکرێن، تا لە وەرزەکانی (زستان و هاوین)دا کێشە بۆ گەشتیاران و سەردانیکەران دروست نەبێت.

7. کردنەوەی فەرمانگەی شوێنەوار و گەشتوگوزار بۆ گرنگیدان و پاراستنی ناوچە شوێنەواریەکان، هەروەها کردنەوەی مۆزەخانەیەکی گشتی تایبەت بە کەرەستە شوێنەواری و مێژوویەکانی ناوچەکە کە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە ڕاکێشانی گەشتیار و پاراستنی کەرەستە پاشماوە بەجێماوەکانی ناوچە شوێنەواریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

8. گرنگیدان بە ڕیکلام و پڕوپاگەندە و ڕاگەیاندنی گەشتیاری بۆ ناساندنی پێگە شوێنەواری و مێژوویەکان و دانانی تابلۆ و بڵاوکردنەوەی ڕێبەری گەشتیاری کە زانیاری پێویستی تێدا بێت لەسەر ناوچە شوێنەواری و مێژوویەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە.

دووەم: لایەنی ئاینی:

1. تەکیە و مەزارگە ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە پێویستی بە نۆژەنکردنە و سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەیان هەیە، بەشێوەیەک کە تایبەتمەندیەکانیان تێک نەچێت،

2. گرنگیدان بە دروستکردنی مەزار بۆ ئەو گۆڕانەی کە بەلای گەشتیارانەوە پیرۆزن و سەردانی دەکەن و تایبەتمەندی گەشتیاریان پێبدرێت.

3. دابینکردنی خزمەتگوزاریە سەرەتاییەکانی گەشتیاران لە شوێنە ئاینیەکان وەک دابینکردنی ئاوی خواردنەوە و دروستکردنی باخچە و سەوزایی و شوێنی دانیشتن و W.C و...هتد، ئەمە هانی گەشتیاران دەدات هەتا کاتێکی زیاتر لەو ناوچانە بمێننەوە.

4. ڕێگاکانی ناوچە پیرۆزەکانی وەک (تەکیە و مەزارگە ئاینیەکان)ی ناوچەکە ڕێگایەکی کۆن و یەک سایدن و پێویستی بە نۆژەنکردنە و چاکسازی هەیە، ڕاستە لەڕووی ئاینیەوە ئەم ناوچانە گرنگیان پێدراوە بەڵام لەڕووی پەرەپێدانی گەشتیاریە کاری لەسەر نەکراوە.

5. لە ناوچەکە چەندین گۆڕ و مەزارگەی ئاینی هەن پێویستە کاربکرێت بۆ ساغ کردنەوەی ناو و ناونیشانی پیاوچاکان و پێگەی ئاینیان، بۆ ئەوەی دەرفەت بڕەخسێنێت لەبەردەم هاتنی زۆرترین گەشتیار بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە، وەک (گۆڕی سەید زەنور، گۆڕی ئیمام نوح و...هتد).

پ. بڵاوکردنەوەی وشیاری گەشتوگوزاری:

بەرزی ئاستی وشیاری یەکێکە لە هۆکارە یارمەتیدەرەکانی گەشەکردنی کەرتی گەشتوگوزار لەهەر ناوچە و وڵاتێک، ئەو ناوچانەی کە ئاستی ڕۆشنبیری و وشیاریان بەرزە ئاستی پێشوازی کردن لەگەشتیارانیان لە ئاستێکی باشدایە و پلاندانەرانی گەشتیاری بە بایەخەوە دەڕواننە بڵاوکردنەوەی وشیاری گەشتوگوزاری.

هەربۆیە یەکێک لە گرنگترین هەنگاوەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری بریتیە لە وشیارکردنەوەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە گرنگی و بایەخی گەشتوگوزار، بۆیە پێویستە یەکێک لە هەنگاوەکانی پلانی ماوە کورت گرنگی دان بێت بە ڕاگەیاندنی گەشتیاری و بڵاوکردنەوەی وشیاری گەشتوگوزاری لەناو تاکەکانی کۆمەڵگە ئەمەش خۆی لەم هەنگاوانەی خوارەوەدا دەبینێتەوە:

1. ناوچەی لێکۆڵینەوە پێویستی بە ڕاگەیاندنی هەڵمەتی وشیاری گەشتوگوزاریە، کۆمەڵێک هۆکاری خودی و بایەتی وا ئەکات لەڕێگەی ئامرازە بەردەستەکانی میدیا و سۆشیال میدیا و کەناڵە فەرمیەکانی ڕاگەیاندنەوە بایەخی تایبەت بە بەرزکردنەوەی ئاستی وشیاری و ڕۆشنبیری گەشتیاری بدرێت، لەهەڵمەتەکەدا جەخت لەسەر گرنگی کەرتی گەشتوگوزاری بدرێت لە پێشخستنی ناوچەکە.

2. پێویستە دەستەی گەشتوگوزار لەپلانەکانیدا بایەخ بە ناوچەی لێکۆڵینەوە بدات، گرنگی ناوچە گەشتوگوزاریەکانی قەزاکە بخاتەڕوو، جگەلەوەی ناوچە گەشتیاریەکان بناسێنێت، کار لەسەر بڵاوکردنەوەی ڕێنمایی وشیاری گەشتوگوزاری بکات لەناوچەکە.

3. وشیارکردنەوەی دانیشتوان لەوەی کە دەرامەتە سروشتی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە سەرچاوەیەکی گرنگی گەشتیارین پێویستە پارێزگاریان لێبکرێت، دانیشتوان وشیار بکرێنەوە لەوەی لەکاتی ئەنجامدانی پرۆژەی گەشتیاری نەبنە کۆسپ و ڕێگر لەبەردەم بەردەوامیدان و بونیادنان و سەرکەوتنی پرۆژە گەشتوگوزاریەکان.

4. هەماهەنگی بکرێت لەگەڵ دەزگاکانی ڕاگەیاندنی وەک (بینراو، بیستراو، نوسراو، خوێنراو)، کە گرنگی بە شوێنە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بدات، هەروەها پێویستە دەستەی گەشتوگوزار، نەخشە و ئەتڵەس و پروشەری تایبەت بە ناوچە گەشتیاریەکان دروست بکات، هەم لەسەر ئاستی خۆجێی(قەزاکە)، هەم لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی و هەرێمی کوردستان گرنگی تەواو بە ناوچەکە بدات و لەپێناو ئەوەی هانی گەشتیاران بدرێت ڕووبکەنە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

5. هانی دانیشتوان بدرێت لەبەشداریکردنیان لە کەرتی گەشتوگوزاری و پێشخستنی ئەم کەرتە، بەشێوەیەک کە بەشداریکردن و کارکردن لە کەرتی گەشتوگوزاری هیچ لە پێگەی کۆمەڵایەتی کەم ناکات. ئاشناکردنی دانیشتوان بەوەی کەرتی گەشتوگوزار جگەلەوەی دەرفەتی کار دەڕەخسێنێت بۆ هاوڵاتیانی ناوچەکە، لەگەڵ ئەوەشدا وەک هەموو کەرتەکانی تری ئابوری بەشداری دەکات لە بەرزکردنەوەی داهاتی تاکە کەس.

ج. گرنگیدان بە گەشتوگوزاری تاریک(ڕەش):

گەشتوگوزاری ڕەش یاخود تاریک (Black Tourism-Dark Tourism)، لەو چەمکە نوێیانەیە بۆ یەکەمجار لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو هەریەک لە (جۆن لینۆنJohn Lennon) و (ماڵکۆڵم فۆلی Malcolm Foley) لە توێژینەوەکانیاندا بەکاریان هێناوە، وا پێناسەیان کردوە گەشتوگوزاری تاریک سەردانی کردنی گەشتیارانە بۆ ئەو شوێنانەی ڕووبەڕووی کارەساتی ڕاستەقینە بوونەتەوە و بەهۆی پیلانی دوژمن کارانە یان شوێنەکانی مردوان، یاخود ڕاکێشانی گەشتیاران بۆ ئەو شوێنانەی کە پەیوەستن بە ڕووداوەکانی مردن و کارەساتی نوێ و دیاردە مێژووییەکان[1]، ئەم جۆرە گەشتوگوزارە لە ئەنجامی ڕوودانی کارەساتی سروشتی یان مرۆیی دروست دەبێت کە

[1]. Lennon, Foley, joumal of Heritage Studies Intemational, (1996), P: 198

شوێنەوار و کاریگەری لەسەر ناوچەیەک بەجێدەهێڵێت، یادەوەری و مێژوویەکی ڕەش لە یادگە و ژیانی دانیشتوان دروست دەکات، هەندێک لە ڕووداوەکان زۆر گەورە و کاریگەر و دەگمەنن، بۆیە گەشتیاران ئارەزو دەکەن سەردانی شوێنی ڕووداوەکە بکەن وردەکاری لەسەر شوێنەکە و جۆری کارەساتەکە بزانن[1]، ئەگەرچی گەشتوگوزاری تاریک وەکو ناولێنان نوێیە و جۆرێکی نوێیە لە گەشتوگوزار، بەڵام دیاردەیەکە بەستراوە بە ڕابردووەوە وەک ڕووداوەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و شانۆی ڕۆمانی و شاری پۆمپی لە ئیتالیا، هەروەها کۆمەڵکوژی هۆلۆکۆستی جووەکان لەساڵی(1939) بەدەستی نازییەکان و... هتد، کەواتە خودی گەشتوگوزاری تاریک نوێ نییە بەڵام وەکو ناونان نوێیە[2].

ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهۆی ئەوەی لە ساڵی(1988) بەتوندی ڕووبەڕووی شاڵاوی ئەنفال بوەتەوە، لە کۆی (هەشت)قۆناغی ئەنفال، هەردوو قۆناغی (سێ و چوار) لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا جێبەجێکراو و بوەتەهۆی خاپورکردنی زیاد لە(198)گوند و ئەنفالکردنی زیاتر(10)هەزار کەس لە دانیشتوانەکەی، هەروەها ناوچەکە چەند شوێنێکی گەشتوگوزاری تاریکی لەخۆگرتوە لەوانە (مۆنۆمێنتی ئەنفال، گۆڕستانی شەهیدانی کیمیابارانی گۆپتەپە، گۆڕستانی شەهیدانی کیمیابارانی عەسکەر، دیواربەندی جەلەمۆرد، دیواربەندی وێڵە، دیواربەندی قەیتول، دیواربەندی قەشقە)[3].

ئەوەی لێرەدا لە گەشتوگوزاری ڕەشدا جەختی لەسەر دەکەینەوە (**مۆنۆمێنتی ئەنفال**)ە، ئەم مۆنۆمێنتە فەرمانگەیەکی حکومی کەلتوری و مێژوویە، لە ڕێکەوتی (2012/9/9) بەفەرمی وەک بەڕێوەبەرایەتیەکی سەربەخۆی سەربە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوانی سلێمانی کراوەتەوە کە بەشێکە لە وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، گرنگی دەدات بە دۆسیەیی ئەنفال و تاوانەکانی دیکەی جینۆسایدی دژ بە گەلی کورد، ئەم مۆنۆمێنتە دەکەوێتە بناری مەقان لە سەنتەری قەزای چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (52.0 :30 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (44.5 :48 :44)ی خۆرهەڵات، لەسەر ڕووبەری (48) دۆنم زەوی دروست کراوە و ڕووبەری بینای مۆنۆمێنتەکە (چوار)هەزار مەترە، مۆنۆمێنتەکە هەموو ڕۆژانێکی هەفتەکراوەیە و پێشوازی لە میوانان دەکات و لەم بەشانە پێکدێت (مۆزەخانە، کتێبخانە، ئەرشیف و دیکۆمێنت، ڕاگەیاندن و پەیوەندیەکان، باخچەکان، هونەری)[4].

مۆنۆمێنتەکە گۆڕستانێکی تایبەت بە ڕوفاتی ئەنفالکراوانی ناوچەکەی تێدایە تاوەکو ئێستا (838) گۆڕی تێدایە، هەروەها لۆگۆیەکی تایبەت بەخۆی هەیە کە بەرزیەکەی (14)مەترە وەک هێمایەک بۆ (4/14) ساڵیادی ئەنفال، بەشی سەرەوەی منداڵێکە کە لە باوەشی دایکیدا ئەمەش گوزارشتە لە چیرۆکی ڕاستەقینەی شاڵاوەکانی ئەنفال لە گرتووخانەکانی تۆپزاوای خوارووی کەرکوک، لەکاتی جیاکردنەوەی ژن و پیاو و منداڵەکان کە سەربازە عێراقیەکان دەیانەوێت بەزۆر منداڵەکە لە باوەشی دایکی وەربگرن و ببێت بە خۆراکی سەگەکانی گرتووخانەکە،

---

[1]. نادر ڕۆستی، گرنگی جۆرەکانی گەشتوگوزار بۆ ئابوریەکی بەهێز، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، تاران، 2022، ل130

[2]. نیاز عبدالعزیز خطاب، سیاحة المظلم مفهومها و امکانات تنمیتها و أهمیتها، گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، ژمارە (58)، 2018، ص347-352

[3]. بورهان فرحان میرخان، بەرپرسی بەشی کاروباری ئەنفال و کیمیاباران لە بەڕێوەبەرایەتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/9/28

[4]. توێشووی وەفا بڵاوکراوەی تایبەت بە کاروچالاکیەکانی 10 ساڵی مۆنۆمێنتی ئەنفال، سەرچاوەی پێشوو، ل9-12

بەشی خوارەوەی لۆگۆکە لە شێوەی ژمارە(8)دایە و ئاماژەیە بۆ هەشت قۆناغەکەی ئەنفال و نەخشەی سەربازی تاوانی ئەنفال کە لە شێوەی سێگۆشەدایە، ئەمە جگەلەوەی هۆڵی کۆبوونەوەو کۆنفرانسی تێدایە کە یەکێکە لە گەورەترین هۆڵەکانی هەرێمی کوردستان[1]. وێنەی (34)

وێنەی (34) مۆنۆمێنتی ئەنفال لە بناری مەقان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەرشیفی حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی سلێمانی، بەڕێوەبەریەتی مۆنۆمێنتی ئەنفال لە چەمچەماڵ، بەشی ڕاگەیاندن و پەیوەندیەکان.

لێرەدا بۆ پەرەپێدان و پلاندانانی گەشتوگوزاری ڕەش لە ناوچەی لێکۆڵینەوە جەخت لەم هەنگاوانە دەکەینەوە:

1. پاراستن و هێنانەوەی ڕووفاتی ئەنفالکراوان لە گۆڕە بە کۆمەڵەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق و ناشتنیان لە مۆنۆمێنتی ئەنفال لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بە مەراسیمی تایبەت و بە ئامادەبوونی بەرپرسان و کۆنسڵ و نوێنەری وڵاتان و نوێنەری ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و کەسایەتیە جیهانیەکان، بەمەش ناوبانگی ناوچەی لێکۆڵینەوە و مۆنۆمێنتەکە لەبواری گەشتیاریدا زیاتر دەبێت و دەناسرێت.

2. ئەنجامدانی مەراسیمی گەورە و کۆڕو کۆنفرانس و کۆنگرە لە مۆنۆمێنتی ئەنفال هەم بۆ ناساندنی ئاستی قوربانی و جینۆسایدی گەلی کورد و ناوچەکە هەم بۆ مەبەستی وەبەرهێنان لە بواری گەشتوگوزاری ڕەشدا.

3. دابینکردنی خزمەتگوزاریە سەرخان و ژێرخانیەکانی گەشتیاری لە نموونەی باخچە و پارک و کافتریا و شوێنی مانەوە لە دەوروبەری مۆنۆمێنتەکە.

[1]. هابیل حاجی ئەحمەد، بەرپرسی مۆنۆمێنتی ئەنفال، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/9/25.

4. بایەخدان بە مۆزەخانە و پاراستنی پاشماوە و کەل و پەل و یادەوەریەکانی ئەنفالکراوانی ناوچەکە، بۆ ئەمەش داوا لە کەس و کاری ئەنفالکراوان بکرێت پاشماوەی قوربانیەکانیان پێشکەش بە مۆنۆمێنت بکەن.
5. دەتوانرێت پەیوەندی گەشتیاری دروست بکرێت لەنێوان سەیرانگای بانی مەقان و مۆنۆمێنتی ئەنفال بە کردنەوەی هێڵێکی تەلەفریکی مۆدێرن کە بەمەش بایەخی گەشتوگوزاری ناوچەکە زیاد دەکات، لەبەرئەوەی بەرزاییەکانی بانی مەقان نزیکە لە مۆنۆمێنی ئەنفال دەکرێت لەڕێگەی هێڵی تەلەفریکەوە ئەم دوو شوێنە ببەسترێن بەیەکەوە چونکە مۆنۆمێنتی ئەنفالیش یەکێکە لە سیما گەشتیاریەکانی ناوچەکە و بەشێکە لە گەشتوگوزاری تاریک، دەرفەتێکیشە بۆ ناساندن و پیشاندانی خەبات و مێژوو و قوربانیدانی گەلی کورد و ناوچەی لێکۆڵینەوە بە گەشتیاران، ئەم پرۆژەیە لە داهاتوودا ناوبانگی گەشتیاری ناوچەکە زیاد دەکات.
6. ساڵانە لە (4/14)دا و لە ئاستێکی باڵادا بە پرۆگرام و پلانێکی گونجاوەوە یادی ئەنفال بکرێتەوە بە بانگهێشتکردنی میوانانی ناوخۆیی و بیانی.
7. بایەخدان بە ڕیکلام و ڕاگەیاندنی گەشتیاری تایبەت بە گەشتوگوزاری تاریک لەناویاندا مۆنۆمێنتی ئەنفال، لە کەناڵە جیاوازەکانی (بینراو، بیستراو، نووسراو، خوێنرا)، هەروەها لە نەخشە و ئەتڵەس و ڕێبەرە گەشتیاریەکاندا ئاماژە بە مۆنۆمێنتی ئەنفال بکرێت لە چەمچەماڵ، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە لە پرۆگرامەکانی خوێندندا وەزارەتی پەروەردە و خوێندنی باڵا لە بابەتی جینۆسایدا ئاماژە بە مۆنۆمینتی ئەنفال بکرێت لە چەمچەماڵ و بەشەکان و پێکهاتەکەی بە خوێندکاران بناسێنرێت.
8. سازدانی پیشانگای هەمەجۆری بواری جینۆساید و فیستیڤاڵی فیلم و کاری هونەری تایبەت بە جینۆساید و ئەنفال لە مۆنۆمێنتی ئەنفال، چونکە مۆنۆمێنتی ئەنفال لە ئێستادا ئامادەیە بۆ پێشوازی تەنها پێویستی بەناساندن و بە بازاڕکردنی گەشتیاریە.
9. بایەخدان بە داتا و ئاماری سەردانیکەران و گەشتیارانی ناوخۆیی و بیانی، ئەنجامدانی ڕاپرسی و لێکۆڵینەوەی زانستی سەبارەت بە چۆنیەتی سوود وەرگرتن لەلایەنی گەشتیاری مۆنۆمێنتی ئەنفال.
10. حکومەت و ڕێکخراوەکان هەوڵبدەن هەماهەنگی دروست بکەن لەگەڵ ئەو وڵاتانەی کە هاوشێوەی گەلی کورد خاوەن قوربانین و گرنگی بە گەشتوگوزاری تاریک دەدەن لە نموونەی ئەرمەن و جووەکان، بۆ ئەو مەبەستە سوود لە ئەزمونیان وەربگیرێت لە وەبەرهێنانی گەشتیاریدا.

2. پلاندانانی ماوە مام ناوەند:

یەکێکە لە جۆرەکانی پلاندانان و بەشێکە لە پلانی گەشتوگوزاری و ماوەی جێبەجێکردنی ئەم پلانە (5)ساڵ کەمتر نییە و هەندێکجار دەگاتە (7-10)ساڵ بە ئەڵقەی بەیەکەوە بەستنی (پلانی ماوە کورت و ماوە درێژ) دادەنرێت[1]، ئامانج لەم پلانە کارکردنە لەسەر ئامادەکردنی دەستی کاری گەشتوگوزاری و بونیادنان و پێشخستنی دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان و شوێنە گەشتوگوزاریە وەبەرنەهێنراوەکان و...هتد، کە دەتوانرێت لە ماوەی (5-10) ساڵدا جێبەجێ بکرێت، گرنگترین هەنگاوەکانی پلانی ماوە مام ناوەند بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕوو:

[1]. Markgra, Bert, Short-Term, Medium-Term & Long-Term Planning in Business Hearst News Paper, (2019). https://smallbusiness.chron.com/shortterm-mediumterm-longterm-planning-business-60193.html.

أ. ئامادەکردنی دەستی کاری گەشتوگوزاری:

سەرکەوتنی هەر پرۆژەیەکی گەشتوگوزاری بەندە لەسەر بوونی دەستی کاری شارەزا لەبواری بەرێوەبردن و خزمەتکردنی دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان، پرۆژە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوەش وەک هەر ناوچەیەکی تری گەشتوگوزاری پێویستی بەدەستی کاری شارەزایە لە ئیدارەدان و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاریەکان، گرنگترین پلانەکانی گەشتوگوزاری لە پلانی ماوە مامناوەند بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە خۆی لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەبینێتەوە:

1. کردنەوەی خول و سمینار و ڕاهێنانی گەشتوگوزاری بۆ دروستکردنی کادیر و شارەزای بواری گەشتیاری لە ڕووی دەستی کاری گەشتوگوزاری لەلایەن کەسانی پسپۆڕ و خاوەن ئەزموونی گەشتوگوزاری.

2. تێگەیاندن و وشیارکردنەوەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەوەی کارکردن لە کەرتی گەشتوگوزار هیچ نەنگیەکی تێدا نییە لەڕووی کۆمەڵایەتیەوە بەڵکو هەلی کار دەڕەخسێنێت و دەبێتەهۆی بوژانەوەی ناوچەکە.

ب. دامەزراندنی سەرخانی گەشتوگوزاری(دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان):

دامەزراندن و بونیادنانی دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان، لە گرنگترین بەشەکانی پلاندانانی گەشتیارین و گەشتوگوزار پێش ناکەوێت ئەگەر دامەزراوە گەشتوگوزاریەکانی لە ئاست خواست و پێداویستی گەشتیاراندا نەبێت، چونکە سەرخانی گەشتوگوزاری بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە شوێنی حەوانەوە و پێداویستیە سەرەکیەکانی گەشتیاران لە خواردن و خواردنەوە و کات بەسەربردن، بە ئامانجی جێبەجێکردنی داواکاریەکانی گەشتیاران ئەم پلانە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بەم شێوەیە دەخەینەڕوو:

1. شوێنی حەوانەوە: بەهۆی ئەو بایەخەی زۆرەی کە لەم ساڵانەی دوایدا بە کەرتی گەشتیاری دەدرێت و ڕێژەی گەشتیاران لەبەرزبوونەوەدایە لە هەرێمی کوردستان، ساڵ لەدوای ساڵ ژمارەکە ڕووی لە هەڵکشانە، بەتایبەت لە پارێزگای سلێمانی بەجۆرێک تێکڕای ڕێژەی زیادبوونی گەشتیاران لەنێوان ساڵانی (2007–2019) بەردەوام لەزیادبووندا بووە، وەک لە خشتەی (27)دا بەم شێوەیە ڕوونکراوەتەوە:

1. بەپێ ئاماری دەستەی گەشتوگوزاری هەرێم کە لەساڵی (2007)وە دەستی کردوە بە تۆمارکردنی ژمارەی گەشتیاری هاتوو بۆ ناوچەکە، ڕێژەکە بەم شێوەیە بووە لەساڵی (2007)، ژمارەی گەشتیاران لە پارێزگای سلێمانی گەشتە (77933)گەشتیار، لە ساڵانی دواتر ئەم ژمارەیە بەردەوام بووە لە بەرزبوونەوە بەپێی بارودۆخی ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی لە هەرێمی کوردستان و عێراق، بەجۆرێک لەساڵی (2019)، ژمارەی گەشتیاران گەیشتە (1140760)گەشتیار، بەمەش جیاوازی نێوان ژمارەی گەشتیارانی ساڵانی (2007–2019) دەکاتە (1062827)گەشتیار.

2. ژمارەی گەشتیاران لە ساڵانی (2007–2013) بەردەوام ڕوو لە هەڵکشان بووە بەڕێژەی جیاواز، بەڵام لەساڵانی (2014–2015) ژمارەی گەشتیاران بەڕێژەی (-25%) و (-56%) بەدوایەکدا کەمی کردوە بەهۆی خراپی بارودۆخی ئاسایش و هاتنی گروپی داعش و داگیرکردنی بەشێکی زۆری ناوچەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان ئەمەش کاریگەری نێگەتیڤی بەجێهێشت لەسەر کەرتی گەشتیاری بارودۆخی ئابوری و هاتنی گەشتیار.

3. بە جیاواز لەدوو ساڵی پێشوو، لە ساڵی (2016) بەهۆی لاوازبوونی داعش و تاڕادەیەک ئارام بوونەوەی بارودۆخی سیاسی و سەربازی دووبارە ژمارەی گەشتیاران ڕووی لەبەرزبوونەوە کرد بە ڕێژەی (397.4%)، ئەمەش بە ڕێژەیەکی بەرز دەژمێردرێت لە گەشەی گەشتیاران لە چاو دوو ساڵی پێشوو، بەڵام ئەم گەشەکردنە

درێژەی نەکێشا بۆیە لەساڵی (2017) دیسانەوە ژمارەکە کەمی کردەوە، بە ڕێژەی (0.6%) بەهۆی تێکچوونی پەیوەندیە سیاسیەکانی نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی فیدراڵ و ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە هەرێمی کوردستان، کە بووە هۆی ئابلۆقەدانی هەرێمی کوردستان و داخستنی فرۆکەخانەکانی هەولێر و سلێمانی و هێرشکردنی سوپای عێراق و داگیرکردنی ناوچە جێناکۆکەکان.

خشتەی(27)، ژمارە و ڕێژەی گەشەی گەشتیاران لە پارێزگای سلێمانی* لەنێوان ساڵانی(2007-2019)

ساڵ	ژمارەی گەشتیاران	ڕێژەی گەشتیاران لە %
2007	77933	_ _ _
2008	119416	53.2
2009	131932	10.5
2010	229633	74.1
2011	314974	37.1
2012	374276	18.8
2013	444807	18.8
2014	333478	25-
2015	146498	56-
2016	728823	397.4
2017	733358	0.6
2018	1007296	37.3
2019	1140760	13.2

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە:

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، دەستەی گشتی گەشتوگوزاری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی پلاندانان و بەدواداچوون، بەشی ئامار، (2007-2018).
2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، دەستەی گشتی گەشتوگوزاری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی پلاندانان و بەدواداچوون، بەشی ئامار، (2013-2019).
3. شیروان عمر رشید، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ ئاماژەکانی جوڵەی گەشتیاریی و گیروگرفتەکانی لە پارێزگای سلێمانی، لە نێوان ساڵانی (2013-2019)، گۆڤاری کوردستانیی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیژی، ژمارە (10)، تشرینی یەکەمی 2021، ل161.

4. لەساڵی (2018) دوای هێوربونەوەی کێشەکانی نێوان هەرێم و بەغدا، جارێکی تر کەرتی گەشتیاری لە پارێزگای سلێمانی بوژانەوەی بەخۆوە بینی بەڕێژەی (37.3%) ڕووی لە بەرزبوونەوە کرد، لەساڵی (2019) تێکڕای ژمارەی گەشتیار گەیشتە (1140760)گەشتیار بەڕێژەی (13.2%) ڕووی لەبەرزبوونەوە کرد، هەروەها داتاکانی خشتەکە ئەوە دەردەخات جیاوازی ژمارەی گەشتیاران لە نێوان ساڵانی (2007-2019)، گەیشتووەتە (1062827)گەشتیار. شێوەی (12).

* بەهۆی نەبوونی ئاماری تایبەت بە ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئاماری پارێزگای سلێمانی وەرگیراوە.

شێوەی (12)، ژمارەی گەشتیارانی هاتوو بۆ پارێزگای سلێمانی لەنێوان سالآنی (2007-2019)

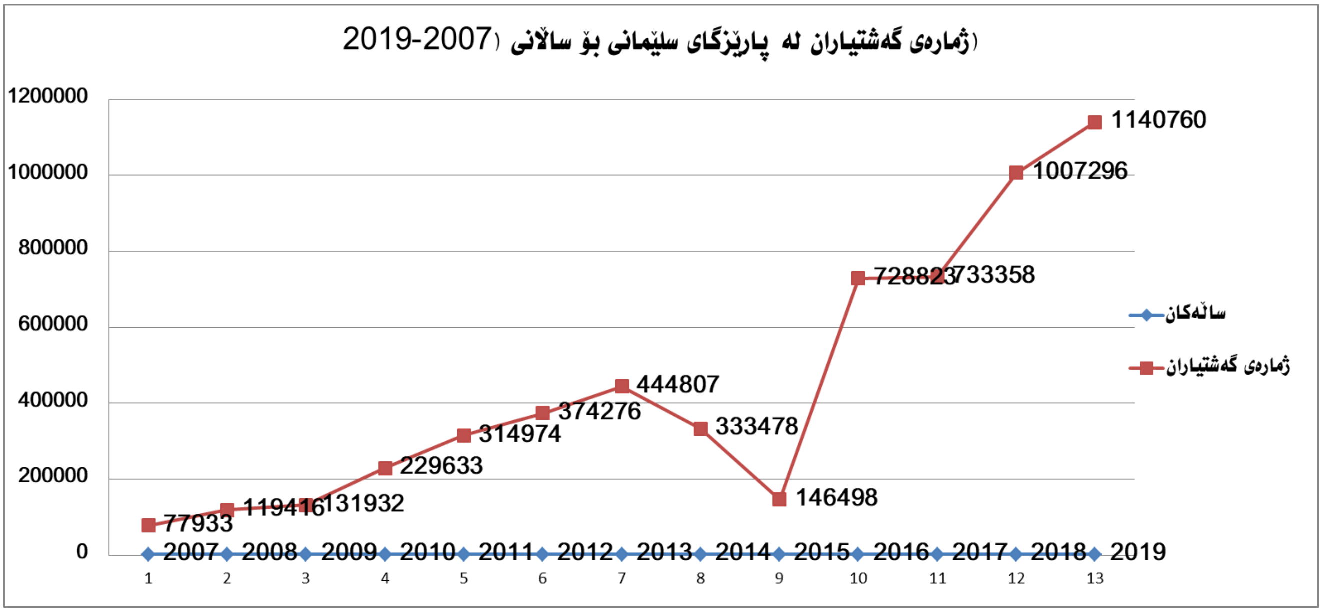

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە داتاکانی خشتەی (27)

لێرەوە دەگەینە ئەو راستیەی کە بەگوێرەی داتاکانی خشتەی (27)ی تایبەت بە ژمارە و رێژەی گەشەی گەشتیاران لە نێوان سالآنی(2007-2019)، لە پارێزگای سلێمانی و ناوچەی لێکۆڵینەوە لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان رێژە و ژمارەی بەرکەوتن و هاتنی گەشتیارانی بەردەوام لە گۆراندایە ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ناجێگیری بارودۆخی سیاسی و ئابوری و کۆمەلآیەتی و ئاستی خزمەتگوزاری پارێزگاکە بەراورد بە ناوچەکانی تری هەرێمی کوردستان.

ئامانج لە شیکردنەوە و خستنەرووی ئەم ئامارە، دەرخستنی زیادبوونی ژمارەی گەشتیاران کە بەردەوام لە گەشەکردن دایە، هەتا سودی لێوەربگیرێت لە پلاندانانی گەشتیاریدا لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، چونکە زیادبوونی ژمارەی گەشتیاران دەبێتەهۆی زیادبوونی داواکاری و پێویستیەکانی گەشتیاران بەتایبەتی لەرووی شوێنی حەوانەوەوە و خواست لەسەر خزمەتگوزاریەکان.

لەبەرئەوەی یەکێک لە کێشەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەرووی گەشتیاریەوە کێشەی نەبوونی شوێنی حەوانەوەیە بۆیە پێویستە لەناوچەی لێکۆڵینەوە شوێنی حەوانەی جیاواز دابمەزرێت لە (ئوتێل و مۆتێل و کابینەی گەشتیاری و گوندی گەشتیاری)، گرنگە شوێنەکانی حەوانەوەو مانەوە لەسەر رێگا سەرەکیەکانی ناوچە گەشتوگوزاریەکان بونیاد بنرێت، ئەمەش بۆ دڵنیایی گەشتیاران لە بوونی شوێنی حەوانەوە لەکاتی سەردانیکردنی ناوچەکە و شوێنە گەشتیاریەکان و تێپەربوون بەو رێگایانەدا.

ئەمە جگەلەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە هاوسنورە لەگەڵ شاری کەرکوک و هێڵی جیاکەرەوەیە لە نێوان ناوچەکانی دەسەلآتی هەرێمی کوردستان و باشورو ناوەراستی عێراق(ژێر دەسەلآتی عێراقی فیدراڵ)، بۆیە دەکرێت ئوتێل و مۆتێل و گوندی گەشتیاری لە سەیرانگای بانی مەقان و بەرزاییەکانی ئەو ناوچەیە دروست بکرێت بۆ ئەوەی لەداهاتوودا لەبواری گەشتیاریدا سوودیان لێ وەربگیرێت و وەک گەشتوگوزاری ترانزێت بۆ ئەو گەشتیارانەی لە کەرکوک و ناوەراست و باشوری عێراقەوە گەشت کەدەن بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە و سلێمانی، رەنگە پێویستیان بەوە بێت لەناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ماوەی چەند رۆژێک بمێننەوە و پشووبدەن.

ت. چێشتخانە و خواردنگەکان:

چێشتخانە و خواردنگەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەپێی خواست و داواکاری گەشتیاران نیین، لەلایەک بەهۆی کەمیان لەڕووی ژمارەیان و لەلایەکی تر ئاستێکی ئەوتۆیان نییە لە خزمەتکردن، چێشتخانە و خواردنگەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە زۆرتر لە شێوەی چیشتخانەی سادەی سەرپێی و خواردەمەنی خێرای سەر عەرەبانەکان دایە، دەکرێت لەناوچەی لێکۆڵینەوە گرنگی بدرێت بە زیادکردن و بەرزکردنەوەی ئاست و توانای چێشتخانەکان و کردنەوەی ڕیستۆرانتی گەشتیاری و بایەخدان بە پاکوخاوێنی و کوالیێت لە خزمەتکردن و فراوانکردنیان و کردنەوەی چێشتخانە و ڕیستۆرانت لە شوێنە گەشتوگوزاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە. هەروەها گرنگی بدرێت بە خواردەمەنی خێرا(فاست فود)، چونکە کاتێکی زیاتر بۆ گەشتیاران دەگەڕێنێتەوە و نرخەکەشی کەمترە و هەر گەشتیارێک ڕۆژانە پێویستی بەچەند ژەمێک لە خواردن و خواردنەوە هەیە و ئەوان زیاتر ڕوو لە چێشتخانە و خواردنگەکانی سەرڕێگا سەرەکیەکان و ناوچە گەشتیاریەکان دەکەن بۆ ئەوەی کاتەکانی گەشتەکەیان بە ئاسودەیی بەسەر ببەن و کاتیان بەفیڕۆنەچێت بە دروستکردنی خواردن و تامی خواردنەکانی ناوچە گەشتیاریەکانیش بکەن.

پ. باخچە و سەوزایی و شاری یاری فراوان:

لەبەرئەوەی ڕێژەی سەوزایی و باخچە و پارکەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ئاستی ستانداردانین و سەنتەرە شارنشینەکانی ناوچەکە و شوێنە گەشتوگوزاریەکان زیاتر پێویستیان بە زیادکردنی سەوزایی و کردنەوەی باخچە و پارکی مۆدێرنە بۆ پشودانی گەشتیاران چ گەشتیارانی ناوخۆیی بێت یان دەرەکی، دەکرێت ئەو باخچە و پارکانەی کەهەن زیاتر خزمەت بکرێن و فراوانتر بکرێن و بڕازێنرێنەوە بە گوڵ و داری تایبەت، ئەو دارانەی بۆ بهێنرێن کە لەگەڵ ئاووهەوای ناوچەکەدا دەگونجێت، هەروەها خزمەت بکرێن و لە وشبوون بپارێزرێن و بە پاکی ڕابگیرێن.

ناوچەی لێکۆڵینەوە پێویستی بە باخچە و پارک و شاری یاری گەورەتر و دەوڵەمەندترە لە ڕووی فراوانی شوێن و جۆراوجۆری یاریەکان و هێنانی ئەو یاریانەی کە هەستی سەرکێشی لای گەشتیار دروست دەکات، بۆ ئەمەش دەکرێت وەک باشترین شوێن بۆ بونیادنانی پارک و شاری یاری مۆدێرن سەیرانگای بانی مەقان دەستنیشان بکرێت، چونکە بەرزاییەکانی بانی مەقان خاوەن ئاووهەوایەکی تایبەتە و شوێنێکی بەرزی دڵڕفێنی هەیە و دەڕوانێت بەسەر شاری چەمچەماڵدا و خاوەن ڕووبەرێکی تەخت و فراوانە.

ج. گرنگیدان بە ناوچە گەشتوگوزاریە وەبەرنەهێنراوەکان:

ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن چەندین شوێنی گەشتوگوزاریە کە تا ئێستا دەرفەتی وەبەرهێنانی تێدا نەڕەخساوە و گرنگی ئەوتۆی پێنەدراوە، بۆیە پێویستە بۆ پەرەپێدانی کەرتی گەشتیاری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە چوارچێوەی پلانێکی گەشتوگوزاریدا پەرە بەم ناوچانە بدرێت و هەوڵبدرێت خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکانیان بۆ دابین بکرێت، ئەوەی لێرەدا ئامانجمانە و هەوڵدەدەین پلانێکی گەشتوگوزاری بۆ دابنێین هەردوو (سەیرانگای بانی مەقان و سەیرانگای ئالیاوە)یە، وەک لە خوارەوە باسیان دەکەین:

یەکەم: سەیرانگای بانی مەقان: دەکەوێتە خۆرئاوای سەنتەری قەزای چەمچەماڵەوە، بەدووری (5)کم، لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمیەوە دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی (51.3 :30 :35)ی باکور و هێڵی درێژی (10.8 :48 :44)ی خۆرهەڵات، نەخشەی (12)، بەرزی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (900)م. وێنەی (35)

گرنگی بەرزاییەکانی بانی مەقان لەڕووی گەشتیاریەوە لەوەدایە خاوەن ڕێژەیەکی سەوزاییە و دەورە دراوە بە دارستان و ئاووهەوایەکی خۆشی هەیە و شوێنێکی دڵگیرە و دەڕوانێت بەسەر شاری چەمچەماڵدا و ڕووبەرێکی فراوانی هەیە و سەرەوەی تەختە بەجۆرێک گونجاوە بۆ بونیادنانی ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان و دامەزراندنی شاری گەشتیاری، هەروەها دەکەوێتە سەر ڕێگای سەرەکی (کەرکوک-سلێمانی).

سەربارى ئەو لایەنە باشانەی سەیرانگاکە هەیەتی لەڕووی گەشتیاریەوە بەڵام تاوەکو ئێستا نەتوانراوە بەشێوەی زانستی و پراکتیکی وەبەرهێنانی تێدابکرێت لەڕووی گەشتیاریەوە. بۆ پەرەپێدانی لایەنە گەشتیاریەکانی بەرزاییەکانی(بانی مەقان) پێویستە پلانێکی گەشتیاری تۆکمەی بۆ دابنرێت لێرەدا هەنگاوەکانی پلانەکە دەخەینەڕوو:

1. چارەسەرکردن و یەکلاکردنەوەی کێشەی موڵکایەتی بەتایبەت زەویەکانی بەرزاییەکانی بانی مەقان و دەوروبەری و ڕێگریکردن لە داگیرکردن و کڕین و فرۆشتنی ئەو زەویانە بۆ نیشتەجێبوون و بازرگانی و پیشەسازی، بەڵکو پێویستە تەنها لەبواری گەشتیاریدا بەکاربهێنرێت.
2. ڕێگریکردن لە سووتاندن و بڕینی دارسنەوبەرەکانی بانی مەقان و بایەخدان بە چاندنی دار و گرنگیدان بە دارستانی دەستکرد لە ناوچەکە، بەهۆی کەمتەرخەمیەوە بەشێک لەدارەکان لەناوچوون.

وێنەی (35)، سەیرانگای بانی مەقان لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2023/3/5، گیراون.

3. بایەخدان بە دامەزراندنی ئاسانکاریە گەشتوگوزاریەکانی وەک: پارک و شاری یاری و چێشتخانە و کافتریا و گازینۆ و شوێنی مانەوە و حەوانەوەی وەک: ئوتێل و موتێل و کابینەی گەشتیاری و کەپری گەشتیاری و...هتد.
4. گرنگیدان بە زیادکردنی ڕووبەری سەوزایی و پاراستنی پاکوخاوێنی ناوچەکە و دانانی شوێنی تایبەت بە پاشماوەی گەشتیاران لە سەلەی خۆڵ و گرنگیدان بە پێویستیەکانی گەشتیارانی وەک دروستکردنی (W.C) و..هتد.
5. دەتوانرێت سوود لە ئاوی ژێرزەوی ناوچەکە وەربگیرێت بۆ دابینکردنی بڕی ئاوی پێویست بۆ گەشتیاران.
6. دروستکردنی ئەکواپارک و مەلەوانگەی مۆدێرن لە ناوچەکە بەتایبەت لە وەرزی هاویندا گەشتیاران بۆ خۆڕزگارکردن و خۆفێنک کردنەوە لە پلەی گەرمی ناوچەکە سوودی لێوەردەگرن.
7. دامەزراندنی هێڵێکی تەلەفریک بایەخی گەشتیاری ناوچەکە زیاد دەکات، لەبەرئەوەی بانی مەقان نزیکە لە مۆنۆمێنی ئەنفال، دەکرێت لەڕێگەی تەلەفریکەوە ئەم دوو شوێنە ببەسترێن بەیەکەوە، چونکە مۆنۆمێنتی ئەنفالیش

یەکێکە لە سیماکانی ناوچەکە و بەشێکە لە گەشتوگوزاری تاریک، دەرفەتێکیشە بۆ ناساندن و پیشاندانی مێژو و قوربانیدانی گەلی کورد و قەزاکە بە گەشتیاران، پرۆژەکە لە داهاتوودا ناوبانگی گەشتیاری ناوچەکە زیاد دەکات.

نەخشەی (12)، شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای بانی مەقان بەگوێرەی قەزای چەمچەماڵ

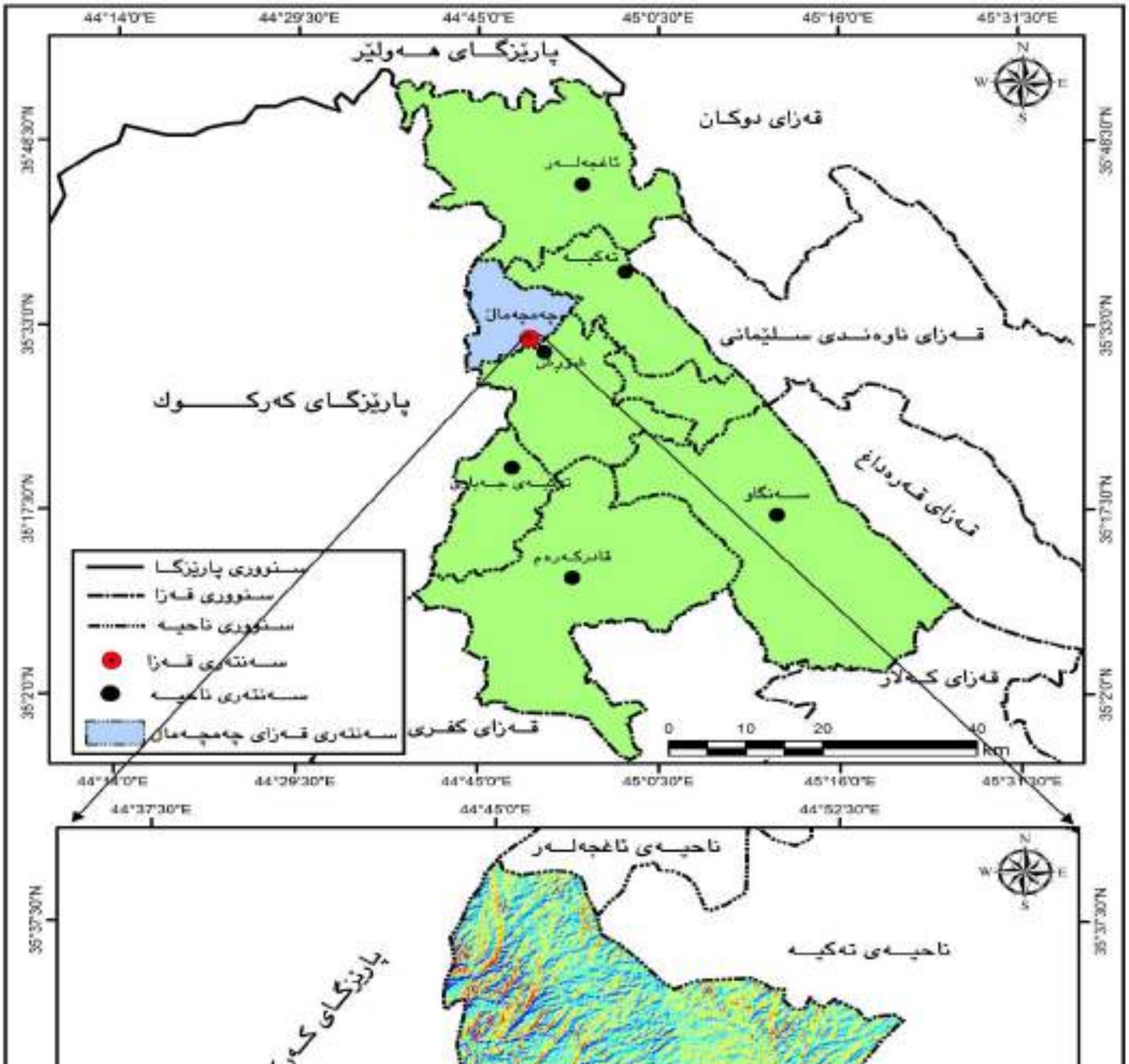

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی(Arc Gis 10.3 و Google Earth)، زانیاریەکانی سەرەوە.

دووەم: سەیرانگای ئالیاوە: لەڕووی ئیداریەوە سەربە ناحیەی قادرکەرەمە و بە دووری (50)کم، دەکەوێتە باشوری ڕۆژئاوای شاری چەمچەماڵ، شوێنی ئەسترۆنۆمیەکەی دەکەوێتەسەر بازنەی (02.5 :13 :35)باکور و هێڵی درێژی (29.4 :51 :44)ی خۆرهەڵات، نەخشەی (13)، بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (414)م، ناوچەکە شوێنێکی دڵگیرە و دەڕوانێت بەسەر چەمی ئالیاوە کە یەکێکە لە چەمە وەرزیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و ئاوی دۆڵ و شیوەکانی گوندەکانی ناوچەی جەباری کۆدەکاتەوە بەناو ئالیاوەدا تێپەڕ دەبێت و دواتر تێکەڵ بە ئاوی ڕووباری ڕۆخانە دەبێت. وێنەی (36).

بە دیوی چەمچەماڵ؛ دەکەوێتەسەر ڕێگای سەرەکی (چەمچەماڵ–قادرکەرەم–دووزخورماتوو) کە ڕێگایەکی یەک سایدی قیرتاوکراوە لە پشتێنەکانی ڕۆژئاوای بەرزایەکانی بانی مەقانەوە لا دەدات بە ئاڕاستەی باشور دەڕوات و بەناو هەریەک لە ناحیەکانی تەکیەی جەباری و قادرکەرەمدا تێپەڕ دەبێت تا دەگاتە قەزای دووز خورماتوو، بەدیوی کەرکویشدا دەکەوێتەسەر ڕێگای (کەرکوک–لەیلان–قادرکەرەم) لە ڕۆژهەڵاتی پارێزگاکە بە ئاڕاستەی باشور درێژدەبێتەوە لە گوندی زەردەی ناحیەی تەکیەی جەباری، هەردوو ڕێگای کەرکوک و ڕێگای چەمچەماڵ لەیەک دەدەن و بەیەک ڕێگای قیری یەک ساید بە سەیرانگای ئالیاوەدا تێپەڕ دەبێت و تادەگەتە ناحیەی قادرکەرەم، لەوێوە درێژدەبێتەوە تا دەگاتە قەزای دوزخورماتوو.

ئەم سەیرانگایە پێویستی بە وەبەرهێنان و پەرەپێدانە بە دانانی پلانێکی گونجاو و ئەنجامدانی چەند کار و پڕۆژەیەک و دابینکردنی ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان، وەک لێرەدا پلانەکە دەخەینەڕوو:

1. دابینکردنی سەرجەم ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکانی وەک:

أ. ڕێکخستن و تەختکردنی زەویەکان و دانانی کەپری گەشتیاری و کورسی بۆ پشوودانی گەشتیاران.

ب. دابینکردنی ئاوی پاکی خواردنەوە بۆ گەشتیاران و پاککردنەوەی کانیەکانی ناوچەکە.

ت. دروستکردنی تەوالێت (W.C) و دابینکردنی ئاوی پاک و پێویستیەکانی و پاکڕاگرتنی سەیرانگەکە.

پ. دابینکردنی تۆڕی کارەبا بۆ ناو سەیرانگاکە و دانانی هۆکارەکانی ڕووناککەرەوە، بۆ ئەمەش سوود لە تۆڕی کارەبای ناو گوندەکە وەربگیرێت.

2. دامەزراندنی چەندین دامەزراوەی سەرخانی گەشتوگوزاری وەک:

أ. دروستکردنی چەند فرۆشگا و کافتریایەکی گەشتیاری بۆ دابینکردنی پێداویستیەکانی گەشتیاران.

ب. دامەزراندنی خزمەتگوزاریەکانی (ئاگرکوژێنەوە، ئاسایش و...هتد) لەپێناو سەلامەتی گەشتیاران.

ت. زیادکردنی ڕووبەری سەوزایی و کردنەوەی پارک و شاری یاری و ڕێکخستنی دارەکانی چەمەکە.

پ. دروستکردنی موتێل و کابینە و گوندی گەشتیاری بۆ حەوانەوەی گەشتیاران.

ج. دامەزراندنی چێشتخانە و خواردنگەی گەشتیاری.

3. ئاوەدانکردنەوەی گوندی ئالیاوە و سوود وەرگرتن لە دانیشتوانەکەی بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی گەشتیاران و دابینکردنی دەستی کاری پێویست و ڕەخساندنی هەلی کار لە دامەزراوە گەشتوگوزاریەکان.

نەخشەی (13)، شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای ئالیاوە لەناوچەی لێکۆڵینەوە.

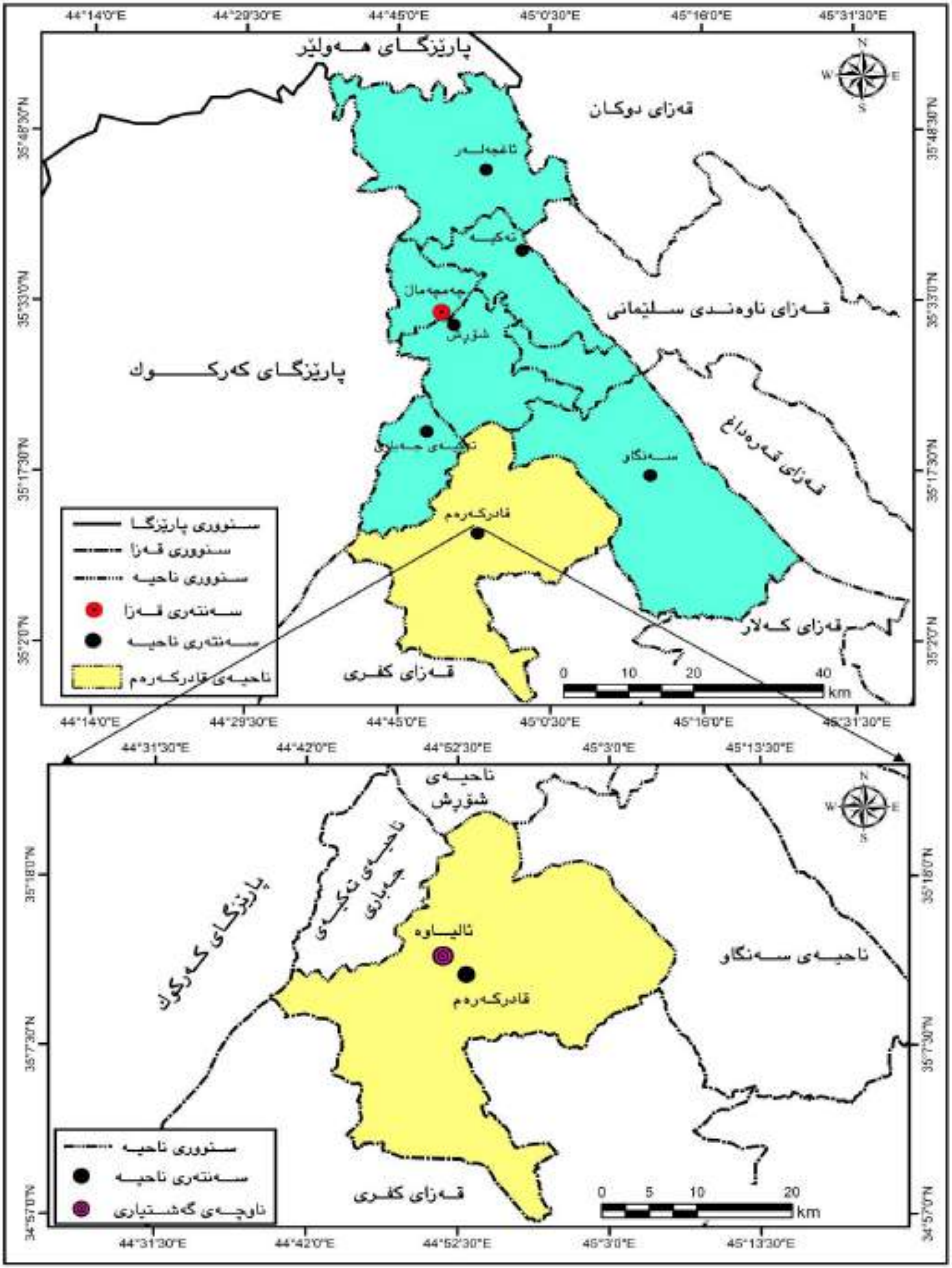

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth، زانیاریەکانی سەرەوە.

وێنە (36)، سەیرانگای ئالیاوە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەرشیفی پەیجی گوندی ئالیاوە ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2020/3/19 و 2021/4/4،وێنەیان گیراوە.

3. پلاندانانی درێژخایەن(ماوە درێژ):

ئەم جۆرە پلانە پلانێکی درێژخایەن و دوور مەودایە و لەڕووی ماوەوە؛ ماوەکەی لە هەردوو جۆرەکەی پێشوو درێژترە و پێویستی بە کاتی زیاترە، بەجۆرێک ماوەی جێبەجێکردنی ئەم پلانە (10-20)ساڵ دەخایەنێت هەندێکجار دەگاتە (25)ساڵ، هەموو کەرتەکانی ئابوری لەم پلانەدا سوودمەند دەبن[1] و گۆڕانکاریەکی گەورەی ژێرخانی بەسەر بارودۆخی ناوچەی لێکۆڵینەوەدا دەهێنێت، وەک بونیادنان و دروستکردنی ئەو کارانەی کە پەیوەندی بەژێرخانی ئابوری و گەشتوگوزاریەوە هەیە لەوانە دروستکردنەوە و نۆژەنکردنەوەی ڕێگاکانی هاتوچۆ و دروستکردنی بەست و بەنداوی بچوک و مام ناوەند، بایەخدان بە شێوازی گەشتوگوزاری نوێ، ئەم پرۆژانە نەک تەنها کاریگەری لەسەر کەرتی گەشتوگوزار دەبێت بەڵکو کاریگەری لەسەر کەرتەکانی تری وەکو کشتوکاڵ و پیشەسازی و بازرگانی و...هتد دەبێت و گرنگترین بەشەکانی ژێرخانی ئابورین لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا، ئەمانەی خوارەوە گرنگترین هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتوگوزارین بۆ پلانی ماوە درێژ لە قەزای چەمچەماڵ:

أ. چاککردن و نۆژەنکردنەوەی ڕێگاکان:

گەشتیاران بەهۆی ڕێگاکانی گواستنەوەوە دەگەن بە ناوچە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە جۆری ڕێگاکان و باشیەکەی هۆکارێکن بۆ ئاسانکاری گەیشتنی گەشتیاران بە ناوچە گەشتوگوزاریەکان، لەبەرئەوەی بوونی تۆڕێکی ڕێگاوبانی باش چێژی سەردانی بۆ شوێنە گەشتیاریەکان زیاتر دەکات، بۆیە لەپلاندانانی گەشتیاریدا بایەخێکی زۆر بە دروستکردن و نۆژەنکردنەوەی ڕێگاکانی گواستنەوە دەدرێت، خراپی ڕێگاوبانەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و کەمی ڕێگای قیرتاوکراو ڕێگای تاک سایدی قیرتاوکراوی کۆن بۆ شوێنە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و کەمی ڕێگاوبانی گەشتیاری لەناوچەکە وا ئەکات لە پلاندانانی ماوە درێژدا پلان بۆ هەنگاوەکانی بونیادنان و نۆژەنکردنەوەی ڕێگاوبانەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە دابنێین بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

---

[1]. Contributor, Chron, What Is Long Term Planning Vs. Strategic Management, Hearst News Paper, (2020). Retrieved from: https://smallbusiness.chron.com/long-term-planning-vs-strategic-management-52595.html.

1. ڕێگاکانی هاتوچۆ لە ناوچەی لێکۆڵینەوە کۆنن هەندێکیان بۆ مەبەستی سەربازی دروستکراون، بۆیە ناوچەکە پێویستی بە دروستکردنی ڕێگاوبانی نوێ هەیە بەتایبەت بۆ ئەو ناوچە گەشتیارانەی کە تا ئێستا ڕێگای هاتوچۆیان نییە، یاخود وەکو پێویست نییە.

2. قیرتاوکردنی ڕێگای شوێنە گەشتیاریەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەتایبەت ڕێگاکانی ئەشکەوتی دەرزیلە و شوێنە مێژوویەکانی گوندی چەرموو،...هتد، چونکە ئەم ڕێگایانە تا ئیستا ڕێگای خۆڵ و چەوڕێژن و قیرتاو نەکراون لە وەرزەکانی (زستان و هاوین)دا کێشە بۆ گەشتیارانی ئەو شوێنانە دروست دەبێت.

3. جووت سایدکردن و فراوانکردنی ڕێگا لاوەکیە تاک سایدەکانی یەکە ئیداریەکانی قەزاکە، وەک ڕێگاکانی (چەمچەماڵ-ئاغجەلەر، چەمچەماڵ-سەنگاو، چەمچەماڵ-تەکیەی جەباری، چەمچەماڵ-قادرکەرەم)، چونکە بەشێک لە ناوچە گەشتیاریەکان دەکەونەسەر ئەو ڕێگایانە یاخود گەشتیاران بۆ گەیشتن بەناوچە گەشتیاریەکان بەو ڕێگایانەدا تێپەڕدەبن، لە وەرزی بەهاردا جەنجاڵی و قەرەباڵغی دروست دەبێت بەهۆی سەردانی گەشتیاران بۆ ناوچەکە.

4. نۆژەنکردنەوە و چاککردنەوەی پردەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و ئەو ڕێگایانەی لەسەر پردەکان دروستکراوە، وەک چاککردنی ڕێگاو پردی قەلامکایل لە سەر ڕێگای سەنگاو-قادرکەرەم، ڕێگا و پردەکانی سەر ڕێگای چەمچەماڵ-سەنگاو، چەمچەماڵ ئاغجەلەر.

5. چاککردن و زیادکردنی هێماکانی هاتوچۆ و دانانی بەربەست و ڕێگر و جێگیرکردنی هێمای فسفۆڕ لەسەر ئەو ڕێگایانەی کە مەترسی بۆ شۆفێران و گەشتیاران دروست دەکات، تاوەکو ببێتەهۆی ڕێنمایکردنی گەشتیاران بە تایبەت لەکاتی شەودا و پاراستنیان لە ڕووداوی هاتوچۆ.

6. دانانی تابلۆی ڕێنمایی لەسەر ڕێگاکانی هاتوچۆ، زانیاری دەربارەی مێژووی پێگەشوێنەوەریەکان و ناو و شوێن و ئاراستەودووری ناوچە گەشتیاریەکان لەخۆبگرێت، هەتا گەشتیاران بەئاسانی بگەنە شوێنەگەشتیاریەکانی قەزاکە.

7. ڕێگاکان بەردەوام پێویستیان بە چاککردنەوە و (صیانە)کردنە، چونکە لەکاتی ڕۆچوون و درز و چاڵ و تێکچونیان بەهۆی بارانی زۆر یان بەرزبوونەوەی ئاستی ئاوی چەم و دۆڵ و شیوەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە، ڕێگاکان ڕووبەڕووی تێکچون و هەرەسهێنان و لافاو دەبنەوە و کێشە بۆ هاتوچۆ دروست دەبێت. وێنەی (39).

وێنەی (37)، تێکچوونی ڕێگای نێوان ناحیەکانی (شۆڕش و سەنگاو)ی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەهۆی لافاوەوە

سەرچاوە: ئەرشیفی بەشی ڕاگەیاندنی سەروەکایەتی شارەوانی شۆڕش، ڕێکەوتی 2022/5/24

ب. دامەزراندنی بەست و بەنداوی بچوک و بەکارهێنانیان لەبواری گەشتوگوزاریدا:

بەست و بەنداوەکان ڕۆڵیان هەیە لە کێشکردنی گەشتیاران، بۆیە یەکێک لە ئامانجەکانی پلانانانی گەشتیاری لە پلانی ماوە درێژدا بریتیە لە دروستکردنی بەست و بەنداوی بچوک و مامناوەند لە ناوچەی لێکۆڵینەوە، چونکە بەست و بەنداوەکان جگەلە سوودی گەشتوگوزاری چەندین سوودی ئابوری لێ دەکەوێتەوە وەک کۆکردنەوە و عەمبارکردنی ئاو بۆ مەبەستی ئاودێری و کشتوکاڵی و دابینکردنی ئاوی خواردنەوە و پاراستن لە مەترسیەکانی لافاو و بەرهەمهێنانی کارەبا و خۆشکردن و فێنکردنی ئاووهەوای ناوچەکە و گەشەکردنی ڕوەکی کەنار ڕووبەرە ئاوییەکان و کۆبوونەوەی باڵندە و ئاژەڵەکان و بەخێوکردنی ماسی و دروستبوونی گۆڕانکاری ناوچەیی لەڕووی ژینگەییەوە[1].

بەهۆی ئەوەی ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند ڕووبارێکی هەمیشەیی و ژمارەیەکی زۆر چەم و شیو و دۆڵی تێدایە بەهۆی هەڵکەوتەی تۆبۆگرافیای ناوچەکەوە دەتوانرێت لەوەرزی باران باریندا سوود لە ئاوی لەبەر ڕۆیشتووی چەم و دۆڵەکان و ڕووبارە هەمیشەییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە وەربگیرێت بۆ دروستکردنی پۆند و بەست و بەنداو، لەبواری گەشتوگوزاریدا بەکاربهێنرێت، دواجار ئەمە دەبێتە مایەیی دروستبوونی چەندین ناوچەی گەشتیاری نوێ، کاریگەری دەبێت لەسەر گەشەکردنی کەرتی گەشتیاری و بوژانەوە و ناوبانگی گەشتیاری ناوچەی لێکۆڵینەوە بەتایبەتی دروستکردنی بەست و بەنداو لەسەر ڕووبارەکانی زێی بچوک و باسەڕە و ئاوەسپی.

بەو پێیەی بەنداوەکان گرنگی گەورەیان بۆ گلدانەوەی ئاو و بەکارهێنانەوەی بۆ چالاکیە جۆراوجۆرە مرۆیەکان لەناویاندا چالاکیە گەشتیاریەکان هەیە، ئەمەش وا پێویست دەکات پێش دروستکردنی بەنداوەکان هەماهەنگی هەبێت لەلایەن دەزگا پەیوەندیدارەکان و توێژینەوە بکرێت لەسەر جێگەی پێشنیارکراو بۆ بەنداو لەڕووی (پێکهاتەی جیۆلۆجی و ئاوی لەبەرڕۆیشتوی ڕووبارەکان و دۆڵەکان، بڕی داباری و لەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندی بەرزونزمی ڕووی زەوی و لێژی ناوچەی بەنداوەکان و تایبەتمەندی خاکەکەی)[2]. هەرچەندە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ئێستادا خاوەن چەند بەنداوێکی وەک (بەنداوی هەڕاوە، بەنداوی هەشەزینی، بەنداوی تەکیەی جەباری، بەنداوی قادرکەرەم، بەنداوی شیوەسوری ئاغجەلەر و..هتد)ە، بەڵام نەتوانراوە لەبواری گەشتوگوزاریدا وەبەرهێنانی گەشتیاری تێدا بکرێت و چەندین پرۆژەی گەشتوگوزاری وەک (شاری گەشتیاری) و کەپری گەشتیاری لەدەوروبەری دروست بکرێت بەدابینکردنی هەموو پێداویستی و ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتوگوزاریەکان بۆ گەشتیاران تا کاتێکی خۆش لەو ناوچانە بەسەر بەرن. ئەمە دەبێتەهۆی دروستبوونی گەشتوگوزاری وەرزشی و ئاوی، وەک مەلەکردن و خلیسکان لەسەر ئاو و پێشبڕکێی بەلەم و ڕاوەماسی و..هتد، ئەمەش وادەکات ژمارەیەکی زۆر گەشتیار ڕوو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بکەن بۆ بەسەربردنی کاتێکی خۆش و پیادەکردنی چالاکیە گەشتوگوزاریەکانیان، نەخشەی(14)، هەندێک لە بەنداوەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و بەنداوە پشینیارکراوەکانی تێدا دەست نیشان کراوە بە پشت بەستن بە هەڵبژاردنی گونجاوترین شوێن بۆ دروستکردنی بەنداو لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ مەبەستی گەشتیاری.

---

[1]. مجيد ملوك السامرائي، صباح عثمان البياتي، الاستثمار الاقتصادي سياحيا لبحيرة سدة سامراء وافاقه المستقبلية، مجلة جامعة تكريت للعلوم الانسانية، المجلد(19)، العدد(10)، 2012، ص452

[2]. عزالدين جمعه درويش، ئومێد حمەباقی حمەامین، دیاریکردنی گونجاوترین جێگە بۆ دروستکردنی بەنداو لە قەزای سەید صادق، بەبەکارهێنانی سیستەمی زانیاریە جوگرافیەکان، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، خولی نۆیەم، ژمارە (1)، نیسانی 2022، ل65. بڕوانە لینکی لێکۆڵینەوەکە: https://jgu.garmian.edu.krd/article_149155.html

نەخشەی (14)، بەنداوەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و بەنداوە پێشنیارکراوەکان بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە.

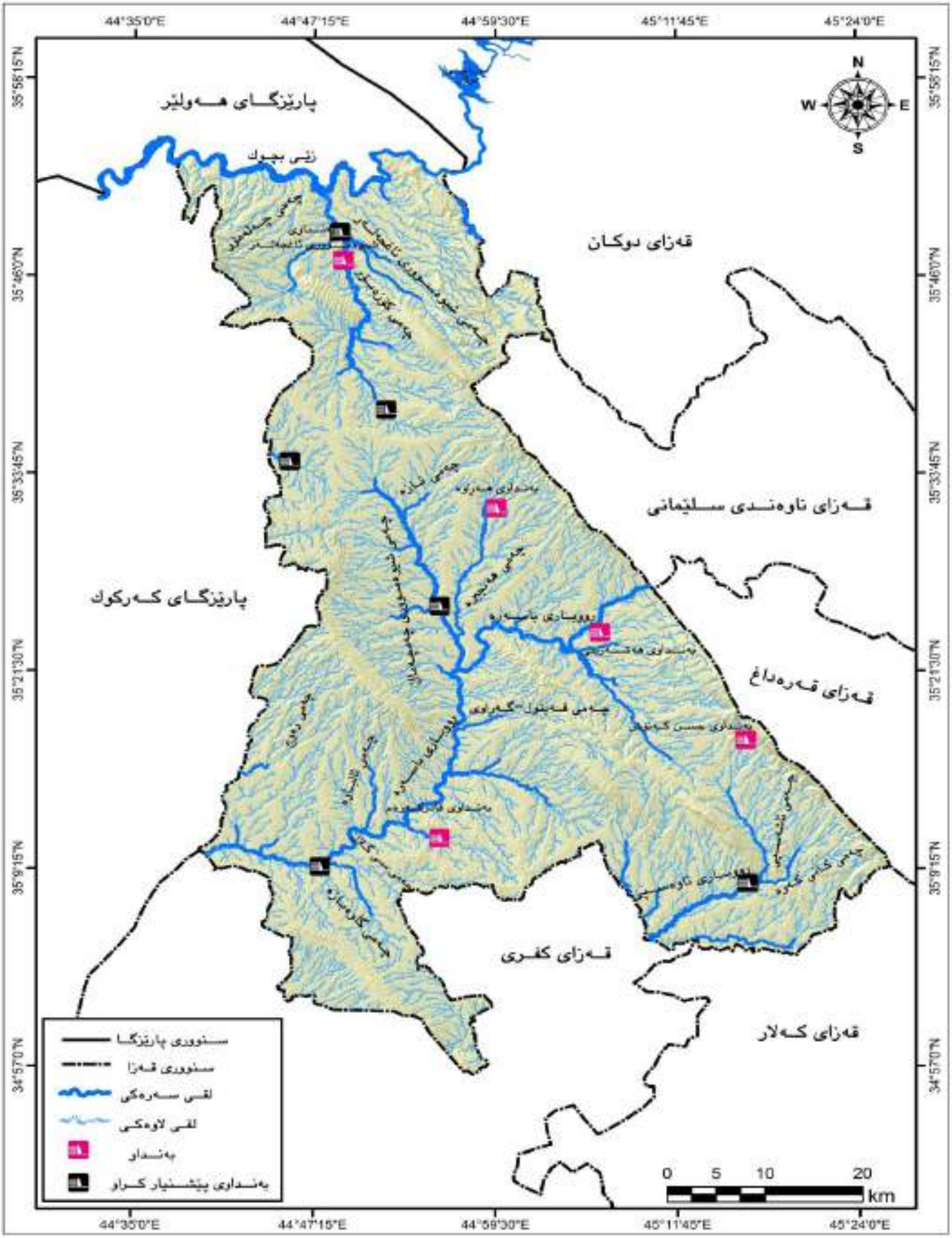

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth، زانیاریەکانی سەرەوە.

ت. چارەسەرکردنی کێشەی کەم ئاوی:

ناوچەی لێکۆڵینەوە یەکێکە لەو ناوچانەی کە بەقەیرانێکی قوڵی کەم ئاویدا تێپەڕ دەبێت، ئەگەرچی ناوچەکە دەوڵەمەندە بەسەرچاوە جۆراوجۆرەکانی ئاوی سەرزەوی و ئاوی ژێرزەوی، کەچی نەتوانراوە سوود لەو سەرچاوانە وەربگرێت هەم لەبواری چارەسەرکردنی ئاوی خواردنەوە هەم بەکارهێنانی بۆ مەبەستی گەشتوگوزاری. بۆیە لە پلاندانانی ماوە درێژدا بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەم ئاوی لەناوچەی لێکۆڵینەوە جەخت لەسەر ئەم خاڵانەی لای خوارەوە دەکەینەوە:

1. سوود وەرگرتن لە ئاوی زێی بچوک و ڕاکێشانی پرۆژەی ئاوی (گۆپتەپە-چەمچەماڵ) بە هەموو پێداویستیەکانیەوە، ئەمە دەبێتە هۆی چارەسەرکردنی ڕیشەیی قەیرانی کەمی ئاوی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە و بەتایبەت بەکارهێنانی لەبواری گەشتیاریدا.
2. دانانی پلانێک بۆ ئیدارەدانی بڕی ئەو ئاوەی لە ئێستادا دەگاتە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی یەکسان دابەش بکرێت بەسەر دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە و ناوچە گەشتیاریەکاندا.
3. بەشێک لە بۆری سەرەکی پرۆژەی ئاوی (دوکان- چەمچەماڵ)و بۆریەکانی کۆگاکانی کۆکردنەوەی ئاو لە کانی شەیتان لەلایەن هاوڵاتیانی ئەو شوێنانەی دەکەونەسەر ئەو هێڵە زیادڕەوی کراوەتەسەر و بەشێوەیەکی نایاسایی بۆ مەبەستی کەسی و پڕۆژەی حەوزی ماسی و کۆکردنەوەی ئاو بەکاردەهینرێن، جگەلە مەبەستی گەشتیاری.
4. هەڵکەندنی چەند بیرێکی ئیتیوازی لە ناوچە گەشتیاریەکان بۆ دابینکردنی بڕی ئاوی پێویست بۆ گەشتیاران و پێداویستی پڕۆژە گەشتوگوزاریەکان.
5. ڕاگەیاندنی هەڵمەتی نیشتیمانی بۆ وشیارکردنەوەی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە مەڕ پاراستن و بەفیڕۆنەدان و بەکارهێنانی ئاو بە بڕی پێویست.
6. دەتوانریت سوود لە ئاوی پۆند و بەنداوەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە وەربگیرێت لە چارسەرکردنی کێشەی کەم ئاوی و دابینکردنی ئاوی پێویست بۆ ناوچە گەشتیاریەکانی قەزای چەمچەماڵ.

پ. دروستکردنی شێوازی گەشتوگوزاری نوێ:

توانستە سروستی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بواری هێنانەکایە و دروستبوونی شێوازی گەشتوگوزاری نوێ دەرەخسێنن، ئەمەش گرنگیەکی زۆری هەیە لەسەر پەرەپێدان و پێشکەوتنی کەرتی گەشتوگوزاری لە ناوچەکە، لە پلانی ماوە درێژدا هەوڵدەدەین چەند پلانێک بخەینەڕوو سەبارەت بە دروستکردنی شێوازی گەشتوگوزاری نوێ، لە گرنگترین هەنگاوەکانی شێوازی گەشتوگوزاری نوێ کە توانستە سروشتی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە یارمەتیدەرن و توانای دروستکردن و پەرەپێدانیان هەیە ئەمانە:

یەکەم: گەشتوگوزاری زستانەیی:

گەشتوگوزاری زستانەیی سەرجەم چالاکیە وەرزشیە شاخاوییەکانی وەک (خلیسکانێی سەربەفر و هەڵکشان و پیاسەکردن و سەرکەوتنی تەلەفریک و...هتد) دەگرێتەوە، گەشتوگوزاری زستانەیی لە هەموو جۆرەکانی تری گەشتوگوزار زیاتر پێویستی بەگونجاوی سروشتی ناوچەکە ئاسانکاری و خزمەتگوزاری مرۆیی پێشکەوتوو هەیە[1].

---

[1]. زید منير عبوي، السياحة في الوطن العربي، دار الراية للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، عمان، الاردن، 2008، ص63

ماوەی ئەم جۆرە گەشتوگوزارە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە نێوان مانگەکانی (کانونی یەکەم و ئازار)، ساڵانە لەو نێوەندەدا لە ناوچە شاخاویەکانی بەری خۆرهەڵاتی ناوچەی لێکۆڵینەوە بەتایبەت زنجیرە چیاکانی سەگرمە و هەنجیرە و قشلاخ و...هتد بەفر دەبارێت و خەڵکێکی زۆری دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە یاخود دانیشتوانی ناوچەکانی تری کوردستان و گەشتیاران ساڵانە لەوەرزی بەفربارینداروودەکەنە ناوچەکە و دەربەندی تەکیەی کاکەمەند، بەهۆی ئەوەی ناوچەکە دەکەوێتە سەر ڕێگای سەرەکی(کەرکوک-سلێمانی) دەرفەتێکی لەبارتر بۆ گەشتوگوزاری زستانەیی دەڕەخسێنێت بە گونجاوترین شوێن دادەنرێت بۆ ئەم جۆرە گەشتوگوزارە، بە نموونە (دەربەندی تەکیە) لەقەزای چەمچەماڵ:

دەربەندی تەکیە(دەربەند بازیان): دەکەوێتە نێوان هەردوو زنجیرە چیای هەنجیرە و قشلاخ، وەک لە بەشی یەکەم و لە باسی دووەمدا ئاماژەمان پێدا، هەرچی زنجیرە چیای هەنجیرەیە بە درێژایی (25)کم درێژ دەبێتەوە تادەگاتە بەری ڕاستی دەربەندی تەکیەی سەربە ناحیەی تەکیەی کاکەمەند، بەرزی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (1372)م[1]، بەڵام زنجیرە چیای قشلاخ لەبەری چەپی دەربەندەکەوە لە خۆرهەڵاتی ناحیەی تەکیەی کاکەمەندەوە دەست پێدەکات و ئاڕاستەکەی لە بەشی باکوری خۆرهەڵاتەوە بۆ باکورە و بەدرێژایی (10)کم درێژدەبێتەوە لە سەنتەری ناحیەی ئاغجەلەر کۆتایی دێت و بەرزیەکەی لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (1200)م، ئەم دەربەندە لەدیوی ناحیەی تەکیەی کاکەمەند شوێنەواری مێژووی دەربەند تەکیەیە هەیە و بەدیوەکەی تری سەیرانگا و مۆنۆمێنتی بەردە قارەمان هەیە کە گوزارشتە لە داستانی مێژوویی شێخ مەحمودی حەفید لەبەرامبەر ئینگلیزەکان[2].

شوێنی ئەسترۆنۆمی دەربەندەکە دەکەوێتە نێوان بازنەکانی پانی(16.7 :38 :35)باکور و هێڵەکانی درێژی(:44 23.8 :58)خۆرهەڵات، نەخشەی(14) و نەخشەی(15) دەربەندی تەکیە بە گوێرەی مانگە دەستکردەکان.

لێرەدا گرنگترین هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتیاری بۆ بونیادنان و دامەزراندنی گەشتوگوزاری زستانەیی لە (دەربەندی تەکیە)ی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەم هەنگاوانەی خوارەوەدا دەخەینەڕوو:

1. دانانی نەخشەیەکی بنەڕەتی و دیاریکردنی شوێنێک بۆ دامەزراندنی ئاسانکاری و خزمەتگوزاریە گەشتیاریەکان و یاریەکانی تایبەت بە گەشتوگوزاری زستانەیی لە بناری چیای هەنجیرە، لەلایەن کەسانی پسپۆڕ و شارەزا.
2. چاککردن و ڕێکخستنی زەوی ئەو ناوچانەی ڕێگری و ناڕێکی و دارودرەخت و بەرد و...هتد تێدایە، بۆ ئەوەی بتوانرێت بە ئاسانی بێ ترس چالاکی خلیسکانێی سەر بەفری تێدا ئەنجام بدرێت، دەبێتە هۆکاری بریندارکردنی گەشتیاران.
3. دابینکردنی ئامرازەکانی گواستنەوەی گەشتیارانی وەک (تەلەفریک، گوریسی ڕاکێشان، ماتۆڕسکیلی تایبەتی سەر بەفر).
4. دامەزراندنی چەند فرۆشکا و دوکانێک بۆ فرۆشتنی کەلوپەل و پێداویستی یاریە زستانەیەکان وەک جلوبەرگ و هۆکارەکانی خلیسکانی سەربەفر.
5. دروستکردنی پڕۆژەی ئاسانکاری و خزمەتگوزاری گەشتوگوزاری وەک دابینکردنی شوێنی حەوانەوە بەتایبەتی مۆتێل و هەوارگەی زستانەیی و کافتریا، هەرچەندە کۆمەڵە چێشتخانە گەشتیاریەکانی کانی شەیتان نزیکە لە

---

[1]. اكرام حسن امين، المظاهر الجيومورفولوجية في منطقة جمجمال، مصدر سابق، ص21

[2]. سەردانی مەیدانی توێژەر، بۆ دەربەندی تەکیە، ڕێکەوتی 2022/2/4

ناوچەی پێشنیارکراو، هەروەها دامەزراندنی خزمەتگوزاریە ژێرخانیەکانی وەک بنکەی تەندروستی و ئاگرکوژێنەوە و...هتد.

6. دامەزراندنی تەلەفریک بە جێگیرکردنی دوو تاوەری چاودێری بۆ سەرەتا و کۆتایی تەلەفریکەکە لەنێوان هەردوو زنجیرە چیای هەنجیرە و قشلاخ، بەشێوەیەک بڕوانێت بەسەر دەربەندەکەدا، پاشان بۆ کۆنترۆڵکردنی هەموو یاریەکان و چاودێریکردن و ئاگاداربوون لە هەر ڕووداوێکی نەخوازراو کە تووشی گەشتیاران دەبێت.

7. لەم وەرزەدا دەتوانرێت چێژ وەربگیرێت لە جوانی سروشت و دیمەنەکانی بەفربارین و وێنەگرتن و یاری شەڕە تۆپەڵ لە کەشێکی ئارامدا، چونکە لەدوای بەفربارین ئاسمانی ناوچەکە بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک ساف و خۆرەتاو دەبێت خیرایی باش لەم ماوەدا کەمە و ڕێژەی شێی لەهەموو وەرزەکانی ساڵ بەرزترە و ئەمەش توانای هەستکردنی مرۆڤ بە سەرما کەم دەکاتەوە. وێنەی (38)

وێنەی (38)، دەربەندی تەکیە(دەربەند بازیان) لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەم وێنەیە لە ڕێکەوتی 2022/1/21 گیراوە.

نەخشەی (14)و شوێنی ئەسترۆنۆمی دەربەند تەکیە(دەربەند بازیان).

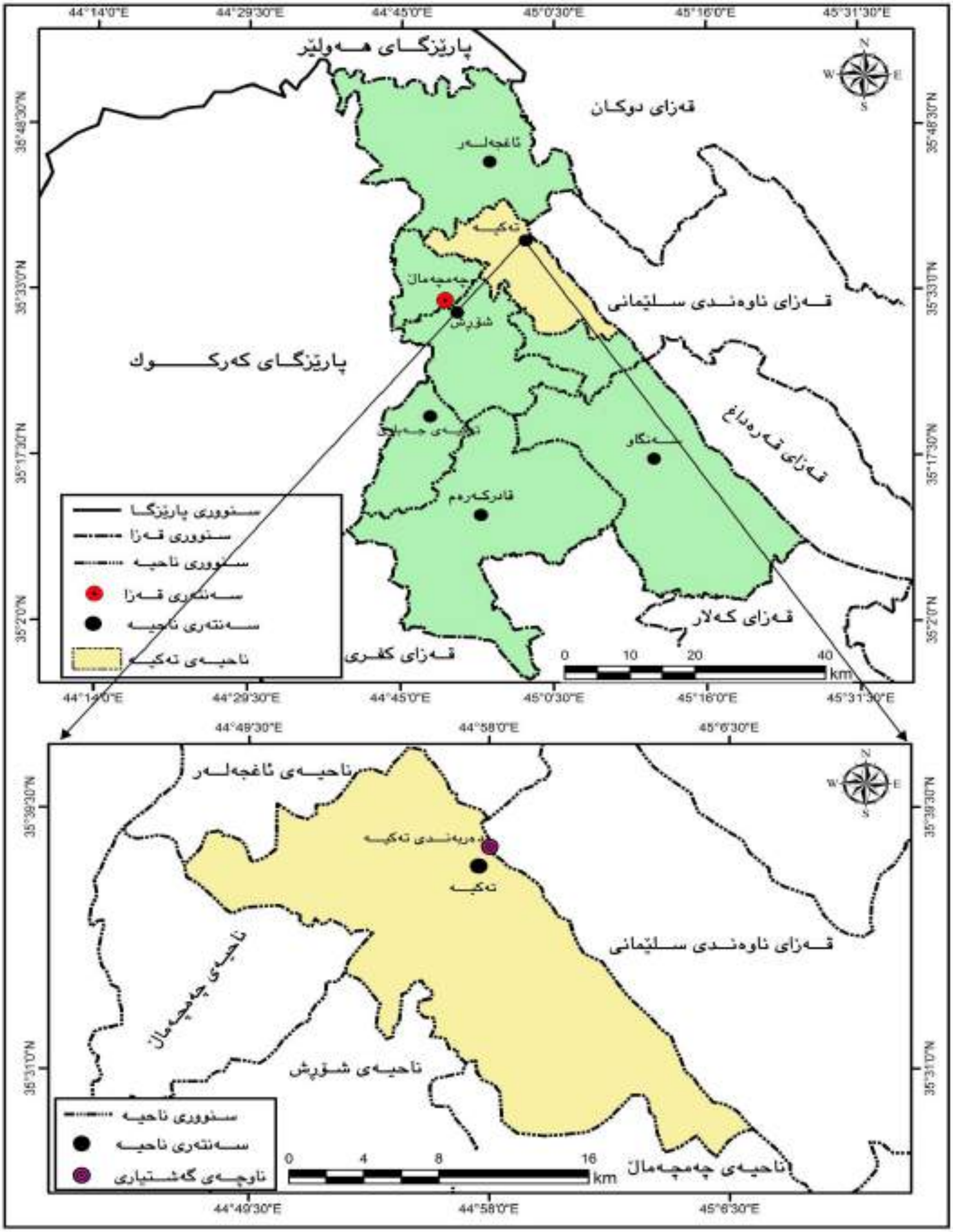

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth

نەخشەی (15)، شوێنی دەربەند تەکیە(دەربەند بازیان)، بەگوێرەی مانگە دەستکردەکان.

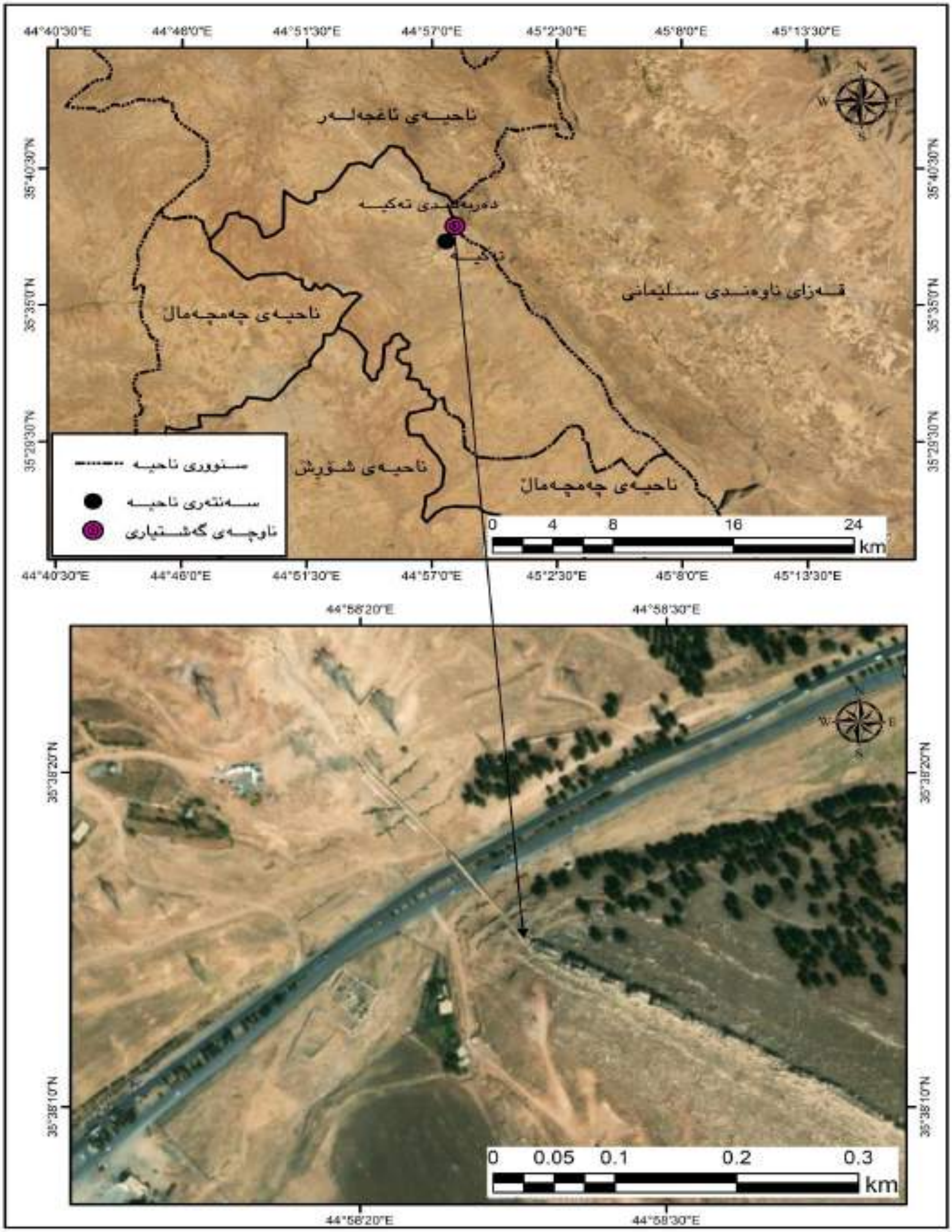

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە بەکارهێنانی بەرنامەی (Arc Gis 10.3 و Google Earth)

دووەم: گەشتوگوزاری ئاویی(مائي):

مەبەست لە گەشتوگوزاری ئاوی سوود وەرگرتن و بەکارهێنانی ئاوە لە چالاکیە گەشتیاریەکاندا، سەرچاوە ئاویەکان جۆراوجۆرن وەک ئاوی چەم و ڕووبار و دەریاچە و بەست و بەنداو و تاڤگەکان و ئاوە گەرمەکان و ئاوەکانزاییە چارەسەریەکان و...هتد، ئەمانە بواری گەشتوگوزاری ئاوی بۆ گەشتیاران دەرەخسێنن[1].

ناوچەی لێکۆڵینەوە چەندین سەرچاوەی جیاوازی ئاوی تێدایە کە دەشێت لەبواری گەشتوگوزاری ئاویدا پەرەیان پێ بدرێت وەک ڕووبارەکانی(زێی بچوک، باسەڕە، ئاوەسپی) کە رووباری هەمیشەییین، هەروەها چەندین چەمی وەرزیشی تیدایە کە دەکرێت لەوەرزی زستان و بەهاردا بۆ چالاکی گەشتیاری سوودیان لێوەربگیرێت، ئەمە جگەلە بەنداو پۆندەکانی ناوچەکە، ئەوەی لێرەدا دەمانەوێت لە پلاندانانی پەرەپێدانی گەشتیاریدا بەشداری پێبکەین سوود وەرگرتنە لە ئاوی ڕووباری زێی بچوک لە ناوچەی گۆپتەپە بەمەبەستی بونیادنان و گەشەپێدانی گەشتوگوزاری ئاوی لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەیرانگای گۆپتەپە: یەکێکە لەو ناوچانەی دەکەوێتە سەر ڕووباری زێی بچوک و لەڕووی ئیداریەوە سەربە ناحیەی ئاغجەلەرە و دەکەوێتە بەشی باکوری ناوچەی لێکۆڵینەوە، بەدووری (51)کم، شوێنی ئەسترۆنۆمی ناوچەکە دەکەوێتە نێوان بازنەی پانی (43.2 :50 :35)ی باکور و هێڵەکانی درێژی (56.7 :49 :44)ی خۆرهەڵات، بەرزی ناوچەکە لەئاستی ڕووی دەریاوە دەگاتە (400)م. نەخشەی (17)،

سەیرانگای گۆپتەپە دەوڵەمەندە بە ڕوەکی لێوار چەم و ڕووبارەکان و ناوچەیەکی خستنەڕووی شیاوە بۆ بونیادنان و دامەزراندنی گەشتوگوزاری ئاوی چونکە سروشتی ناوچەکە گونجاوە بۆ ئەم جۆرە گەشتوگوزارە و ئاوی ڕووباری زێی بچوکی پێدا دەڕوات کە سەرچاوەیەکی ئاویی هەمیشەییە و ئەمەش بایەخە گەشتوگوزاریەکەی زیاتر دەکات، وێنەی (39)، لێرەدا هەنگاوەکانی پلاندانانی گەشتوگوزاری بۆ بونیادنان و دامەزراندنی گەشتوگوزاری ئاوی لەناوچەی لێکۆڵینەوە لە سەیرانگای گۆپتەپە دەخەینەڕوو:

1. ڕێکخستن و چاککردنی ناوچەکە و ئامادەکردنی بۆ پێداویستی و چالاکیەکانی ئەم جۆرە گەشتوگوزارە و دیاریکردنی شوێنی گونجاو لەلایەن کەسانی پسپۆڕەوە بۆ بونیادنانی شاری گەشتیاری ئاویی.
2. دروستکردنی مەلەوانگەی تایبەت بە گەوران و منداڵان و ئەکوا پارک بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزاری ئاویی لە ناوچەکە.
3. دامەزراندنی خزمەتگوزاریە سەرخانیەکانی وەک پارک و شاری یاری منداڵان و چێشتخانە و کافتریا و شوێنەکانی حەوانەوەی وەک ئوتێل و موتێل و کەپر و کابینەی گەشتیاری و کردنەوەی مارکێت و بازاڕ.
4. دابینکردنی خزمەتگوزاریە ژێرخانیەکانی وەک ڕێگاوبان و کارەبا و ئاوی پاکی خواردنەوە.
5. دابینکردنی بەلەم بۆ ئەنجامدانی یاریە ئاویەکان و گواستنەوەی مەودا کورتی گەشتیاران بە بەلەم.
6. دەکرێت ساڵانە چالاکی جۆراوجۆری ئاوی وەک فیستیڤاڵی بەلەمەوانی ئەنجام بدرێت، لەو شوێنانەی کە گونجاوە بۆ ئەم چالاکیە، هەروەها بایەخ بە یاری سەرکێشی سەر ئاو بدرێت لەو شوێنانەی گونجاوە بۆ ئەو جۆرە چالاکیە و تیمی تایبەت بانگهێشت بکرێت بۆ پێشبڕکێی یاری سەرکێشی سەر ئاو لە ناوچەکە.

---

[1]. نادر ڕۆستی، گرنگی جۆرەکانی گەشتوگوزار بۆ ئابوریەکی بەهێز، سەرچاوەی پێشوو، ل84.

7. دروستکردنی تەوالێت و پاکوخاوێن ڕاگرتنی ژینگەی ناوچەکە.

8. گرنگیدان بە ڕیکلام بۆ ناساندنی ناوچەکە لە ڕێگەی میدیا و کەناڵە جیاوازەکانەوە و تۆمارکردنی لە نەخشە و ئەتڵەس و ڕێبەرە گەشتیاریەکان لەلایەن دەستەی گەشتوگوزاری هەرێمەوە.

وێنەی (39) سەیرانگای گۆپتەپەی سەر زێی بچوک لە ناوچەی لێکۆڵینەوە.

سەرچاوە: ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ژینگەپارێز (جەوهەر کانی هەنجیری) لە ڕێکەوتی 2022/9/26 گیراوە

نەخشەی (17)، شوێنی ئەسترۆنۆمی سەیرانگای گۆپتەپە

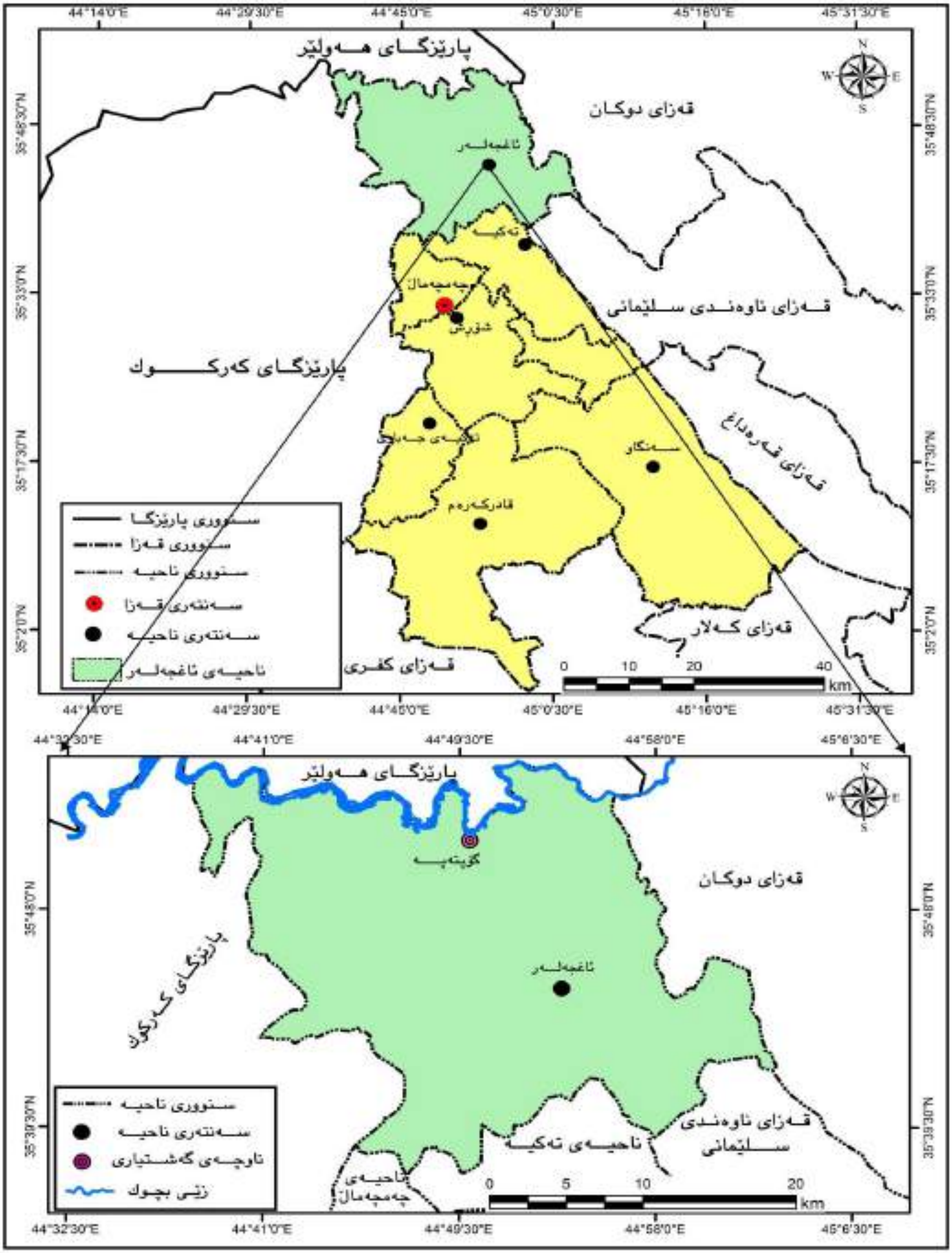

سەرچاوە: کاری توێژەر پشت بەست بە بەکارهێنانی بەرنامەی Arc Gis 10.3 و Google Earth

دەرئەنجامەکان و پێشنیارەکان

دەرئەنجامەکان

گرنگترین دەرئەنجامەکانی لێکۆڵینەکە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕوو:

1. شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەنێوان پارێزگاکانی (کەرکوک و سلێمانی و هەولێر) و ئیدارەی گەرمیاندا هەڵکەوتووە و کەوتوەتە نێوان هەردوو بازنەی پانی (51: 55. 34–49: 53: 35)ی باکور و هێڵی درێژی (52: 37: 44– 08: 26: 45)ی خۆرهەڵات، پێگەیەکی گەشتیاری گرنگی بە قەزاکە بەخشیوە، بەپێی هاوکێشەی گرامبۆن ڕووپێوی پێویستی قەزای چەمچەماڵ بۆ گەشتوگوزار بەراورد بە دانیشتوانی شارنشینی هەندێک لە پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان و عێراقی فیدڕاڵ بەم شێوەیە: پارێزگای کەرکوک نزیکترین پارێزگایە لە قەزاکە گەورەترین ڕووبەری پێویستی دابین کردوە بە پلەی یەکەم دێت و پارێزگای سلێمانی بە پلەی دووەم و پارێزگای هەولێر بە پلەی سێیەم دێت و پارێزگای (بەسرە)ش بچوکترین ڕووبەری گەشتیاری دابین کردوە کۆتا پلەی وەرگرتووە.

2. تۆبۆگرافیای ناوچەی لێکۆڵینەوە فرەجۆرە و هەموو دیاردە تۆبۆگرافیەکانی وەک (چیا و گرد و بان و دۆڵ و دەشت)ی لەخۆگرتوە و پێکهاتووە لە زنجیرە چیاکانی (سەگرمە و هەنجیرە و ئاژداخ و باسکی زەنور و سەڵباتوو...هتد) و بەرزاییەکانی بانی مەقان و بانی جەباری و گرد و دۆڵەکانی نێوان چیاکان و دەشتەکانی ناوەڕاست کە گوندی چەرمووی کشتوکاڵیش لەم دەشتەدا هەڵکەوتووە، پێکهاتەی بەرزونزمی ناوچەکە ژینگەیەکی خستنەڕووی گەشتوگوزاری لەباری پێکهێناوە.

3. ڕەگەزە ئاووهەواییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بە پێی داتاکانی وێستگەی کەشناسی چەمچەماڵ، چەندین تایبەتمەندی لەباری گەشتوگوزاری تێدایە وەک:

أ. تێکڕای بڕی تیشکی خۆری ڕاستەقینە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە کەژی گەشتیاریدا لەنێوان مانگەکانی (ئازار بۆ ئەیلول) دەکاتە (10.7)کاتژمێر و تێکڕای ژمارەی کاتژمێری خۆرەتاوی ڕاستەقینە لەوەرزەکانی: (بەهار (8.40)کاتژمێر، هاوین (11.30)کاتژمێر، پایز (7.5)کاتژمێر، زستان (5.60)کاتژمێر)ە.

ب. تێکڕای پلەی گەرمی ناوچەی لێکۆڵینەوە لە کەژی گەشتیاریدا بۆ مانگەکانی (ئازار– ئەیلول) دەکاتە (26.6)پلەی سەدی، هەریەک لەمانگەکانی (نیسان، مایس، تشرینی یەکەم)، بە پلەکانی (18.9، 23.6، 23.0) دەکەونە نێوان پلەی (18–25) کە بە گونجاوترین پلە دادەنرێن بۆ چالاکی گەشتیاری، هەروەها گەرمترین تێکڕای مانگیش، مانگی تەمووزە بە (35.3) پلە و تێکڕای سارترین مانگ، مانگی کانوونی دووەمە بە (3.4) پلە.

ت. تێکڕای ڕێژەی شێی تۆمارکراو بەم شێوەیە: بەرزترین ڕێژەی شێی لە مانگی کانوونی دووەمدایە بە (68.3%) و نزمەترین ڕێژەی شێی لە مانگی تەمووزدایە بە (30.6%)، هەروەها تێکڕای ڕێژەی شێی وەرزەکانی پایز و بەهار بە(46.9% و 43.4%)دایە ئەمەش ڕێژەیەکی گونجاوە بۆ پیادەکردنی چالاکیە گەشتیاریەکان.

پ. لەڕووی ڕەگەزەکانی(پلەی گەرمی و شێ) لە هاوکێشەی(Thom)دا تێکڕای بەهای پارسەنگی پشوو(THI) لە بۆ هەریەک لەو مانگانەی کە شیاون بۆ چالاکی گەشتوگوزاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە، بریتین لە مانگەکانی (نیسان، مایس، ئەیلول، تشرینی یەکەم)، بە هەریەک لە پلەکانی (17.6، 20.3، 23.5، 20.3) لەم مانگانەدا گەشتیار هەست بە (پشووی ڕێژەیی، ئەوپەڕی پشوو، خەڵکێکی کەم هەست بە بێزاری دەکەن) و دەکەونە نێوان پلەکانی (15–24)ەوە.

ج. تیکڕای بەرزترین خێرایی با لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە مانگەکانی (نیسان، حوزەیران، ئاب) کە شنەبایەکی هێواش و ئارامکەرەوەیە، نزمترین خێرایی با لە وەرزی پایز دایە لە مانگی تشرینی یەکەم، کە شنە بایەکی هێمنە، هەرچی تێکڕای خێرایی بایە لە کەژی گەشتیاریدا لە نێوان مانگەکانی (ئازار- ئەیلول)، شنەبایەکی هێواش و لەسەرخۆیە، هەروەها بەهای ئاماژەی ساردکردنەوەی با بە پێی هاوکێشەی (سپل و پازل)، بۆ کەژی گەشتیاری لە نێوان مانگەکانی (ئازار بۆ ئەیلول)، لە ئاستی (فێنک و خۆش)دایە.

ح. سەبارەت بە چڕبوونەوە و داباراین لە ناوچەی لێکۆڵینەوە زۆرترین ڕێژەی دابارین دەکەوێتە وەرزی زستانەوە و زۆرترین بڕی باران لەمانگی (کانوونی دووەم)ە بەڕێژەی (92.24)ملم، بەڵام کەمترین بڕی باران لەوەرزی هاوینە بەڕێژەی (1.85)ملم، هەروەها تێکڕای ساڵانەی باران بارین دەکاتە (54.79)ملم.

4. ناوچەی لێکۆڵینەوە خاوەن سەرچاوەی جیاوازی دەرامەتی ئاوە، لە ئاوی سەرزەوی و ژێرزەوی ئەمەش فاکتەرێکە بۆ ڕاکیشانی گەشتیار بۆ ناوچەکە بەجۆرێک:

أ. ڕووبارە هەمیشەییەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە پێکدێن لەهەریەک لە ڕووبارەکانی (زێی بچوک، باسەڕە(ڕۆخانە)، ئاوەسپی).

ب. چەمە وەرزیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە ئەو چەمانەن کە وەرزین سەرچاوەکەیان ئاوی باران و بەفرە، لە کاتی بێ بارانیدا وشک دەکەن، وەک چەمەکانی (شیوەسور، هەڕاوە، کانی مستەفا، کانی خاکی، جەلەمۆرد و کۆزەبۆر، قەیتول، ئالیاوە، کولەبان، قۆچەلی...هتد).

ت. ناوچەی لێکۆڵینەوە چەند پۆند و بەنداوێکی تێدایە لەوانە بەنداوەکانی (هەڕاوە، قادرکەرەم، هەشەزینی، حەسەن کەنۆش، هەشەزینی، تەکیەی جەباری، شیوەسوری ئاغجەلەر).

پ. سەرچاوکانی ئاوی ژێرزەوی ناوچەکە لە شێوەی (کانی و کارێز و بیر)دا دەرکەوتوون، هەروەک لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا (210) کانی، هەروەها ژمارەی کارێزەکانیش دەگاتە(30)کارێز، هەرچی ژمارەی بیرەکانە (623)بیرە، بەهەر دوو شێوەکەی بیری دەستکرد و بیری ئامێر.

ج. لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا چەند سەرچاوەیەکی ئاوی کانزایی و گەرماو هەیە کە گرنگن لەبواری گەشتوگوزاری چارەسەریدا، وەک ئاوە کانزاییەکانی (قەیتول، کۆرمۆر، دەرزیلە، خوێڵێن...هتد).

5. ڕوەکی سروشتی و ئاژەڵی کێوی و سامانی ماسی لە بنەما سروشتیەکانی خستنەڕووی گەشتیارین، دەبنە فاکتەرێک بۆ سەرنج ڕاکێشانی گەشتیاران و بەم شێوەیە لەناوچەی لێکۆڵینەوەدا دابەشبوون:

گژوگیای ستێپس زۆرترین ڕووبەری ڕوەکی سروشتی قەزاکەیەی پێکهێناوە بە (2905.10)کم2، ڕوەکی کەنار ڕووبارەکانیش ڕووبەرەکەی دەگاتە (156.30).

لە دەشت و بان و شاخ و گرد و دۆڵەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە چەندین جۆری ئاژەڵی کێویی و خشۆک هەن و لە کەناری ڕووبارەکان و چەمەکانی قەزاکە چەندین جۆر باڵندەی کێوی دەبینرێن، ئەمە جگەلە بوونی سامانی ماسی لە ڕووبارەکان و چەمە وەرزیەکان، کە ساڵانە چەندین تەن ماسی تێدا ڕواو دەکرێت.

6. زۆری ژمارەی دانیشتوان فاکتەرێکی گرنگە لە بواری گەشتیاریدا، کەرتی گەشتیاری پێویستی بە هێزی کار و ژمارەی زۆری دانیشتوانە بۆ پڕکردنەوەی داواکاریە گەشتوگوزاریەکان بەشێوەیەک:

أ. گەشەی دانیشتوانی قەزاکە لەسەر ئاستی پارێزگای سلێمانی لەماوەی نێوان ساڵانی(1977-2019) بەڕێژەی (3%)یە، بەڵام بەرزترین ڕێژەی گەشەی دانیشتوانی قەزاکە لەماوەی نێوان ساڵانی(1987-2002) بووە بە ڕێژەی (4.8%).

ب. بەرزترین ڕێژەی گروپەکانی تەمەن، لەنێوان گروپی تەمەن (15-64)ساڵە ئەم گروپەش ڕێژەی (54.2%) وەرگرتوە، ئەمەش بەرزترین ڕێژەیە لەنێو گروپەکانی تەمەن لەناوچەی لێکۆڵینەوە.

ت. لەڕووی ڕەگەزی دانیشتوان و دابەشبوونی ژمارەی نێرینە بەرامبەر بە (100)مێینە لە ساڵی(2019) ڕێژەکە لە ناوچەی لێکۆڵینەوە دەگاتە (103.6%)ە، لە پارێزگای سلێمانی بریتیە لە(101.7%)، لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستانیش دەگاتە (98.8%).

پ. پێکهاتەیی ژینگەیی دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی (2019)، بەم شێوەیە: ڕێژەی شارنشینی بەرزترە بە ڕێژەی (88%)ی شارنشینی بەرامبەر بە ڕێژەی (12%)ی گوندنشینی.

ج. دابەشبوونی پێکهاتەی ئابوری لەناوچەی لێکۆڵینەوە بەم شێوەیە: ڕێژەی کارکەر لە کەرتی کشتوکاڵی بەرزترین ڕێژەی وەرگرتووە بە (44%) و کەرتی گشتی(مووچەخۆری حکومی)، بەپلەی دووەم دێت بە ڕێژەی (36%) و هێزی کار لەم کەرتی تایبەت(پیشەسازی و بازرگانی)، ڕێژەی (19%) وەرگرتووە، سەرجەم کەرتەکانی تر ڕێژەیەکی کەمی وەرگرتوە کە دەکاتە (1%).

ح. ڕێژەی خوێندەواری لە ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ ساڵی خوێندنی (2021)، بەم شێوەیە: ڕێژەی نەخوێندەواری بەرزترین ڕێژەی وەرگرتووە بە (32.9%)، لە بەرامبەردا ئەوانەی توانای نووسین و خوێندنەوەیان هەیە ڕێژەکەیان (27.2%)، هەروەها ڕێژەی قۆناغی بنەڕەتی (26.5%) ئەم ڕێژەیە لە قۆناغی ئامادەیی دادەبەزێت بۆ (7.2%)، ڕێژەی دبلۆمیش دەگاتە (2.1%)، بەڵام ڕێژەی زانکۆ و سەروتر دەکاتە(4.1%).

7. ناوچەی لێکۆڵینەوە ژمارەیەک توانستی مێژوویی و شوێنەواری گرنگی تیدایە کە مێژووەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ چاخەکانی (بەردینی کۆن، ناوەند، نوێ)، لەوانە شوێنەوارەکانی (بەردەبەلەکە، کەریم شایەر، گوندی چەرموو؛ کە بەیەکێک لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکان دادەنرێت لە جیهان)دا، هەروەها چەند ئەشکەوتێکی وەک ئەشکەوتەکانی (دەرزیلە، کونەکەمتیار)ی تێدایە، لەگەڵ تەکیە و مەزارگە پیرۆزەکانی (شێخ حەسەنی قەرەچێواری و شێخانی کەسنەزانی لە کربچنە)، ساڵانە ژمارەیەکی زۆر گەشتیار هەوادار لە بۆنە جیاوازەکان سەردانیان دەکەن.

8. ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ساڵی(1988) بەتوندی ڕووبەڕووی شاڵاوی ئەنفال بوەتەوە، لە کۆی (هەشت) قۆناغی ئەنفال، قۆناغەکانی ئەنفالی(سێ و چوار)ی تێدا جێبەجێکراو و بووەتەهۆی خاپورکردنی زیاد لە(198)گوند و ئەنفالکردنی زیاتر لە(10)هەزار کەس لە دانیشتوانەکەی، هەروەها ناوچەکە چەند شوێنێکی گەشتوگوزاری تاریکی لەخۆگرتوە و لەبارترینیان مۆنۆمێتی ئەنفالە بۆ وەبەرهێنانی گەشتیاری لەبواری گەشتوگوزاری تاریک.

9. لاوازی کەرتی گەشتیاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی سەرخان و دامەزراوە گەشتیاریەکانی وەک: (شوێنەکانی حەوانەوە و ڕیستۆرانتی مۆدێرن و کافتریا و باخچە و...هتد)، یەکێک لە خاڵەلاوازەکانی بواری گەشتیاری لە قەزاکە نەبوونی ئوتێل و موتێل و کەپری گەشتیاری و شوێنەکانی پشوودانە، ئەمەش کاریگەری نێگەتیڤی بەجێهێشتووە لەسەر کەرتی گەشتیاری لەناوچەی لێکۆڵینەوە.

10. لاوازی ژێرخانی ئابوری لەناوچەی لێکۆڵینەوە بەشێوەیەکە لەگەڵ داواکاری و پێویستی گەشتیاران یەکناگرێتەوە، لاوازی خزمەتگوزاریەکانی (تەندروستی، ئاو، کارەبا، ڕێگاکانی هاتوچۆ) لە ئاستی پێویستدا نییە، بەنموونە هەندێک لە ڕێگا قیرتاوکراوەکانی هاتوچۆ یان زۆر کۆنن پێویستیان بە چاکسازیە یاخود تاک ساید و قیرتاو نەکراون، هەروەها ناوچەی لێکۆڵینەوە هەتا ئێستاش بەدەست قەیرانی کەمی ئاوی پاکەوە دەناڵێنێت.

11. ناوچەی لێکۆڵینەوە لەڕووی توانستەجوگرافیە سروشتی و مرۆییەکانەوە لەبارە بۆ وەبەرهێنان لەبواری گەشتیاریدا، چەندین شوێنی گونجاوی تێدایە دەتوانرێت سەرمایەگوزاری گەشتیاری تێدا ئەنجام بدرێت لەوانە ڕووباری زێی بچووک کە گونجاوە بۆ گەشتوگوزاری ئاویی و هەروەها گوندی چەرموو کە یەکێک لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵیەکانە لەجیهاندا و ئەشکەوتەکان و چەندین شوێنی تر، لەگەڵ ئەوەشدا ناوچەکە گونجاوە بۆ بونیادنانی گەشتوگوزاری زستانەیی و...هتد.

پێشنیارەکان

1. گرنگی دان بە پێداویستی و خزمەتگوزاریە سەرخانی و ژێرخانیەکانی گەشتوگوزار لەناوچەی لێکۆڵینەوە، بەنموونە شوێنی حەوانە و چاککردنی ڕێگاوبان و بونیادنانی هەموو ئەو خزمەتگوزاریانە دەبێتەهۆی ڕاکیشانی گەشتیار و پێشکەوتن و گەشەپێدانی کەرتی گەشتوگوزاری بۆ ئەو شوێنانەی ناوچەی لێکۆڵینەوە کە گونجاون بۆ پەرەپێدانی گەشتیاری وەک سەیرانگاکانی (بانی مەقان، ئالیاوە، پێگە ئاینی و شوێنەواریەکان)ی ناوچەکە.

2. بایەخدان بە شوێنەکانی حەوانەوەی وەک کردنەوەی ئوتێل و موتێل و دابینکردنی کابینەی گەشتیاری لە شوێنە گەشتیاریەکان، هەروەک ناوچەی لێکۆڵینەوە شوێنی گونجاوی تێدایە بۆ بونیادنانی شوێنەکانی پشوودان، بەنموونە: بانی مەقان کە گونجاوە بۆ بونیادنانی هەوارگەی گەشتیاری و دروستکردنی ئوتێل.

3. چارەسەرکردنی کێشەی موڵکایەتی و زەوی زار، بەشێک لە زەویەکانی ناوچە گەشتیاریەکان یان داگیرکراوە یاخود بۆمەبەستی بەدەر لە گەشتوگوزار بەکاردەهێنرێت.

4. چاککردن و نۆژەنکردنەوەی ڕێگاکانی هاتوچۆ و کردنەوەی ڕێگای نوێی گەشتیاری و بەستنەوەی ناوچەگەشتیاریەکان بە تۆڕێکی ڕێگاوبانی نوێ، دانانی تابلۆی زانیاری تایبەت بە شوێنە گەشتیاریەکان.

5. لەڕێگای تیمێکی پسپۆڕەوە کار بکرێت بۆ کنە و پشکنین لە شوێنەوارە دێرینەکان، بەوپێیەی ناوچەکە مێژوویەکی کۆنی هەیە و چەندین پێگەی مێژوویی و شوێنەواری تێدایە کە هێشتا سەردەمە مێژووییەکەیان یەکلایی نەکراوەتە لەوانە ئەشکەوتی کونەکەمتیار و شوێنەوارە دۆزراوە و نەدۆزراوەکانی قەزاکە.

6. کردنەوەی فەرمانگەکانی شوێنەوار بۆ پاراستنی شوێنەوارە دیرینەکانی ناوچەکە و پارێزگاری کردن لەو کەرەسەتانەی کە لەناوچەکەدا هەن یان دەدۆزرێنەوە، هەروەها گرنگی دان بەکردنەوەی مۆزەخانە بۆ پاراستنی کەرەسەتە شوێنەواریەکان و سوود لێوەرگرتنیان لەبواری گەشتیاری.

7. بۆ ئەوەی ناوچەکە لەڕووی گەشتیاریەوە پەرەی پێبدرێت پێویستی بە کردنەوەی فەرمانگەی گەشتوگوزارە لە قەزای چەمچەماڵ، ئەمە دەبێتە وێستەگەیەک بۆ گەشەکردنی کەرتی گەشتیاری و ئاوڕدانەوەی زیاتر لە ناوچە گەشتیاریەکان و دەستکەوتنی داتا و زانیاری لەسەر گەشتیاران لەڕێگەی فەرمانگەکەوە.

8. سوود وەرگرتن لە توانستە سروشتی و مرۆیەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە بۆ وەبەرهێنان لە کەرتی گەشتیاری، لەکاتێکدا ناوچەکە گونجاوە بۆ بونیادنانی چەندین جۆری گەشتوگوزاری وەک گەشتوگوزاری ئاوی و گەشتوگوزاری زستانەیی و گەشتوگوزاری تاریک و گەشتوگوزاری مێژوویی و کەلتوری...هتد.

9. ناوچەی لێکۆڵینەوە پێویستی بە بڵاوکردنەوەی وشیاری و بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیریە لە ڕێگەی کردنەوەی (سەنتەر و ناوەندە فێرکاری و پەروەردەیی و ڕۆشنبیری و هونەری و کۆمەڵایەتی...هتد زیاتر بایەخ بەبڵاوکردنەوەی گیانی لێبوردەیەیی و تەبایی و ژیاری و ڕێزگرتن لە ژینگەی ناوچەکە بدرێت.

10. گرنگیدان بە ڕاگەیاندنی گەشتیاری لەڕێگەی کەناڵە بەردەستەکانی وەک بینراو بیستراو و خوێنراو و نووسراو و تۆڕەکانی ئینتەرنێت و سۆشیال میدیا و پۆستەر و پروشەر و نەخشە و ئەتڵەس و بڵاوکراوەکان.

لیستی سەرچاوەكان

سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

1- کتێبە کوردییەکان:

1. ابو سمور، حسن، علی غانم، دەروازەیەک بۆ زانستی جوگرافیای سروشتی، و: ئوسامە ئەشرەف هەڵەبجەیی، چاپخانەی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر، 2012.

2. ئەحمەد، ئەکرەم، سێبەری ئاژداخ، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2007.

3. ئەحمەد، نەبەز عەبدولڕەحمان، قەزای دوکان شوێنەوارە مێژویی و بایەخە گەشتوگوزاریەکانی، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2020.

4. ئەمین، هاوڕێ یاسین محەمەد، دیاردەی بەبیابانبوون له ناوچەی نیمچە شاخاویەکان قەزای چەمچەماڵ بەنموونە، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2011.

5. ئەمین، هاوڕێ یاسین محمد، بنەما زانستیەکانی ئاووهەوای پراکتیکی، لە بڵاوکراوەکانی غەزەلنووس، چاپخانەی تاران، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2016.

6. ئەمین، هاوڕێ یاسین محەممەد، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپخانەی کارۆ، چاپی سێیەم، سلێمانی، 2014.

7. ئیسماعیل، سلێمان عەبدوڵڵا، تایبەتمەندیەکانی باران لە هەرێمی کوردستانی عێراق، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2006

8. باخەوان، هاوڕێ، هاوڕێنامە بۆ مێژووی کوردستان و کورد، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، سلێمانی، 1999.

9. پیریادی، زەنون، چەمچەماڵ لە چل و پەنجاکانی چەرخی بیستدا، چاپخانەی ڕۆژ، چاپی یەکەم، کەرکوک، 2010.

10. تالب، جەزا توفیق، ڕووەکی خۆرسک، کتێبی جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی (3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر، 1999.

11. جادالرب، حسام الدین، جوگرافیای ئاسان، وەرگێڕانی: محمد چیا، چاپخانەی چوارچرا، چاپی دووەم، سلێمانی، 2015.

12. ڕۆستی، نادر، گرنگی جۆرەکانی گەشتوگوزار بۆ ئابوریەکی بەهێز، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، تاران، 2022.

13. ڕیچ، کلادیۆس جەیمس، گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان (1820)، وەرگێڕانی محەمەد حەمە باقی، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی، بەرگی یەکەم، 2012

14. ڕەشید، شیروان عومەر، بنەما جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، سەنتەری لێکۆڵینەوە ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2007.

15. ڕەوف پێشەوا شێخ، و هاوڕێ لەتیف، چەرموو کۆنترین گوندی کشتوکاڵی و نیشتەجێبوون، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2018.

16. ڕەئوف، هاوڕێ مەلا، شوێنی جوگرافی، کتێبخانەی هەورامان، چاپی یەکەم، سلیمانی، 2012.
17. زەند، کەریم، جوگرافیای کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی 2012.
18. زەنگەنە، اکرام حسن أمین، دەروازەیەک بۆ جوگرافیای سروشتی، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، چاپخانەی پەنجەرە، چاپی یەکەم، تاران، 2015.
19. سەعید، کامەران تاهیر، جوگرافیای عێراق مرۆیی و چالاکی ئابوری، دەزگای نارین بۆ چاپ و بڵاوکراوە، چاپی یەکەم، هەولێر، 2014.
20. سەدرەدین، کازم ئەحمەد، جوگرافیای کەلتوری ناوچەی جەباری، لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ڕوناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکوک، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، کەرکوک، 2013.
21. سەدرەدین، کازم ئەحمەد، لەپەراوێزی ئەنفالی سێدا گوندی کوڵەبان بەنموونە، چاپخانەی سارا، چاپی یەکەم، 2019.
22. سەعید، کامەران تاهیر، جوگرافیای عێراق سروشتی، چاپخانەی نارین بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، 2014.
23. شەریف، ئازاد جەلال، سەرچاوە و دەرامەتی ئاو، جوگوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی(3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر، 1999.
24. شەریف، ئیبراهیم ئیبراهیم، جوگرافیای کەش، و: ئەحمەد عەلی و خەلیل کەریم محەمەد، چاپخانەی پیرەمێرد، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2011.
25. صادق، زانا مەجید و ئەوانی تر، کارگێڕی ڕێکخراوە گەشتیارییەکان، نوسینگەی تەفسیربۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر، 2018.
26. عومەر، عەبدوڵڵا عامر، جوگرافیای کوردستان، کتێبی سەنتەری برایەتی (3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە چاپی یەکەم، هەولێر، 1998.
27. عەزیز، نەوشیروان، باسەرە، چاپی یەکەم، بێ چاپخانە، سلێمانی، 2019.
28. غانم، علی ئەحمەد، جوگرافیای ئاووهەوا، و: گۆران ڕەشید ئیمامی، لەبڵاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2009.
29. غەفور، عەبدوڵڵا، جوگرافیای باشوری کوردستان، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی ڕۆژهەلات، چاپی دووەم، هەولێر، 2012.
30. غەفور، عەبدوڵڵا، جوگرافیای کوردستان، چاپخانەی خانی، چاپی پێنجەم، هەولێر، 2008
31. فەتاح، شاکر، کۆمەڵە ڕۆژنامەی چەمچەماڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، 1983.
32. قارەمان، لەیلا محەمەد، خاکی هەرێمی کوردستان، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر، 1999.
33. قەمەری، هۆگر ستار و بەختیار شەریف قوربانی، ڕۆژنامەی باسەرە، لەبڵاوکراوەکانی زانکۆی سلێمانی ناوەندی کوردستان بۆ دیکۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی ، چاپخانەی ناوەندی سارا، چاپی یەکەم، 2019.

34. کەریم، سەروەر ئەحمەد، چەمچەماڵ بەر لە مەملەکەتی ئاشور تا حکومەتی هەرێمی کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، 2003.
35. کەریم، ئەحمەد ڕەفیق، ناوچە دابڕاوەکانی هەرێمی کوردستان، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری ستراتیجی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2014.
36. محەمەد، فاتیح عەبدوڵڵا، مێژووی دێرینی کوردستان، چاپخانەی کاروخ، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2016.
37. محەمەد، ئاکۆ بورهان، مێژووی کۆنی کوردستان و شوێنەوارەکانی، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر، 2021.
38. محەمەد، فەرهاد عەبدولعەزیز، ناوچەی چەمچەماڵ لەنێوان سالآنی هەردوو شەڕی جیهانیدا (1918–1939)، چاپخانەی ڕێنوێن، چاپی دووەم، هەولێر، 2019، بەرگی یەکەم.
39. مصطفی، فاطمة قادر و بێستون احمد حسێن، پلاندانانی هەرێمی و ڕەهەندە جوگرافییەکانی، چاپخانەی هێڤی دوو، چاپی دووەم، هەولێر، 2022.
40. مصطفی، فاطمة قادر و ئەوانی تر، جوگرافیای پەرەپێدان، چاپخانەی هێڤی دوو، چاپی یەکەم، هەولێر، 2022.
41. مصطفی، فاطمة قادر، جوگرافیای خزمەتگوزاری، چاپخانەی جەنگەڵ، چاپی یەکەم، 2020.
42. نەقشبەندی، ئازاد محمد ئەمین، جوگرافیای کەش و ئاووهەوا، چاپخانەی حەمدی، سليمانی، 2008.
43. نەقشبەندی، ئازاد محەمەد ئەمین، لێکۆڵینەوە کوردستانیەکان، چاپخانەی ڕۆشنبیر، بەبێ ناوبەتی چاپ، هەولێر، 2013.
44. نەقشبەندی، ئازاد، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی ژمارە (3)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، 1998.
45. هەلاج، سالح، چەردەیەکی مێژویی دەڤەری گەرمیان، چاپخانەی گەنج، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2011.
46. وەهاب، ئومێد خەتاب، ڕاپەڕینی چەمچەماڵ توێژینەوەیەکی مێژویی، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2021.

2- نامە و تێزە زانستیەکان:

1. ابراهیم، چنار محمود، دابەشبوونی نشینگە دێهاتیەکانی قەزای پشدەر و ڕەهەندەکانی پەرەپێدان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی ڕاپەڕین، 2021.
2. احمد، شۆخان محمد، وێستگەی کەشناسیی سلێمانی نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2011.
3. أحمد، ئامانج جلال، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ توانستەکانی گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای دوکان، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2015.
4. توفیق، هەڵبەست عبدالرحمن، توانستە جوگرافیەکانی گەشەپێدانی چالاکی گەشتوگوزاری لە قەزای مێرگەسور، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئەدەبیات زانکۆی صلاحەدین، هەولێر،2012.

5. حاجی پیرە، سەرکەوت عەبدوڵلا، شوێنی جوگرافی ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم و کاریگەری لەسەر دۆزی کورد لە عێراق، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، 2015.

6. حەسەن، هەڵگورد شێخ، توانستە جوگرافیەکان و کاریگەریان لەسەر ئاڕاستەی جوڵەی گەشتیاران لە قەزاکانی سۆران و ڕەواندز، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سۆران، 2021.

7. حەمد، ڕێبین ڕۆستەم ڕەسوڵ، بایەخی جیۆپۆلەتیکی توخمە سروشتیەکانی جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەلتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2014.

8. رشید، شیروان عمر، بنەماکانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2006.

9. رشید، شیروان عمر، بنەما جوگرافیەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، تێزی دکتۆرا(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2011.

10. زەنگەنە، بشری قادر کریم، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر جیاوازی بەکاربردنی ئاو بۆ بەرهەمهێنانی گەنم لە پارێزگای سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، بەشی جوگرافیا، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2014.

11. سلیم، غریب علی، ڕۆڵی گەشتوگوزار لە پەرەپێدانی دێهاتەکانی قەزای شارباژێڕدا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێجی زانستەمرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2022.

12. صالح، چراخان نصرالدین، دانیشتوانی قەزای چەمچەماڵ، لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای دانیشتوان، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، کۆلێژی زانستەمرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2015.

13. صالح، صمد عبدالله، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ ئاوی ژێرزەوی لە قەزای چەمچەماڵ، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2015.

14. عارف، شەماڵ عەلی، بنەما جوگرافیەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای هەڵەبجەی شەهید، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلیمانی، 2014.

15. عثمان، بەهرە رضا، جیاوازی شوێنی پەرەپێدانی کشتوکاڵی لە پارێزگای هەولێر، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی صەلاحەدین، 2013.

16. عزالدین، ئارام رضا، کاریگەری ئاووهەوا لەسەر حەوانەوەی مرۆڤ (بەراوردێک لەنێوان قەزای چەمچەماڵ و قەزای پێنجوێن)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی ڕاپەڕین، 2017.

17. علی، جاسم محمد، ڕۆڵی هۆکارە سیاسیەکان لە دابەشبوونی دانیشتوان لە پارێزگای سلێمانی، نامەی ماستەر(بڵاوکراوە)، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2007.

18. عومەر، لوقمان وسو، توانستە گەشتوگوزاریەکانی قەزای کۆیە، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلێژی پەروەردە زانکۆی کۆیە، 2006.

19. قادر، هاوکار شمس الدین، هەڵسەنگاندنی جوگرافی بۆ چالاکی گەشتوگوزار و کاریگەری لەسەر کرداری پەرەپێدان لە قەزای چۆمان، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، 2022.

20. محمد، محمد وەتمان، بنەما جوگرافیەکانی پلاندانانی گەشتیاری لە قەزای شارباژێڕ، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە) کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2015.
21. محمد، ئەژین کریم، هەڵسەنگاندنی خزمەتگوزاری خۆشگوزەرانی لە شاری کەلاردا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی سلێمانی، 2022.
22. محەمەد، سایە دلاوەر، کێشە ژینگەییەکانی دەرئەنجامی چالاکی گەشتوگوزار، کیشە ژینگەیەکانی شەقلاوە بە نموونە، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلیژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، هەولێر، 2016.
23. مستەفا، رێباز لوقمان، توانستە جوگرافیەکانی پلاندانان و گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پینجوێن بە بەکارهێنانی (GIS)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلیمانی، 2016.
24. نجم الدین، هدی صباح، هەڵسەنگاندنی بنەما جوگرافیەکانی گشەپێدانی گەشتوگوزاری لە قەزای شەقڵاوە، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، کۆلیژی ئەدەبیات، زانکۆی صلاح الدین، 2012.
25. یوسف، ئەژین ئەنوەر، توانستە سروشتیەکانی پلاندانان و گەشەپیدانی گەشتوگوزار لە ناوچە شاخاویەکانی ئیدارەی ڕاپەڕیندا، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکان، زانکۆی ڕاپەڕین، 2017.

3- ئەتڵەس و فەرهەنگەکان:

1. ئەسەسەرد، فەرید، ئەتڵەسی سیاسی کوردستان (1914-2005)، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، سلێمانی، 2010.
2. تالیب، جەزا تۆفیق، ئەحمەد عەلی ئەحمەد، فەرهەنگی جوگرافیای سروشتی (ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، بەبێ چاپ، سلێمانی، 2003.
3. جادالرب، حسامەدین، فەرهەنگی زاراوە جوگرافیەکان(ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، و: محەمەد چیا، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2012.
4. شەماڵ، سهیل خورشید عزیز، ئەتڵەسی کارگێڕی باشووری کوردستان، نێوان سالانی (1850-1990) بەرگی یەکەم پارێزگای سلێمانی، چاپخانەی نەجات، چاپی یەکەم، سلیمانی، 2019.
5. غەفوور، عەبدوڵلا، فەرهەنگی جوگرافی کوردستان، چاپخانەی خانی، چاپی سێیەم، هەولێر، 2008.
6. کەریم، ڕزگار، فەرهەنگی ژیر(عەرەبی کوردی)، چاپخانەی مەهارات، لەبڵاوکراوەکانی نەشری ئیحسان، چاپی دووەم، تهران، 2007.
7. هەژار، عبدالرحمن شەرەفکەندی، فەرهەنگی هەمبانەبۆرینە، چاپخانەی سروش، طهران،(جلد یەک)، 1369هـ

4- گۆڤار و ڕۆژنامەکان:

1. تالیب، جەزا توفیق و سلێمان عبدالله اسماعیل، بارودۆخی حەسانەوەی ئاووهەوایی لە سلێمانی و دهۆک، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی (B)، ژمارە (25)، ئازاری 2009.
2. تالیب، جەزا توفیق و ئەوانی تر، ڕۆڵی دەرامەتە ئاویەکان لە گەشەپێدانی گەشتوگوزار لە قەزای پشدەر، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی بەشی B ی زانستەمرۆڤایەتیەکان ژمارە (57)ی حوزەیرانی 2018.

3. تالیب، جەزا تۆفیق، بنەما جوگرافیەکانی گەشتوگوزار لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری وەشت، ژمارە (2) ، چاپخانەی بابان، سلێمانی، بەهاری 2008.
4. تالیب، جەزا تۆفیق، داهاتی ئاو لە هەرێمی کوردستان، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (3)، 2006.
5. جەزا، ئیبراهیم محمد، ئاو شلە گرنگەکەی ژیان، گۆڤاری زانستی سەردەم، ژمارە(54)، 2013.
6. درویش، عزالدین جمعە و ئومێد حمەباقی حمەامین، دیاریکردنی گونجاوترین جێگە بۆ دروستکردنی بەنداو لە قەزای سەید صادق، بەبەکارهێنانی سیستەمی زانیاریە جوگرافیەکان، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، خولی نۆیەم، ژمارە (1)، نیسانی 2022.
7. رشید، شیروان عمر، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ ئاماژەکانی جوڵەی گەشتیاریی و گیروگرفتەکانی لە پارێزگای سلێمانی، لەنێوان سالآنی (2013-2019)، گۆڤاری کوردستانیی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیژی، ژمارە (10)، تشرینی یەکەمی 2021.
8. ڕەحیم، ئایار، ئەشکەوتی کونەکەمتیار قوڵترین و درێژترین ئەشکەوت لە عێراق، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (6185)، 2021/8/24.
9. ڕەشید، شیروان عومەر، ڕۆڵی داهاتی ئاو لە پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، گۆڤاری سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (1)، 2008.
10. ڕەشید، شیروان عومەر، گەشتوگوزار و ژینگە، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (3)، سلێمانی، 2007.
11. رەئوف، بهجت، چەمچەماڵ لە دەرگاکانی ئاستانەوە بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان، گۆڤاری ئاران، ژمارە(4)ی تشرینی یەکەمی 1997.
12. سعید، ایفا حسین و بیمان مظفر صالح، الامکانات البیئیة للتنمیة السیاحیة في قضاء دربندیخان، گۆڤاری کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی، ژمارە (10)، تشرینی یەکەمی 2021.
13. سعید، ڕزگار حمە و ئەوانی تر، گوزەرێک بەگوندی خوێڵێندا، گۆڤاری سەنگاو، ژمارە (2)، هاوینی 2006.
14. علی، علی حسن و بیستون احمد حسین، شیکاری جوگرافی بۆ پرۆژە ئاویەکانی ولاتی ئێران لەسەر زێی بچوکو کاریگەریان لەسەر هەرێمی کوردستان، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە (14)ی سالی پێنجەم، ئاداری 2018.
15. عمر، لوقمان وسو، بایەخ و توانستە گەشتوگوزاریەکانی ناوچە شاخاویەکان(هەریمی کوردستان بە نموونە)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە (10)، هەولێر 2009.
16. عەبدولرەحمان، سەردار، چەمکی گەشتوگوزار لە سەدەی بیست و یەکدا، زانستی سەردەم، ژمارە (43)ی سالّی دوازدەیەم، هاوینی 2010.
17. کەریم، ئەنوەر و ئەوانی تر، ترشاوەکەی ئاژداخ، گۆڤاری سەنگاو، ژمارە (3-4)ی 2006.
18. گۆڤاری پەرلەمان، ژمارە (2)ی تشرینی یەکەمی سالّی (1992).

19. مجید، صلاح عیسى، چەمچەماڵ لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆئەنترۆپۆلۆژی، گۆڤاری باباگوڕگوڕ، ژمارە (10)، 2006.

20. معروف، کەمال نوری، لێکۆڵینەوەیەکی سەرەتایی لە پاشماوەکانی شوێنەواری کەریم شایەر، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە (6) کانوونی دووەمی 1998.

5- کۆنفرانسە زانستیەکان:

1. خضر، هەتاو کریم و هدى صباح نجم الدين، ڕۆڵی توانستە کۆمەڵایەتی و کەلتوریەکان لە گەشەپێدانی گەشتیاری لە قەزای کۆیە، کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کۆیە لە ڕەوتی شارستانیەتدا، 2019، بڕوانە:
http://dx.doi.org/10.14500/krc2019.Gen26

2. درویش، عزالدین جمعة، ارام حسن محمد، تایبەتمەندیە سروشتیەکانی جوگرافیای گەرمیان، پەیپەری تایبەت بە کۆنفرانس، زانکۆی گەرمیان، جوونی 2017.

3. کاکەحەمە، هاوسەر ئیبراهیم و احمد عزیز و ئەوانی تر، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ پەرەپێدانی کەرتی گەشتیاری لە قەزای کفری، کۆنفرانسی زانکۆی گەرمیان، 2019.

6- بڵاوکراوە حکومی و دام و دەزگا فەرمیەکان:

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەزگای گشتی کاروباری مین، بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مینی سلێمانی، 2022/10/19.

2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، بەشی توێژینەوەی دانیشتوان، زانیاری بڵاونەکراوە، 2019.

3. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلیمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، دەربارەی ڕووبەری قەزای چەمچەماڵ و یەکە کارگێڕیەکانی داتای بلاونەکراوە بۆ ساڵی 2002.

4. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی (Gis)، دووری نێوان سەنتەری قەزای چەمچەماڵ و هەندێک لە شارەکانی عێراق، داتای بلاونەکراوە بۆ 2009.

5. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی ڕووپێوی (Gis)، نەخشەی کارگێڕی قەزای چەمچەماڵ، 2021.

6. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی ڕووپێوی (Gis)، نەخشەی گوندەکانی قەزای چەمچەماڵ، 2022.

7. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری ڕووپێوی (GIS) نەخشەی بنەڕەتی هەرێمی کوردستان و پارێزگای سلێمانی و قەزای چەمچەماڵ، 2021.

8. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕاپۆرتی ئاماری دیمۆگرافی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی و هەڵەبجە و ئیدارە سەربەخۆکان، داتای بڵاوکراوە بۆ ساڵی 2019.

9. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری خۆراک لە هەرێمی کوردستان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.

10. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری خۆراک لە هەرێمی کوردستان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2019.

11. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێم، بەرێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕووپێوی هەڵسەنگاندنی باری ئابوری لە هەرێمی کوردستان و پارێزگای سلێمانی، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2012.

12. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پەروەردە بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی سلێمانی، بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.

13. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی تەندروستی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

14. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی تەندروستی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی چەمچەماڵ، مەڵبەندی تەندروستی چەمچەماڵ، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

15. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی، زانکۆی چەموو، داتای بڵاونەکراوە، بۆ ساڵی 2021.

16. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شاروانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئاو و ئاوەڕۆ، بەڕێوەبەرایەتی ئاوی دەوروبەری سلێمانی، فەرمانگەی ئاوی چەمچەماڵ داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

17. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵ، بەشی باخچەکان، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

18. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی شۆڕش، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

19. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی تەکیەی کاکەمند، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

20. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی سەنگاو، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

21. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی تەکیەی جەباری، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

22. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی ئاغجەلەر، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

23. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی سلێمانی، سەروەکایەتی شارەوانی قادرکەرەم، داتای بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.

24. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، دەستەی گشتی گەشتوگوزاری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی پلاندانان و بەدواداچوون، بەشی ئامار، (2007–2018).
25. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شارەوانی و گەشتوگوزار، دەستەی گشتی گەشتوگوزاری هەرێم، بەڕێوەبەرایەتی پلاندانان و بەدواداچوون، بەشی ئامار، (2013–2019).
26. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی سلیمانی، بەرێوەبەرایەتی مۆنۆمێنتی ئەنفال، تویێشووی وەفا بڵاوکراوەیەک تایبەت بە کاروچالاکیەکانی 10 ساڵی مۆنۆمێنتی ئەنفال، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، 2022.
27. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری، بەڕیوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی سلێمانی، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، هۆبەی سامانی ئاژەڵ(ماسی)، داتای بلاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
28. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، بەشی زەوی وزار، زانیاری دەربارەی یەکە نشینگە مرۆیەکانی قەزای چەمچەماڵ داتای بڵاونەکراوە، بۆساڵی 2009.
29. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکانی ئاو، بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی چەمچەماڵ، هۆبەی سەرچاوەکانی ئاو، زانیاری بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2021.
30. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری، بەڕێوەبەرایەتی ئاودێری سلێمانی، هۆبەی ئاودێری چەمچەماڵ، زانیاری بڵاونەکراوە بۆ ساڵی 2022.
31. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ناوخۆ، قائیمقامیەتی قەزای چەمچەماڵ، بڵاوکراوەی چالاکیەکانی قائیمقامیەتی قەزای چەمچەماڵ بۆ ساڵی 2018.
32. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ناوخۆ، ئیدارەی گەرمیان، بڵاوکراوەی پرۆفایلی قەزاوناحیەکانی ئیدارەی گەرمیان، 2012.
33. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی هەرێمی کوردستان، دەستەی ئاماری هەرێم، ئەنجامە سەرەتایەکانی پرۆسەی گەمارۆسازی، ژمارە لێدان بۆ ساڵی 2009.
34. حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئەنجومەنی وەزیران، وەزارەتی ناوخۆ، فەرمانی وزاری، 2014.
35. مۆنۆمێنتی ئەنفال، تویێشووی وەفا کاروچالاکیەکانی 10 ساڵی مۆنۆمێنتی ئەنفال، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، 2022.
36. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان، بەشی نەخشە، 2020.

7- سەردانە مەیدانیەکان:

1. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ڕێکەوتی 2021/6/3.
2. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەکە لە ڕێکەوتی 15\1\2022.
3. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە(تەکیەی جەباری) لە ڕێکەوتی 2022/3/23.
4. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ گوندەکانی قەیتول و کۆرمۆر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە لە ڕێکەوتی 2022/7/25.

5. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ ناحیەی قادرکەرەم، لە بەرواری 2021/6/3.
6. سەردانی مەیدانی توێژەر بۆ چەند ناوچەیەک ڕێکەوتی 2022/9/17، 2022/10/15، 2022/11/25
7. سەردانی مەیدانی توێژەر، بۆ دەربەندی تەکیە، ڕێکەوتی 2022/2/4.

8- چاوپێکەوتنەکان:

1. حاجی ئەحمەد، هابیل، بەرپرسی مۆنۆمێنتی ئەنفال، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/9/25.
2. حەمەخورشید، کاروان، بەڕێوەبەری کتێبخانەی گشتی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/19.
3. سەنگاوی، دانیار، لێپرسراوی لیژنەی تیپە میللیەکانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/25.
4. عەباس، مەبەست، سەرپەرشتیاری فیستیڤاڵی ڕۆشنبیری و بازاڕگەری بەهارە و پایزەی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی2022/4/10.
5. فەرەج، لەتیف فاتیح، نووسەر و ڕۆشنبیر، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/21.
6. قادرکەرەمی، تارا، نەوەی شێخ حەسەنی قەرەچێوار، چاوپێکەوتن، سلێمانی، ڕێکەوتی 2022/4/10.
7. قوربانی، بەختیار شەریف، بەڕێیوەبەری بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری و هونەری چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/2.
8. کانی هەنجیری، جەوهەر، چالاکوانی ژینگە و فۆتۆگرافەر، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/2/10.
9. کربچنەیی، جەمال شێخ کریم، چاوپێکەوتن، گوندی کربچنە، ڕێکەوتی 2022/4/16.
10. محەمەد، حەوێز شکور، ئەندازیاری پێشکەوتوو لە فەرمانگەی ئاوی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/10.
11. محەمەد، سارا ڕزگار، پیشەوەری کاری دەستی، چاوپیکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/8.
13. محەمەد، ستار شمس الدین، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/4/5.
14. میرخان، بورهان فرحان، بەرپرسی بەشی کاروباری ئەنفال و کیمیاباران لە بەڕێوەبەرایەتی شەهیدان و ئەنفالکراوانی چەمچەماڵ،چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/9/28.
15. مەحمود، سامان تەیب، لێپرسراوی وێستگەی کارەبای چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/12.
16. نەجم، هەڵگورد محەمەد، لێپرسراوی فەرمانگەی چاککردن و پاراستنی ڕێگاوبانی چەمچەماڵ، چاوپێکەوتن، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/15.
17. هەمەوەندی، هەڵەت کەریم ئاغا، چاوپێکەوتن، سەرپەرشتیاری مۆزەخانەی کەریم ئاغای هەمەوەند، چەمچەماڵ، ڕێکەوتی 2022/5/14.

9- ماڵپەڕو پێگەکانی ئینتەرنێت:

1. محەمەد، بەهێز، ماسیەکانی ئاوی ڕووباری ڕۆخانە لەناودەچن، سایتی کوردیو، ڕێکەوتی2021/7/27،بڕوانە لینکەکەی: https://www.kurdiu.org/ku/b/493687

2. بێ ناوی نووسەر، کونەکەمتیار وەک درێژترین ئەشکەوت، بڕوانە لینکی ماڵپەڕەکەی: http://www.speleo-berlin.de//inc/abstracts.php?volume=26&lan=en

3. حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەزگای گشتی کاروباری مین، بەڕێوەبەرایەتی گشتی کاروباری مینی سلێمانی، بڕوانە سایتی دەزگای گشتی کاروباری مین: https://gov.krd/maa/activities

4. ڕەحیم، هێمن بابان، زیاتر لە دوو میلۆن مین لە کوردستان ماون، سایتی ڕووداو، ڕێکەوتی 2021/5/2، بڕوانە لینکەکەی: https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/020520211

10- ئەرشیفەکان:

1. بەڕێوەبەریەتی مۆنۆمێنتی ئەنفال لە چەمچەماڵ، بەشی ڕاگەیاندن و پەیوەندیەکان، 2022/9/3.
3. لە ئەرشیفی پەیجی سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵەوە وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2022/3/20.
4. ئەرشیفی بەشی ڕاگەیاندنی سەروەکایەتی شارەوانی شۆڕش، ڕێکەوتی 2022/5/24.
5. ئەرشیفی پەیجی گوندی ئالیاوە ئەم وێنانە لە ڕێکەوتی 2020/3/19 و 2021/4/4 گیراون.
6. ئەرشیفی پەیجی ناوچەی قادرکەرەم و دەوروبەری وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2020/8/4.
7. ئەرشیفی تەکیە و مەزارگەی کەسنەزانیەوە وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/4/16.
8. ئەرشیفی تەکیە ومەزارگەی شێخ حەسەنی قەرەچێواریەوە وەرگیراوە لە ڕێکەوتی 2022/4/10.
9. بەشی ئەرشیفی مۆنۆمینتی ئەنفال لە چەمچەماڵ وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/9/3.
10. ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ژینگەپارێز (جەوهەر کانی هەنجیری) لە ڕێکەوتی 2022/9/26 گیراوە.
11. ئەرشیفی ڕێکخراوی دیدگای نوێ بۆ بایەخدان بە کەلتور و ڕۆشنبیری، ڕێکەوتی2022/4/8.
12. ئەرشیفی ڕێکخراوی ئایندە بۆ پرسی ژینگە وەرگیراوە، لە ڕێکەوتی 2022/11/7.
13. ئەرشیفی سەروەکایەتی شارەوانی چەمچەماڵ، بەشی باخچەکان، بۆ 2022/10/14.
14. ئەرشیفی فۆتۆگرافەر و ڕۆژنامەنووس (جەلال جەباری)یەوە وەرگراوە، لە ڕێکەوتی 2022/4/29.

دووەم: سەرچاوە عەرەبیەکان

1- کتیبە عەرەبیەکان:

1. إبراهيم، احمد حسن، جغرافية السياحة، مطبعة الفجر، بدون طابعه، عمان، 2000.
2. أبو حجر، أمنة، الجغرافيا السياحية ، دار أسامة للطابعة و النشر و التوزيع، الطبعه الأولى، الأردن، 2011.
3. أبو زخم، عبدالله و اخرون، المناخ و الارصاد الجوية، منشورات جامعة دمشق، بدون طابعه، 2014.
4. أبو عياش، عبد إلاله و حميد عبد النبي الطائي، التخطيط السياحي، مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع، الطبعة الأولى، 2004.

5. أحمد، منال شوقي عبدالمعطي، جغرافية السياحة، دار الوفاء الدنيا للطباعة والنشر، الطبعة الأولى، الاسكندرية، مصر، 2011.

6. أمين، محمد نورى، تطور السياحة في اقليم كوردستان وتأثير على التنمية الاقتصاديه، مطبعة ژيار، طبعة الأولى، 2014.

7. بابان، جەمال، اصول اسماء والمدن والمواقع العراقية، مطبعه المجتمع العلمي الكردي، الطبعه الأولى، بغداد، 1976، الجزء الأول.

8. .توفيق، ماهر عبدالعزيز، صناعة السياحة، دار زهرا للنشر والتوزيع، بدون طابعه، عمان، 1997.

9. البحيري، صلاح الدين، مباديء الجغرافيا الطبيعية، دار الفكر ديمشق للطباعة والنشر والتوزيع، المطبعة العلمية، الطبعه الأولى، ديمشق- سوريا، 1996.

10. البغدادى، محمد عبدالرزاق موسى، جغرافية العراق السياحية، مطبعة الجامعة المستنصرية، بغداد، 1991.

11. الحديثي، طه حمادي، جغرافية السكان، مطبعة جامعة الموصل، الطبعة الثاني، الموصل، 2000.

12. الحنيطي، جوني عبدالرحيم، التنمية الريفية و إدارة تبادل المعرفة الطرق و لمقابلات ولأدوات، مطبعةجامعة موته، بدون طابعه، الاردن، 2012.

13. الحورى، مثنى طه و أسماعيل محمد علي الدباغ، أقتصاديات السفر و السياحة، مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع، الطبعة الأولى، عمان-الاردن، 2000.

14. خصباک، شاكر، العراق الشمالي، دراسة لنواحيه الطبيعية والبشرية، ساعدت جامعة بغداد في نشرة، طبعة الاول، بغداد، 1973.

15. الخلف، جاسم محمد، جغرافية العراق الطبيعية و الاقتصادية و البشرية، دار المعرفة، الطبعة الثالثة، 1965.

16. دابي، شوقي سيد محمد، مدخل الى جغرافية السياحة، مطبعه كلية الآداب والعلوم الانسانية، جامعة قناة سويس، بدون طابعه، مصر، 2019.

17. السعدي، عصام حسن، التسويق و الترويج السياحى والفندقي، دار الراية والتوزيع، بدون طابعه، عمان، 2009.

18. سفر، طه باقر و فؤاد، المرشد الى مواطن الاثار و الحضارة، دار الجمهورية للطابعة والنشر، رحلة رابعة، بدون طابعه، بغداد،1965.

19. السماك محمد ازهر و اخرون، العراق(دراسة اقليمية)، الجزء الاول، مطابع جامعة الموصل، بدون طابعه، الموصل، 1985.

20. شكرى، فارس شكرى حميد، التخطيط لاحياء وتأهيل الموقع الأثرية سياحيا و ثقافيا، مركز التخطيط الحضري، جامعة، بدون طابعه، بغداد، 2002.

21. الظاهر، نعيم و سراب الياس، مبادئ السياحة، دار الميسرة، الطبعة الأولى، 2001.

22. عبدالكريم، محمد صبحى و حمدي احمد الديب، جغرافية السياحية، مكتبة الأنكلوا المصريةو الطبعة الاثانية، مصر، 2001.

23. عبوي، زيد منير، السياحة في الوطن العربي، دار الراية للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، عمان، الاردن، 2008.

24. غنيم، عثمان محمد و بنيتا نبيل سعد ، التخطيط السياحي فى سبيل تخطيط مكانى شامل و متكامل، دار الصفاء للنشر والتويع، الطبعة الثاني، عمان-الاردن، 2003.
25. الفايد، يوسف عبدالمجيد، جغرافية المناخ والنبات، دار النهضة للطباعة والنشر، بدون طابعه، قاهره، 1973.
26. ليث محمود محمد زەنگەنە، موقع التيار النفاث و أثره في منخفضات و أمطار العراق، مركز كردستان للدرسات الاستراتيجية، سليمانية،2007.
27. الكبرى، فؤادة عبدالمنعم، التنمية السياحية في مصروالعالم العربي(الاستراتيجيات، الأهداف، الأولويات)، الطبعة الأولى، عالم الكتب، للنشروالتوزيع و طابعة، مصر، 2004.
28. الكتانى، مسعود مصطفى، علم السياحة و المنتزهات، دار الحكمة للطابعة، بدون طابعه، موصل، 1990.
29. مقابلة، خالد، فن الدلالة السياحة، دار الوائل للنشر والتوزيع، الطبعه الأولى، عمان، الاردن، 2003.
30. موسى، علي حسن، المناخ التطبيقي، مطبعة الروضة،بدون طابعه، ديمشق، 2005.
31. موسي، علي حسن، المناخ والسياحة، دار الأنوار، الطبعة الأولى، دمشق، 1997.
32. يونس، فضل احمد، الجغرافية السياحة، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، الطبعة الأولى، بيروت-لبنان، 1999.

2- نامه و تێزه زانستیەکان:

1. احمد، پشتيوان شەفيق، التحويل الديموغرافي علاقتة بالتنمية الريفية في محافة السليمانية، اطروحة دكتوراه(غير منشوره)، كلية الاداب، جامعة الاسكندرية، 2015.
2. أحمد، سوران حمةامين، التحليل الجغرافي لخصائص الرياح في اقليم كوردستان عيراق و أمكانات استثمارها، رسالة ماجستير (غير منشورة)، قسم جغرافية، كلية العلوم الانسانية، 2007.
3. اسود، هوشنك محمود، إمكانيات التنمية السياحية في المنطقة الجبلية لمحافظة أربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة المنصورةو مصر، 2014.
4. امين، اكرام حسن، المظاهر الجيومورفولوجية في منطقة جم جمال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة الموصل، 2011.
5. امين، بختيار محمد، تأثير المناخ في انتاجية الحنطة والشعير في قضاء جمجمال، رسالة مجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعه الموصل، 2012.
6. الباقى، شريفة بنت هيازع عبدالله، سلوكيات الترويحية للسياح القادمين من منطقة عسير الى محافظة جدة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة الملك عبدالعزيز، كلية الاداب، والعلوم الانسانية، جدة (السعودية)، 2011.
7. بن صالح، محمد حزام صالح، الترفيه و السياحة في مدينة و محافظة صنعاء، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية تربية ابن رشد، جامعة بغداد، 1999.
8. جاسم، سامى مجيد، التنمية السياحية في منطقة الصدور و بحيره حمرين وامكانية الجذب السياحي، اطروحة دكتوراه (غير منشورة)، كلية التربية ابن رشد، جامعة بغداد، 1999.
9. جبر، سارة رحيم حويل، صناعة السياحية المستدامة في محافظة ذي قار، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 2018.

10. جبوري، عدنان كريم طهار علي، أثر عنصرى درجة الحرارة والتساقط المطرى، في تنوع النبات الطبيعي في محافظات السليمانية و كركوك و المثنى، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة القادسية، 2021.
11. حسين، بيان علي، التحليل الجغرافي لإتجاهات النمو الحضري في محافظة السليمانية، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، 2008.
12. حسين، صباح سعيد، التنمية السياحية في المنطقة الجبلية بأقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة المنصورة، 2014.
13. حمەخورشيد، مازن محمد امين، السياحة في محافظة أربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية، جامعة المستنصرية، بغداد،2007.
14. خطاب، نياز عبدالعزيز، تقيم جغرافي سياحى لمناخ اقليم جبال كردستان العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، 1998.
15. الربيعي، سعد عبيد جودة، الخدمات الترفيهية والسياحية في مدينة بغداد، اطروحة دكتوراه(غير منشوره)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 1991.
16. الركابي، مجيد حسين خضير، أثر تغير المناخ في تغير مساحات الاهوار جنوب العراق(الناصرية، البصرة، العمارة)، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية التربية للعلوم الإنسانية ابن رشد، جامعة بغداد، 2016.
17. زەنگەنە، ليث محمود محمد، أثر العناصر المناخية على التوزيع الجغرافى للنبات الطبيعي في العراق، أطروحه دكتوراه(غير منشور)، كلية الاداب، جامعة بغداد، 2006.
18. سالم، عبدالله حيدر، خصائص مناخ اليمن السياحي، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربيةة جامعة المستنصرية، 2005.
19. سعيد، نادية طلعت، الامكانيات الجغرافية للتنمية (الزراعية-السياحية)في حوض نهر رواندز، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الأداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، 2016.
20. السيد، شيماء السيد عبد النبي، أثر المناخ على السياحة في المدن الساحلية المصرية، أطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة اللسكندرية، 2017.
21. شريف، أزاد جلال، مناخ منطقة أربيل، دراسة في المناخ المحلي، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة صلاج الدين، أربيل، 1999.
22. شعوبي، محمود فوزي، السياحيه و الفندقية في الجزائر (دراسة القياسية 1974-2002)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الاقصاد و العلوم التسير، جامعة الجزائر، 2007.
23. شلال، صلاح عدنان مجول، التحليل الجغرافي لأمكانات السياحية البيئية في محافظة الأنبار، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية للعلوم الانسانية، جامعة الأنبار، 2011.
24. صالح، أشواق حسن حميد، أثر المناخ في السياحة في العراق باستخدام معايير الراحة، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية التربية جامعة بغداد، 2014.
25. صالح، هاوژين ابوبكر، قياس و تحليل أثر الإنفاق السياحي في نمو الأقتصادي في دول مختارة للمدة (1990-2019)، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الإدارة والأقتصاد، جامعة السليمانية، 2021.

26. عزيز، تحسين عبدالرحيم، التباين المكانى لمياه الينابيع في محافظة السليمانية، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية التربية، الجامعة المسنتصرية، بغداد، 2007.

27. عزيز، فاروق واحيد محمد، تحليل الجغرافى للمراحل التوضيع الحضري لمدينة جمجمال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية في جامعة الموصل، 2011.

28. علاءالدين، عطا محمد، قضاء هةلةبجه، دراسة في الجغرافية الاقليمية، رسالة ماجستير(منشورة)، كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، 2007.

29. علي، خالد ولي، المقومات السياحية في منطقة گەرميان وأفاق المسقبلية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية العلوم الانسانية والرياضة، جامعة گەرميان، 2014.

30. عمر، غسان قاسم رشيد، السياحه في محافظة نابلس، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة انابلس، فلسطين، 2003.

31. قادر، پيمان مظفر صالح، تأثير المناخ في راحة الأنسان للنشاط السياحي في قضاءي كلار و شارباژێر، رسالة ماجستير(غير منشورة) كلية العلوم الانسانية، جامعة السليمانية، 2016.

32. قصى، مطيع يوسف محمد، دراسة في جغرافية السياحية في منطقة اريحا و البحر الميت، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، كلية الاداب، قسم الجغرافية، 2000.

33. لهمود، اسعد سليم، تحليل جغرافي لمقومات السياحية الصحراوية في محافظة نجف الاشرف، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة الكوفة، 2011.

34. مصطفى، مهابات محمد جميل، دور العوامل الجغرافية في الإنتاج الزراعي في قضاء جمجمال وسبل تنمية، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2012.

35. موسيس، نيشان سورێن، المقومات الصناعة السياحية في محافظة دهوک، رسالة ماجستير(منشورة)، كلية اداب، جامعة صلاح الدين، 2004.

36. النجـــم، أحـمد عبد الكـريم كاظـم، تحليل جغرافي للإمكانات السياحية و آفاقـها المستقبلية لمدينة النجف الكبرى حتى 2020، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية الاداب، جامعة الكوفة، 2009.

37. الهزيماوي، هدى زبار عبد صالح، صناعة السياحه في قضائي الفلوجة والحبانية ومقوماتها التنموية، الرسالة الماجستير(غير منشورة)، كليه التربية، جامعة الانبار، أيلولى 2021.

38. هيوا، سارا هندرين، آثار الازمات المالية في القطاع السياحي في دول مختارة مع أشارة خاصة الى اقليم كوردستان العراق، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الادراة والاقتصاد جامعة السليمانية، 2020.

39. وهاب، سروه دەشتي، الإمكانات الجغرافية للتنميه السياحية المستديمة في محافظة حلبجة، اطروحة دكتوراه(غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، 2020.

40. وهاب، سروه دەشتي، تحليل جغرافي للمواقع الترفهية في مدينة اربيل، رسالة ماجستير(غير منشورة)، مجلس الاداب، جامعة صلاح الدين، 2004.

3. کۆنفرانسە زانستیەکان:

1. البنيان، عبدالله صالح، تحليل سوسيولوجي لظاهرة الترويح و اهميتها في المجتمعنا المعاصر بالتطبق على الانشطة الترويجية في المجتمع العربي السعودي ، المؤتمر السادس لمنظمة المدن العربية، الدوحة، 1980.

2. جادالرب، حسام الدين، التنمية السياحية في محافظة الفيوم، (دراسة في جغرافية السياحة)، 2005، ص10، عن الموقع www.kotobarabia.com.

3. حمد، صابر علي و اخرون، دور قطاع السياحة في التنمية االقتصادية بالعراق(دراسة تحليلية-2000-2014) الندوات جامعة قناة السويس، كلية التجارة، قسم الاقتصاد، 2016.

4. مراد، زايد، السياحه كصناعة في الأقتصاد الوطني، حالة الجزائر، بحث متقدم للمؤتمر اقتصاديات السياحة و دورها في التنمية المستدامة بكلية العلوم الاقتصادية و التجارية و علوم التسير، جامعة محمد خيضربسكرة الجزائر، 9-2010/3/10.

5. المزروعي، عبدالرحمن يوسف، الخدمات الترويحية في دولة كويت، المؤتمر السادس لمنظمة المدن العربيه، الدوحة، قطر، 1980.

4. ئەتڵەس و فەرهەنگەکان:

1. أمين، هاشم ياسين أحمد وأخرون، أطلس كركوك (تاريخي - اداري – طبيعي - بشري - سياسي-اقتصادي)، الطبعة الثانية، هەولير، 2006.

2. بدون كاتب، الموقع الأثرية في العراق، جمهورية العراقية، وزارة الأعلام، مديرية الاثار العامة،مطبعة الحكومية، بغداد، 1970.

5. گۆڤارەکان:

1. الأعرجي، ميلاد جاسم محي، أثر المناخ على نشاط السياحي لمحافظة السليمانية، مجلة الاداب، ملحق عدد (129)، حزيران، 2019.

2. امين، ازاد محمد، المقومات الطبيعية لنشوء وتطوير السياحة في المنطقة الجبلية من اللعراق، مجلة كلية التربية، جامعة البصرة، العدد(2)، 1979.

3. البرواتي، احمد على حسن و نذين غازى طاهر، تخطيط و تنمية المواقع السياحية في قضاء زاخو، مجلة جامعة گەرميان، عدد(8) المجلد (2)، 2021.

4. بوقري، فايده كامل، مستويات الراحة المناخية بمدينة جدة بالمملكة العربية السعودية، المجلة الجغرافية العربية، الجزء الأول، العدد 59، 2012.

5. حماد، عبدالرزاق صالح، التعميم الخرائطي في خرائط الشبكة المائية لحوض جمجمال باستخدام نظم المعلومات الجغرافية Gis، مجلة الأستاذ للعلوم الإنسانية و الاجتماعية، المجلد 60، العدد 2حزيران السنة 2021.

6. خضير، ايمان عبد، دور صناعة السياحية في تطور الأقتصاد العراقي، مجلة العلوم الأقتصادية و الادارية، مجلد18، عدد67، 2012.

7. خطاب، نياز عبدالعزيز، السياحة المظلم مفهومها امكانات تنميتها و أهميتها، گۆڤارى زانستە مرۆڤايەتیەكان، زانكۆی سلێمانی، ژماره (58)، 2018.

8. الدليمى، خلف حسين علي، استغلال المظاهر الجيمورفولوجية في تطوير المناطق السياحية و الترفيهية في محافظة الانبار (دراسة في الجيمورفولوجية التطبيقية)، مجلة جمعية الجغرافية العراقية، العدد(38)، بغداد، 1998.

9. رشيد، فراح و بودلة يوسف، دور التسويق السياحي في دعم التنمية السياحية و الحد من أزمات القطاع السياحي، مجلة ابحاث اقتصادية و إدارية، العدد12، جامعة محمد خضير بسكرة، كلية العلوم الاقتصادية والتجارية و علوم التسيير، الجزائر، 2012.

10. الزنكەنە، ليث محمود محمد، دور المناخ في تحديد مستويات الراحة في قضاء كلار و تأثيراتها السياحة في المنطقه، مجلة المسنصرية للدراسات العربيه و الدولية، العدد 41، بغداد، 2013.

11. السامرائي، مجيد ملوك و صباح عثمان البياتي، الاستثمار الاقتصادي سياحيا لبحيرة سدة سامراء وافاقه المستقبلية، مجلة جامعة تكريت للعلوم الانسانية، المجلد(19)، العدد(10)، 2012.

12. سعيدي، يحيى و سليم العمراوي، مساهمة قطاع السياحة في تحقيق التنمية الاقتصادية- حالة الجزائر، مجلة كلية بغداد للعلوم الاقتصادية، العدد السادس و الثالثون، 2013.

13. السلطان، عماد عبد صالح و علي حسين علي احمد، مقومات العرض السياحي الديني في محافظة نينوى، مجلة تكريت للعلوم الادارية و الاقتصادية، المجلد 9، العدد27، 2013.

14. السلطان، عماد عبدالصالح و ثامر صبري بكر الحيالي، العيوان والابار المعدنية والكبريتية في محافظة و امكانية استثمارها سياحيا، مجلة أبحاث كلية التربية الاساسية، جامعة الموصل، المجلد12، العدد2، 2012.

15. سماك، محمد أزهر سعيد، مناهج البحث في التخطيط السياحي بمنظور جغرافي معاصر، مجلة جامعة تكريت للعلوم الانسانية، المجلد 14، العدد3، 2007.

16. سمية، احمد ميلي، أهمية التخطيط السياحي في تطوير القطاع السياحي دراسة حالة الجزائر، مجلة البحوث والدراسات التجارية، مجلد(4)، عدد (2)، 2020.

17. العريش، علي بن علي محمد شيبان، جزر الفرسان:دراسه فى تنميه السياحيه الداخليه بالمملكة العربية السعوديه، مجلة دراسات الخليج و الجزيره العربيه، عدد (112)، 2004.

18. كامل، وسن عبدالرزاق و عابد براك الأنصاري، التنمية السياحية في مدينة بابل، مجلة الملوية للدراسات الآثارية والتاريخية، المجلد 5، العدد 14 ، السنة الخامسة، تشرين الثاني 2018.

19. كزار حيدر عبود و سلام سالم عبدالهادي، الجغرافية السياحية لمنطقة صدر الدغارة، مجلة القادسية للعلوم الانسانية، جامعة القادسية، المجلد الحادى عشر، العدد (4)، 2008.

20. هرمز، نورالدين، التخطيط السياحي و التنمية السياحية، مجلة تشرين للدراسات والبحوث العلمية، سلسلة العلوم الاقتصادية والقانونية، المجلد(28)، العدد(3)، 2006.

21. الياسري، انعام عبدالصاحب محسن، اثر المناخ على راحة االنسان في محافظة القادسية، مجلة اوروك للعلوم االنسانية المجلد الثالث، العدد الثاني، 2010.

6- بڵاوکراوە حکومی و دام و دەزگا فەرمیەکان:

1. جمهورية العراق، وزارة التخطيط و التعاون الانمائي العراقي، الجهاز المركزى للأحصاء و تكنلوجيا المعلومات، المجموعة الأحصائية السنوية، عدد السكان حسب المحافظات و البيئة، غير منشورة، سنة 2009.

3. جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، المجموعة الأحصائية السنوية، (1976)، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيطو بغداد، 1977.

4. جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للأحصاء، المجموعة الأحصائية السنوية، (1987)، مطبعة الجهاز المركزي للأحصاء، وزارة التخطيطو بغداد، 1987.

5. الهيئة العامة للسياحة و الاثار، معجم المصطلحات السياحية، مكتبة الملك فهد الوطنية للنشر، الطبعة الثانية، 2013.

7- ماڵپەڕ و پێگەکانی ئینتەرنێت:

1. فرج اللة، حسن، فرق بين التخطيط قصيرالأجل و التخطيط طويل الأجل، 2022، الموقع الكتروني:
https://ar.strephonsays.com/short-term-planning-and-vs-long-term-planning-7142

سێیەم: سەرچاوە فارسیەکان:

1- کتێبە فارسیەکان:

1. جعفری، عباس ، گیتاشناسی، ایران، جلد دوەم، رودها و رودنامە ایران، چاپ سوم، چاپ هامون، تهران، 1384شمسی(2005).

2. حەیدەر زادە، کامبیز، توریسم ورزشي، سازمان توسعە تجارت ایران معاونت بررسي بازار و بازاریابي، تهران، 1396هـ.

2- نامە و تێزە زانستیەکان:

1. فارس، احمد فارس، نقش گردشگری در توسعە پایدار روستایی (مطالعە موردی :روستای قوری قلعە)، (پایان نامە غیر انتشار)، دانشگاە ازادی اسلامی، دانشکدە ادبیات، علوم انسانی و اجتماعی، زمستان 1399.

3- کۆنفرانسە زانستیەکان:

1. شهسواری، فرید و خدیجە یارمحمدی، کارآفرینی و توسعە گردشگری روستایی، کنفرانس بین المللی مدل ها و تکنیکهای کمی در مدیریت، قزوین، دانشگاە بین المللی امام خمینی(رە)، 1399هـ.

چوارەم: سەرچاوە ئینگلیزیەکان:

1- Books:

1. Dimitri Loannides and Keith G. Debbage, the Economic Geography of the Tourist Industry, (Routledge, London), 1988.

2. Loucks, Daniel P., and Eelco Van Beek. Water resource systems planning and management: An introduction to methods, models, and applications. Springer, 2017.

3. Mitchell, Lisle S., and Peter E. Murphy. Geography and tourism. Annals of tourism research 18, no. 1 (1991)

4. Michael Hall and Stephen J. page, The Geography of Tourism and Recreation, Routledge, Londan, (2006).

5. Robert. J. Braidwood, Apreliminary Not on Prrehistoric Excavation in Iraq, Sumar, Part, Kurdstan, 1950.
6. Robinson, H, A, Geography of Tourism, Macdonald and Evans, (1979).

2- Academic research:

1. SALIM HASAN SULAIMAN AL-HAKARI, Geometric Analysis and Structural Evolution of NW Sulaimani Area, Kurdistan Region, Iraq (Degree of Doctor),Faculty of Science and Science Education, School of Science, University of Sulaimani,2011.

3- Articles:

1. Alan a. lew, c. Michael hall and Dallen j. timothy, World Geography of Travel and Tourism, First edition, Canada, (2008).
2. Blanke, Jennifer, and Thea Chiesa. The travel & tourism competitiveness report 2013. In The World Economic Forum, Koroni, Switzerland: World Economic Forum, 2013.
3. Grigore, E, Bogan, E., & Maria, D. Characteristics of Cutaneous and Pulmonary Climatic Stress Specific for Balneary Tourism Area on the Romanian Shore of the Black Sea, Calitatea, (2015).
4. Hannam, K. Tourism geographies, tourist studies and the turn towards mobilityes Geography Compass, (2008).
5. Keller, Peter. Mountainlikers: New trends of mountain tourism for the summer season. In 8th World Congress on Snow and Mountain Tourism, Andorra: Principality of Andorra. 2014.
6. Lawson, Fred and Bond-Bovey, Manuel, Tourism and Recreation Development, Architectural press, Ltd .inc, Columbus, (1977).
7. Mitchell, Lisle S., and Peter E. Murphy. "Geography and tourism" Annals of tourism research 18, no. 1 (1991)
8. Tapper, Richard, Michalis Hadjikakou, Rachel Noble, and Joseph Jenkinson. The impact of the tourism industry on freshwater resources in countries in the Caribbean, Mediterranean, North Africa and other regions Report to the Travel Foundation (2011).

4- Journals:

1. Amanj Ahmad Hamdamin Dewana, the Directions of Tourists' Destinations in Rwandz and Soran Districts in Kurdistan, Iraq between (2013-2018), Technium: Romanian Journal of Applied Sciences and Technology, (2021).
2. Crampon, L. J, A New Technique to Analyze Tourist Markets, Journal of Marketing, (1966).
3. Lennon, Foley, joumal of Heritage Studies Intemational, (1996).
4. Yousif, Tawhida A. and Hisham MM Tahir, Application of Thom's thermal discomfort index in Khartoum state, Sudan, Journal of Forest Products and Industries 2, no. 5 (2013).

5- Dictionary:

1. Martin Beniston: Environmental chamge in mountains uplands, Oxforf University Press, 2000
2. The oxford Dictionary of current English, oxford university press, Amen House, London, (1984).
3. The World book of Encyclopedia, Vo1. 16. Child Carttinter National INC, U.S.A.

6- Reports and Published of government and companies:

1. Gara Bureau ,Hydrogeological Assesment of northern Iraq, Investigation of Chamchamal basin, Astudy presented to FAO, Small Rivers Appendix (IV), Sulaimania,Feb.2002.
2. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams, Geological Evaluation of Hassan Kanosh Proposed Dam, November, 2004.

3. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Hashazeny Earth Dam Study and Design(Hydrology Study Report) ,Volume2 ,October, 2011.
4. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Shewasoor Earth Dam Study and Design(Hydrology Final Report) ,Volume Five ,June ,2010.
5. Iraqi Kurdistan Region ,Ministry of Agriculture and Water Resources, General Directorate of Dams and Water Reservoirs ,Qadirkaram Dam Project (Hydrological Report),Volume ,2011.
6. Slemani Tourism Guide, Faruk Holding, slimani, 2020.

7- Websites:

1. Contributor, Chron, What Is Long Term Planning Vs. Strategic Management? Hearst News Paper (2020), Retrieved from: https://smallbusiness.chron.com/long-term-planning-vs-strategic-management-52595.html.

2. Law Insider, (2022), water resource definition, retrieved from:
https://smallbusiness.chron.com/shortterm-mediumterm-longterm-planning-business-60193.html.
3. Markgra, Bert, Short-Term, Medium-Term & Long-Term Planning in Business. Hearst News Paper, (2019):
https://www.lawinsider.com/dictionary/water-resource.

پاشکۆکان

پاشکۆی (1)

جێبەجێکردنی هاوکێشەی گرامبۆن.

بە نموونە: پارێزگای کەرکوک ژمارەی دانیشتوانەکەی (1682809)کەسە و دووری لە قەزای چەمچەماڵەوە (45)کم، ئایا چەندێک ڕووبەری گەشتیاری پێویست بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە دابین دەکات؟.

شیکار:

هەنگاوی یەکەم: دووری × دووری= ژمارەیەک

هەنگاوی دووەم: ژمارەی دانیشتوان ÷ ئەنجامی ژمارەی هەنگاوی یەکەم

هەنگاوی سێیەم: ئەنجامی هەنگاوی دووەم×ئەنجامی هەنگاوی دووەم×ڕێژەی نەگۆڕ(3.14).

بەم شێوەیە:

2025=45×45

831.01=2025÷1682809

2168413.7=3.14×831.01×831.01

کەواتە ڕووبەری گەشتیاری پێویستی دانیشتوانی پارێزگای کەرکوک، بۆ ناوچەی لێکۆڵینەوە دەکاتە (2168413.7)

پاشکۆی (2).

جێبەجێکردنی هاوکێشەی (ثۆم)

هاوکێشەکە بریتیە لە:

THI (Di) =T-0.55(1-H) (T-14.5)

بەجۆرێک:

THI (Di) =(پارسەنگی بێزاری(پارسەنگی گەرمی-شێ)

T= (پلەی گەرمی بە (س

H= ڕێژەی شێ

جێبەجێکردنی شیکاری هاوکێشەی (ثۆم)، بۆ دۆزینەوەی بەهای پارسەنگی پێشووTHI(DI)، بۆ مانگی کانوونی یەکەم، بەمەرجێک تێکڕای پلەی گەرمیەکەی (9.4)پلە بێت و شێی ڕێژەیەکەشی (66.7) بێت.

مانگی کانوونی یەکەم

تێکڕای پلەی گەرمی=9.4

شێی ڕێژەیی=66.7

تێبینی: لەکاتی بەکارهێنانی شێی ڕێژەیی لە (68.3)ەوە دەگۆڕین بۆ (0.667)

THI (Di)=T-0.55(1-H)(T-14.5)

=9.4-0.55(1-0.667) (9.4-14.5)

=9.4-0.55(0.33) (-5.1)

=9.4+1.1935

=8.6

کەواتە دۆزینەوەی پارسەنگی پشووTHI(Di) بۆ مانگی کانوونی یەکەم=8.6

پاشکۆی (3)

جێبەجێکردنی هاوکێشەی (سپڵ و بازل)

جێبەجێکردنی شیکاری هاوکێشەی (سپڵ و پازل) بۆ دۆزینەوەی ئاماژەی ساردکرنەوەی با

هاوکێشەکە بەم شێوەیە: (33–T) K=10 $\sqrt{V + 10.45 - V)}$

توانای با لە ساردکردنەوە بە (کیلۆ گەرمۆلە \م2\کاتژمێر)=K

خێرایی با بە (م\چرکە)=V

پلەی گەرمی بە سەدی=T

پلەی گەرمی لەشی بەدەرەوە بوو=33

نموونە: دۆزینەوەی ئاماژەی ساردکردنەوەی با بۆ مانگی کانوونی یەکەم.

خێرایی با=1.28

تیکڕای پلەی گەرمی=9.4

شیکار:

K=10 $\sqrt{V + 10.45 - V)}(33 - \mathrm{t})$

=10 $\sqrt{1.28 + 10.45 - 1.28)}(33 - 9.4)$

=20.48×23.6

=483

کەواتە ئاماژەی ساردکردنەوەی با بۆ مانگی کانوونی یەکەم=483

بۆ دۆزینەوەی ئاماژەی ساردکردنەوەی با بۆ سەرجەم مانگەکانی ساڵ بە هەمان شێوەی مانگی کانوونی یەکەم ئەم شیکاریە بۆ سەرجەم مانگەکانی ساڵ جێبەجێ دەکەین.

پاشكۆی (4)

پێگە شوێنەواریەكانی ناوچەی لێكۆڵینەوە بە پێی بەڕێوەبەرایەتی گشتی شوێنەواری عێراق بۆ ساڵی (1970)

محافظة كركوك ــ قضاء كركوك ــ مركز جمجمال

الاضبارة	اسم الموقع	القرية	رقم الجريدة	تاريخها	الادوار التاريخية
٢٣٩	احمر (تل)	كركي كاكه عبدالله	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٢
٢٢٠	بانه بور (تل)	سيدان سفلي	«	«	٥ ، ٨
٢٢٦	باني خرابة (تل)	بنا سفلي	«	«	٦ ، ١٢
٥٦٣	برجوكا	ماروله	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٧
٧٣٣	بردة بالكة (صخرة)	جمجمال	٢٩٢٦	٥١/١/١٧	١ ، ٢
٢٢٨	بنكرد كون (تل)	بنكرد	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٢
٧٣٠	توركه كه	كاني سارد	٢٩٢٦	٥١/١/١٧	١
٥٦٩	جراغة روقة (مقبرة)	جراغة روته	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٤ ، ١٦ ، ١٧
٢٣٧	جرمو (خربه)	كاني سارد	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	٢
٢١٨	مجمجال (قلعة)		«	«	١١ ، ١٢
٢٤٢	خزنه تبه سي	كوركي شامرد	«	«	١٨
٢٢٧	خورسكا (تل)	بنكرد	«	«	١٢
٥٦٨	دار قلا	قوله	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٨
٥٥٨	دارما	كاكا احمد	«	٤٧/١/٢٠	١٤ ، ١٨
٧٢٨	دشتت كاوورى خان	جالكة	٢٩٢٦	٥١/١/١٧	١ ، ٢
٥٦١	زوكتة (تل)	خدا مراد	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٦ ، ١٨
١٣٧	سرباخ (راس البستان)	تورة	١٩٢٨	٤١/٧/٢١	١٨
٥٦٠	سرجاوه (تل)	خدا مراد	٢٤٣٦	٤/٧١/٢٠	١٨
٢١٩	سركردان (تبه)	سيدان عليا	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	٥ ، ٦
٢٤١	سوز (تبه)	كوركي جاوسور	«	«	١٢
٥٥٩	سيد ذنور	كاكا احمد	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٧ او ١٨
٢٣٨	شره كاني (خربة)	كركه كاكه عبدالله	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٨
٥٦٥	شيخ حسن (تبه)	صوفي حسن	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٧
٢٣٣	عثمان غزان قديم (تل)	عثمان غازان	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٨
٢٣٢	فيضاوه عتيق (تل)	فيضاوه	«	«	١٣ ، ١٨
٥٦٢	قادراسك	مارولة	٢٤٣٦	«	
٢٤٠	قبرستان (تبه)	كوركي جاو سور	«	٤٧/١/٢٠	١٦
	قلعة (كـرد)	ابراهيم اغا	«	«	٤ ــ ٦
٢٣٦	قلعة (كـرد)	برياني	«	«	١٢
١٤٠	كردال صوفي (تبه)	بنا السفلى	١٩٩٣	٤٢/٢/٩	١٢ ، ١٨
٧٢٩	كريم شاهير (كـرد)	تشكا	٢٩٢٦	٥١/١/١٧	١
٧٢١	كريم شاهير (اشكوت)	كاني سارد	«	«	١
٢٢١	كتبه (خان)	كوكه بي سرخامه	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٨
٥٦٦	كـلا كاوى	صوفي حسن	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٦
٢٢٤	كلا ويل (تل)	جشمة بردين	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	
٢٢٣	كليسة (تل)	كركه بي سرخامة	«	«	
٢٢٢	كوال (تل)	كركه بي سرخامة	«	«	١٢
٢٣٤	كوشكت (خرائب)	كوشكت	«	«	١٢
٥٦٧	كومة زود	علي زنكنة	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٦ او ١٨
٢٣١	لره كون (تل)	فيضاوى	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٨
٢٣٥	لوكردن (تل)	برياتي	٢٢٤٣	«	(٤ ــ ١٢)
٢٢٩	لوكة بسار (تل)	مظفري	«	«	١٢
٥٦٤	ناوكلك	كاني مسطفى	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٤ ، ١٨
٥٧٠	نورة (مقبرة)	نورة	«	«	١٢ او ١٦
٢٢٥	وفرك (تلول)	ساتي	«	«	١٧
٢٢٤	هزار كاني (قلعة)	«	٢٢٤٣	٤٤/١٢/٤	١٢

محافظة كركوك ـ قضاء كركوك ـ ناحية آقجەلر

الاضبارة	اسم الموقع	القرية	رقم الجريدة	تاريخها	الادوار التاريخية
٥٥٠	اغجه لر (قلعة)	اغجلر	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٧ او ١٨
٧٥٤	برجوكـة	توكل عليا	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٨
٧٣٥	بشت مالان (كردى)	سوتكه	«	«	١٨
٥٥٢	بهلوان (تل)	بهلوان	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١٢
٧٣٩	تبـه (قلعـة)	موت ليجه	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٨ ، ٤
٧٦١	تورشه (كـرد)	محمه خان	«	«	١٢ ، ١٨
٧٥٢	تورشه (كـرد)	داره قوته		«	
٧٣٧	جم سرجاو (اشكفتات)	بولين	«	«	١٨
٧٦٣	جنارتو (قلعـة)	جنارتو	«	٤٧/١/٢٠	١٢
٥٥٣	دويشكا (كردى)	عسكر	٢٤٣٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢
٧٥١	رزيتة (قلعـة)	تيثرة	٢٧١٦	«	١٨
٧٣٦	زنوانه كه	بولكين	«	٤٧/١/٢٠	١٢
٧٤٣	سرى سني غني (خرائب)	كوره دى		٥٥/١٠/٢٤	١٢ ، ١٨
٥٥٥	سر قلكة (كـرد)	عسكر	٢٤٣٦		٣ ٤
٧٤١	سنكر (كرد)	قوجه لر		«	١٢ ، ١٨
٧٤٦	سور وكلهة كاوى (كرده)	قشلان	٣٧١٦	«	
٧٥٣	شانتوه سبي (كرد)	داره قوثه	«	«	
٧٤٧	شيخان (كرده) باوه	فتى عليا	«	٤٧/١/٢٠	١٢
٧٥٨	شيخ بابا (كـرد)	كاني هنجير	«	«	
٧٤٨	شيرنا و(كرد)	كوجك نقشينه	«	«	١٢ او ١٤
٥٥٦	عسكر (قلعـة)	عسكر	٢٤٣٦	٥٥/١٠/٢٤	٣ ، ٥
٥٥١	عمر مناف	اغجه لر	«	٤٧/١/٢٠	١٦ ، ١٧
٧٦٢	قـلا وزنه	محمد خان	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	٤ ـ ٦ ،١٢
٧٤٠	قلى ختيبان	كركر		٥٥/١٠/٢٤	
٥٥٧	قونكرة جوله كه	عسكر	٢٤٣٦	«	
٧٥٠	كا (قلعـة)	اوباره	٣٧١٦	«	٣ ، ١٢
٧٥٦	كان (قلعـة)	حيدر بك	٣٧١٦	«	١٢ ، ١٨
٧٤٢	كاني بي (كرد)	كاني بي	«	«	١٥ ـ ١٧
٧٣٨	كرجـه تو	بولكين	«	«	٣ ، ١٢
٧٦٠	كركه وشمس الدين	قصروك	«		١٥ ـ ١٨
٧٤٤	كروكجان (اشكوت)	كوره دى	«	«	١٥ ـ ١٧
٧٣٤	كلـه كاوى	تواكل سفلى	«	«	٣ ، ١٢
٧٥٥	كنه بيره جن (اسكفت)	عسكر	«		١٥ ـ ١٨
٧٤٩	كوجك نقشينه (حجره)	نقيشنه	«	«	
٧٥٧	كوك تبه (قلعـة)	كوك (تبـه)	«	«	ـ
	كـه (قلعـة)	كاني سبيلكه		«	١٢
٧٤٥	مسكوت (قلعة)	كرد خيل	«	«	١٢ ، ١٨
٥٥٤	ميل (كردى)	حيدر بك	٢٤٣٦	٤٧/١/٢٠	١١ ، ١٢

محافظة كركوك ــ قضاء كركوك ــ ناحية سنكاو

الاضبارة	اسم الموقع	القرية	رقم الجريدة	تاريخها	الادوار التاريخية
٧٧٢	استيل	كلان	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢
٧٦٨	امالي (كرد)	بنكله دور	«	«	
٧٨٢	باريكه (خوبه)	هشة زيني	«	«	
٨٠٨	برت دوير			٥٦/١/٢٣	١٧ ، ١٨
٧٨٨	برده بل	رباط	٣٧٥٧	«	١٨
٧٦٤	بردينه (قالا)	جام كريز العليا	«	٥٥/١٠/٢٤	١٦
٧٧٥	بردينه (كرد)	دور	٣٧١٦	«	١٨
٨٠٦	برمالان	بنكلــه	«	٥٦/١/٢٣	١٨
٨٠٩	بريشي	داره برو	٣٧٥٧	«	١٨
٢٢٥	بيره رش	رباط	«	٥٥/١٠/٢٤	٦ ، ٨ ، ١٨
٧٧٩	بيشنك به سر (كهف)	عزة اوا	٣٧١٦	٥٦/١/٢٣	(١ ، ٢)
٧٨٩	تاله تو	باني موند	٣٧٥٧	٥٥/١٠/٢٤	٨، ١٢ ،١٧
٧٦٧	جالكا	دور	٣٧١٦	٥٦/١/٢٣	١٧
٧٩٨	جالكا (كــرد)	كنجان	٣٧٥٧	«	٧ ، ١٢
٧٩٧	جونه (كــرد)	«	«	«	٢ ، ٥
٧٩٦	حسن كنوش (قلاي)	حسن كنوش	٣٧٥٧	«	١٨
٨١٣	خانو تاوذار	كريجنة	«	٥٥/١٠/٢٤	١٢ ، ١٤
٧٨٥	دربند (قلاي)	تبه سوره	٣٧١٦	«	١٨
٧٨٠	رازيانه	زالواو	«	«	٢
٧٧٤	زمين كونه جورلا	دوريشان	«		
٧٧١	سر قلعة	سر قلعة	«	«	١٢ ، ١٨
٧٩١	سرجاو آوسبي	دروبلة	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	٦ ، ٧
٨٠١	سوزه (قلاى)	دره وار السفلى	«	«	ما قبل التاريخ ٦ ، ١٢
٦٥٨	قبرستان تل قلاى وتل سيد احمد غزاى (الول)	مملحة	٢٦٣٤	٤٨/٧/٥	١٢ او ١٧
٧٦٥	سيد زواوب (كــرد)	دور	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢ ، ١٨ ،
٨١١	شاره كون	زاله (رباط)	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	١٧ ، ١٨
٨٠٢	شريف آوه (كــرد)	شريف آوه	«	«	٢ ، ١٧ ، ١٨
	عينكه سعيد الاويسى (قلاى)	الاويس		٥٦/١/٢٣	٩ ، ١٠
٧٨٣	قلا او القلعة	كاني خاكي	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	٦ ، ١٨
٧٧٠	قاله ــ تل القلعة (كرد)	قلعة	«	«	٤
٦٥٨	قبرستان وتل قلاي وتل				
٧٨٤	سيد احمد غزاي (الول)	مملحة	٢٦٣٤	٤٨/٧/٥	١٢ او ١٧
	قته سور	جينكه سعيد	٣٧٥٧	٥٥/١٠/٢٤	١٨
٧٩٠	قشلان بيتج افكوست	تبه سوره	٣٧١٦	«	١٦ او ١٧
٧٩٢	كوبة سوزة	شه له بي	٣٧٥٧	٥٥/١٠/٢٤	١٧

الاضبارة	اسم الموقع	القرية	رقم الجريدة	تاريخها	الادوار التاريخية
٧٧٧	كاني بنكه	كومه زرد	٣٧١٦	٥٦/١/٢٣	٢
٨١٢	كاني عباله كر	زاله (رباط)	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	١١
٨١٠	كاني كلان او كلاوى كاورى	رباط	«	«	
٨٠٣	كاني مرزا	كيله برزه	«	«	٢
٧٨٧	كاورى	دلكه	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢ ، ١٧ ، او ١٨
٦٥٧	كـح (القلعـة)	مملحـة	٢٦٣٤	٤٨/٧/٥	
٦٥٩	كميتار وكلهر (كهوف)	«	«	«	
٧٧٢	كلان	كلان	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢
٧٦٩	كلاوى عرفته	كاني مامه	«	«	١٨
٧٩٣	كله كاوى	تبه عرب معروف	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	٢ ، ٩ ، ١٧
٧٩٤	كله كاوى	عينكه حمه شاهوار	«	«	
٦٥٩	كميتار وكلهر (كهوف)	مملحـة	٢٦٣٤	٤٨/٧/٥	
٧٩٢	كوبه سوزه	شه له بي	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	٢
٨١٥	كون (قالا)	حلوى الشمالية	«	«	١٢
٨٠٤	كون رباط (قالا)	هزار كاني	«	«	١٨
٧٧٦	كونه قره كا	بنكله	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٧
٧٧٨	كويزه	كويزه	«	«	١٨
٧٦٦	كيل جين	دور	«	«	١٢
٨٠٥	كيله برزه	كيله برزه	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	١٢
٧٩٩	مامك	زندانه	«	«	١٢
٧٨٦	مره لاجانا	تبه سوره	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	٦ ، ١٨
٨١٤	تاو برد وتل برزان	كريجنه	٣٧٥٧	٥٦/١/٢٣	١٨
٨٠٧	هزار كاني (قالا)	هزار كاني	«	«	٦ ، ٩ ، ١٢
٨٠٠	هنجيره (كرد)	هنجيرة	«	«	١٨
٧٨١	همزه رومي	همزه رومي	٣٧١٦	٥٥/١٠/٢٤	١٢ ، ١٧ ، ١٨

محافظة كركوك ـ قضاء داقوق ـ ناحية قادر كرم

الاضبارة	اسم الموقع	القرية	رقم الجريدة	تاريخها	الادوار التاريخية
٧٢٥	اوبا ريك (كرده)	اوبا ريك	٢٩٠٧	٥٠/١١/٢١	١٨
	خزنه باروله	باروله	«	«	
٦٩٥	به لكه يل	زوج	«	«	١٧ أو ١٨
٦٩٩	خرابة (تل)	كول باغ رشيد اغا	«	«	١٧ ، ١٢
٧٢٢	خراو (خرابة)	ميل ناصر	«	«	
٧٠٦	خزنة (خرابة)	قلعة ميكائيل	«	«	
٧١٥	خزنة باروله	باروله	«	«	
٦٩٨	رش (تبه)	قيرجه	«	«	١٢ ، ١٧ ، ١٨
٧٠٧	زوى رش	شاووك	«	«	شبيه بـ١٢، ١٧ ، ١٨
٧٠٠	سـر كومه	كول باغ رشيد اغا	«	«	١٧ ، ١٨
٧٠٤	سنكركه (موقع)	لك هدايت	«	«	
٧٢٣	سيدك (كردى)	فرهاد بك	«	«	١٢ ، ١٨
٧٠٨	شاخ قونبيج	قادر كرم	«	«	١٨
٧٢٠	قادر كرم (قلعة)	قادر كرم	«	«	
٧٠١	قالفانلو كهرزكه (كرد)	قالفانلو صغير	«		
٧١٢	قيتول (كهف)	قيتول	«		
٧١٧	قطار تبه (كرد)	كوله كاني	«	«	١٢
٧١٤	قره جيوار (خرابة)	قره جيوار	«	«	١
٦٩٧	قشقة (خرابة)	قشقة	«	«	١٧ أو ١٨
٧٢٦	قشلاق رشيد آغا	ابراهيم غلام	«	«	١٨
٧٠٩	قشلاق قادر كرم (خرائب)	قادر كرم	«	«	
٦٩٦	قشلاق كونه	قشقه	«	«	١٢ ، ١٨
٧١٧	قطار تبه (كرد)	كوله كاني	«	«	١٢
٧٢٤	كاوران او سي تبـه	كاني قادر محمد فاضل	«	«	١٧ ، ١٨
٧٠٣	كراوى (خربه)	كراوي	«	«	١٤ ، ١٧
٧١٨	كر قالفانلو كبير	قالفانلو كبير	«		
٧١٠	كروتك	قادر كرم	«	«	١٢ ، ١٨
٧١٣	الكفار ــ كاوورەكه (قلعة)	قره جيوار	«	«	١٢ ، ١٨
٦٩٤	كلي خان (قلعة)	اوستا خضر	«	١٢	١٢
٧١١	مركز سراي قادر (قلعة)	قادر كرم	«	«	
٧١٩	موسم (كردى)	قالفانلو صغير	«	«	١٤ أو ١٦
٧٠٢	مير اسماعيل (قلعة)	قبتول	«	«	١٨
٧٠٥	ميكائيل وخرائب السوق	قلعة ميكائيل	«	«	
٧٢١	ميل ناصر (تبه)	ميل ناصر	«	«	شبيه بـ ٢
٧٢٧	ميوانه (خرابه)	ابراهيم غـلام	«	«	١٨
٧١٦	نوروز (خرابه)	نوروز	«	«	

المصدر: الموقع الأثرية في العراق، جمهورية العراقية، وزارة الأعلام، مديرية الاثار العامة،مطبعة الحكومية، بغداد، 1970، ص199-215

پاشکۆی (5)

نەخشەی گوندەکانی ناوچەی لێکۆڵینەوە

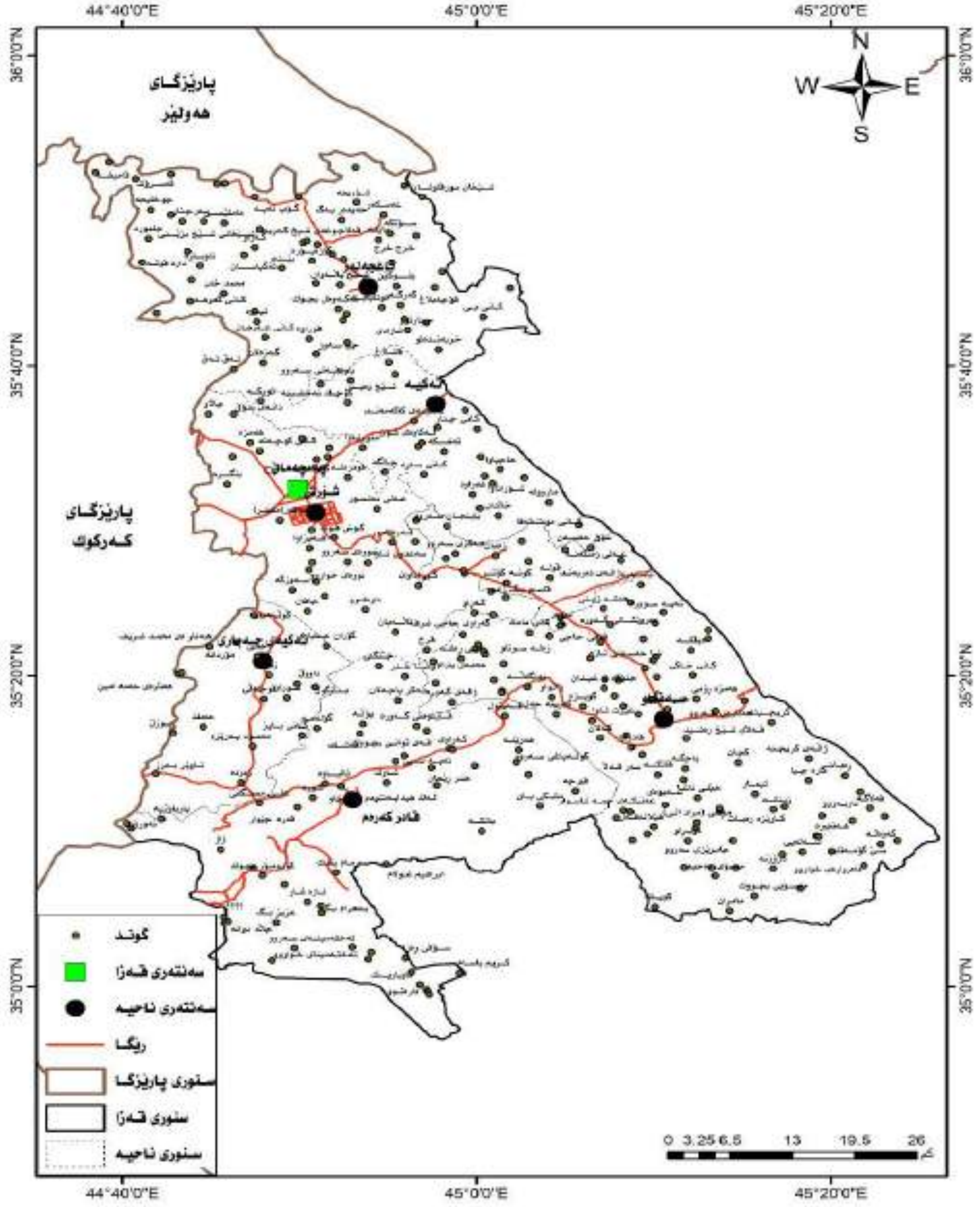

سەرچاوە: حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەڕێوەبەرایەتی ئاماری سلێمانی، سەنتەری تەکنەلۆجیای زانیاری، بەشی ڕووپێوی (Gis)، نەخشەی گوندەکانی قەزای چەمچەماڵ، 2022.

الملخص

تنمية امكانات الجغرافية السياحية في قضاء جمجمال

السياحة ظاهرة عالمية لها تأثير إيجابي على اقتصاد الدولة وتلعب دورا في كسب وفى جذب النقدالأجنبى، وخلق فرص العمل، وزيادة الدخل الفردي، وتطوير البنية التحتية الاقتصادية وتطوير الدولة، وزيادة الوعي الثقافي والاجتماعي والبيئي... وما إلى ذلك في امور.

منطقة الدراسة(قضاء جمجمال)، إداريا تابع لمحافظة السليمانية، يقع في الجانب الشرقي منها، ومن حيث الموقع الفلكى يقع بين دائرتي العرض (51: 55: 34-49: 53: 35)، من الشمال وخطي الطول (52: 37: 44-08: 26: 45) شرقا، ومساحته (3420.8)كم^2، وإداريا القضاء النواحى: (شورش، سنكاو ، تكية كاكەمند، آغجلر، وتكية الجباري، قادركرم). اضافة الى مركز القضاء و(324) قرية، والطريق المبلط ذو الاتجاهين (كركوك – السليمانية)، الذي يمر بمركز القضاء جمجمال الذى يبعد عن (45)كم من مدينة كركوك و(65)كم من مدينة السليمانية، وعدد سكانه (189436)شخصا بحسب احصائية سنة (2019).

تهدف هذه الدراسة إلى توضيح دور الأمكانات الجغرافية الطبيعية و البشرية لمنطقة الدراسة وقدرتها على الاستفادة منها في مجال التنمية السياحية والتعرف على المشاكل والمعوقات التي تواجه التخطيط السياحي وتنميته في منطقة الدراسة. ولتحقيق أهداف البحث تم استخدام المنهج (الإقليمي والأصولي والتحليلي) ولقد احتوت هذه الدراسة على مقدمة وثلاثة فصول و كل فصل يتكون من مباحث عدا النتائج و التوصيات، وختم البحث بقائمة المظادر والملاحق.

يتكون الفصل الأول: من خمسة مباحث الخاصة بامكانات الجغرافية الطبيعة للسياحة فى منطقة الدراسة، المبحث الاول: الموقع الجغرافي، المبحث الثاني: التركيب الطوبوغرافي، المبحث الثالث: المناخ و عناصرها، المبحث الرابع: مصادر المياه، المبحث الخامس: النبات الطبيعية والحيوانات البرية والأسماك.

والفصل الثاني: خص بامكانات البشرية المتعلقة بالسياحة في منطقة الدراسة عنها، ويتكون من أربعة مباحث:

المبحث الأول: خصائص السكان، المبحث الثاني: الامكانات الأثرية والتأريخية والديان، المبحث الثالث: الامكانات الثقافية والاجتماعية، المبحث الرابع: التسهيلات والخدمات السياحية.

الفصل الثالث: اختص بعقبات خطط التنمية السياحية والآفاق المستقبلية للسياحة في منطقة الدراسة عنها، ويتكون هذا الفصل من مبحثين: المبحث الأول: تناول خط وتنمية السياحية والعقبات التي تواجه السياحه في قضاء جمجمال.

وأخيرا، توصل الباحث إلى نتيجة مفادها أن منطقة الدراسة غنية بإمكانات وغنية بالمورد السياحية والجغرافية ممكن ان تساهم فى تغيير واقع حال المنطقة ، حيث ان المنطقة الدراسة تستحق مزيدا من التطوير والاهتمام فيما يتعلق بقطاع السياحة و واجب على الجهات المعنية الانتباه إلى الإمكانات السياحية فى المنطقة، بما يؤدي إلى تطوير قطاع السياحة وإحياء المنطقة وخلق فرص عمل لسكان المنطقة دراسة(قضاء جمجمال).

Abstract

The Development of Geographical Capacities of Tourism in Chamchamal District

Tourism is a global phenomenon which can contribute a positive impact on the country's economy and it has a role in earning a foreign exchange, creating jobs, growing individual incomes, developing infrastructure, economic development, raising a cultural, social and environmental awareness in the country.

The study area is administratively belongs to Sulaimani province and is located in the east of the province. And astronomically, it is located in between the north latitude (51: 55. 34-49: 53: 35) and the east longitude (52: 37: 44- 08: 26: 45). It covers an area of 3420.8 km2 and administratively it consists 324 villages in the districts of Shorsh, Sangaw, Takya Kakamand, Aghjaler, Takya Jabari and Qadir Karam. A paved two sides road passes through the center of the district and it is (45) km away from Kirkuk and (65) km from Sulaimani and its population for year (2019) reaches (189436) people.

The aim of this study is to demonstrate the role of natural and human geographical resources of the study zone and their ability to use them in the field of tourism development and to identify the problems and obstacles facing tourism planning and tourism development in the study area. And also addressing the obstacles to the development of tourism sector in the region.

In order to achieve the objectives of the research the regional, original and analytical methods have been used. And the research is divided into an introduction and three chapters, each chapter consists several discussions in addition to conclusions and recommendations. And the list of references and appendixes are at the end of the research. Chapter one consists five sections and it is devoted to the natural geographical potential of tourism in the study area, section one for Geographical location, section two for Surface faces of the earth, section three for the Climate and species, section four for Water resources and section five for Natural plants and Wildlife and Fish Resources. Chapter two is devoted to the human geographical capabilities of tourism in the study area and it consists four sections, section one for Population characteristics, section two for Archaeological, historical and religious capabilities, section three for Cultural and social capabilities and fourth section for Tourism Facilities and Services. Chapter three is explaining the obstacles of tourism development planning and future prospects of tourism in the study area and it consists of two sections one is for plans, tourism development and obstacles of tourism development in Chamchamal district and the second section is for Tourism planning steps in Chamchamal district.

Finally, we reached the conclusion that due to the rich geographical potential of tourism in the study zone in Chamchamal , the district deserves more development and attention and caring in terms of tourism sector development, and the relevant responsible authorities in the area should pay attention to the tourism potential of the region to develop the tourism sector and revive tourism sector in the region in order to create job opportunities for the residents of Chamchamal district.

حكومة إقليم كردستان-العراق
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي
جامعة السليمانية
كلية العلوم الإنسانية
قسم الجغرافية

تنــمية امكانات الجغــرافــية الســياحية في قــضاء جـمـجـمال

(دراسة الجغرافية السياحية)

من قبل:
كاظـــم أحمـــد صدرالـــــدين

رسالة مقدمة الى مجلس كلية العلوم الانسانية في جامعة السليمانية، كجزء من متطلبات نيل درجة الماجستير في علم الجغرافية/ البشري

بـأشراف:
أ. د. جــــزا توفــيق طالـــب

(2723) ك

(2023)م

Kurdistan Regional Government
Ministry Of Higher Education and Scientific Research
University of Sulaimani
College of Human Science
Department of Geography

The Development of Geographical Capacities of Tourism in Chamchamal District

(Study in Tourism Geography)

BY:
KADHIM AHMED SADRALDEEN

Submitted To the Council of College of Human- Science University of Sulaimani as Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Master of Science of Geography/ Humanities

SUPERVISED BY:
PROF. DR. JAZA TOFIQ TALIB

(2023) A.D (2723) K